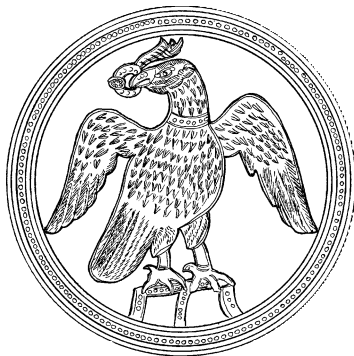

ძიებანი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის
ჟურნალი

№ 3

1999

ქ ი ე ბ ა ნ ი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის
ჟურნალი

Д З И Е Б А Н И

Журнал
Центра археологических исследований
Академии наук Грузии

D Z I E B A N I

The Journal
of the Centre for Archaeological Studies
Georgian Academy of Sciences

№ 3

1999

Tbilisi

თბილისი

Тбилиси

63.4 (2Г)
902/904 (479.22)
ძ531

მთავარი რედაქტორი: **ოთარ ლორთქიფანიძე**
Главный редактор: **Отар Лордкипанидзе**
Editor-in-Chief: **Otar Lordkipanidze**

სარედაქციო საბჭო: **გ. ლიხელი, ირ. ჯალაღანია, გ. კვიციანი,**
გ. ჯაფარიძე, გ. ნარიმანიშვილი,
ბ. ჯორბენაძე, გ. მინდიაშვილი,
დ. ბაქრაძე

Редакционный совет: **В. Личели, И. Джалагания, Г. Квирквелия,**
В. Джапаридзе, Г. Нариманишвили,
В. Джорбенадзе, Г. Миндиашвили,
Д. Бакрадзе

Editorial council: **V. Licheli, I. Jalaghania, G. Kvirkvelia,**
V. Japaridze, G. Narimanishvili, B. Jorbenadze,
G. Mindiashvili, D. Bakradze

სარედაქციო კოლეგია: **დ. კაჭარავა, გ. კვიციანი,**
გ. ნარიმანიშვილი, ბ. ჯორბენაძე

Редакционная коллегия: **Д. Качарова, Г. Квирквелия, Г.**
Нариманишвили, В. Джорбенадзе
Editors of the Volume: **D. Kacharava, G. Kvirkvelia,**
G. Narimanishvili, B. Jorbenadze

© არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი, 1999

სტატიები
СТАТЬИ
ARTICLES

ლამარა ნებიერიძე

საკულტო რიტუალები
(მღვიმე საგვარჯილეს მასალების მიხედვით)

დასავლეთ საქართველოს გვიანნეოლითური ხანის ძეგლებმა უკანასკნელ ხანებში ახალი მასალები შეგვმატეს აქ მოსახლე ტომების სულიერი კულტურის შესახებ, რომლებიც არქეოლოგიურად ასაბუთებენ და ავსებენ ეთნოგრაფიული მასალების მონაცემების საფუძველზე თეორიული მსჯელობის შედეგად შექმნილ წარმოდგენას უძველესი რელიგიური რწმენების შესახებ.

პირველ რიგში გვინდა მეცნიერულ მიმოქცევაში შემოვიტანოთ მღვიმე საგვარჯილეს მასალები, რომელთა დეტალური გაცნობა მხოლოდ უკანასკნელ წლებში გახდა შესაძლებელი. კერძოდ, გვიანნეოლითის ხანის ფენაში (II ფენა) აღმოჩენილი სამარხისა (ტაბ. I) და საკულტო კერის (ტაბ. II) მასალა, რომელიც მისი გამთხრელის მიერ ამ თვალსაზრისით არ იყო აქცენტირებული. უფრო მეტიც, მის ერთადერთ გამოქვეყნებულ სტატიაში [6] ეს მასალა საერთოდ არც კი ფიგურირებს. ჩვენ მას გავეცანით საგვარჯილეს გათხრის ანგარიშების, საველე დღიურების, დავთრებისა და გრაფიკული ჩანახატების მეშვეობით.

საგვარჯილეს II თხრილის ენეოლითურ ფენაში (ფენა II, 30-32 ნიშნულებს შორის) 1,80 მეტრის სიღრმეზე აღმოჩნდა სამარხი (ტაბ. I). მას გამთხრელი ნ. ბერძენიშვილი ნეოლითურად მიიჩნევდა [7].

სამარხი ღორღის ფენაზე იყო მოწყობილი. მიცვალებული მარცხენა გვერდზე ძლიერ მოკრუნჩხული ესვენა. ფეხის ტერფის ძვლები თითქმის მენჯის ქვეშ ყოფილა მოქცეული, მუხლის ძვლები კი წინ იყო გამოწეული და მენჯის ზევით აწეული. მარცხენა ხელი გაჭიმული ჰქონდა ტანის გასწვრივ, ხოლო ფალანგები მარცხენა ბარძაყისა და წვივის ქვეშ ეწყო. მარჯვენა ხელი მოღუნული ყოფილა, მუცლის არეზე გადადებული და მარცხენა იდაყვზე დადებული. თავის ქალა მარცხნივ იყო გადაქანებული და ჩამტვრეული. მისი პირსახის წინ მღვარა ხელით ნაძერწი, მრგვალძირიანი, მუცელგამობერილი და ყელგამოყვანილი, მცირე ზომის, საცრემლისმაგვარი თიხის ჭურჭელი. თავის ქალასა და ამ ჭურჭელს შორის, მხრისა

და ლავიწის ძვლებთან იდო თიხის ბიკონუსური კვირისტავი. გულმკერდის წინ მღვარა აგრეთვე ხელით ნაძერწი, თიხის მრგვალძირიანი ჯამი. ამგვარივე ჯამი აღმოჩენილი ყოფილა აგრეთვე კულტურულ ფენაში. მენჯის არეში მას აღმოაჩნდა ქვის ცული. გამთხრელის დღიურში აღნიშნულია, რომ იგი იყო არქაული ფორმის, დიდი ზომის და კარგად გამოყვანილი. ჩვენ მასზე ვერ ვიმსჯელებთ, რადგან იგი, როგორც ცნობილია, მის ფიქსირებამდე, საველე პირობებშივე დაკარგულა. დღიურიდან ირკვევა, რომ აქვე ყოფილა ქვის ბრტყელი სამაჯურის ნატეხიც.

სამარხის თიხის ნაკეთობები გვიანნეოლითური ხანისაა, აქვთ მაიკოპური კერამიკის იერი და უახლოესი პარალელები გააჩნიათ, როგორც დასავლეთ საქართველოს მღვიმური ძეგლების ენეოლითურ ფენებში, ისე ყუბანისპირეთის ამავე პერიოდის ნამოსახლარების მასალებში.

კვირისტავები და სამაჯურები დასავლეთ საქართველოს ენეოლითზე უფრო ადრეული ხანის ძეგლებიდან ცნობილი არ არის. როგორც ჩანს, საქმე გვაქვს დასავლეთ საქართველოს ჯერჯერობით ყველაზე ადრეულ, ენეოლითური ხანის სამარხთან.

ყურადღებას იქცევს სამარხში კვირისტავის ჩატანების ფაქტი. მიცვალებულის დამხრობისა და ჩატანებული ცულის მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ სამარხი მამაკაცს ეკუთვნოდა. კვირისტავის ჩატანების ფაქტი დადასტურდა აგრეთვე არახლოს (ნახიდური) ენეოლითურ სამარხში (№ 9) [20, ტაბ. XX-5], სადაც მიცვალებული მარჯვენა გვერდზე მოკრუნჩხული ესვენა (ქალის სამარხი) და ქვაცხელას სამაროვნის ქვედა იარუსის № 5 სამარხში. დაკრძალული აქაც მარჯვენა გვერდზე ძლიერ მოკრუნჩხული ესვენა (ქალის სამარხი). მისი პირისახისა და გულმკერდის წინ იდგა თიხის სამყურა ქილა და წითლადშეღებილი ცალყურა ჯამი. თავის ქალასა და ამ ჭურჭლებს შორის აქაც იდო ძვლის მოზრდილი კვირისტავი [14, გვ. 25].

ქვაცხელას სამაროვნის ქვედა იარუსის სამარხულ მასალაში აღ. ჯავახიშვილი და ლ. ლლონტი განსაკუთრებით გამოჰყოფენ რამდენიმე არქაული იერის ჭურჭელს, რომელთა ანალოგს საგვარჯილეს სამარხში ხედავენ [14, გვ. 48]. კერძოდ, ქვაცხელას სამაროვნის მეორე სამარ-

¹ საგვარჯილეს გათხრების საველე დოკუმენტაცია ინახება არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.

ნის ნახევარსფერულ, პატარა, ბრტყელძირა, ცალყურა, ღრმა ჯამის უახლოეს პარალელად ისინი მიიჩნევენ საგვარჯილეს სამარხის ჯამს. საყურადღებოა ავტორების დაკვირვება, რომ ამგვარი ჭურჭელი სრულიად უცხოა ქვაცხელე-ბისათვის [14, გვ. 41].

ამგვარად, ჩვენ აქ ვხედავთ საგვარჯილეს სამარხის ანალოგიურ დაკრძალვის რიტუალს შიდა ქართლში. კვირისტავის სამარხში ჩატანების ფაქტი საქართველოს ენეოლითში დასტურდება როგორც მარცხენა, ისე მარჯვენა გვერდზე დამხრობილ სამარხებში.

საგვარჯილეს სამარხის მდებარეობა გვიჩვენებს, რომ იგი მოწყობილი იყო საცხოვრებელი იატაკის ქვეშ. დაკრძალვის ეს წესი ფართოდ იყო გავრცელებული ჩრდილო კავკასიაში და წინააზიური ენეოლითური კულტურების მთელ არეალში, რაც წინაპართა კულტის მაშინდელ იდეოლოგიურ წარმოდგენებს უკავშირდებოდა [18, გვ. 145]. სამარხში ჩატანებული ნივთები მოწმობს იმქვეყნიური ცხოვრების შესახებ გარკვეული წარმოდგენების არსებობას. მიცვალებულს ატანდნენ როგორც შრომის იარაღს და ჭურჭელს, ასევე კვირისტავს, რომელსაც საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება ჰქონდა.

არქეოლოგიური მასალები მოწმობენ, რომ საქართველოში ენეოლითის შემდგომ პერიოდში (მტკვარ-არეზის კულტურის ძეგლებში) მატულობს დაკრძალვის რიტუალში ძვლის ან ქვის კვირისტავებისა და ბორბლისებური მრგვალ-ბრტყელი, ცენტრში გახვრეტილი ნივთების მონაწილეობის შემთხვევები. ამგვარი ნივთები აღმოჩენილი იყო კიკეთში ბ. კუფტინისა (ქვაყრილი I, სამარხი № 2) და გ. ფხაკაძის მიერ გათხრილ მტკვარ-არეზის კულტურის სამარხებში (№№ 1, 12, 14) [11, გვ. 21, 30, 49, 54]; სამშვილდის სამარხის № 3, 6, 20, 24 სამარხებში [8, გვ. 83, 85, 90]; ამირანისგორის № 24 და № 36 სამარხებში [13, გვ. 36, 42] და სხვ.

ჩვენ აქ არ მოგვაქვს ამ სამარხების აღწერილობა, რადგან, სამწუხაროდ, აღნიშნული ნივთების სამარხებში ზუსტი მდებარეობის შესახებ ცნობები საკმაოდ მწირია. უმეტეს შემთხვევაში აღნიშნულია მხოლოდ მათი სამარხში აღმოჩენის ფაქტი. აგრეთვე ხშირია შემთხვევები, ერთი და იგივე სამარხის რამდენჯერმე გამოყენებისა და ადრინდელი ინვენტარის ადგილგადაანაცვლებისა.

საგანგებოდ გვინდა შევეხოთ ამირანისგორაზე დადასტურებულ, კვირისტავებიან სამარხებს (№ 24 და № 36) და მათი დაკრძალვის რიტუალს. ამ სამარხებს გამოთხრელი ტ. ჩუბინიშვილი უჩვეულოდ თვლიდა, რადგან პირველში (სამარხი № 24), მარცხენა გვერდზე დამხრობილ მამაკაცის სამარხში, სპილენძის სა-

ტეერისპირთან, კერამიკასთან და შეწირული 4 ხარის ძვლებთან ერთად აღმოჩნდა ძვლის კვირისტავი [13, გვ. 40], მეორეში (სამარხი № 36), მარჯვენა გვერდზე დამხრობილ აგრეთვე მამაკაცის ნალისებური ფორმის სამარხში ლითონის სატეერისპირთან, პიქტოგრაფიულ ნიშნებიან თიხის ჭურჭელთან და ხარის მსხვერპლშეწირვასთან ერთად აღმოჩნდა აგრეთვე კვირისტავი. იმის გამო, რომ კვირისტავს ქალის ატრიბუტად თვლიდა, მას უჩვეულოდ მიაჩნდა მათი ჩატანება მამაკაცის სამარხებში. თუმცა სრულიად მართებულად ამ ფაქტს საგანგებოდ დაკრძალვის რიტუალს უკავშირებდა [19, გვ. 70]. იგი აღნიშნავდა, რომ მიცვალებულისათვის შეწირული ცხოველის, განსაკუთრებით კი ხარის თავ-ფეხის ჩატანება მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევაში, ზოგიერთი მამაკაცის დაკრძალვის დროს ხდებოდა [13, გვ. 40].

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ამირანისგორის გამოქვეყნებული მასალის ტაბულაზე [13, ტაბ. X₁₅₋₁₆] ჩანს, რომ ამ სამარხში ჩატანებული ყოფილა მრგვალ-ბრტყელი ბორბლისებური წრეები, რომლებსაც ტ. ჩუბინიშვილი კვირისტავებად მიიჩნევდა.

ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ბორბლის იმიტაციებთან, რომლებსაც მხოლოდ საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება ჰქონდა. ხოლო ამ საგანგებოდ რიტუალთ დაკრძალულნი იყვნენ ის პირნი, რომლებიც გარკვეულ კავშირში უნდა ყოფილიყვნენ იმ კულტთან, რომლის ემბლემასაც ეს ნივთები წარმოადგენდნენ. მათ საკრალურ შინაარსს ჩვენ ქვემოთ შევხებით, აქ კი აღვნიშნავთ, რომ სამარხში ჩატანებული კვირისტავები თუ მათთან გაიგივებული გახვრეტილი მრგვალი წრეები ქალის ატრიბუტს არ წარმოადგენდნენ, მათ საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება ჰქონდათ და ამდენად ისინი შეიძლება შეგვხვდნენ ამ კულტთან დაკავშირებული პირების როგორც მარცხნივ, ისე მარჯვნივ დამხრობილ სამარხებში. აქვე ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ კვირისტავებიან სამარხებში განსაკუთრებული სიჭარბე შეინიშნება შეწირული მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის, რაც აგრეთვე ამ რიტუალის შემადგენელი კომპონენტია.

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, მტკვარ-არეზის კულტურის მატარებელი ტომების მეურნეობაში, როდესაც ამგვარად მატულობს მესაქონლეობის მნიშვნელობა, ხშირდება საკულტო რიტუალში კვირისტავებისა და ბორბლისებური გახვრეტილი ნივთების გამოყენების შემთხვევები. ისინი ენეოლითურის მსგავსად გვხვდება როგორც მარცხენა, ისე მარჯვენა გვერდზე დამხრობილ სამარხებში და როგორც ქვემოთ, სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალებიდან

დავინახავთ, მათ დღემდე იყენებენ კულტ-მსახურებაში. " საგვარჯილეს ჩრდილო უბნის (II თხრილი) ცენტრალურ ნაწილში, ე.ი. მღვიმის წინა ფართობზე (ნიშნული 6-16) ენეოლითური ფენა 3 მ-ის სიღრმეს აღწევდა. ამ მონაკვეთში ჰუმუსის (სამარხეული) ფენის მოხსნის შემდეგ 1,65 მეტრის სიღრმეზე გამოვლინდა დაახ. 20 მ² თიხატკეპნილი ფართობი, რომელზედაც მიმოხეული ყოფილა გვიანენეოლითური ხანის თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები და ცხოველთა ძვლები. ამგვარივე კერამიკული მასალა ჩატანებული იყო თვითონ იატაკში, რომელიც თიხით იყო გადალესილი და წითლად გამომწვარი. თიხატკეპნილ იატაკს ფარავდა ნაცრის შრე. ამავე მონაკვეთში, პირველი იატაკის ოდნავ ქვევით აღმოჩნდა მეორე წითლადგამომწვარი თიხატკეპნილი იატაკი.

ამავე თხრილის ჩრდილო ნაწილში გამოვლინდა პირველ (ზედა) იატაკში ჩალესილი საკულტო კერა (გამთხრელი მას „სამსხვერპლოს“ უწოდებდა) (ტაბ. II). ამ ნაკეთობის შესახებ მონაცემები მოგვაქვს მისი საველე დღიურიდან.

საკულტო კერა წარმოადგენდა მღვიმის ზედაპირიდან 1,65 მ სიღრმეზე მდებარე პირველ, წითლადგამომწვარ თიხატკეპნილ იატაკში ჩატანულ, თიხით ნაღეს წრიულ ორმოს, რომლის დიამეტრი 0,80 მ უდრიდა. სიღრმე დაახ. 18 სმ უნდა ყოფილიყო, მისი უდიდესი სისქე (გამომწვარი თიხისა) 13 სმ-ია. საკულტო კერის კიდე 7 სმ-ით შემალღებული, ირგვლივ ამოღარული და მოვლესილი ყოფილა. ეს კერის ბორდიურია. მისი კიდე დაახ. 4 მ-ით ყოფილა დაცილებული მღვიმის კედლიდან. საკულტო კერის ირგვლივ იატაკი მთლიანად მოტკეპნილი და წითლად გამომწვარი ყოფილა, რომელიც სამხრეთ ნაწილში თანდათან მაღლდებოდა და მთავრდებოდა აგრეთვე მოტკეპნილი, თავწაკვეთილი კონუსისებური შემალღებით. შესაძლოა აქ პოდიუმთან გვექონდა საქმე.

საკულტო კერასთან აღმოჩენილი იყო ხელსაფქვავეები, რქის თოხისნაირი იარაღი, კვირისტავეები და თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხისაგან დამზადებული მრგვალ-ბრტყელი გახვრეტილი, ბორბლისებური ნივთი, რომელიც აქ კვირისტავეებთან ერთად ყოფილა შეწირული.² ნ. ბერძენიშვილი ამ სამსხვერპლოს შესახებ თავის დღიურში წერს: "გასაკვირველი ამბავია, თუ ეს მართლა სამსხვერპლოა, რატომღაა იგი საცხოვრებელი. ჩვენ აქ ხომ ვნახეთ კვირისტავეები და სხვა ნივთები..." [7]. როგორც ჩანს, მან კვირისტავეები და გახვრეტილი მრგვალი წრეები, ე.წ. ბორბლის იმიტაციები საკულტო ნივთებად

არ მიიჩნია, რომელთა გამო მას ზოგჯერ ეჭვიც კი ეპარებოდა კერის საკულტო დანიშნულებაში. იმის გამო, რომ აღნიშნული ნივთები მან საკულტო-სარიტუალო ნივთებად არ მიიჩნია, ისინი კერის გრაფიკულ ნახატზე არ დაუტანიათ. მაგრამ საერთო ჯამში მან სრულიად მართებულად განსაზღვრა კერის საკულტო დანიშნულება (მონოლითად მოაჭრევიანა საკულტო კერა მუზეუმისათვის).

საკულტო კერის სამხრეთით, კიდეც სამი-ოდე პრაქტიკული დანიშნულების მცირე ზომის კერა დაფიქსირებულა (მათი აღწერა არსად არაა მოცემული). აქვე აღმოჩნდა ცხოველების მრავალი ძვალი. საკულტო კერის ჩრდილოეთით, მოტკეპნილი ფენიდან 1,40 მ მანძილზე, მღვიმის გამოწვეულ ქიმთან გაიწმინდა პატარა კუთხე (ფართობი 1,25 × 0,80 მ), სადაც გამოვლინდა მრგვალყურიანი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტი, ირმის რქა, რქის სადგისი, ქვის ცულის პირი, მოშავო-მოწითალო კერამიკის ფრაგმენტები და ძვლის ნატეხები.

საკულტო კერის აღების შემდეგ, როგორც აღვნიშნეთ, მის ქვეშ დაახლ. 20 სმ სიღრმეზე (მღვიმის ზედაპირიდან დაახლ. 1,82 მ) გამოვლინდა მეორე, წითლად გამომწვარი თიხატკეპნილი იატაკი, რომელიც სივრცეში 6 მეტრამდე ვრცელდებოდა. ზედასთან შედარებით მას უფრო დიდი ფართობი ეჭირა, თუმცა უარესად იყო მოტკეპნილი. მასში პირველის მსგავსად ჩართული იყო კერამიკის ფრაგმენტები. ამ დონეზე აღმოჩნდა მრგვალყურიანი თიხის ჭურჭლის ნატეხი, ხელსაფქვავე, ცხოველის დამტვრეული ძვლები და კაჟის მასალა. მეორე თიხატკეპნილი იატაკის დონემ პირველის ანალოგიური მასალა მოგვცა. მათ შორის დროში არსებითი განსხვავება არ შეიმჩნეოდა. ორივე კომპლექსი გვიანენეოლითურ ხანას განეკუთვნებოდა. მეორე იატაკის დონეს უკავშირდებოდა მის დასავლეთით იმავე ჰორიზონტიდან ჩამშვებული ორი ორმო, რომელთა სიღრმე 2,5 მ აღწევდა.

ძეგლის გამთხრელი მეორე იატაკის დონეზეც ვარაუდობდა საკულტო კერის არსებობას. II თხრილის ჩრდილო ნაწილში, 2 მ სიღრმეზე, გამოვლინდა ოვალური კერა ორი ბრტყელი ქვით შემოფარგლული. ამავე დონეზე აღმოჩნდა ორმო ნახშირითა და მიწით ამოვსებული, რომელშიც ნაპოვნი იყო გვიანენეოლითური ხანის კერამიკის ფრაგმენტები. მეორე იატაკში აღმოჩნდა ორმოების მწკრივი, რომლებსაც დაახლ. 20 სმ დიამეტრი ჰქონდა. გამთხრელი მათ საცხოვრებელი ნაგებობის საყრდენი ბოძების ორმოებად მიიჩნეოდა (ტაბ. IV). მისივე დაკვირვებით ოთხი ორმო ერთ ნაზზე ყოფილა განლაგებული, ერთი კი მათ უკან. ორ მოპირდაპირე კუთხეში ორმოები უხვევდნენ, რის გამოც იგი ვარაუდობდა კუთხეებში ორ-ორი ბოძის და შუაში ერთი დიდი დედაბოძის არსებობას. ნ.

² ბორბლისებური ნივთის საველე № 792, საველე დავთარი № 2.

ბერძენიშვილის დაკვირვებით, ფენები მღვიმის წინა ფართობზე ვერტიკალურად ყოფილა ჩაჭრილი ჩრდილო-სამხრეთის ხაზზე და სწორკუთხა ორმოსმაგვარად გამოყვანილი. ორმოების ჰორიზონტზე აღმოჩნდა კაჟის ისრისწვერი და ქვის სამაჯურის ფრაგმენტი. ბოძების საყრდენი ორმოების განლაგებიდან უნდა ვიფიქროთ, რომ მღვიმის შიგნით ყოფილა ხის სწორკუთხა ნაგებობა თიხატკეპნილი იატაკით და კერით, რომელიც ბოძებს ეყრდნობოდა.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მღვიმის II თხრილის იმ მონაკვეთში სადაც ზემოთ აღნიშნული ორი იატაკის დონე აღმოჩნდა, ფენა ხელუხლებელია. მან მეტად საყურადღებო მასალა მოგვცა როგორც სტრატეგრაფიის თვალსაზრისით, ისე კულტურის დაკავშირებული საკითხების გარკვევისათვის.

საგვარჯილეში აღმოჩენილი საკულტო კერის უახლოესი პარალელია ხიზანანთგორის დონის კერები, რომლებიც გარეგნულად, და უნდა ვიფიქროთ დანიშნულებითაც, ძალიან წააგვანან საგვარჯილისას. ისინი აგრეთვე წარმოადგენდნენ მიწაში ჩაჭრილ, თიხით ნაღეს ორმოებს, რომელთა ნაღესობა იატაკზეც გადადიოდა და ქმნიდა ფართო, ოდნავ შემადღებულ ბორდიურს. ყოველ კერაში, როგორც წესი, დამოწმებული იყო ნაცარი. ამგვარი კერების დანიშნულება მუდმივი ცეცხლის შენახვა უნდა ყოფილიყო, რაც იწვევდა კერის კულტის ობიექტად ქცევას [4, გვ. 48-49].

საგვარჯილეს ენეოლითურ ფენაში მრავლად იყო აღმოჩენილი თიხის კონუსური და ბიკონუსური ფორმის კვირისტავეები, რომელთა მცირე ნაწილი შემკული იყო სხვადასხვა ორნამენტით – კონუსის წვერიდან ფუძისაკენ რადიალურად დაშვებული სხივისებური ხაზებითა და ჭდეული წერტილებით, აგრეთვე ფრჩხილისებური თუ სხვა სახეებით. კვირისტავეები ნაპოვნი იყო აგრეთვე სხვა ენეოლითური ხანის ძეგლების კულტურულ ფენებშიც. კერძოდ, სამეღე კლდეში (30 ც-ზე მეტი), თეთრიმღვიმეში (70 ც), დანარჩენ ძეგლებში (დარკვეთი, თეთრამიწა, ჩიხორი, ძუძუანა და სხვ.) მათი რიცხვი შედარებით ნაკლებია, მაგრამ ისინი აქაც კომპლექსის ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტია. ნეოლითური ნამოსახლარებისაგან განსხვავებით, რომლებშიც კვირისტავეები არ გვხვდება, ენეოლითურს ისინი ჭარბად ახასიათებს.

როგორც აღვნიშნეთ, საგვარჯილეს ენეოლითურ ფენაში კვირისტავეებთან ერთად ნაპოვნი იყო ქვისა და კერამიკული მრგვალ-ბრტყელი, შუაში გახვრეტილი წრეები, ბორბლის მოდელები. ზოგ შემთხვევაში ისინი ნაკეთებია თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხისაგან (საგვარჯილე, ჩიხორი, აბასთუმანი). ამ დისკოების დიამეტრი საშუალოდ 4-6 სმ-დე მერყეობს,

ისიქე კი 0,5-1 სმ-დე, ნახვრეტის დიამეტრია 6-8 მმ.

ანალოგიური ნივთები აღმოჩენილი იყო ადრელითონის ხანის თითქმის ყველა ძეგლზე (სამეღეკლდე, თეთრიმღვიმე, თეთრამიწა, ჩიხორი, ახალსოფელი და სხვ.). მათ ჩვენ კვირისტავეებთან ვერ გავაიგივებთ, რადგან აღნიშნულ ძეგლებში მრავლადაა ნაპოვნი ნამდვილი კვირისტავეები, აგრეთვე იმის გამო, რომ მათი ხვრელის დიამეტრი იმდენად მცირეა, რომ მასში თითისტარი არ ჩამაგრდებოდა. იგი გამოდგებოდა მხოლოდ ზონარისა თუ თასმის გასაყრელად.

აღნიშნულ ნივთებს მეტად ფართო პარალელები აქვთ სხვადასხვა რეგიონების ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ძეგლებში. მათ აქ არ მოვიტანთ. ისინი ცნობილია ჩრდილო კავკასიის, წინააზიის, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის, ბალკანეთის, ცენტრალურ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის ძეგლებიდან.

დასავლეთ საქართველოს ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე ირკვევა, რომ ამგვარ ნივთებს დღესაც ავგაროზებად იყენებენ. სამარხში ჩატანებულ და აგრეთვე საკულტო კერასთან შეწირულ კვირისტავეებს და ქვისა თუ კერამიკულ გახვრეტილ დისკოებს საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება უნდა ჰქონოდა.

კვირისტავეების პრაქტიკული დანიშნულება პირველყოვლისა, რა თქმა უნდა, ძაფის რთვა-გრეხა იყო. გასარკვევი იყო მხოლოდ ნედლეულის საკითხი. ამ საკითხს, სამეღეკლდის მასალებზე დაყრდნობით, ჯერ გ. ჯავახიშვილი [15, გვ. 25], შემდეგ კი ი. კიკვიძე [5, გვ. 155] შეეხო. ორივე სამეღეკლდეში მესაქონლეობის არსებობას გამორიცხავდა. ამიტომ ისინი კვირისტავეების ფუნქციას მხოლოდ სელის გამოყენებას (გრეხას) უკავშირებდნენ. აღნიშნული მოსაზრება ემყარებოდა იმ დროისათვის ჯერ კიდევ შეუსწავლელ მღვიმეების ძვლოვან მასალას. ხოლო სამეღეკლდიდან წინასწარულად განსაზღვრულ მცირეოდენ მასალაში შემთხვევით მოხვდა მხოლოდ გარეული ფაუნა (ხოლო მასში მყოფი ერთადერთი შინაური საქონლის ძვალი შემთხვევით მოხვედრილად იყო მიჩნეული). ამიტომ მეცხოველეობის როლი მღვიმურ ნამოსახლარებში ამ მკვლევართა მიერ მთლიანად გამოირიცხა. რის გამოც, მათ კვირისტავეების პრაქტიკული დანიშნულება არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე ვერ დაუკავშირეს მესაქონლეობას.

მოგვიანებით, როგორც ცნობილია, სამეღეკლდის მთელი კოლექციისა და ასევე საგვარჯილეს, დარკვეთისა და თეთრიმღვიმის ოსტეოლოგიური მასალის შესწავლის შედეგად უცილობლად დადასტურდა ამ ნამოსახლარებზე მესაქონლეობის არსებობა. ახალი მონაცემების საფუძველზე კვირისტავეები, რა თქმა უნდა, მე-

საქონლებას დაუკავშირდა [9, გვ. 25], ხოლო რაც შეეხება კვირისტავებზე არსებულ დეკორს, იგი მათ მიერ მართებულად, ასტრალურ სიმბოლიკად იყო მიჩნეული [15, გვ. 25; 5, გვ. 155]. როგორც კვირისტავები, ისე ბორბლის იმიტაციები ი. კიკვიძემ საკულტო ნივთებად მიიჩნია, რომლებიც ასტრალური ღვთაების – მზისადმი იყო შეწირული [5, გვ. 155-156]. ეს მოსაზრება ემყარებოდა ვ. ბარდაველიძის მიერ სვანეთის ეთნოგრაფიაში დამოწმებულ მასალას – კვირისტავებისა და ბორბლის იმიტაციების მზის ღვთაებისადმი შეწირვის ფაქტს. კერძოდ, ვ. ბარდაველიძემ ფარის თემში, ს. ფარის პირდაპირ (ეცერის მიმართულებით) მდებარე თავსწორ გორაზე მიაკვლია ქალების სალოცავს – ბარბოლს, სადაც (მოსახლეობის გადმოცემით) ადრე სალოცავი ნაგებობა მდგარა. აქ ერთ ადგილზე თავმოყრილი ყოფილა ქალების მიერ ბარბოლის სახელზე შეწირული ფიქლის, კორქვისა და რკინის მრგვალი, შუაში გახვრეტილი ნივთები, მათ შორის კვირისტავებიც. აქედან უდავოდ ჩანს, რომ კვირისტავებს და ბორბლის იმიტაციებს საკულტო დანიშნულებაც ჰქონიათ, რომ ბარბარ-ბარბალე ქართველთა უძველესი ქალღვთაებაა, რომელშიც შერწყმულია მზისა და ნაყოფიერების ღვთაებები [1, გვ. 19]. იგი სიცოცხლის განახლების სიმბოლოც უნდა ყოფილიყო.

ვ. ბარდაველიძემ სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე დაადგინა, რომ მზის ღვთაების კულტი თავდაპირველად ძირითადად მსხვილფეხა საქონლის მფარველი ღვთაება იყო [1, გვ. 8].

ეს მასალა მეტად საინტერესოდ გვეჩვენება, რადგან ჩიხორში (თერჯოლის რ-ნი) მუშაობისას ჩვენ დავამოწმეთ, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა მსხვილფეხა საქონელს კისერზე ავგაროზებად ჰკიდებდა მრგვალ, გახვრეტილ ქვებსა თუ გახვრეტილ კერამიკულ წრეებს, რომლებსაც მათი მფარველის ფუნქცია ეკისრებოდა, ხოლო ჩიხორის ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარის გათხრის დროს აღმოჩენილ მრგვალ, გახვრეტილ კერამიკულ წრეებს ადგილობრივი მცხოვრებნი საქონლის საკიდებად მიიჩნევდნენ.

ამგვარად, ვფიქრობთ, რომ ზემო იმერეთში გათხრილ ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის კულტურულ ფენებში აღმოჩენილი კვირისტავების ერთ ნაწილს გარდა პრაქტიკული დანიშნულებისა (მაფის რთვა-გრეხა), ჰქონდა აგრეთვე საკულტო-სარიტუალო დანიშნულებაც, ისინი საქონლის მფარველ, ნაყოფიერების ღვთაების სახელზე შეიწირებოდა, ხოლო კვირისტავებთან ერთად აღმოჩენილ ქვისა თუ კერამიკულ მომრგვალო წრეებს – ბორბლის იმიტაციებს, მხო-

ლოდ საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება უნდა ჰქონოდა. ისინი უკავშირდებოდნენ მესაქონლეობის მფარველ ღვთაებას, ნაყოფიერებისა და მზის კულტს და მაგიური დანიშნულება უნდა ჰქონოდათ [5, გვ. 157].

აღსანიშნავია, რომ ამგვარი ნივთების სიჭარბე სწორედ იმ ძეგლებზე გვხვდება, სადაც უკვე უდავოდ საბუთდება საკმაოდ განვითარებული მეცხოველეობა (საგვარჯილე, თეთრიმღვიმე, დარკვეთი, ჩიხორი).

კვირისტავებს და ბორბლის იმიტაციებს რომ მესაქონლეობის მფარველ, მზის ღვთაებასთან ჰქონდა კავშირი, ამას მოწმობს აგრეთვე ი. კვიციანის მიერ სვანეთში, ტვებიშში დამოწმებული მასალა. კერძოდ, ამ სოფლის დასავლეთით მდგარ დიდ იფნის ხეზე მას დაუდასტურებია ჩამოკიდებული კვირისტავების რამდენიმე აცმა, ამავე ხის ძირში მდგარ ბაზილიკის ნიშებში კი მრავლად უნახავს შეწირული კვირისტავები და ქვასანაყის მაგვარი ქვები. იფნის ხის მახლობლად მოწყობილი ყოფილა ფიქლით გადახურული კერა. აქ, როგორც ჩანს, უძველესი წარმართული სალოცავი ყოფილა, რომელთანაც საკულტო რიტუალები სრულდებოდა. ამ სალოცავში, იფნის თვეში, ახალ მთვარეზე იკრიბებოდნენ მხოლოდ ქალები. დღეობა ეძღვნებოდა მსხვილფეხა საქონლის, კერძოდ ფურების გამრავლება-ნაყოფიერებას. ქალები, რომლებსაც ჰყავდათ პირველი ხბომოკებული ფური, მის პირველ ჩამონაწველ რძის ცვარს გაატარებდნენ ამ რიტუალისათვის საგანგებოდ განკუთვნილი კვირისტავის ნახვრეტში და მიწას დააწვეთებდნენ, შემდეგ კი კვირისტავს მრგვალ კვერთან ერთად შესწირავდნენ ღვთაება ბარბოლს, რომელსაც საქონლის გამრავლებას და სისაღეს შესთხოვდნენ. აგრეთვე საინტერესოა, რომ ამ ქალებიდან სამი უხუცესი ქალი შესაწირავი კვერებით (ლემზირებით) და მათზე დაწყობილი კვირისტავებით აღმოსავლეთისაკენ ხელებაჰყრობილნი შესთხოვდნენ მზის ღვთაებას – ბარბოლს ამ კვირისტავების პატრონის ფურების გამრავლებას, ნაყოფიერებასა და თვინიერებას. კვირისტავი უკავშირდებოდა ქალურ ბუნებასა და მზეს. იგი ბარბოლის – მზის ღვთაების ერთ-ერთ ატრიბუტადაცაა მიჩნეული [3, გვ. 68].

ეს ქალღვთაება თავდაპირველად, განსაკუთრებით ენეოლითის ხანაში მესაქონლეობის მფარველი და ნაყოფიერების ღვთაება უნდა ყოფილიყო, რომელთან დაკავშირებული რიტუალი საკულტო კერასთან უნდა შესრულებულიყო, რისი დასტურიც შეიძლება იყოს საგვარჯილეს საკულტო კერასთან აღმოჩენილი კვირისტავები და ბორბლის იმიტაციები. ეს მითუმეტეს საფიქრებელია, რომ საგვარჯილეში კარგად დასტურდება საკმაოდ განვითარებული მესაქონლე-

ობა. დროთა ვითარებაში ამ ღვთაებას სხვა ფუნქციებიც შეუძენია.

მოტანილი არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალებიდან ჩანს, რომ ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანაში ასეთ რიტუალს ძირითადად ასრულებდნენ ის ტომები, რომლებსაც უკვე ჰქონდათ მესაქონლეობა, რომ მზის ქალღვთაება თავდაპირველად ქართველ ტომებში მესაქონლეობის მფარველი ყოფილა.

მზის სიმბოლურ გამოსახულებას უნდა წარმოადგენდეს საგვარჯილეს დეკორიანი კვირისტავები (ტაბ. V_{3,5}) კონუსის წვერიდან ფუძეზე დაშვებული ცხრა-ცხრა რადიალური სხივით. ასევე ცხრა სხივი აქვთ სამელეკლდის ორ კვირისტავს. მათგან ერთ-ერთზე (ტაბ. V₆) ბორჯღალაა გამოსახული, რომელიც მბრუნავი მზის გამოსახულებად ითვლება. მასზე თავისუფლად დაეტეოდა მეთაე სხივი (ადგილი იმდენია), მაგრამ როგორც ჩანს გამიზნული იყო მხოლოდ ცხრა სხივი. სამელეკლდის მესამე კვირისტავზე (ტაბ. V₇), ი. კიკვიძის აზრით, სვასტიკისებური გამოსახულებაა [5, გვ. 157]. ჩვენი აზრით, ის შესაძლოა კიდევაც წარმოადგენდეს სვასტიკის პროტოტიპს, მაგრამ საინტერესოა ის, რომ ამ სიმბოლოს კაპებში ცხრა ტენილი ხაზი მონაწილეობს. ამასთანავე ამ გამოსახულების ერთი კაპი გახსნილია, რომელიც თავისუფლად შეიძლება შეკრულიყო მეთაე ხაზით, მაგრამ შესაძლოა აქაც გამიზნული იყო მხოლოდ ცხრა სხივი. ბორჯღალა, როგორც აპოთროპეული ნიშანი, სვანეთში დასტურდება საქონლის სადგომების ტიხრებზე. ამ ორნამენტის გამოყვანისას ლოცულობდნენ ბარბოლის სახელზე [10, გვ. 29]. ასტრალური ნიშანი გამოსახულია აგრეთვე ქვაცხელას B1 ფენაში აღმოჩენილ მრგვალ-ბრტყელ ქვაზე, რომელზედაც ამოკვეთილია ცენტრიდან გამომავალი ცხრა რადიალური სხივი (ტაბ. V₉). შესაძლოა, უკვე თანდათან ხდებოდა რიცხვი ცხრის საკრალურად ქცევა (ცხრათვალა მზე, ცხრა წყარო, ცხრა მუნა და სხვ.).

მზის კულტს მიაწერს ი. კიკვიძე მტკვარარეზის კულტურის ძეგლებზე კვირისტავების შედარებით სიჭარბეს. აღნიშნული მოსაზრების მკაფიო დამადასტურებელია მის მიერ ზიზანანთგორის E დონის ნამოსახლარზე დამოწმებული ზუსტი არქეოლოგიური პარალელი – კ. ბარდაველიძის მიერ სვანეთში (ფარის თემში) მიკვლეული მზის ქალღვთაების (ბარბოლის) სალოცავისა, სადაც ქვის რკალურ წყობასთან აღმოჩენილი იყო კირქვისა და თიხის კვირისტავები, ბორბლის მოდელები და აგრეთვე თიხის ჭურჭლის გვერდის წრიული, ცენტრში ბოლომდე გაუხვრეტავი ნატეხები [5, გვ. 156-157].

საგვარჯილეს მასალები მკაფიოდ მოწმობენ, რომ ენეოლითის ხანის საკულტო რიტუალში

კერას საგანგებო ფუნქცია ჰქონდა. იგი ემსახურებოდა ნაყოფიერების კულტის რიტუალს. მისი მთავარი დანიშნულება, როგორც ცნობილია, უქრობი ცეცხლის შენახვა იყო, რაზედაც მიუთითებს ნაცრით შევსებული კერა და ნაცრის სქელი შრე, რომელიც მოტკეპნილ და წითლად გამომწვარ იატაკს ელო ზემოდან. უნდა ვიფიქროთ, რომ აქაც ნაცარი შულავერის ნამოსახლარის მსგავსად წმინდად ითვლებოდა, რომელიც შორს არ გაჰქონდათ და იატაკზე იგლისებოდა.

ამგვარად, საგვარჯილეს სამარხში ჩატანებული და საკულტო კერასთან შეწირული კვირისტავები და გახვრეტილი მრგვალი წრეები კიდევ ერთი არქეოლოგიური საბუთია იმისა, რაც ადასტურებს ვ. ბარდაველიძის მიერ ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე მიღებულ დასკვნას, რომ მზის ქალღვთაების კულტი თავდაპირველად მსხვილფეხა საქონლის, უნდა ვიფიქროთ, საერთოდ შინაური საქონლის, მფარველი, ნაყოფიერების ღვთაება იყო [1, გვ. 8], რომ საგვარჯილეს მასალების შუქზე არქეოლოგიურად საბუთდება ნაყოფიერებისა და მზის კულტის არსებობა ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანაში.

მღვიმეების ენეოლითური ფენების ძვლოვანი მასალების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ამ პერიოდის ტომთა მეურნეობაში ნადირობას ჯერ კიდევ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ მუდმივ ცეცხლთან სრულდებოდა შინაური საქონლისა და ნადირობის მფარველი ღვთაებისადმი მიძღვნილი საკულტო რიტუალები, რისი დამამტკიცებელიცაა კერასთან ნაპოვნი საკულტო საგნები: ასტრალური სიმბოლიკის შემცველი კვირისტავები და ბორბლის იმიტაციები, საკულტო ცხოველების ძვლები, ირმისა და ხარის რქები და მათგან ნაკეთები სამეურნეო იარაღები, კაჟის შუბისპირები.

როგორც ცნობილია, ირემს ნაყოფიერების კულტს უკავშირებენ. მისი რქების საკულტო რიტუალში გამოყენება უკვე ცნობილია საქართველოს ეთნოგრაფიული მასალებიდან, რასაც არქეოლოგიურად უნდა ასაბუთებდეს დარკვეთის ეზის ენეოლითურ კერაში აღმოჩენილი ირმის დიდი რქა.

კულტთან დაკავშირებული ენეოლითის ხანის პარალელური მასალა გამოვლენილი იყო აგრეთვე თეთრიმღვიმის ე.წ. „სარიტუალო დარბაზში“ [2, გვ. 9]. აქ გამოვლინდა თიხატკეპნილი იატაკის ფრაგმენტები და მასზე გამართული წრიული ფორმის, დაახ. 30 სმ დიამეტრის მქონე კერები, რომლებშიც მხოლოდ ნახშირი დადასტურდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ კერების დანიშნულება აქაც მუდმივი ცეცხლის შენახვა იყო, რომელთანაც სრულდებოდა ნაყოფიერებისა და მზის ღვთაებისადმი მიძღვნილი რიტუალი. ეს მითუმეტეს საფიქრებელია,

რომ ამ კერებთან ნაპოვნი იყო ორნამენტირებული კვირისტავეები, თიხის მრგვალი, იმიტაციური „კვერები“, ცხოველების (ხარი, ცხვარი) დამტვრეული ტერაკოტული ფიგურების ფრაგმენტები, თიხისაგან ნაძერწი ხარის რქა და თავი, რიყის ქვისა თუ თიხის ფალოსები, შინაურ ცხოველთა ძვლები. თიხის კვერებს ნაყოფიერების კულტს უკავშირებენ [5, გვ. 164].

როგორც ვხედავთ, თეთრი მღვიმის ენეოლითური ფენის არქეოლოგიური მასალებიც მიუთითებენ ხარის კულტის, ნაყოფიერებისა და მზის ქალღვთაების კულტის არსებობაზე.

საგვარჯილეს ენეოლითურმა ფენამ მოგვცა, აგრეთვე, ხარის კულტთან დაკავშირებული მასალაც. მეორე თხრილის მოტკეპნილ იატაკზე, კერის ფენაში ნაპოვნი იყო პლატფორმაზე მდგარი ხარის რქა.

საგვარჯილეში ქალის თიხის მცირე ქანდაკებები ნაპოვნი არ ყოფილა. სამაგიეროდ მღვიმის ზედა ფენაში (1 მ სიღრმეზე) აღმოჩენილია მოწითალოდ გამომწვარი მამაკაცის ტერაკოტული ქანდაკება და ქვის ფალოსი (ტაბ. V), რაც ამ პერიოდში მამაკაცის როლის გაზრდილ მნიშვნელობაზე უნდა მეტყველებდეს.

საგვარჯილეს მამაკაცის ქანდაკება გამოსახულია განიერი მხრებით და მკვეთრად შევიწროებული წელით, გულმკერდზე ორივე მხრიდან ზონარი ეშვება, მაგრამ სად თავდება იგი ძნელი სათქმელია, რადგან ზედაპირი გულმკერდზე ატკეცილია. ზურგის მხარე გლუვია.

ჩვენი აზრით, ეს ქანდაკება ეკუთვნის ენეოლითის ხანაში ხმელთაშუაზღვისპირეთში, წინა და მცირე აზიაში გავრცელებული ქანდაკების ტიპს, რომლებსაც მხრიდან გულმკერდზე რელიეფური ან ამოდარვით შესრულებული სარტყელი მიუყვება. ზოგჯერ ეს სარტყელი ზურგზეც გადადის.

აღნიშნული ტიპის თიხის მცირე ქანდაკებები ან ამგვარივე გამოსახულებები თიხის ჭურჭლებზე ცნობილია მეშოკოს ნამოსახლარიდან (ყუბანისპირეთი), ტროა II-დან, ტროა V-დან, არპაჩიადან (შუამდინარეთი), უზერლიკთეფედან (აზერბაიჯანი). ეს ქანდაკებები სხვადასხვა სახისაა, არის მათ შორის ანთროპომორფულიც (ტროა II-V), მაგრამ მათ ყველას აკავშირებს მხრიდან გულმკერდზე ჩამოშვებული სარტყელი ან ზონარი, რომელიც ხშირად დაშტრიხულია. ადამიანის თიხის ქანდაკებები მხრიდან დაშვებული სარტყლით მესოპოტამიაში ნაპოვნი ყოფილა უბეიდის პერიოდის ძეგლებში (ური, ურუკი) [17, გვ. 130].

მიჩნეულია, რომ ამგვარი ქანდაკებები გარკვეულ დატვირთვას ატარებდნენ და, რომ ისინი სამხრეთის რეგიონებშია წარმოქმნილი [17, გვ. 131]. ყველაზე ადრეული ქანდაკებები ნაპოვნი არაპაჩიაში, შედარებით გვიანდლები მაიკოპის

კულტურის სინქრონულები კი მცირე აზიიდანაა ცნობილი. ა. ფორმოზოვი თვლის, რომ ქანდაკების ეს სახე მცირე აზიიდან ტროა II-ის ტიპის ძეგლებიდან შემოვიდა ყუბანისპირეთში [17, გვ. 131]. საფიქრებელია, რომ საგვარჯილეს ქანდაკებაც ანარეკლი იყოს ამ ტიპის ძეგლებისა. მითუმეტეს, რომ საგვარჯილეს ენეოლითური ფენის მთელი კომპლექსი დიდ სიახლოვეს ამჟღავნებს მაიკოპის კულტურის ძეგლების მასალებთან. ამგვარ ქანდაკებებს და გამოსახულებებს უკავშირებენ ნაყოფიერების სამიწათმოქმედო კულტებს [16, გვ. 204-275].

ი. კიკვიძე თვლიდა, რომ ამ პერიოდში ფეხს იკიდებს მეორე ღვთაების – მამაკაცური ბუნების, მთვარის კულტი [5]. აღნიშნულ მოსაზრებას შესაძლოა ამაგრებდეს საგვარჯილესა და თეთრიმღვიმეში აღმოჩენილი მასალები. მითუმეტეს, რომ ხარის კულტთან დაკავშირებული მასალები უკვე ცნობილია ამ ძეგლებიდან.

ამგვარად, მღვიმე საგვარჯილეს გვიანენეოლითური ნამოსახლარის ახალმიკვლეული მასალების შესწავლამ (რაც შესაძლებელი გახდა საგვარჯილეს საველე დოკუმენტაციის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებისადმი გადაცემის შემდეგ) შუქი მოჰფინა დასავლეთ საქართველოს უძველესი ტომების რელიგიური რწმენების ზოგიერთ საკითხს.

როგორც აღვნიშნეთ, საგვარჯილეს ახალმა მასალებმა და მათმა პარალელებმა – სამარხებში ჩატანებულმა და საკულტო კერასთან ნაპოვნმა კვირისტავეებმა და გახვრეტილმა მრგვალმა წრეებმა ე.წ. "ბორბლის იმიტაციებმა" – არქეოლოგიურად დაასაბუთა სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალების მონაცემები: რომ ეს საკულტო ნივთები ასტრალური ღვთაების – მზისადამია შეწირული [1, გვ. 19; 5, გვ. 156], რომ ენეოლითის ხანის საქართველოში სოლარულ კულტთან ერთად გარკვევით იკვეთება ნაყოფიერებისა და სიცოცხლის მფარველი ღვთაების კულტი [5, გვ. 157]. "მკვდრის მზისა" და მიცვალებულთა კულტის მჭიდრო კავშირი ნაყოფიერებასთან ი. სურგულაძეს ავარაუდებინებს, რომ ბედის დამწერი და სულეთის საქმეთა განმგებელი ღვთაებები გარკვეულად დაკავშირებული უნდა ყოფილიყვნენ ნაყოფიერების ძალებთან. ძველი აღმოსავლეთის რელიგიური შეხედულებების მიხედვით, ბუნების ნაყოფიერების თუ მოკვდავი და აღდგენადი ღვთაებები ხშირად ხოთონიურ ხასიათს ატარებენ, ან პირდაპირ მიცვალებულთა ღვთაებად გვევლინებიან. [10, გვ. 32]. შესაძლოა სწორედ ამაში მდგომარეობდეს კვირისტავეების სამარხებში ჩატანების საკრალური აზრი.

დასასრულს მინდა აღვნიშნო, რომ სულ ახლახანს არქეოლოგიურ ლიტერატურაში გამოჩნდა სრულიად განსხვავებული, მეტად საინტე-

რესო ცდა კვირისტავის სემიოტიკური სტატუსის ინტერპრეტაციისა მტკვარ-არაქსელთა დაკრძალვის რიტუალში [12, გვ. 23], რომელიც უნდა ვიფიქროთ კიდევ უფრო შეავსებს ჩვენ ცოდნას ამ პერიოდის რელიგიური რწმენების შესახებ.

Л. Д. Небиеридзе

КУЛЬТОВЫЕ РИТУАЛЫ

(по материалам пещеры Сагварджиле)
(резюме)

В погребении и у культового очага энеолитического слоя пещеры Сагварджиле, а также в самом слое, были найдены керамические и каменные пряслица и модели колесиков (круглые диски с отверстием в центре). Аналогичные предметы во множестве были засвидетельствованы также в энеолитических-раннебронзовых слоях пещерных и открытых поселений Западной Грузии, а также и в погребениях куро-аракской культуры.

На основании археологических и этнографических данных Грузии устанавливается, что кроме практического значения в быту (пряжение) пряслица участвовали в культовом ритуале (на некоторых выведены астральные символы), а имитации колес имели только ритуально-магическое значение. Указанные предметы, пожертвованные в честь богини-покровительницы домашнего скота, были связаны с культом солнца и плодородия, символом которого они являлись.

Следует отметить, что указанные предметы встречаются в культовом ритуале на тех памятниках, где было засвидетельствовано скотоводство.

В энеолитическо-раннебронзовом слое пещеры Сагварджиле был выявлен также материал, связанный с культом быка (рог быка, стоящий на платформе), а также каменный фалос и мужская терракотовая статуэтка, указывающие на возрастающую роль мужчины.

L. Nebieridze

Cult Rituals

(According to the Materials from the Sagvarjile Cave)

(Summary)

In the aeneolithic layer of the Sagvarjile Cave burial, near the cult hearth and in the layer itself ceramic and stone whorls and models of wheel were found. Analogous items were found in considerable numbers in the cave and open settlement layers of Aeneolithic-Early Bronze Age in Western Georgia as well as in burials of Kura-Araxes Culture.

Archaeological and ethnographic data show that, besides their practical purpose, whorls had sacral significance and participated in cult rituals (there are representations of astral symbols on some of them), while imitations of wheels had only ritual and magic significance.

These items were offered to the deity-patroness of the cattle, being linked to the cult of the sun and fertility whose symbols they were.

It should be noted that the cited objects occur in the cult ritual on sites where cattle breeding was attested.

It should be noted that whorls and models of wheel were just found in the cult rituals of the monuments where cattle-breeding had been undoubtedly proved.

The Aeneolithic layer of the Sagvarjile cave revealed material connected with the cult of the bull (the horn of the bull on a platform), stone phallus and a terracotta statue of a man, pointing to the increased male role in that period.

ლიტერატურა

1. ბარდაველიძე ვ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან. თბ., 1941.
2. კალანდაძე კ. თეთრი მღვიმე. თბ., 1994.
3. კვიციანი ი. სვანური დღეობა ჯგირვანა-შობა. – მმ, № 34, 1974, გვ. 68-69.
4. კიკვიძე ი. სიზანანთ გორის ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი. თბ., 1972.
5. კიკვიძე ი. მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში. თბ., 1976.
6. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. მრავალფენიანი არქეოლოგიური ძეგლი „საგვარჯილე“. – სმამ, ტ. 14, 9, 1953, გვ. 561-567.
7. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. ძველის არქეოლოგიური ექსპედიციის სავლე დღიური № 5, 1952 წ. ინახება არქეოლოგიური კვლევის

ცენტრის ქვის ხანის არქეოლოგიურ განყოფილებაში.

8. მირცხულაგა გ. სამშვილდე. თბ., 1975.

9. ნებიერიძე ლ. დარკვეთის მრავალფენიანი ეხი. თბ., 1978.

10. სურგულაძე ი. ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა. თბ., 1986.

11. ფხაკაძე ვ. ქვემო ქართლის ენეოლითი. თბ., 1963.

12. შანშაშვილი ნ. კვირისტავის სემიოტიკური სტატუსი მტკვარ-არაქსელთა დაკრძალვის რიტუალში. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 23-26.

13. ჩუბინიშვილი ტ. ამირანის გორა. თბ., 1963.

14. ჯავახიშვილი აღ., დლონტი ლ. ურბნისი. I, თბ., 1962.

15. ჯავახიშვილი გ. დასავლეთ საქართველოს ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ისტორიისათვის. საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1971.

16. Бибигов С. Н. Поселение Лука-Врублевская. – МИА, № 38, 1953.

17. Формозов А. А. Каменный век и энеолит Прикубанья. М., 1965.

18. Мунчаев Р. М. Кавказ на заре бронзового века. М., 1975.

19. Чубинишвили Т. Н. К древней истории Южного Кавказа. Тб., 1971.

20. Чубинишвили Т. Н., Гогелия Д. Д. Краткий отчет квемо-картлийской археологической экспедиции. – ПАИ, 1978 (1981), с. 35-43.

ტაბულების აღწერილობა:

- ტაბ. I ენეოლითური ხანის სამარხი.
ტაბ. II საკულტო კერა.
ტაბ. III საკულტო კერის ფრაგმენტი.
ტაბ. IV ორმოები თიხატკეპნილ იატაკზე
ტაბ. V საგვარჯილე:
1 – მამაკაცის ქანდაკება;
2 – ქვის ფალოსი;
3, 5 – კვირისტავეები;
4 – ბორბლის იმიტაცია.
სამელეკლდე:
6-8 – კვირისტავეები.
ქვაცხელა:
9 – ასტრალურნიშნის მრგვალ-ბრტყელი ქვა.

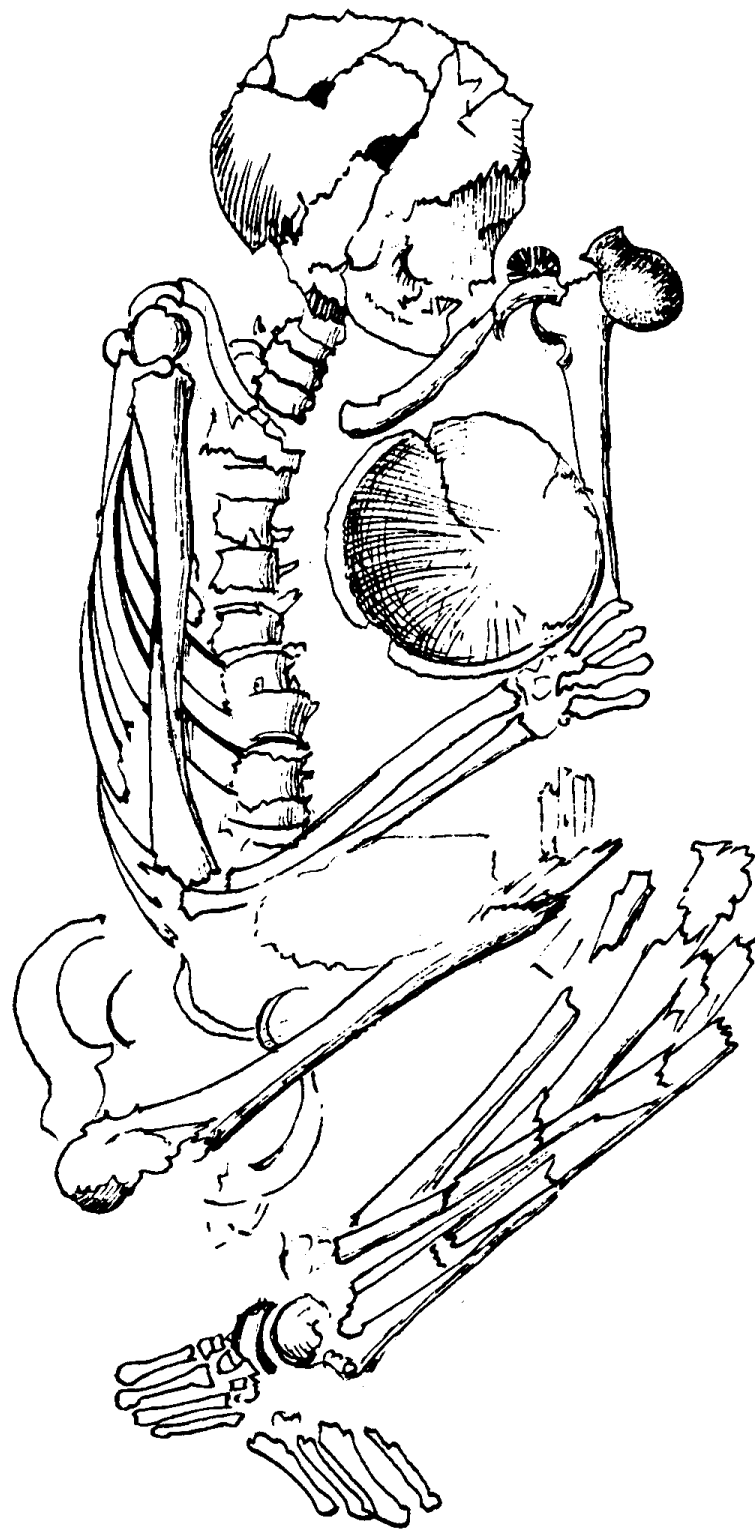
Описание таблиц

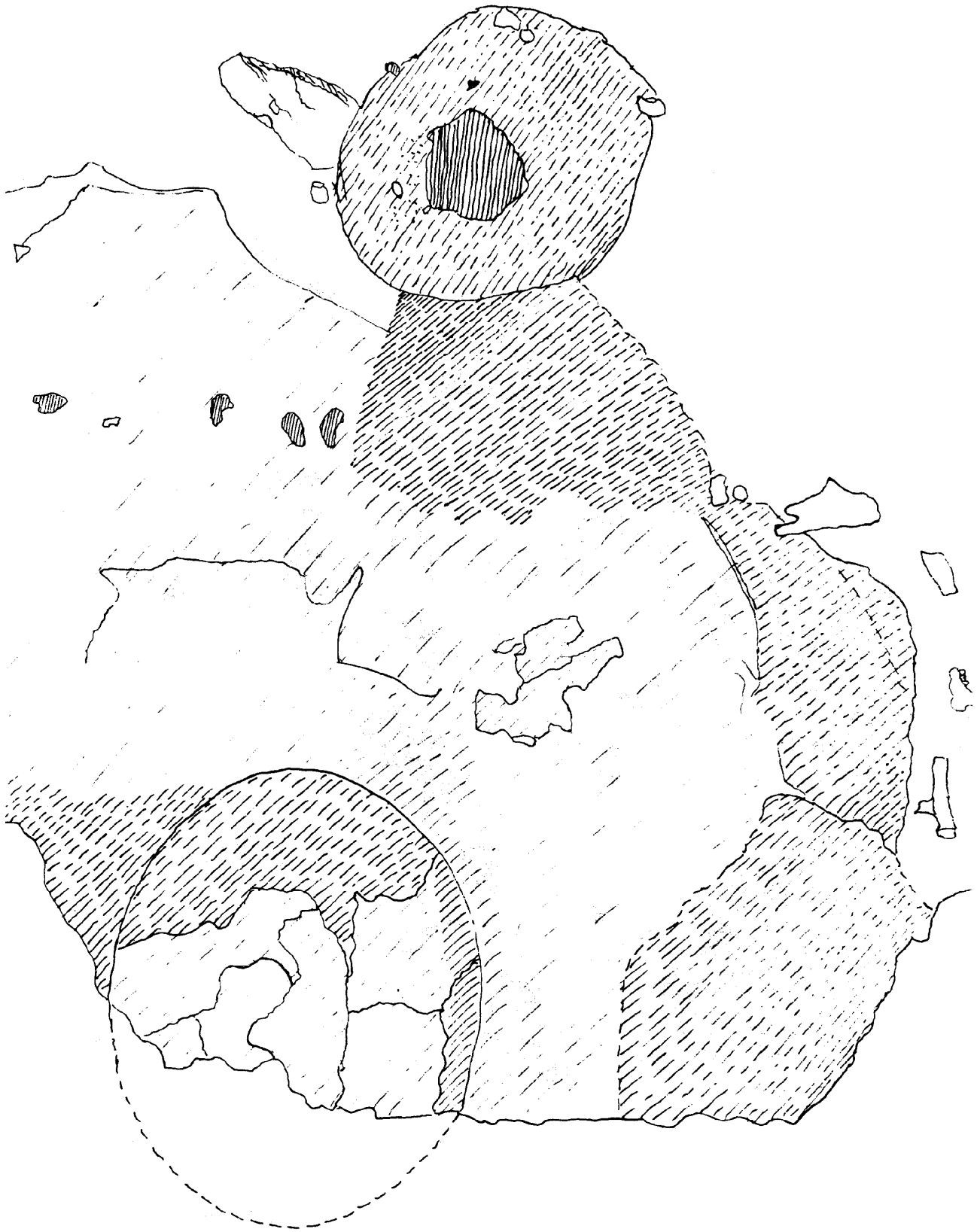
- Табл. I Погребение энеолитического периода.
Табл. II Культовый очаг.
Табл. III Фрагмент культового очага.
Табл. IV Ямы на глинобитном полу.
Табл. V Сагварджиле:
1 – Мужская статуэтка;
2 – Каменный фалос;
3, 5 – Пряслица;
4 – Имитация колеса.
Самеле клде:
6-8 – Пряслица.
Квацхела:
9 – Каменный круг с астральным знаком.

Description of Plates:

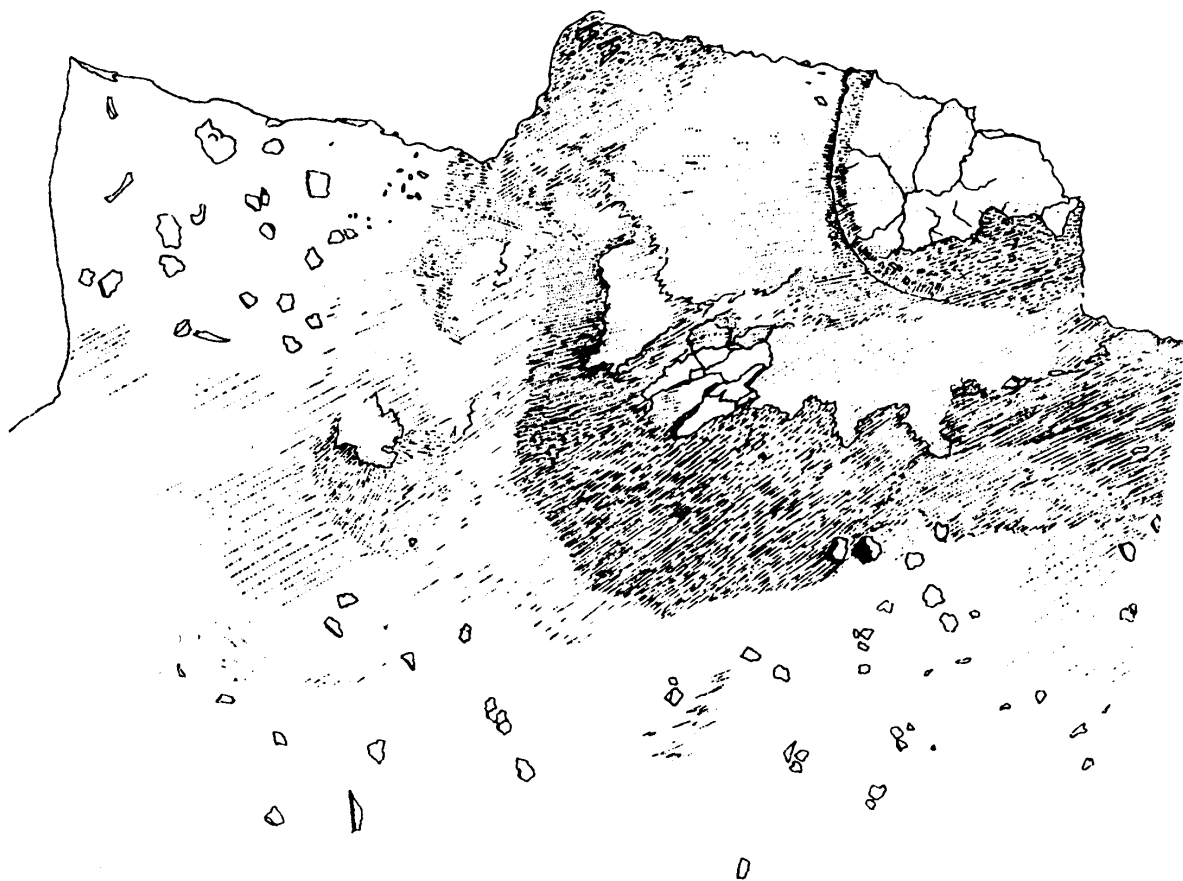
- Pl. I Burial of the Aeneolithic Period.
Pl. II Cult hearth.
Pl. III Fragment of a cult hearth.
Pl. IV Pits in the clay floor.
Pl. V Sagvarjile:
1 – Statuette of a man;
2 – Stone phallus;
3,5 – Whorl;
4 – Immitation of a wheel.
Samele Klde:
6-8 – Whorls.
Kvatskhela:
9 – Stone circle with an astral sign.

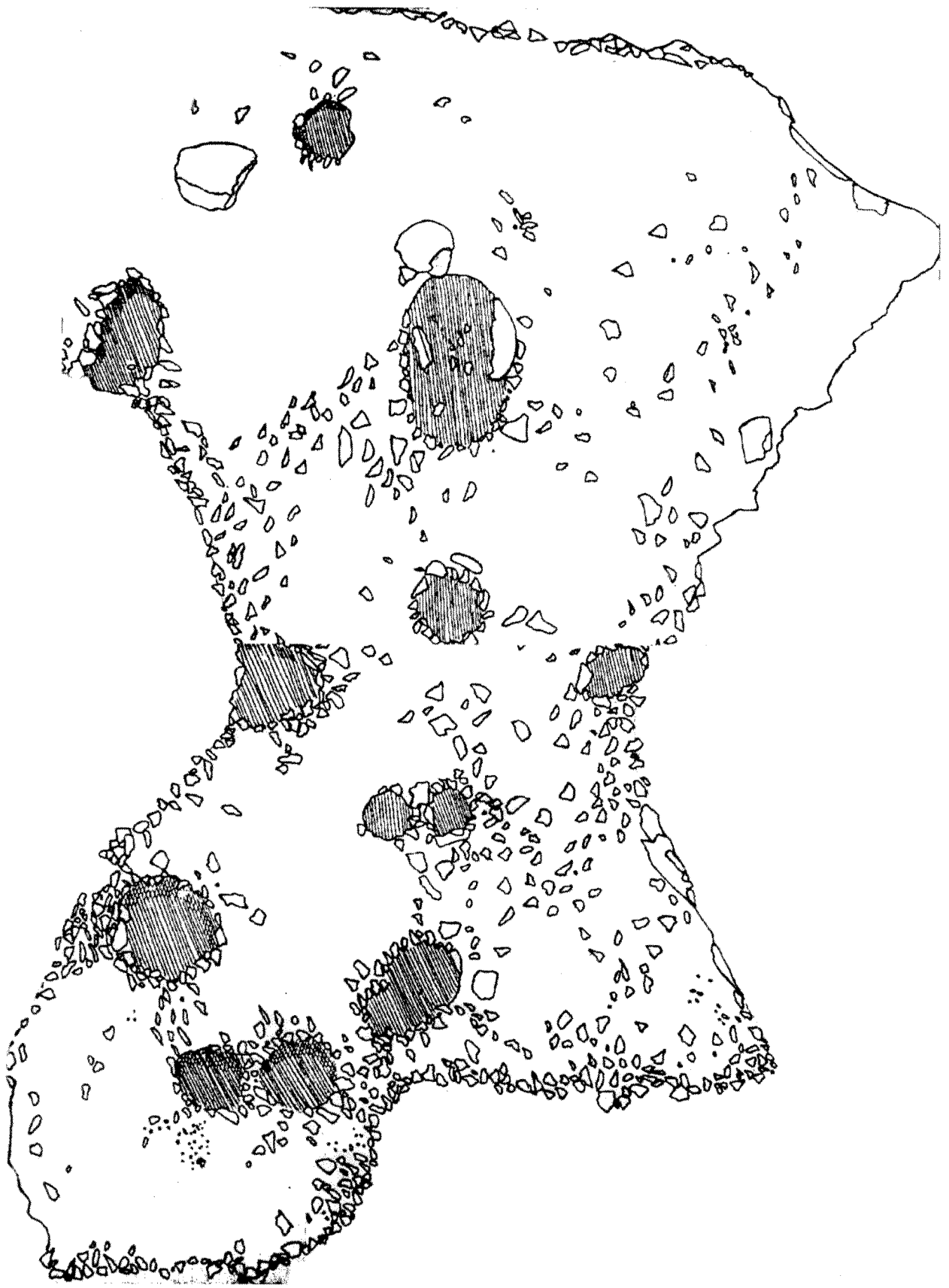
சூ. 1

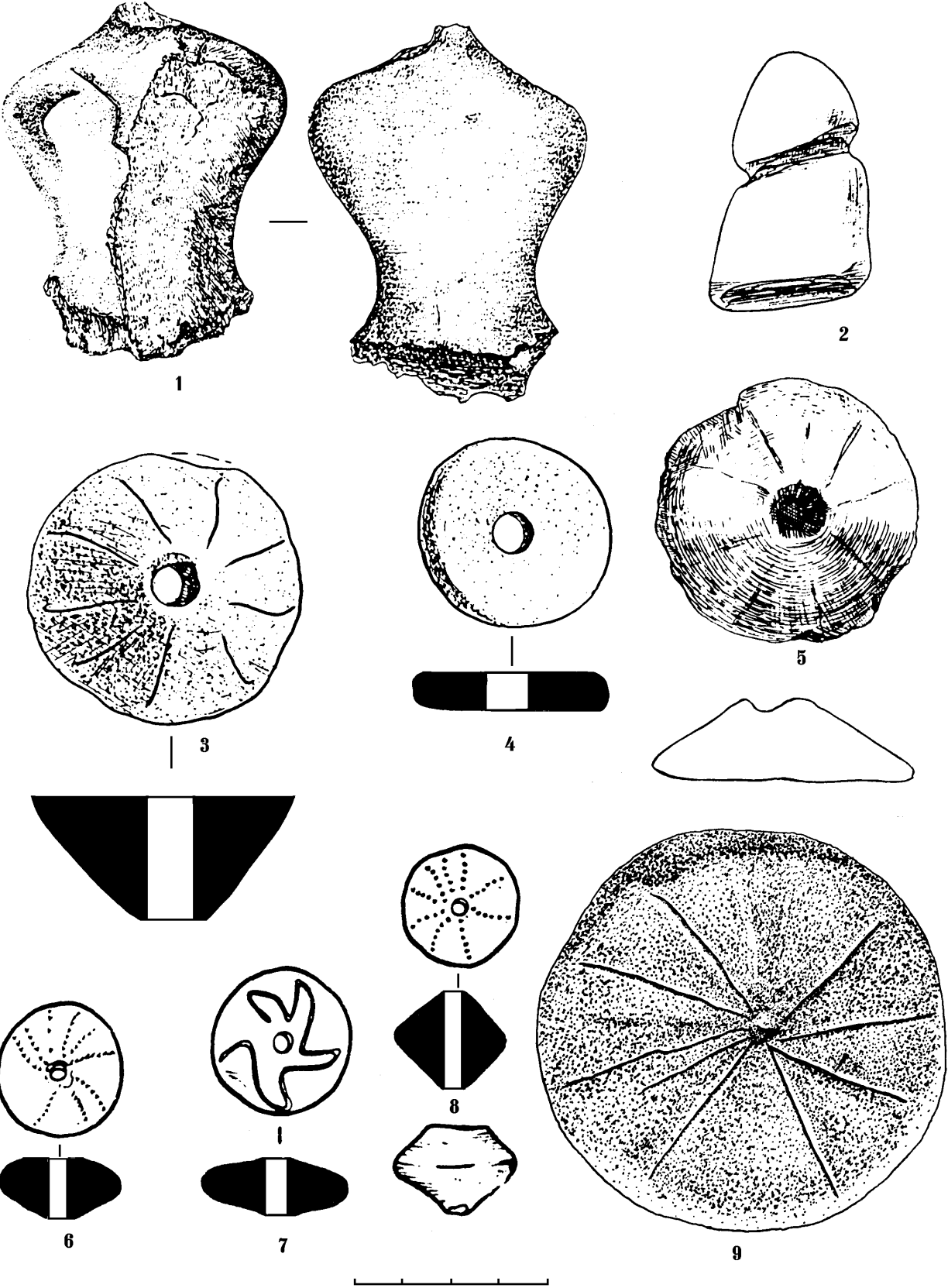

ტაბ. III

ტაბ. V

გურამ ჩიქოვანი

აღმოსავლეთით მოქმედო კულტურის ნამოსახლარი თანდოფარო I სოფელ ხელთუბანთან (გორის რაიონი)

აღმოსავლეთ საქართველოში ინტენსიური არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად რამდენიმე ახალი ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარი აღმოჩნდა. ერთ-ერთი ასეთია თანდოფარო I, რომელიც მდებარეობს გორის რაიონის სოფელ ხელთუბნის აღმოსავლეთით, გაშლილ ველზე, ადგილ თანდოფაროსთან. სადღეისოდ აღმოსავლეთ საქართველოში ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარები შესწავლილია როგორც ბარში, ისე მთისწინა ზოლში, რაც შესაძლებლობას გვაძლევს თვალი გავადევნოთ აქ მიმდინარე კულტურულ-სამეურნეო პროცესებს, თავისებურებებსა და კონტაქტებს კავკასიისა და წინა აზიის სხვადასხვა რეგიონებთან.

ნამოსახლარის პირველი კულტურული ნაშთები შემჩნეულ იქნა ჯერ კიდევ 1983 წელს ადრესამიწათმოქმედო ხანის № 10 ყორღანის სამარხი კამერის შესწავლისას. გამოითქვა პირველი ვარაუდიც ნამოსახლარის ხასიათსა და ასაკზე და მისი დაცვის მიზნით დატოვებულ იქნა ქვაყრილი [14, გვ. 20-21].

1986 წელს არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის გორის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. გ. მინდიაშვილი) შეისწავლა აღნიშნული ნამოსახლარი. გათხრის პროცესში დადგინდა, რომ ყორღანის ქვაყრილისა და ნამოსახლარის ფართობი ძირითადად ემთხვეოდა ერთმანეთს. სულ გაითხარა 208 მ² ფართობი. გაუთხრელი დარჩა ნამოსახლარის მცირე, აღმოსავლეთი ნაწილი, რომელიც მოქცეული იყო ქარსაფარის ხეებისა და სარწყავი ბეტონის არხის მონაკვეთზე. კულტურული ფენის სისქე შეადგენდა 0,50-0,55 სმ-ს, რომლის ზედაპირი დაზიანებული იყო ყორღანის ქვაყრილის, ხოლო ცალკეული ადგილები ბრინჯაოს ხანის ორმოსამარხებისა და შუა საუკუნეების ორმოებით.

ნამოსახლარის ცენტრალური ნაწილი, სადაც შეიმჩნეოდა ბათქაშის ფრაგმენტები და მოლესილი იატაკის მცირე ფართობი, დაზიანებული ჰქონდა ყორღანული სამარხის კამერას, თუმცა აქ რაიმე ხუროთმოძღვრული გეგმარების ნაგებობის ნაშთი არ დადასტურებულა.

ნამოსახლარზე გაწმენდილი ორმოებიდან ხუთი ორმო – № 7, 8, 10, 11 და 13 ნამოსახლარის თანადროული უნდა იყოს, რომელთაგან უფრო საყურადღებოა № 10 და 11.

ორმო № 10 ძირშევიწროებული და მუცლიანია. მისი დიამეტრია 70 სმ, ხოლო სიღრმე კი 30 სმ. ორმოს შევსებაში თიხის ჭურჭლის რამდენიმე ფრაგმენტთან ერთად აღმოჩნდა მჭიდროდ ჩაწყობილი 83 ქვა, რომელთა შორის გამოირჩევა მრგვალი ფორმის ხელსაფქვაკვი, მრგვალი სახეხი თუ სასრესი და ვიწრო ტანის მოგრძო გატეხილი ქვა.

№ 11 ორმოს პირის დიამეტრია 80 სმ, ძირის კი – 90 სმ, ხოლო სიღრმე – 65 სმ. ორმო შევსებული იყო მოშავო ფერის თიხნარით. მის ძირზე შეიმჩნეოდა ნაცეცხლურის კვალი, აქვე აღმოჩნდა რამდენიმე ნაწილად გატეხილი ქვასანაყი და, რაც მთავარია, სუსტად გამომწვარი თიხის გუნდა, რომელიც შეიცავდა კულტურულ მცენარეთა ნაშთებს.

პალეობოტანიკოს ნ. რუსიშვილის განსაზღვრით, ორმოში აღმოჩენილი თიხის გუნდა შეიცავდა შემდეგი სახის კულტურულ მარცვლებს: *Hordeum nouduum* – შიშველმარცვალა ქერი, *triticum* – რბილი ხორბალი, ხოლო თიხატკეპნილი იატაკის დონეზე კი აღმოჩნდა *triticum* – ხორბალი, *Hordeum* – ქერი, *vicica* – ცერცველა [15, გვ. 15-16].

ნამოსახლარის კულტურულ ფენაში ჩნდებოდა თიხის ჭურჭლის ნატეხები, ობსიდიანის, კაჟისა და ქვის იარაღები. ცხოველთა ძვლები კი იმდენად მცირე და ფრაგმენტული იყო, რომ არ ხერხდება სახეობათა დადგენა.

ნამოსახლარზე აღმოჩნდა ობსიდიანისა და კაჟის 285 ნატეკეცი ერთეული, რომელთაგან აბსოლუტური უმრავლესობა ობსიდიანია.³ მთლიანი ნატეკეცი მასალიდან 188 დაუმუშავებელია, ხოლო 97, ანუ მთელი მასალის 1/3 დამუშავებული. ნაშაადები ძირითადად წარმოადგენდნენ მცირე და საშუალო ანატეკეცებს. ლამელი-საგან დამზადებულია მხოლოდ 7 იარაღი. ანატეკეცთა უმრავლესობა ამორფულია, არასწორი, სამკუთხა ან ოთხკუთხა ფორმის.

ვიწრო და ფართო ლამელათა რაოდენობა თანაბარია. ასევე თანაბარია პროფილში სწორი და ოდნავ მოხრილ ლამელათა რაოდენობა.

გულგულები 13 ერთეულია, ძლიერი ნამუშევრის კვალით, ძირითადად კონუსური და პრიზმული ფორმის.

მეორადი დამუშავების ტექნიკიდან წამყვანია გამაფხიანებელი რეტუმი. ვიწრო და ფართო გამაფხიანებელი რეტუმი თანაბარია. იარაღთა დამუშავებაში ფართოდ გამოიყენება ბოლოების ბრტყლად ათლა, ნაკლებია სასაჭრისე ჩამონატეხების ხერხის გამოყენება.

დამუშავებული იარაღებიდან წამყვანია ხოწები – 47 ერთეული, მათგან 37 სამუშაო გვერდით, 9 – ორი სამუშაო, 3 კი – ოთხი სამუშაო გვერდით (ტაბ. I_{7,8,9,10,11,13}). ყველა დამზადებულია ანატეკეცზე.

რეტუშირებული ანატეკეცი 37 ერთეულია, მათგან 27 გამაფხიანებელი, ხოლო 10 კი დამაბლაგვებელი რეტუშით (ტაბ. I_{12,16,17,21,22}).

³ ქვის მასალის ანალიზი ეკუთვნის ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატს ლ. ჭელიძეს.

რეტუშირებული ლამელა მხოლოდ ორი ერთეულია, გამაფხიანებელი და ნახევრად ციცაბო რეტუშით (ტაბ. I₁₈). ამოღარული ლამელა კი – ერთი.

საჭრისი 4 ერთეულია, დამზადებულია ლამელების გადანატეხის კუთხეზე, ერთი კი ანატეხის გადანატეხის კუთხეზე, ხოლო მეორე შუალა საჭრისია (ტაბ. I_{1,2,3,5}).

სახვრეტი 3 ერთეულია. დამზადებულია ანატეხეებზე, ოდნავ გამოყოფილი წვერით (ტაბ. I_{4,6}).

ამოღარული იარაღი კი 3 ერთეულია (ტაბ. I_{19,20,21}).

ქვის სხვა იარაღი სულ რამდენიმე ერთეულია. აღსანიშნავია ოვალური და მრგვალი ფორმის ზედაპირდამუშავებული ორი ქვა, რომლებიც შესაძლოა ხელსაფქვავის ქვედა და ზედა ნაწილებს წარმოადგენენ (ტაბ. II-III_{26,31}). წაგრძელებულ ქვაზეა დამზადებული ღრმაფოსოიანი ქვასანაყის ნატეხი (ტაბ. II₂₃), ხოლო ნაპრიალებ ცულისებრ თუ სატეხისებრ იარაღს თავბოლო მოტეხილი აქვს და ძლიერ დაზიანებულია (ტაბ. II₂₈). ასევე შეიძლება აღვნიშნოთ როდინის მსგავსი გატეხილი ორი ქვა (ტაბ. II-III_{27, 33}). ქვის დანარჩენ ნატეხებს კი თითქოს ეტყობა გამოყენების კვალი, მაგრამ მათ დანიშნულებაზე საუბარი ჭირს (ტაბ. II-III_{25,26,29,30,32}). ცხოველის ერთადერთ დაზიანებულ ძვალს ირიბად წაკვეთილი პირი აქვს (ტაბ. II₂₄), მაგრამ სამუშაო იარაღად მისი გამოყენება საეჭვოა.

თიხის ჭურჭლის ნატეხები ფრაგმენტულია, მაგრამ შედარებით პროფილიანი ფრაგმენტების მიხედვით მათი უმრავლესობა ეკუთვნის პირმოყრილ, ან ცილინდრულყელიან, მუცლიან ჭურჭლებს. ისინი ნაძერწია ხელით, არაორგანული მინარევების შესამჩნევი კვალით. ზოგიერთ ნატეხს ზედაპირი სუსტად აქვს ნაპრიალები, დანარჩენის კი დამჭლევებულია. ისინი ძირითადად გამოძვარია მოჩალისფრო-მოყავისფროდ, ზოგს კი სუსტად ნაპრიალები მოვარდისფრო შიდა პირი აქვს. ნატეხების უმრავლესობა მცირე და საშუალო ზომის ჭურჭლებს ეკუთვნის და ისინი შედარებით თხელკეციანია. საშუალოდ 0,5-0,8 სმ სისქის.

თიხის ჭურჭლის ნატეხებიდან მხოლოდ ოთხია ძირისა და ძირგვერდის ნატეხი (ტაბ. IV_{48,63,64,69}). ისინი ბრტყელძირაა და მხოლოდ ერთს აქვს გამოყოფილი ქუსლი და მკვეთრად გადაშლილი კალთა (ტაბ. IV₆₉). მისი კეცის სისქე 1 სმ-ია, ხოლო მეორე მცირე ფრაგმენტს კი ძირზე ეტყობა წნული ანაბეჭდის კვალი (ტაბ. IV₄₈).

აღსანიშნავია ჯამისებრი ჭურჭლის ნატეხები (ტაბ. V_{71,73,75}), რომლებიც ორი ჭურჭლის ნაწილებს უნდა წარმოადგენდნენ. მათ მოყავისფრო გარე და მოვარდისფრო შიდა სარჩული აქვთ. კეცი პირისკენ პროპორციულად შეთხე-

ლებულია, ხოლო პირი შემკული აქვთ ტალღისებრი ორნამენტით. აღსანიშნავია, რომ ორნამენტი თიხის ჭურჭლის ნატეხების მხოლოდ ერთ ნაწილს ამკობს და ისინი აბსოლუტურად გაფორმებულია პირზე. ისინი პირობითად შეიძლება სამ სახედ დაიყოს: 1) ტალღისებრი (ტაბ. V_{71-73,75,78,79,82-84,88-90}), რომელიც გაფორმებულია ჭურჭლის პირზე თითოთ დაწოლის შედეგად; 2) დაკბილული (ტაბ. V_{85,86,92}), გაფორმებულია გარკვეული ვიწროტანიანი საგნის გამოყენებით; 3) ჭდეული (ტაბ. V_{74,76,80,81,87,91}), რომელიც გაფორმებულია ბასრპირიანი საგნის გამოყენებით და ჭდეები ჭურჭლის პირზე გამოყვანილია ერთმანეთის სიახლოვეს ან გარკვეული დაშორებით.

ცალკე აღსანიშნავია ორი ჭურჭლის ნატეხი (ტაბ. V_{71,76}), რომლებსაც „ბიბილოსებრი“ პირი უნდა ჰქონოდათ.

ნამოსახლარი თანდიწყარო I, როგორც დასახლების ტიპით, ისე მასალების მიხედვით მიეკუთვნება ე.წ. სიონის ტიპის ან იგივე წოფიგინჩის წრის ძეგლებს, რომლებიც ერთფენიანია და კულტურულ-სამეურნეო თვალსაზრისითაც ახლოს დგანან ერთმანეთთან [18, გვ. 85-86].

თიხის ჭურჭლის ნატეხები ფორმისა და ორნამენტის მიხედვით პირველ რიგში მსგავსებას ამჟღავნებენ არაგვის ხეობის [8, გვ. 75-77], ნიჩბისის (მასალები გამოუქვეყნებელია), მარნეულის სიონის [4, გვ. 15-17], ალაზნის ველის [10, გვ. 53-65] და სხვა ნამოსახლარების მასალებთან. მაგრამ მათგან განსხვავებით თანდიწყარო I თიხის ჭურჭლის ნატეხებს მხოლოდ პირზე გაფორმებული ორნამენტი ახასიათებთ და არ ჩანს შევრილები, კოპები, სხვადასხვა რელიეფური მოტივები და პირს ქვემოთ დატანილი ნასვრეტები. ამ მხრივ ისინი უფრო მეტ მსგავსებას ამჟღავნებენ მარნეულის სიონის მასალებთან.

ნატეხები ქვის მასალაც მსგავსებას ამჟღავნებს შიდა ქართლისა და ალაზნის ველის მასალებთან [17, გვ. 2-6]. თიხის ჭურჭლის ნატეხების მსგავსად ისინიც გამოირჩევიან ზოგი თავისებურებით, რაც მათ ადგილობრივ დამზადებაზე უნდა მიუთითებდეს.

ნამოსახლარის საერთო ფართობი, დარჩენილი გაუთხრელი მონაკვეთის მიხედვით, დაახლოებით 250 მ² შეადგენს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ აქ ერთი ოჯახი ცხოვრობდა და შესაბამისად მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა მათ ეკუთვნოდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, შიდა ქართლის ამ წრის ნამოსახლარებიდან აქ პირველად კულტურულ მცენარეთა ნაშთის აღმოჩენა, რომელიც ცხოველთა მცირერიცხოვანი ძვლის ფრაგმენტებთან ერთად პრიმიტიული მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის არსებობაზე მიგვანიშნებს, ხოლო ნატეხები მასალების ანალიზით სავარაუდოა ხის, ძვლის და ტყავის დამუშავება.

ასევე საყურადღებოა, რომ ნამოსახლარი მდებარეობს უშუალოდ მიწის ზედაპირზე, რომლის ქვეშ განფენილია დაახლოებით 1,7 მ სისქის წმინდად განლექილი თიხნარი. მის ქვეშ კი დევს 10-15 სმ სისქის მოშავო განმარხული ნიადაგი, ხოლო სიღრმეზე ისევ იწყება ძლიერ წებოვანი თიხნარი. თანდროშაროს მიდამოებში, განსაკუთრებით კი სვენეთის არხის ჭრილში მომდევნო ხანის მტკვარ-არაქსის კულტურის ფენა მიწის ზედაპირიდან ერთ მეტრზე მეტ სიღრმეში მდებარეობს, რაც მიუთითებს აქ რელიეფისა და ნიადაგის წარმოქმნის რთულ პროცესზე.

როგორც აღვნიშნეთ, თანდროშარო I კულტურულად ე.წ. სიონის ან იგივე წოფი-გინჩის წრის ნამოსახლარების ძეგლია და, მამასადაძე, ქრონოლოგიურადაც მათი თანადროული უნდა იყოს. მართალია, ამ საკითხში ერთიანი გამოკვეთილი აზრი არ არსებობს, მაგრამ ცალკეული რეგიონის ნამოსახლარებისათვის მკვლევართა მიერ გამოთქმული თარიღი ძირითადად მისაღებად მიგვაჩნია. თ. კილურაძის აზრით, ისეთი ძეგლები, როგორიცაა თელუთა, ალიკემკეთეფესი, ილანლითეფე და წოფი, შულავერ-შომუთეფეს კულტურის V საფეხურზე უფრო გვიანდელი ჩანს და მათ ასაკს ძვ.წ. IV ათასწლ. I ნახევრით განსაზღვრავს [2, გვ. 132, 135]. ამ საკითხს თ. კილურაძე შემდეგ უფრო აკონკრეტებს. მისი აზრით, სიონის ტიპის ძეგლები საკმაოდ დიდ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებშია მოქცეული: ძვ.წ. V ათასწლეულის ბოლო – IV ათასწლეულის პირველი ნახევარი (არაკალიბრირებული თარიღებით). უადრესი ძეგლები შულავერის კულტურის ბოლო ეტაპთან თანაარსებობს ან უშუალოდ მას მოსდევს (სიონი, წითელგორები, ჟინვალი). მომდევნო ძეგლები ანალოგიებს პოულობს კორუჯეთეფეს (აღმ. ანატოლია) მასალებთან; ხოლო უფრო მოგვიანო ძეგლები, როგორიცაა: წოფი, ბერიკლდეები, თელუთა და ლეილათეფესი პარალელებს ნახულობს წინააზიაში ძეგლთა ფართო წრესთან, რომლებიც ცნობილია აშუკ F – გაერა XII-IX სახელით. უფრო ახლო პარალელები შეიძლება მივუთითოთ არსლანთეფეს VII ფენაში, გეოთეფეს M ფენა ურმიისპირეთში და სხვ. ქალკოლითიდან ადრებრინჯაოზე გარდამავალი პერიოდი ამიერკავკასიაში ზოგადად შეიძლება განისაზღვროს სიონის ტიპის ძეგლების ფინალური სტადიითა და მტკვარ-არაქსის კულტურის უადრესი ეტაპით [3, გვ. 19-20]. თ. კილურაძე მასალის ანალიზისა და პარალელების გათვალისწინებით ძვ.წ. V ათასწლეულის ბოლოთი და IV ათასწლეულის I ნახევრით ათარიღებს მარნეულის სიონის ნამოსახლარსაც [4, გვ. 28]. ამავე ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ათავსებს ვ. ვარაზაშვილი იორ-ალაზნის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარებს [10, გვ. 81]. ი. ნარიმანოვი ამიერკავკასიის ენეოლითის ზედა

ქრონოლოგიურ ზღვარს ძირითადად ძვ.წ. IV ათასწლეულის შუა ხანებს მიიჩნევს [16, გვ. 137]. ნ. ალიევის აზრით, აზერბაიჯანის გვიანენეოლითურ ნამოსახლარებში გამოიყოფა თიხის ჭურჭლის ორი კომპლექსი: ლეილათეფესური (ყარაბაზი-ლეილათეფე, ჩინართეფე, აბდალ-აზიზთეფე) და მეორე ნახიჭევანური (ოვჩულართეფე, ხალაჯი), განჯა-ყაზახური (ქეჩილი, მენტეჟი) და მულანის ზონაში (ალიკემკეთეფე). პირველს ახასიათებს მორგეზე დამზადებული კერამიკა, მეორეს კი ხელით ნაძერწი. ფორმაც და ორნამენტიც განსხვავებულია. მეორე კომპლექსის განმასხვავებელი ნიშანია ჭურჭლის ზედაპირის დამუშავება სავარცხლისებრი საგნით, ხოლო პირველ კომპლექსში ასეთი ორნამენტი ახასიათებს უხეშ კერამიკას. მეორე ჯგუფის თავისებურებაა ასევე წითლად ანგობირებულ ზედაპირიანი თიხის ჭურჭლის ნაწარმი და ყურების მრავალფეროვნება. მისი აზრით, საქართველოში ბერიკლდეების მთელი კომპლექსი (ალბათ, გულისხმობს ქვედა ფენას – გ. ჩ.) ლეილათეფეს კერამიკის იდენტურია, ხოლო სომხეთში თელუთისა და დალესტანში კი გინჩის კერამიკის ნაწილი ამჟღავნებს მასთან სიახლოვეს. შედარებით მეტ მსგავსებას ლეილათეფეს კერამიკა ამჟღავნებს იარიმთეფე III (ჩრდ. მესოპოტამია), ნორშუნთეფეს და დეირმანთეფეს (აღმოსავლეთ ანატოლია) მასალებთან. ლეილათეფეს კულტურას იგი ძვ.წ. IV ათასწლეულის პირველი ნახევრით ათარიღებს [9, გვ. 18, 20].

გ. ფხაკაძე, ეყრდნობა რა მაჭარის IV ფენისა და ძუძუანას C¹⁴-ით მიღებულ თარიღებს, რომელიც ძვ.წ. IV ათასწლეულის I ნახევარსა და შუა ხანებზე მოდის, დაასკვნის, რომ ამავე ეტაპისაა თეთრი მღვიმე და საგვარჯილეს II ფენა, სამეღეკლდის II ფენა, დარკვეთის III-II ფენები, თეთრამიწის, ჩიხორის, ახალსოფლის კოლექციის ნაწილი (რიონ-ყვირილის აუზში) და ოქუძის მღვიმე, ატარის ნასახლარი, გუანდრას B ფენა, მღვიმე ოჩაჟნი (ჩრდილოდასავლეთ კოლხეთი) [7, გვ. 26]. ლ. ნებიერიძე, დარკვეთის ზედა, პირველ ფენაში ჩაშვებული ადრეული მტკვარ-არაქსის სამარხების მიხედვით, მესამე ფენის წარმოქმნის ქვედა ზღვრად ძვ.წ. V-IV ათასწლეულის მიჯნას მიიჩნევს [5, გვ. 173]. ძვ.წ. V-IV ათასწლეულის მიჯნით ათარიღებს თეთრი მღვიმის ენეოლითურ ნამოსახლარს კ. კალანდაძე, სადაც უკვე გვხვდება ყურიანი ჭურჭლები [1, გვ. 139, ტაბ. 12].

მთიან დალესტანში შესწავლილ გინჩის, ჩინასა და რუგუჯის ჯგუფის ნამოსახლარების მასალებში, კერძოდ თიხის ჭურჭლის ნატეხების ერთ ჯგუფში (პირს ქვემოთ გამჭოლნასვრეტიანი, მაღალხარისხოვან და ძირზე წნულანაბეჭდიანი კერამიკა) მ. გაჯიევი ხედავს ანალოგიებს როგორც დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლით-

ენეოლითურ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს – ალაზნის ველის, არაგვის ხეობისა და წოფის მასალებში და მათ ძვ.წ. V ათასწლეულის I ნახევრით და IV ათასწლეულის I ნახევრით ათარიღებს [12, გვ. 77-78, 106]. წოფი-გინჩის წრის ძეგლებისათვის დამახასიათებელი თიხის ჭურჭლის ნატეხები აღმოჩენილია ჩრდილოეთ ოსეთში მღვიმურ სადგომებში – შაუ ლაგათში, მიმთულაგთი ლაგათსა და მარდშაჯი ლაგათში, რომელთაგან პირველი ორი შედარებით უკეთესად არის შესწავლილი. შაუ ლაგათში ძირითადი კულტურული ფენა მტკვარ-არაქსულია, ხოლო მიმთულაგთი ლაგათში მესამე ფენა შეიცავს როგორც ენეოლითურ, ისე მტკვარ-არაქსულ და მცირე რაოდენობით მაიკოპურ თიხის ჭურჭლის ნატეხებს. ავტორები იზიარებენ მიმთულაგთი ლაგათის ენეოლითური მასალებისათვის წოფი-გინჩის წრის ძეგლების ზოგად თარიღს ძვ.წ. V ათასწლეულის II ნახევარსა და IV ათასწლეულის I ნახევარს, მაგრამ აქ ასევე მტკვარ-არაქსისა და მაიკოპის კულტურების თიხის ჭურჭლის ნატეხების თანაარსებობის საფუძველზე ენეოლითისა და ადრებრინჯაოს შეხების მიჯნად ძვ.წ. IV ათასწლეულის ბოლოს და III ათასწლეულის დასაწყისს მიიჩნევენ [12, გვ. 88]. გ. ქავთარაძე წოფის წრის ძეგლებს შუაენეოლითში ათავსებს და მათ ძირითადად ძვ.წ. V ათასწლეულით ათარიღებს [13, გვ. 58].

საინტერესოა იჩქერია-ჩეჩნეთში, სოფ. ტიალინკში აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის მცირერიცხოვანი ნატეხები, რომლებსაც პირი ტალღისებრი ორნამენტით აქვთ შემკული [8, გვ. 74].

80-იანი წლებიდან ქვემო ქართლში აღმოჩნდა წოფი-გინჩის წრის ახალი ნამოსახლარები – არუხლო VI, წითელი სოფელი, ჯავახი [6, გვ. 59-62]. ამასთანავე აღმოსავლეთ საქართველოში კიდევ შესწავლილია რამდენიმე საყურადღებო ძეგლი, რომელზედაც ამჯერად ყურადღებას არ ვამახვილებთ.

როგორც ცნობილია, წოფი-გინჩის წრის ძეგლებისათვის გამოვთქვით ზოგადი თარიღი ძვ.წ. V ათასწლეულის II ნახევარი – IV ათასწლეულის I ნახევარი [18, გვ. 86], მაგრამ თანდისწყარო I მასალებში არ ჩანს ისეთი გამოკვეთილი ნიშნები, რომლითაც შეიძლებოდა ამ ზოგად ქრონოლოგიურ ჩარჩოში მისთვის მიგვეჩინა უფრო კონკრეტული ადგილი, თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ აქ არ გვხვდება ფინალური ეტაპის ძეგლებისათვის დამახასიათებელი ისეთი ნიშნები, როგორცაა მაღალხარისხოვანი, ან მორგვე დამზადებული ჭურჭლის ნატეხები, სხვადასხვა რელიეფური დანამერწები, შვერილები ან ყურები, თუმცა გვხვდება ვარდისფერ-სარჩულიანი, თხელკეციანი და სუსტად ნაპრიალებზედაპირიანი თიხის ჭურჭლის ნატეხები, ამიტომ ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია მისი

დათარიღება ძვ.წ. 4000-3700 წლების მონაკვეთში.

Г. Ч. Чиковани

ПОСЕЛЕНИЕ РАННЕЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ТАНДИЦКАРО I БЛИЗ СЕЛ. ХЕЛТУБАНИ (ГОРИЙСКИЙ РАЙОН) (резюме)

Раннеземледельческое поселение Тандицкаро I расположено в Восточной Грузии, на равнине исторической провинции Шида Картли близ села Хелтубани Горийского района. Поселение обнаружено под насыпью кургана раннебронзовой эпохи. Всего раскопано 208 м² площади и выяснилось, что площадь поселения и кургана в основном совпадают друг с другом.

Поселение изучено в 1986 году. Толщина культурного слоя 0,50-0,55 м. На поселении не выявлено следов построек. В культурном слое и пяти ямах обнаружены фрагменты керамики, орудий и заготовки из обсидиана, кремня и камня. Из-за фрагментарности костей животных не удается их идентификация. Заслуживают внимания остатки культурных растений, зафиксированных в яме и на уровне глинобитного пола.

Поселение, по своему типу и выявленному материалу, относится к памятникам т.н. Сионского типа или Цопи-Гинчийского круга и датируется в пределах 4000-3700 гг. до н.э.

G. Chikovani

"TANDITSQARO I" A SETTLEMENT OF THE EARLY HUSBANDRY CULTURE NEAR THE VILLAGE OF KHELTUBANI (GORI DISTRICT)

"Tanditsqaro I", a settlement of the Early Husbandry Culture is situated near the village of Kheltubani, Gori district, Shida Kartli, Eastern Georgia. It was excavated in 1986. The thickness of the cultural layer is 0.50-0.55 cm. In all 208 m² was excavated. The area of the settlement and that of barrow burial of the Early Bronze Age mainly coincided with each other.

Traces of any structures were not found. Fragments of pottery, obsidian, flint and stone tool semi-finished products were discovered in fire pits and cultural layer. Because of the fragmentation of the bones, it was impossible to determine the species. It should be noted that remains of cultural

plants were recorded in the pit and on the level of the clay floor.

According to its type and material the settlement is related to the so-called "Sioni type" or "Tsopa-Ginchi" sites and can be dated to 4000-3700 B.C.

ლიტერატურა

1. კალანდაძე კ. თეთრი მღვიმე. თბ., 1994.
2. კილურაძე თ. აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის პერიოდიზაცია. თბ., 1976.
3. კილურაძე თ. ენეოლითიდან ადრებრინჯაოზე გარდამავალი პერიოდი აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 19-20.
4. მენაბდე მ., კილურაძე თ. სიონის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1981.
5. ნებიერიძე ლ. დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის განვითარების ადრეული საფეხურები. თბ., 1986.
6. საქართველოს არქეოლოგია, II, ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანა. თბ., 1992.
7. ფხაკაძე გ. დასავლეთ ამიერკავკასია ძველი წელთაღრიცხვის III ათასწლეულში. თბ., 1993.
8. ჩიქოვანი გ. ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარი სოფ. ჩინთიდან. – „ლეგია და კომპანიის“ უნივერსიტეტი, შრომები, ტ. II, თბ., 1998, გვ. 72-80.
9. Алиев Н. Г. Позднеэнеолитические памятники Азербайджана. – Автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата ист. наук. Л., 1991.
10. Варазшвили В. В. Раннеземледельческая культура Иоро-Алазанского бассейна. Тб., 1992.
11. Гаджиев М. Г. Раннеземледельческая культура Северо-Восточного Кавказа. М., 1991.
12. Гиджрати Н. И., Ростунов В. Л. Памятники эпохи энеолита и ранней бронзы в горах Северной Осетии. – Кавказ и цивилизации Востока в древности и средневековье, Владикавказ, 1993, с. 75-89.
13. Кавтарадзе Г. Л. К хронологии эпохи энеолита и бронзы Грузии. Тб., 1983.
14. Миндиашвили Г. М. Экспедиций Горийского района. – ПАИ, 1983 (1986), с. 20-21.
15. Миндиашвили Г. М., Чиковани Г. Ч. Экспедиций Горийского района. – ПАИ, 1986 (1991), с. 15-18.
16. Нариманов И. Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Баку, 1987.
17. Челидзе Л. М., Чиковани Г. Ч. Обсидиановый инвентарь предгорных раннеземледельческих поселений Арагвского ущелья (раскопки 1977-1987 гг.). Тб., 1991. Препринт.

18. Чиковани Г. Ч. Новые памятники раннеземледельческой культуры Арагвского ущелья. – Кавказ и цивилизации Древнего Востока. Орджоникидзе, 1989, с. 84-86.

ტაბულების აღწერილობა

- ტაბ. I – ობსიდიანის დამუშავებული იარაღები.
- ტაბ. II – ქვის იარაღები და ირიბად პირწაკვეთილი ძვალი.
- ტაბ. III – ქვის იარაღების ფრაგმენტები.
- ტაბ. IV – თიხის ჭურჭლის პირგვერდის უორნამენტო და ძირგვერდის ფრაგმენტები. ძირის ერთ ფრაგმენტს ეტყობა ანაბეჭდის კვალი.
- ტაბ. V – თიხის ჭურჭლის პირგვერდის ორნამენტიანი ნატეხები.

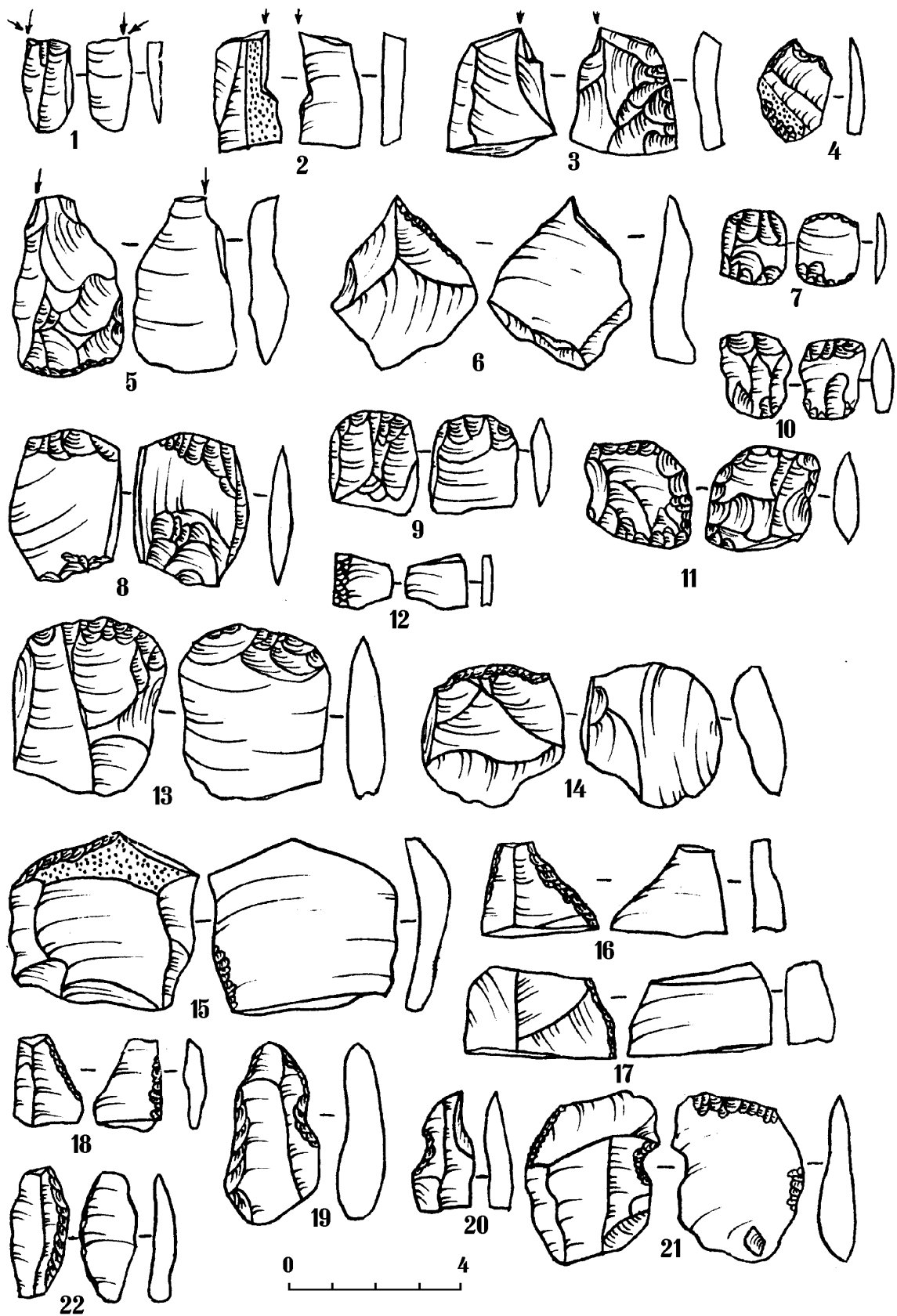
Описание таблиц

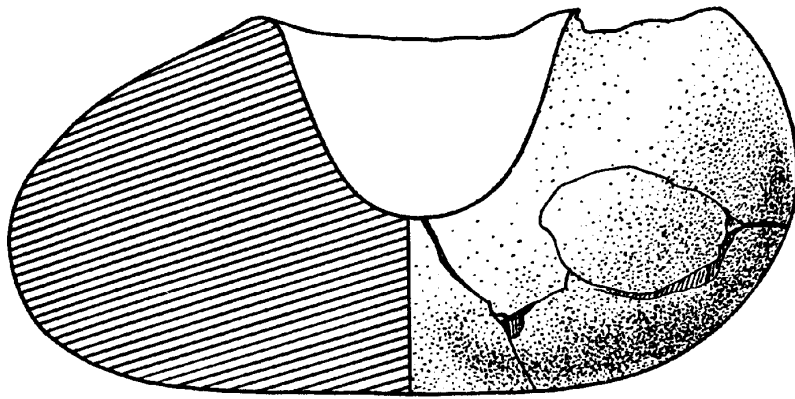
- Табл. I – Обработанные орудий из обсидиана.
- Табл. II – Каменные орудия и кость с косорезанным концом.
- Табл. III – Обломки каменных орудий.
- Табл. IV – Обломки глиняных сосудов без орнамента. Обломки днища сосудов. На одном из обломков днища прослеживается след отпечатка.
- Табл. V – Обломки глиняных сосудов с орнаментом

Description of Plates

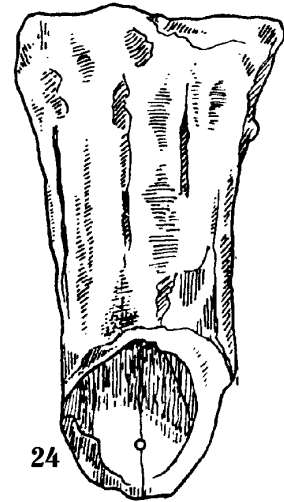
- Pl. I – Obsidian tools.
- Pl. II – Stone tools and a bone cut obliquely.
- Pl. III – Fragments of stone tools.
- Pl. IV – Fragments of clay vessels without ornament; fragments of vessel bottoms, one fragment of the bottom bears a trace of an imprint.
- Pl. V – Ornamented fragments of the clay vessels.

ტაბ. I

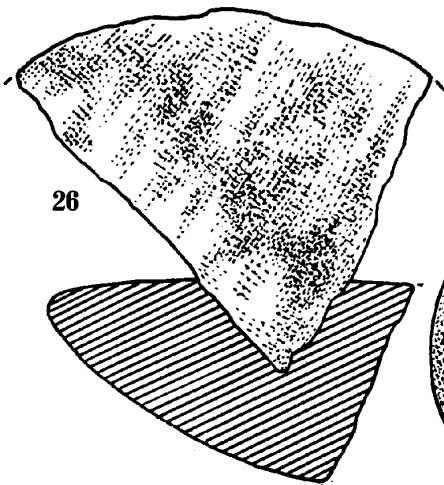
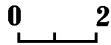

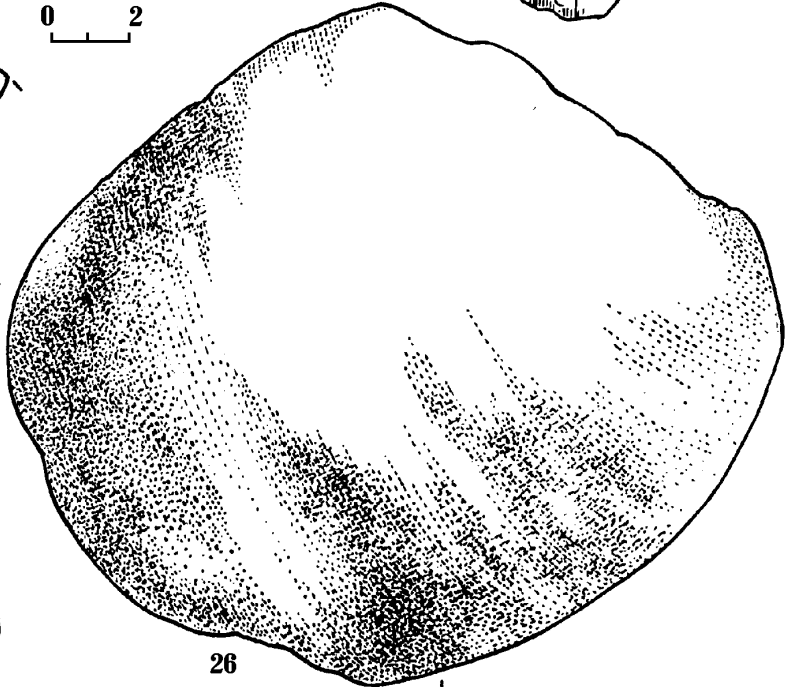
23

24

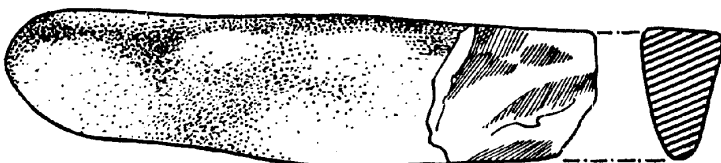
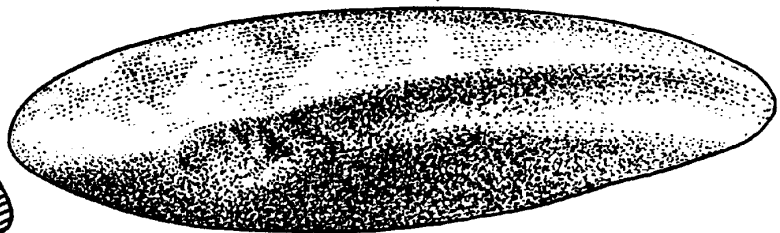
26

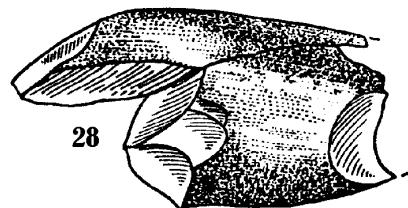
26

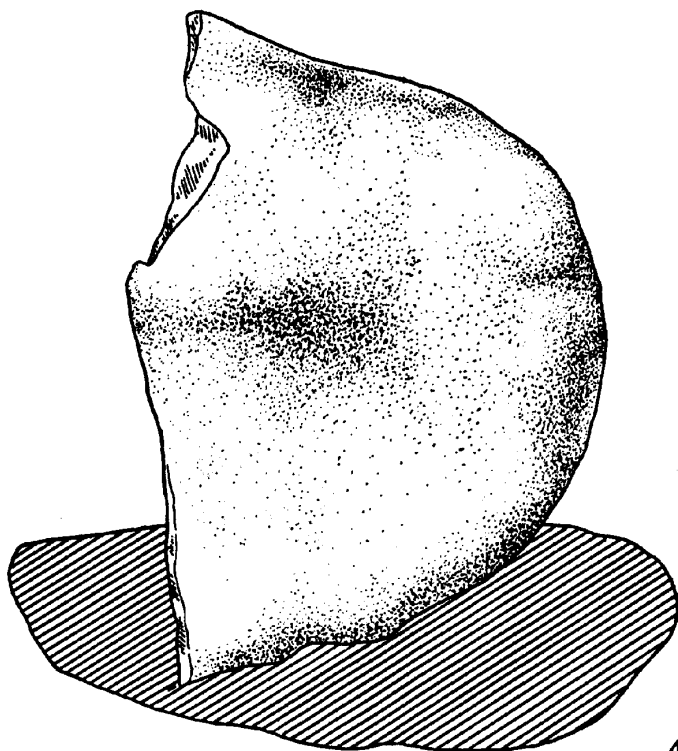
25

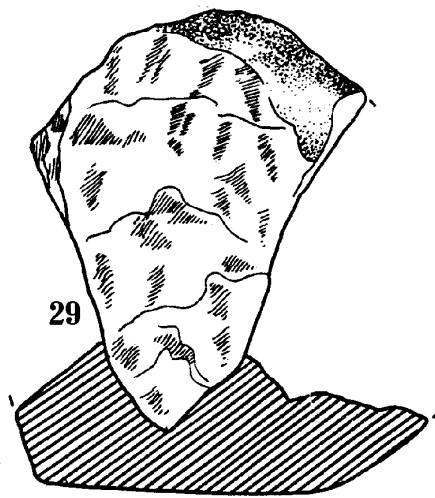
27

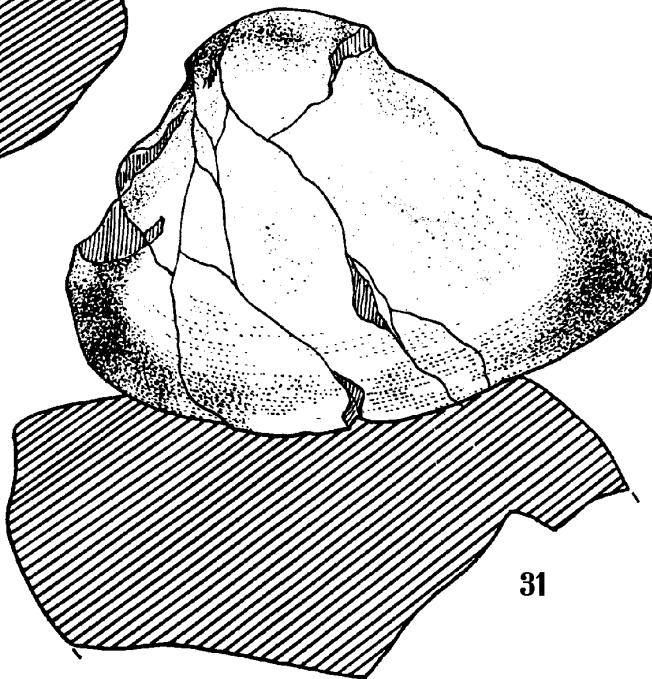
28

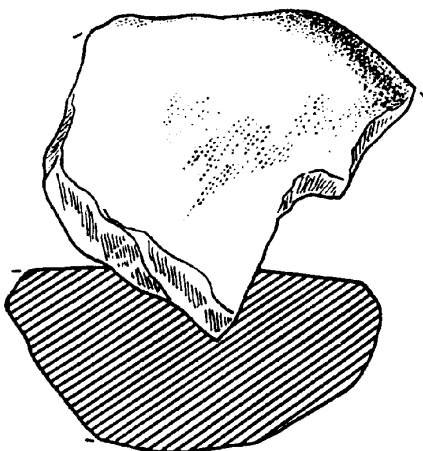
30

29

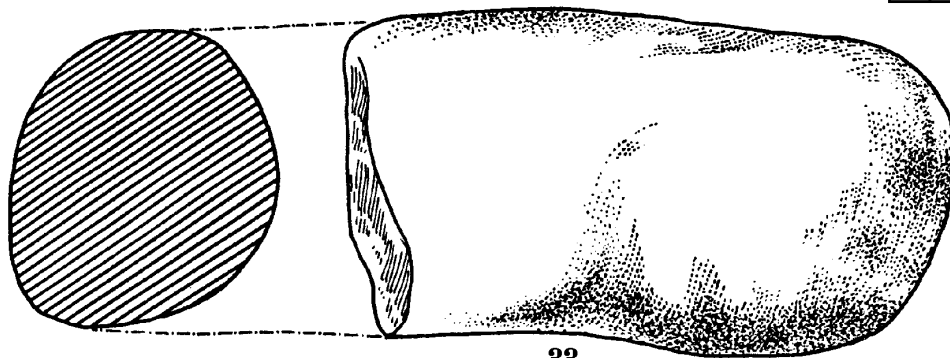

31

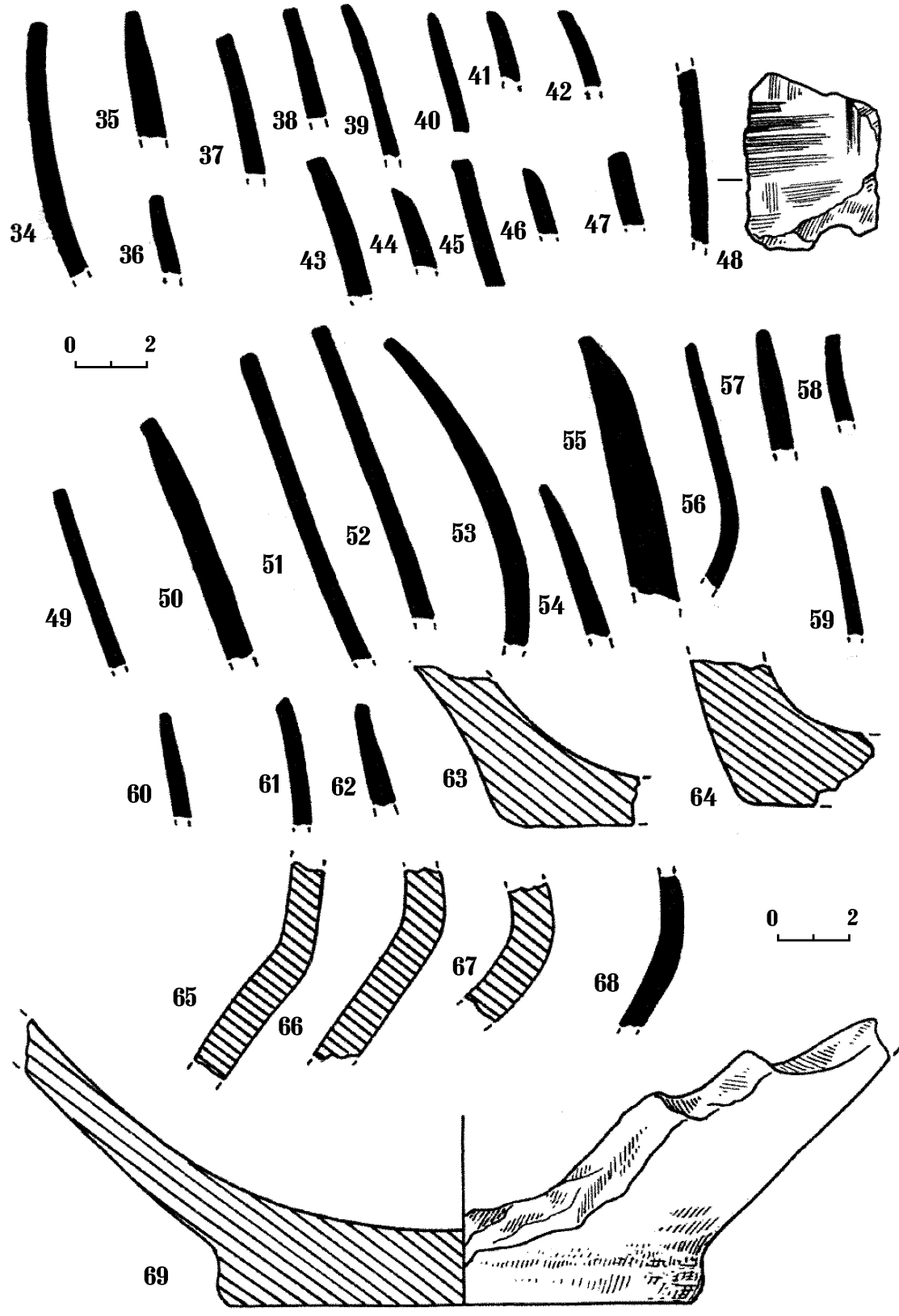

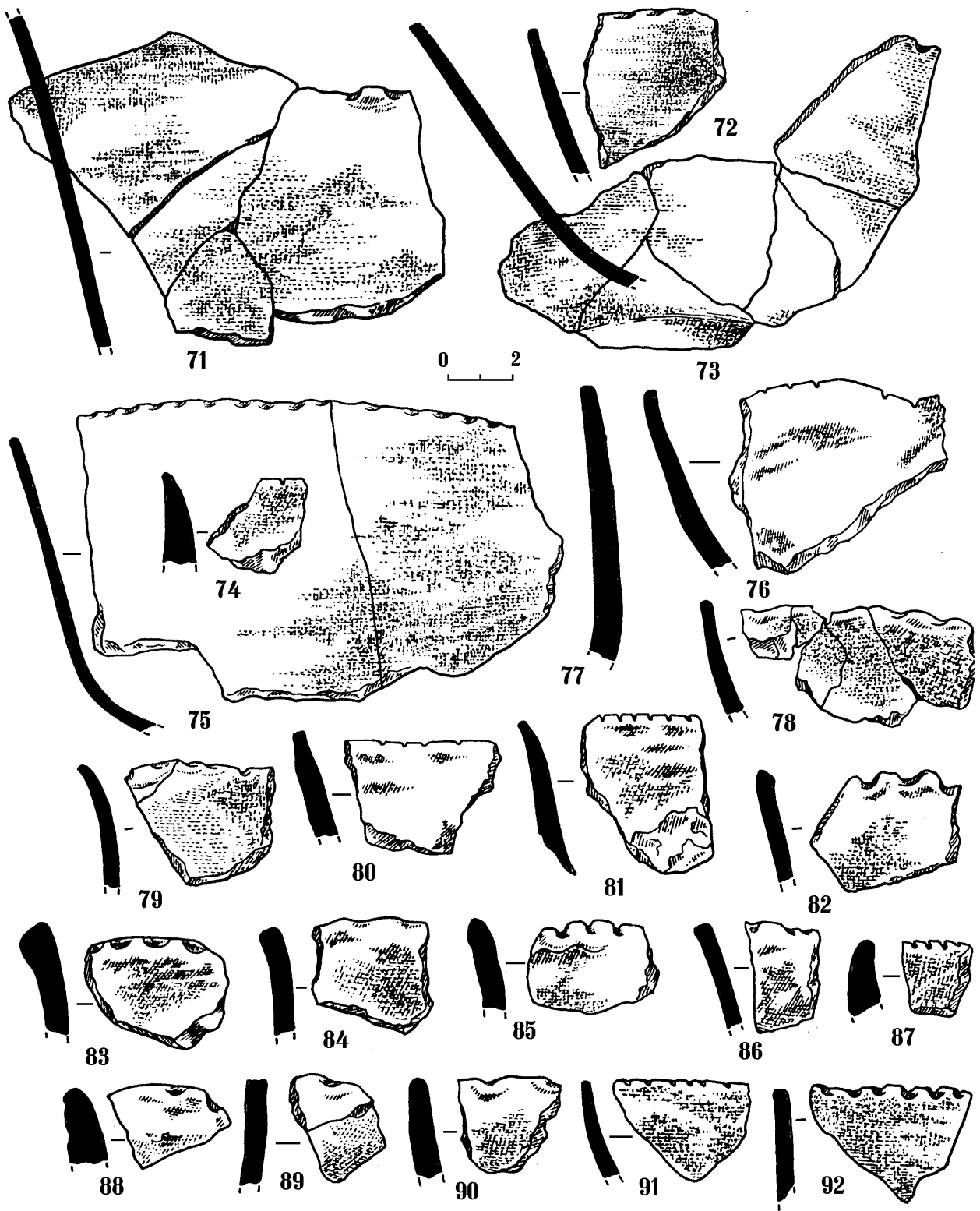
32

0 2

33

შუაბრინჯაოს ხანის კმპრი საქართველოდან

1984 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში, ხაშურის რაიონის სოფ. წაღვლში აღმოჩნდა შუა ბრინჯაოს ხანის დასასრულის საკმაოდ კარგად

ვრცელი სამაროვნის № 94 სამარხში. დასაკრძალავ ორმოს გეგმაში სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ რამდენადმე წაგრძელებული მართ-

სურ. 1

დაცული კევრი [9, გვ. 31-33; 27, გვ. 22-23, ტაბ. 34].⁴ კევრი აღმოჩნდა აქ მიკვლეული

⁴ სოფელ წაღვლში აღმოჩენილი შუა ბრინჯაოს ხანის მიწურულისა და შუადან გვიანი ბრინჯაოს ხანაზე გარდამავალი პერიოდის სამაროვანი წარმოადგენს მითითებული პერიოდის დღეისათვის ერთ-ერთ ყველაზე ვრცელსა და სრულად შესწავლილ ძეგლს ამიერკავკასიაში. აქ 1976-1980, 1984 და 1986 წლებში გაითხარა 150 სამარხი, რომელთაგან 93 შუა ბრინჯაოს ხანის მიწურულისაა, 47 – შუადან გვიანი ბრინჯაოს ხანაზე გარდამავალი პერიოდისა და 4 – გვიანი ბრინჯაოს ხანის უადრესი ეტაპის. საერთო წარმოდგენის შესაქმნელად აღვნიშნავ, რომ წაღვლში გათხრილ სამარხებში აღმოჩნდა თიხის 541 ჭურჭელი, ბრინჯაოს 9 სატევარი, 13 მასრა-გახსნილი შუბისპირი, 23 ობსიდიანის ქუსლამოღარული ისრისპირი, ბრინჯაოს სხვადასხვა ტიპის 143 საკინძი, 104 საკიდი, 37 სამაჯური, ძირითადად სარდონის, პასტის, ანთიმონისა და აგრეთვე სხვა მასალისგან დამზადებული 1300-მდე მძივი და სხვ. [9, 10, გვ. 27-31].

წაღვლის სამაროვანზე მოპოვებულმა მასალამ საშუალება მომცა ცალკე პერიოდად გამომეყო შუა ბრინჯაოს ხანის მიწურული და განმესაზღვრა ამ პერიოდისათვის დამახასიათებელი ინვენტარი, ხოლო შუადან გვიანი ბრინჯაოს ხანაზე

კუთხედის ფორმა ჰქონდა ზომებით 1,3 x 1,2 მ-ზე (სურ. 1). მიცვალებულის ჩონჩხი შემონახული იყო მეტად ფრაგმენტულად. კერძოდ, გაიწმინდა მხოლოდ თავის ქალისა და ქვედა კიდურების ძვლების ნაწილები, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შესაძლებელი გახდა აღგვედგინა დაკრძალვის პოზა – თავის ქალის სამარხის ჩრდილო ნაწილში, ხოლო ქვედა კიდურების სამხრეთ ნაწილში მოხრილ მდგომარეობაში, მუხლებით დასავლეთისაკენ, აღმოჩენა უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მიცვალებული დაკრძალული იყო სამარხის აღმოსავლეთი კედლის გასწვრივ თავით ჩრდილოეთისაკენ, მარჯვენა გვერდზე, მოხრილი კიდურებით. უშუალოდ მიცვალებულზე ზემოდან დაუფარებიათ კევრი, რომელიც მჭიდროდ იყო მიდგმული კედლებთან სამარხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში.

კევრს გარდა, მიცვალებულისათვის სამარხში ჩაუტანებიათ აგრეთვე თიხის ჭურჭელი, ბრინჯაოს სამაჯურები, საკინძები, საკიდები და სხვადასხვა მასალისა და ფორმის მძივები. თი-

გარდამავალი პერიოდი დამეყო ორ საფეხურად [4, გვ. 16-17, შდრ: 13, გვ. 123-146; 26, გვ. 59-98].

ხის ჭურჭელი განლაგებული იყო მიცვალებულის თავის ქალის წინ, სამარხის ჩრდილო კედელთან, ხოლო წვრილი ნივთები – მიცვალებულის ჩონჩხთან, კევრს ქვემოთ. სამარხში აღმოჩენილი თიხის 5 ჭურჭლიდან ერთი ისე იყო დაშლილი, რომ მისი ფორმის დადგენაც კი ვერ მოვახერხეთ. დანარჩენი ოთხიდან ორი პირგადაშლილი, ყელდაბალი, სფერულტანიანი, ძირბრტყელი ქოთანია. ერთ მათგანს ორი ოვალურგანივკვეთიანი, შუაში სიგრძეზე ჩალარული ფართო ყური აქვს, მეორე კი უყურია. სხვა ორი ჭურჭელი შუა ბრინჯაოს ხანის მიწურულისათვის დამახასიათებელი ბადია და წელში გამოყვანილი ცალყურა სასმისია (ტაბ. I1-4).

ბრინჯაოს სამაჯურები განივკვეთში რომბის ფორმისაა. ბოლოები გახსნილი აქვს (ტაბ. I5). ერთი ტიპისაა აგრეთვე სამარხში აღმოჩენილი ბრინჯაოს 2 თავგაბრტყელებული, გახლეჩილი ყუნწის მქონე საკინძიც, თავზე წამოცმული, რამდენადმე ბიპირამიდული ფორმის ანთიმონის ხუთკოპიანი ბურთულებით (ტაბ. I6). მიცვალებულის თავის ქალასთან აღმოჩნდა ბრინჯაოს 2 საყურე და წაღვლის სამაროვანზე საკმაოდ მრავლად გამოვლენილი ელიფსის ფორმის ბოლოებგაფართოებული 7 საკიდი (ტაბ. I8). საყურეები წარმოადგენს თხელ მორკალულ ფირფიტას ცალი დაწვრილებული, მავთულისებური ბოლოთი, საყურის მეორე, ფართო ნაწილის ბოლოში გაკეთებულ ხვრელში გასაყრელად. საყურის ფართო ნაწილის კიდეებს მთელ სიგრძეზე მიუყვება ცრუ გავარსი (ტაბ. I7). აქვე იყო სხვადასხვა ზომისა და ფორმის სარდიონის 58 (ტაბ. I9-11), პასტის 7 (ტაბ. I12), ანთიმონის ერთი და გიშრის 5 მძივი (ტაბ. I13,14).

სამარხში აღმოჩენილი მთელი არქეოლოგიური მასალა დამახასიათებელია ცენტრალური ამიერკავკასიის შუა ბრინჯაოს ხანის მიწურულისათვის და გვხვდება ამ დროის ყველა ძეგლზე [13, გვ. 123-146; 26, გვ. 59-98; 12, გვ. 28-30, ტაბ. III, IV; 2, გვ. 45-49, ტაბ. VIII, IX; 3, გვ. 30-51, ტაბ. XXI, XXII; 19, გვ. 89-98, 108-113, 119, 127, ნახ. 5, 6, 8, 10-14, 16, 21-29, 31-33, 39-41, 53-58; 23, გვ. 25-28].

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს წაღვლში აღმოჩენილი კევრი. ბუნებრივია, მის შესახებ მსჯელობა გვექნება შემორჩენილი კოხების მიხედვით. როგორც ჩანს, კევრს ნავისებური ფორმა ჰქონია. აშკარაა, რომ იგი გამოთლილი ყოფილა ერთი მთლიანი ხისგან. წინააღმდეგ შემთხვევაში კოხების განლაგებაში უნდა ყოფილიყო მათი გამყოფი მკვეთრი გრძივი ზოლი. კევრის შემორჩენილი სიგრძე 125, ხოლო განივი წინა ნაწილში 55 და უკანა ნაწილში დაახლოებით 75 სმ-ია. კევრს ძირზე ჩასმული ჰქონდა კოხის ქვების 24 მწკრივი. წინა 4-5 მწკრივში ჩასმული ყოფილა 11-11, ხოლო დანარჩენებში – 17-17 ქვა.

ამიერკავკასიაში კევრი პირველად ჟაკ დე მორგანმა გათხარა გასული საუკუნის ბოლოს ჩრდილო-დასავლეთ სომხეთის ტერიტორიაზე ახტალის სამაროვანზე [34, გვ. 59, სურ. 8]. თითქმის ნახევარი საუკუნის შემდეგ კევრი აღმოჩნდა აგრეთვე აზერბაიჯანში, განჯის მახლობლად ხანლარში № 2 ყორღანის მეოთხე ჩაშვებულ სამარხში [22, გვ. 56, ნახ. 13] და მცხეთაში, სამთავროს სამაროვანზე № 320 სამარხში [15, გვ. 67]. ახტალასა და ხანლარში აღმოჩენილი კევრები დაახლოებით თანადროულია და გვიანი ბრინჯაოს ხანის ადრეულ ეტაპს მიეკუთვნება, ხოლო სამთავროს კევრი უფრო მოგვიანოა და ძვ.წ. VIII-VI სს-ით თარიღდება. სამივე შემთხვევაში იგულისხმება მიცვალებულის კევრზე დამარხვა. აღსანიშნავია, რომ ახტალასა და ხანლარში შემორჩენილი ყოფილა კევრის ხის ნაწილებიც. სამწუხაროდ, პუბლიკაციებში არ არის მოცემული ფოტო-დოკუმენტაცია და ავტორები ძეგლის მხოლოდ სიტყვიერი აღწერითა და გრაფიკული რეკონსტრუქციით კმაყოფილდებიან.

ამ აღმოჩენების შემდეგ, ამიერკავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში სამაროვნებსა და ნამოსახლარებზე კიდევ არაერთხელ აღმოჩნდა კევრი. მათ შორის უძველესი უნდა ყოფილიყო ქარელის რაიონის სოფ. ურბნისში ხიზანანთგორაზე თითქოს ადრებრინჯაოს ხანის ფენებში აღმოჩენილი კოხის ქვები [8, გვ. 111, 112; 25, გვ. 380]. თუ მოვიგონებთ, რომ „სამიწათმოქმედო აღმანახის“ მიხედვით ძვ.წ. II ათასწლეულისათვის შუმერები ხორბალს ჯაჭვებით, ან განსაკუთრებული მარხილით (ალბათ კევრით – ა.რ.) ლეწავდნენ [24, გვ. 118], მაშინ, პრინციპში დასაშვებია ხიზანანთგორის მტკვარ-არაქსულ ფენებში კევრის აღმოჩენაც, მაგრამ ეს ფაქტი უარყო ხიზანანთგორის უშუალო გამოხრელმა ი. კიკვიძემ, რომელმაც კატეგორიულად მიუთითა, რომ კევრის კოხები ხიზანანთგორაზე აღმოჩნდა ანტიკურსა და შუა საუკუნეების ფენებში [4, გვ. 80].

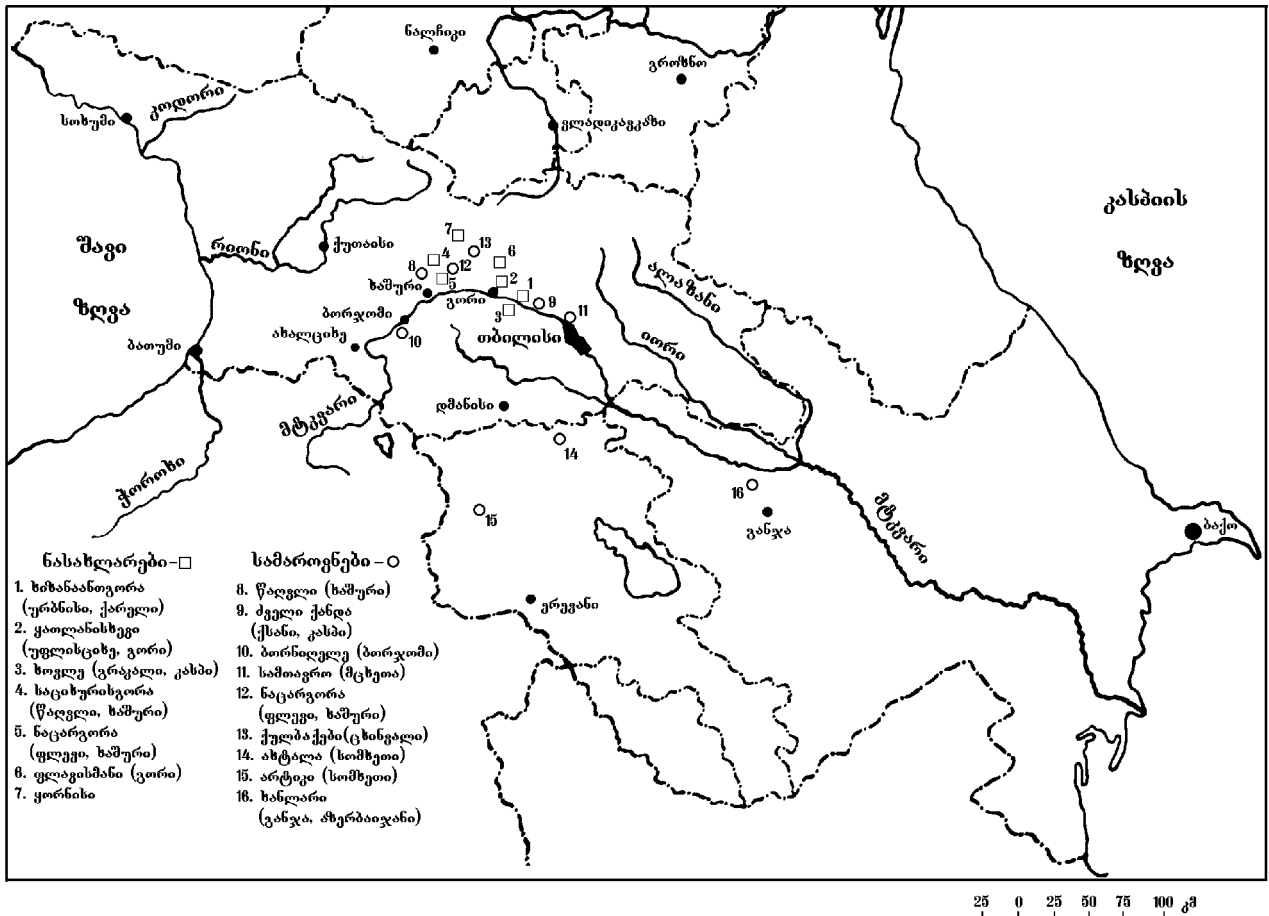
სხვა ფაქტი ამიერკავკასიაში ასე ადრეული ხანის კევრის აღმოჩენისა ჩემთვის ჯერჯერობით მაინც უცნობია, მაგრამ, როგორც უკვე ვთქვით, საკმაოდ ხშირია კევრის კოხების აღმოჩენისა გვიანი ბრინჯაოსა და მომდევნო პერიოდების ნამოსახლარ ფენებში და სამარხებში. კევრის კოხებია აღმოჩენილი ყათლანიხევის (უფლისციხე, გორის მახლობლად) ნამოსახლარის გვიანდელი ბრინჯაოს ხანის ადრეული ეტაპის IV სათავსში [17, გვ. 36, 44-49; შდრ.: 13, გვ. 105 და 151-157], ხოვლეგორის ძვ.წ. IX-VI სს-ის ფენაში [16, გვ. 10; 5, გვ. 40, 73-75, 81], ფლავისმანისა და ყორნისის (შიდა ქართლის ჩრდილო ნაწილში) გორა ნამოსახლარებზე ანაკრეფ მასალაში [6, გვ. 192]. კევრის კოხები აღმოჩენილია ჩვენ მიერ ხაშურის რაიონის სოფ. წაღვლში, საციხურის-გორაზე და სოფ. ნაცარგორის ნამოსახლარების

გვიანი ბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის კულტურულ ფენებში, მაგრამ ეს მასალა ჯერჯერობით გამოუქვეყნებელია.

ასევე მომრავლდა მიცვალებულის დაკრძალვის რიტუალში კვერის გამოყენების ფაქტებიც. კვერის კოხები აღმოჩნდა ძველ ქანდაში გვიანი ბრინჯაოს ხანის ადრეული ეტაპის № 16 სამარხში. გამოთხრელების ვარაუდით, აქ კვერი გამოყენებული იყო დასაკრძალავი ორმოს გადასახურად [20, გვ. 45, ტაბ. XXXIII, XXXIV]. დაახლოებით ამავე პერიოდის კვერია ჩატანებული ბორნიღელის (ბორჯომის რ-ნი) № 52 [14, გვ. 39, 40, ტაბ. 111; 21, გვ. 30, ტაბ. XXX, XXXI] და არტიკის (ჩრდილო-დასავლეთ სომხეთში) № 508 სამარხებშიც [32, გვ. 254; გვ. 15, 89, 335].

ქვებით 19 მწკრივად, თითო მწკრივში 9-10 ქვით. ასე რომ, თუ წალკლისა და ხანლარის კვერების სიგრძე თითქმის თანაბარია, სიგანეში აშკარად წალკლისა სჯობს.

საყურადღებოა წალკლის კვერის შედარება იმ კვერებთან, რომლებიც მთელ კავკასიაში შემორჩა ხმარებაში ამ საუკუნის დასაწყისამდე და რომლებიც აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის თითქმის ყოველი რაიონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ფონდებშია დღესაც დაცული. ამ თითქმის თანამედროვე, ქართული ეთნოგრაფების მიერ საკმაოდ კარგად შესწავლილ და არაერთგზის გამოქვეყნებულ კვერებს [7, გვ. 1] შორის თავისი ფორმითა და ზომებით წალკლში აღმოჩენილ კვერთან ყველაზე ახლო დგას ღმანისის რაიონის სოფ. დიდი გომარეთიდან

სურ. 2. კვერის აღმოჩენის შემთხვევები ამიერკავკასიაში

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ზემოთ მითითებული კვერებიდან წალკლში აღმოჩენილ კვერთან შესადარებელი მონაცემები მეტ-ნაკლები სიზუსტით დაფიქსირებულია მხოლოდ ხალნარში, მაგრამ აქაც ფაქტიურად მოცემულია მხოლოდ გრაფიკული რესტავრაცია კვერისა და არ არის ფოტო ილუსტრაცია სამარხისა და კონკრეტულად, კვერის შემორჩენილი ნაშთებისა. განსხვავებით წალკლში აღმოჩენილი კვერისაგან, ხანლარის კვერი შედგენილი ყოფილა ორი ფიცრისაგან. მისი სიგრძე 120 და სიგანე 40 სმ-ია. ხანლარის კვერს ნახაზის მიხედვით ძირი მოჭედილი ჰქონია კოხის

ეთნოგრაფ გ. ჯალაბადის მიერ აღწერილი კვერი [18, გვ. 131-135]. ეს კვერი წალკლის კვერისაგან მხოლოდ სიგრძით განსხვავდება. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წალკლის კვერის შემორჩენილი სიგრძე დაახლოებით 125 სმ იყო, მაშინ როდესაც დიდი გომარეთის კვერის სიგრძე 170 სმ-ია. ალბათ, მხედველობაშია მისაღები ის, რომ დიდი გომარეთის კვერს, ისევე როგორც საერთოდ დღემდე შემორჩენილ კვერებს, წინა დაახლოებით 1/4 ნაწილი კოხის ქვებისაგან თავისუფალი აქვს (სხვათა შორის, ასევეა აღდგენილი ხანლარის კვერიც). ასე რომ, წალკლისა და დიდი გომარეთის კვერების კოხით მო-

ჭედილი ნაწილები დაახლოებით თანაბარი ზომისა არიან. ბუნებრივია, წალკლის კვერს ქვებისაგან თავისუფალი ნაწილი არ შემორჩებოდა, რადგანაც სამარხში ხის ნაწილები მთლიანად გამქრალი იყო. თუ დავუშვებთ, რომ წალკლის კვერსაც ჰქონდა ქვებისაგან თავისუფალი წინა ნაწილი იმავე პროპორციით, მაშინ წალკლის კვერი სიგრძითაც თითქმის გომარეთის კვერის ტოლი ყოფილა. ასეთი ვარაუდის დაშვების საშუალებას თითქოს არ იძლევა ის, რომ წალკლის კვერი მჭიდროდ იყო მიბჯენილი სამარხის ჩრდილო კედელზე და ამდენად ადგილი არ რჩება კვერის წინა, თავისუფალი ნაწილისათვის. შეიძლება ისიც ვივარაუდოთ, რომ კვერი თავისი სიგრძის გამო პირდაპირ კი არ იდო სამარხის ძირზე, არამედ მიყუდებული იყო ჩრდილო კედელზე, მაგრამ ამ შემთხვევაში საეჭვოა შენარჩუნებული ყოფილიყო კოხების ისეთი იდეალური განლაგება, როგორც წალკლის სამარხში გვქონდა. ამიტომ, თუ კი წალკლის კვერს ჰქონდა კოხის ქვებისაგან თავისუფალი წინა ნაწილი, იგი საფლავეში ჩადების წინ უნდა მოეჭრა.

ამგვარად, თუ შევაჯამებთ წალკლში აღმოჩენილი, ამიერკავკასიის სხვა განათხარი კვერებისა და ჯერ კიდევ ამ საუკუნის დასაწყისში ხმარებაში მყოფი კვერების ურთიერთშედარების შედეგებს, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამიერკავკასიაში ადრებრინჯაოს ხანიდან თუ არა, შუაბრინჯაოს ხანის მიწურულიდან მაინც ხორბლის გასალეწად ხმარობდნენ კოხით მოჭედილ ძირიან კვერს, რომელმაც თითქმის უცვლელად იმსახურა XX ს-ის დამდეგამდე, მანამ სანამდე ჩვენ ქვეყანაში არ დამკვიდრდა სალექი მანქანა.

А. Т. Рамишвили

МОЛОТИЛЬНАЯ ДОСКА ЭПОХИ СРЕДНЕЙ БРОНЗЫ ИЗ ГРУЗИИ

(резюме)

В 1984 году в Восточной Грузии, в с. Цагвли, Хашурского района, в погребении № 94 была обнаружена хорошо сохранившаяся молотильная доска (рис. 1). Покойник был захоронен вдоль восточной стены погребальной ямы, под молотильной доской в скорченном положении, на правом боку, головой на север. Помимо молотильной доски в погребении были обнаружены два низкогогорлых горшка с отогнутым венчиком, глубокая одноручная миска и одноручный сосуд для питья (табл. I₁₋₄), бронзовые браслеты с разомкнутыми концами в сечении ромбической формы (табл. I₅), 2 булавки с надетыми на плоских концах пятишишечными сурьмяными головками (табл. I₆), 2 сережки (табл. I₇), 7 бронзовых подвесок формы эллипса в полтора оборота (табл. I₈) и бусы из разного материала (табл. I₉₋₁₄). Вышеперечисленный археологический материал характерен для конца эпохи

средней бронзы Центрального Закавказья и встречается на всех памятниках этого времени [13, с. 123–146; 2, с. 45–49, табл. VIII, IX; 3, с. 30–51, табл. XXI, XXII; 12, с. 28–30, табл. III, IV; 19, с. 89–98, 108–113, 119, 127, рис. 5, 6, 10–14, 16, 21–29, 31–33, 39–41, 53–58; 23, с. 25–28; 26, с. 59–98].

Особое внимание заслуживают остатки молотильной доски. Цагвльская доска была сделана из цельного дерева. Сохранившаяся длина 125, ширина – 55 (в передней части) и 75 см-ов (в задней части). На дне цагвльской доски посажены 24 ряда каменных зубцов. Из них 4-5 рядов состояли из 11, а остальные – 17 камушек каждый.

Ниже приводим перечень известных мест находок остатков молотильной доски:

I.⁵ Хизанаантгора, селище на холме сел. Урбниси Карельского р-на. В научной литературе [8, с. 111, 112; 25, с. 380] указывается находка камушек молотильной доски в слоях эпохи бронзы. Если вспомним, что в шумерском литературном памятнике начала II тысячелетий до н.э., ныне названном "Земледельческим альманахом", говорится о молотье зерна цепями или при помощи особого вида саней [24, с. 118], по нашему мнению, молотильной доской, то вполне допустима и находка в куро-аракских слоях остатков молотильной доски, но сам раскопщик памятника категорически отрицает это и утверждает, что камушки относятся к слоям античной и средневековых эпох [4, с. 80].

2. Селище Катланисхеви в с. Уплисхихе, около г. Гори, в слоях раннего этапа эпохи поздней бронзы [17, с. 36, 44–49; ср. 13, с. 151–157].

3. Селище Ховлегора у ж.д. станции Гракали, в слоях IX–VI вв. до н.э. [5, с. 40, 73–75, 81; 16, с. 10].

4,5. Селища Сацхурисгора (с. Цагвли) и Нацаргора Хашурского р-на, в слоях поздней бронзы и раннего железа.

6, 7. Жилые холмы в Плависмани (около г. Гори) и Корниси (северная часть Шида Картли) в подъемном материале [6, с. 132].

Немало фактов использования молотильной доски и в погребальных ритуалах Закавказья.

8. Помимо случая находки молотильной доски в с. Цагвли, которой и посвящается настоящая статья, подобные остатки известны из следующих пунктов:

9. Дзвели (старая) Канда (Каспский р-н). Предполагают, что молотильной доской было перекрыто погребение № 16 раннего этапа эпохи поздней бронзы [20, с. 45, табл. XXXIII, XXXIV].

10. Могильник Борнигеле (Боржомский р-н), погребение № 52, относится к тому же

⁵ Номера памятников в тексте соответствуют их номерам на прилагаемой карте находок молотильных досок на Кавказе.

периоду, что и предыдущее [14, с. 39–40, табл. III; 21, с. 30, табл. XXX, XXXI].

11. Могильник Самтавро (Мцхета), погребение № 320, VIII–VI вв. до н.э. Предполагается захоронение женщины на молотильной доске [15, с. 65].

12. Нацаргора (Хашурский р-н), погребение № 447, V–III вв. до н.э.

13. Кулбакеби (вблизи г. Цхинвали).

В погребальном комплексе за пределами Грузии известны 3 случая находки молотильных досок в погребениях:

14. Могильник Ахтала в северо–восточной части Армении, в погребении раннего этапа эпохи поздней бронзы [34, с. 59, рис. 8].

15. Артикский могильник в северо–западной части Армении, в погр. № 508 того–же периода, что и предыдущее [32, с. 254; 33, с. 88, с. 335].

16. Ханлар (близ г. Ганджи, в северо–западной части Азербайджана), IV впускное погребение кургана № 2, той же эпохи, что и предыдущие два [22, с. 56, рис. 13].

Предполагают, что в этих последних трёх погребениях покойников клали на молотильные доски. Особенно следует отметить, что в Ахтале и Ханларе сохранены были и части деревянных досок молотилки, но, к сожалению, за неимением фотодокументации, приходится довольствоваться лишь только описанием и графической реконструкцией погребений в целом и молотильной доски в частности.

Из вышеперечисленных молотильных досок данные для сравнения с цагвльской доской засвидетельствованы лишь в Ханларе. Она, в отличие от цагвльской, состояла из двух досок. Её длина 120, а ширина 40 см. На дне были посажены 19 рядов камушек, имея в каждом по 9–10 зубцов.

Экземпляры археологических находок дополняют молотилки, которыми пользовались до начала 20–го века, а нынче они стали экспонатами краеведческих музеев Кавказа. Они хорошо изучены грузинскими этнографами [1, с. 7]. Следует отметить, что молотильные доски, бывшие в употреблении до недавнего времени однотипны и друг от друга отличаются весьма незначительно. Среди них своей формой и размерами наиболее близка к цагвльскому молотильная доска из с. Диди Гомарети (Дманисского р-на) [18, с. 131–135]. Так что, мы имеем возможность сравнить между собою молотильные доски: с одной стороны самую раннюю из Цагвли, а с другой – самую позднюю из Дидигомарети. Оказывается, что разница между ними состоит лишь в длине – цагвльская имеет длину 125 см – ов, а дидигомаретская – 170 см. Но следует учесть, что у всех сохранившихся до сегодняшнего дня молоилок, передняя, почти ÷ часть

доски свободна от камней. Так как в цагвльском погребении вообще не сохранилось дерево, естественно, что у цагвльской молотилки не могла сохраниться свободная от камушек часть. Если предположим, что и цагвльская молотилка имела примерно в той–же пропорции свободную от камушек часть, получится, что цагвльская молотилка и по длине равна дидигомаретской.

Таким образом, обобщая итоги сравнения молотильных досок, обнаруженных во время археологических раскопок в Цагвли и в других пунктах Закавказья, с молотильными досками бывшими в употреблении до начала уходящего столетия, можно заключить, что в Закавказье для молотилки зерновых колосьев пользовались молотильными досками, которые просуществовали почти без изменения если не с эпохи ранней бронзы, то на–верняка с конца эпохи средней бронзы до начала XX столетия.

A. Ramishvili

THRESHING BOARD OF THE MIDDLE BRONZE AGE FROM GEORGIA

(Summary)

A threshing board in a good state of preservation was found in 1984, in burial 94 in v. Tsaghvli, Khashuri district, Western Georgia (fig. 1). The deceased was buried along the eastern wall of the burial pit in crouched position lying on the right side with the head towards North. Besides the threshing board, the following items were discovered: two pots with short neck and everted rim, deep basin with one handle and a drinking vessel with one handle (pl. I₁₋₄), bronze bracelets with open ends, of rhombic form in section (pl. I₅), two pins with five-cone, stibium heads on the flat ends (pl. I₆), two earrings (pl. I₇), seven bronze elliptical pendants (pl. I₈) and beads made of different materials (pl. I₉₋₁₄). The above-listed archaeological material is characteristic of the central Caucasus of the end of the Middle Bronze Age and is met at all sites of this period [13, pp. 123-146; 2, pp. 45-49, pls. VIII, IX; 3, pp. 30-51, pls. XXI-XXII: 12, pp. 28-30, pls. III, IV; 19, pp. 89-98, 1-8-113, 119, 127, figs. 5, 6, 10-14, 16, 21-29, 31-33, 39-41, 53-58; 23, pp. 25-28; 26, pp. 59-98].

Remains of the threshing board claim our attention. The Tsaghvli board was made of one piece of wood. Its surviving length is 125 cm, width is 55 (in the front part) and 75 (in the rear) cm. The Tsaghvli board had 24 rows of stone

teeth on the bottom. Of these, 4-5 rows consisted of 11 stones, the rest – of 17 stones each.

Here follows a list of sites where remains of a threshing board were found:

1. Khizanaantgora, an ancient site of a village on a hill in v. Urbnisi, Kareli district. In the scholarly literature (8, pp. 111, 125; 25, p. 380) it is indicated that the teeth of a threshing board were discovered in the Bronze Age layers. If we recall that in a literary monument of the Shumerians called "Agricultural Almanach" (beginning of the 2nd millennium) refer to threshing with the help of special type of sledge – in my opinion, a threshing board – then it is safe to assume that remains of a threshing board could be discovered in Kura-Araxes layers as well. But the excavator categorically reject this and assumes that teeth are related to the layers of the Classical and medieval periods [4, p. 80].

2. Katlaniskhevi, the ancient site of a village near v. Uplistsikhe, near Gori in the layer of the site of the early stage of the Late Bronze Age [17, pp. 36, 44-49; cf. 13, pp. 151-157].

3. Khovlegora, site near the Grakali railway station, the ancient site of a village, in layers of the 9th-6th centuries B.C. [5, pp. 40, 73, 75, 81; 16, p. 10].

4, 5. Satsikhurisgora (v. Tsaghvli) and Natsargora – the ancient sites of the villages in the Khashuri district in layers of Late Bronze and Early Iron Ages.

6, 7. Settlement hills in Plavismani (near Gori) and Qornisi (the northern part of Shida Kartli) in surface materials [6, p. 132].

There are many facts of the use of the threshing board in burial customs of the Caucasus.

8. Besides the case of discovering threshing board in v. Tsaghvli, with which the present article deals, the same remains were discovered in the following sites:

9. Dzveli Kanda (Kaspi district) – it is supposed that burial 16 (the early stage of the Late Bronze Age) – was covered with a threshing board [20, p. 45, pls. XXXIII, XXXIV).

10. Burial ground Bornighele (Borjomi district, in burial 52. It is related to the same period as the previous one [14, pp. 39-40, pls. III; 21, p. 30, pls. XXX, XXXI).

11. Burial ground of Samtavro (Mtskheta), burial 320, 8th-6th centuries B.C. It is supposed that a woman was buried on a threshing board [15, p. 65].

12. Natsargora (Khashuri district), burial N. 447, 5th-3rd centuries B.C.

13. Kulbakebi (near Tskhinvali).

In burial complexes three cases of discovering threshing boards are known outside Georgia:

14. The Akhtala burial ground in the north-eastern part of Armenia, in a burial of the early stage of Late Bronze Age [34, p. 59, fig. 8].

15. The Artik burial ground in the north-western part of Armenia, in burial 508 of the same period [32, p. 254; 33, o. 335].

16. Khanlar (near Ganja, in the north-western part of Azerbaijan, in-let burial IV of barrow burial 2 of the same period as the two previous ones [22, p. 56, fig. 13].

It is assumed that in these three burials the deceased was put on a threshing board. It should be noted here that in Akhtala and Khanlar parts of the wooden boards of the thrasher were preserved but, unfortunately, for lack of photodocumentation we have to limit ourselves a description and graphic reconstruction of the burial on the whole, and the threshing board in particular.

Among the above-listed threshing boards data for comparison to Tsaghvli board are testified only in Khanlar.

It consisted of two boards, in contrast to Tsaghvli one. Its length is 120, width 40 cm. It had 19 rows of stones, 9-10 teeth in each.

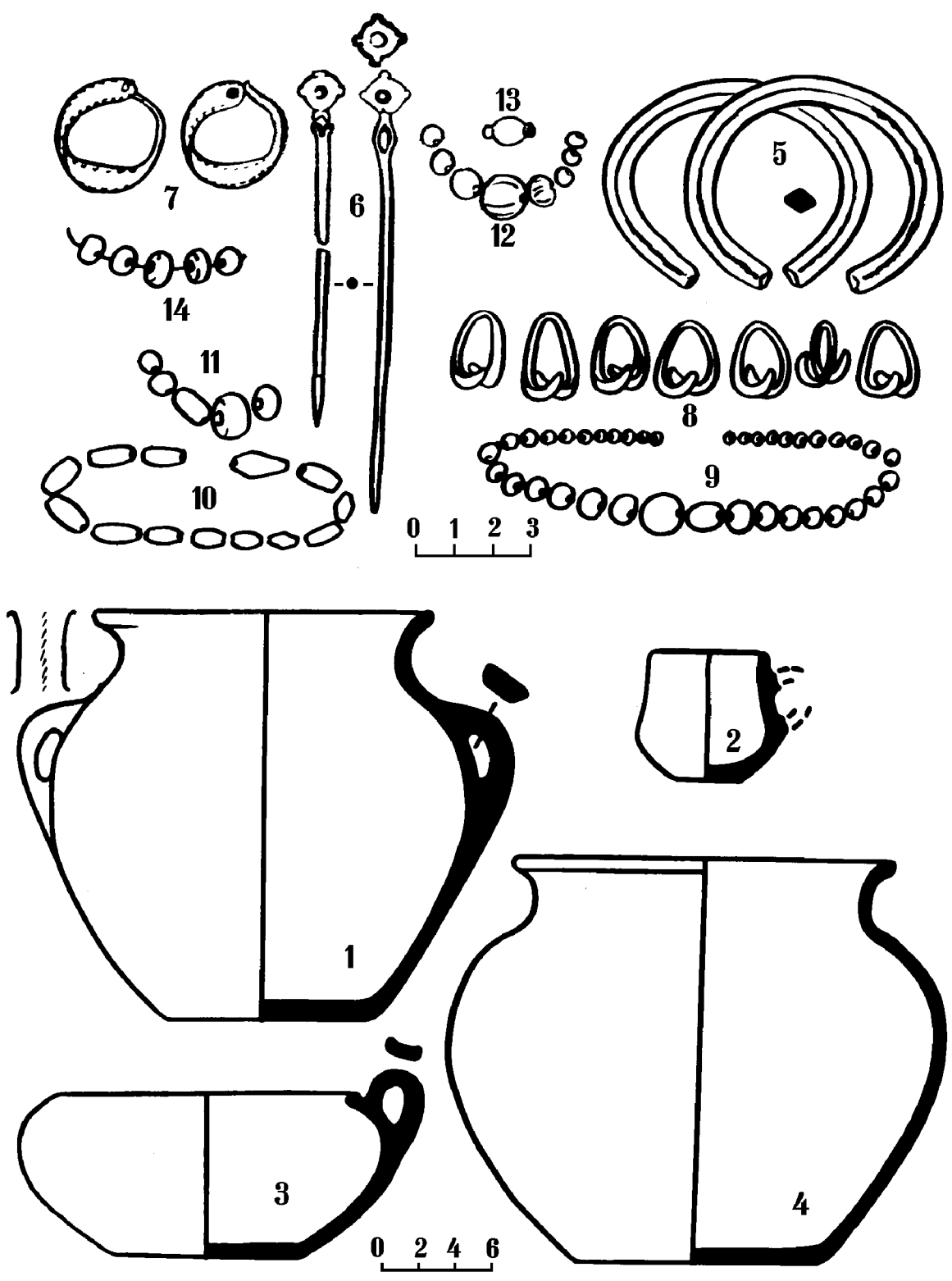
Archaeological materials are supplemented by threshing boards which were in use till the beginning of the 20th century, but now they are exhibits of the museums of local lore of the Caucasus. They have been studied well by Georgian ethnographers [1, p. 7]. It should be noted that threshing boards in use until recently, are of the same type and differ from others insignificantly. Among them, by its size and form more close to the Tsaghvli threshing board is one from Didi Gomareti, Dmanisi district [18, p. 131-135]. Thus, we have an opportunity to compare the earliest board from Tsaghvli, on the one hand and the latest one from Didi Gomareti, on the other hand. They appear to differ only in length – the Tsaghvli board is 125 cm and that from Didi Gomareti is 170 cm. It should be borne in mind that the front part of all surviving boards, almost $\frac{1}{4}$ part of the board is without stones. As in Tsaghvli burial wood was not preserved at all, it is natural that thrasher from Tsaghvli could not have preserved the part without stones. Let us assume that Tsaghvli thrasher had a part free from stones approximately in the same proportion, it will turn out that Tsaghvli thrasher is equal in length to thrasher of Didi Gomareti.

Thus, summarizing the results of comparison of threshing boards discovered during the archaeological excavations in Tsaghvli and other sites of the Caucasus to those being in use till the beginning of the 20th century, we can conclude that threshing boards were for threshing cereals in the Caucasus. They existed almost without any change from the end of the Bronze Age till the beginning of the 20th century.

ლიტერატურა

1. **გასიტაშვილი გ.** ხის დამუშავების ხალხური წესები. თბ., 1962.
2. **დედაბრიშვილი შ., რუსიშვილი რ.** ზემო ალვანის შუა ბრინჯაოს ხანის სამარხი. – კაემ, IV, 1980, გვ. 45-49.
3. **კაპანაძე მ.** ივრისპირების ბრინჯაოს ხანის სამაროვნები (სადულა, ფურცელწყალი). – კაემ, VI, 1984, გვ. 27-55.
4. **კიკვიძე ი.** მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში. თბ., 1976.
5. **მუსხელიშვილი დ.** ხოვლეს ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა. თბ., 1978.
6. **მუსხელიშვილი დ., ცქიტიშვილი გ.** შიდა ქართლის დაზვერვითი ექსპედიციის შედეგები. – სიგკ, I, 1960, გვ. 125-196.
7. **მენთეშაშვილი სტ.** კვერი. – სსმ, IX-B, 1963, გვ. 78-102.
8. **მირცხულავა გ., ორჯონიკიძე ა., მინდიაშვილი გ., ჯაფარიძე თ.** ადრე ბრინჯაოს ხანა. – საქართველოს არქეოლოგია, II, თბ., 1992, გვ. 70-215.
9. **რამიშვილი ალ.** არქეოლოგიური კვლევა-ძიება „ზემო ხაშურის სარწყავი სისტემის“ მშენებლობის ზონაში 1984-1985 წლებში. – ძმ, 1987, № 4, გვ. 31-35.
10. **რამიშვილი ალ.** ბრინჯაოს ხანის სამაროვანი წაღვლში. – ძმ., № 63, 1983, გვ. 5-10.
11. **რამიშვილი ალ.** ბრინჯაოს ხანის ფინალური სტადიების ქრონოლოგია-პერიოდიზაციის ზოგიერთი საკითხი შიდა ქართლის არქეოლოგიური მასალის შუქზე. – II სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1994, გვ. 10-17.
12. **რუსიშვილი რ.** შვინდიანის სამაროვნის შუა ბრინჯაოს ხანის კერამიკა. – აბ, 1977, გვ. 23-30.
13. **ფიცხელაური კ.** აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები (ძვ.წ. XVI-VI სს.). თბ., 1977.
14. **ღამბაშიძე თ., ღამბაშიძე ირ.** ახალი არქეოლოგიური მასალები სამცხე-ჯავახეთიდან. – ძმ, № 4, 1987, გვ. 36-43.
15. **ჩუბინიშვილი ტ.** მიცვალებულის კვერზე დასაფლავება სამთავროში. – სმამ, ტ. XII, № 1, 1951, გვ. 61-67.
16. **ცქიტიშვილი გ.** ხოვლეგორელთა საშინაო ყოფა და მეურნეობა. – ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის წყაროთმცოდნეობისა და ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილების II სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა ანოტაციები. თბ., 1964, გვ. 9-11.
17. **ხახუტაიშვილი დ.** უფლისციხე. I. თბ., 1964.
18. **ჯალაბაძე გ.** აღმოსავლეთ საქართველოს სამიწათმოქმედო იარაღების ისტორიიდან. თბ., 1960.
19. **ჯაფარიძე თ., კიკვიძე ი., ავალიშვილი გ., წერეთელი ა.** მესხეთ-ჯავახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები. თბ., 1981.
20. **Bohochadze A., Mirianashvili N.** Nastakisskaya arheologicheskaya ekspeditsiya. – PAI, 1983 (1986), c. 42-47.
21. **Gambashidze O., Gambashidze Ir.** Meskhet-dzavakhet'skaya ekspeditsiya v 1984 godu. – PAI, 1984-1985 (1987), c. 28-36.
22. **Gummel' Ya.** Kurgan N 2 bliz Khanlara. – KSIIMK, XXIV, 1949, c. 55-58.
23. **Dzaparidze O.** Kvasatalskii mogilnik epokhi bronzы v Yugo-Osetii. – KSIIMK, 60, 1956, c. 23-30.
24. **Klima I.** Obshchestvo i kultura drevnego Dvurich'ya. Praga, 1976.
25. **Munchaev P.** Kavkaz na zare bronzovogo veka. M., 1975.
26. **Picxelauri K.** Vostochnaya Gruzia v konce bronzovogo veka. Tб., 1979.
27. **Ramishvili A.** Raskopki v s. Cagvli. – AO, 1979 (1980), c. 415.
28. **Ramishvili A.** Raskopki v Hashurskom rayone v 1984-1986 gg. – PAI, (1986), 1991, c. 22-25.
29. **Ramishvili A.** Arheologicheskie raskopki v s. Cagvli. – PAI, 1977 (1980), c. 60-69.
30. **Ramishvili A.** Arheologicheskie raskopki v s. Cagvli. – PAI, 1978 (1981), c. 52-56.
31. **Ramishvili A.** Arheologicheskie raboty v s. Cagvli. – PAI, 1979 (1982), c. 34-37.
32. **Khachatryan T.** Drevnyaya kultura Shiraka. Erevan, 1975.
33. **Khachatryan T.** Artikskii nekropol'. Erevan, 1979.
34. **Morgan J. de,** Mission scientifique au Caucase, I, 1889.

ტაბ. I

სამარხი № 94-ის ინვენტარი

გვი ინანიშვილი, ბესარიონ მაისურაძე

ცენტრალური აჰიმერკავკასიის გვიანბრინჯაოს ხანის ბრინჯაოს წარმოების ისტორიისათვის

ფერადი ლითონის წარმოება გვიანბრინჯაოს ხანაში თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურს აღწევს. ამ პერიოდში შეიმჩნევა მეურნეობის საერთო აღმავლობა, ტომთა შორის კავშირების გაცნობიერება, რაც გამოხატულებას პოულობს ცენტრალური ამიერკავკასიის ცალკეული რეგიონების ბრინჯაოს მეტალურგიისა და ლითონდამუშავების დაწინაურებაში, საერთო პროდუქციის მოცულობის ზრდაში. ამ პერიოდში, ცენტრალური ამიერკავკასიის ბრინჯაოს წარმოების მეორადი დამუშავების ცენტრები ფართოდ იყენებენ კალიანი, ანთიმონიანი და დარიშხანიანი ბრინჯაოს შენადნობებს. მრავალფეროვანი ლიგატურით მზადდება ბრინჯაოს იარაღ-საჭურველი, სამკაული და სამეურნეო ხასიათის ინვენტარი.

გვიანბრინჯაოს ხანაში მთისა და ბარის რეგიონის მჭიდრო ეკონომიკურმა ურთიერთობებმა, განაპირობეს მთის წინა ზოლსა და ბარში ბრინჯაოს წარმოების ძლიერი მეორადი ცენტრების შექმნა. ამ პერიოდის ბრინჯაოს ნივთების დამზადების ტექნოლოგიის დამახასიათებელი ნიშანია სერიული წარმოება, რაც აისახება განათხარ მასალაში დიდი რაოდენობით ერთტიპიური ინვენტარის არსებობით (ცენტრალურ-ამიერკავკასიური ტიპის ცულები, სატყვრები, მახვილები, შუბისპირები და სხვა).

ამ პერიოდის ბრინჯაოს მეტალურგიისა და ლითონდამუშავების განვითარების მაღალი დონის განმსაზღვრელია შილდის სამლოცველოზე [1; 2, გვ. 12-34; 4, გვ. 94-95] მოპოვებული ლითონის ინვენტარიც. აქ აღმოჩენილი სპილენძ-ბრინჯაოს მასალა დაკავშირებული უნდა იყოს კახეთის რეგიონის ბრინჯაოს წარმოების მეორადი ცენტრებთან. სამლოცველოს კომპლექსში დიდი რაოდენობით ბრინჯაოს ნივთების აღმოჩენის ფაქტი, ცენტრალურ ამიერკავკასიაში მაღალგანვითარებული ფერადლითონდამუშავების ანარეკლია.

ზემოთ დასმული საკითხების მეცნიერული კვლევა-ძიების სფეროში შედის შილდის სამლოცველოზე აღმოჩენილი ფერადი ლითონწარმოების ნიმუშები, რომელთა ქიმიურ-ტექნოლოგიური შესწავლის შედეგები მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავენ ზოგადად გვიანბრინჯაოს ხანის ცენტრალური ამიერკავკასიის და კერძოდ, მისი ჩრდილო-აღმოსავლეთი ტერიტორიის, კახეთის რეგიონის ბრინჯაოს წარმოების ისტორიისათვის.

შილდის სამლოცველოს კომპლექსზე მოპოვებული ბრინჯაოს ნივთები შესწავლილია სპექტრული ანალიზის გამოყენებით. ანალიზის შედეგები მოცემულია ცხრილის სახით (იხ. ცხრილი).

შესწავლილი ინვენტარის ქიმიური ანალიზის შედეგებზე დაყრდნობით, და შენადნობთა მალეგირებელი ელემენტების განაწილების მიხედვით, გამოყოფილია მასალის ქიმიური ჯგუფები:

1. კალიანი ბრინჯაო (Cu + Sn) – 23%
2. ანთიმონიანი ბრინჯაო (Cu + Sb) – 7%
3. კალა-ანთიმონიანი ბრინჯაო (Cu + Sn + Sb) – 7%
4. თუთია-კალიანი ბრინჯაო (Cu + Sn + Zn) – 14%
5. ტყვია-კალიანი ბრინჯაო (Cu + Sn + Pb) – 10%
6. თუთია-ანთიმონიანი ბრინჯაო (Cu + Sb + Zn) – 7%
7. მრავალკომპონენტიანი შენადნობი – 23%
8. სპილენძის მასალა – 9%

მალეგირებელი ელემენტების და მინარეკების კონცენტრაციული შემცველობის განაწილების სტატისტიკური მონაცემები მოცემულია ჰისტოგრამების სახით (იხ. ჰისტოგრამები).

როგორც ცალკეული ჯგუფების პროცენტულ-რაოდენობრივი მონაცემებიდან ჩანს, ნივთების ძირითადი ნაწილი დამზადებულია კალიანი და მრავალკომპონენტიანი ლიგატურის მქონე ბრინჯაოსაგან. წამყვანი მალეგირებელი ელემენტია კალა, რომელიც ლიგატურაში გვხვდება ანთიმონთან, ტყვიასთან, თუთიასთან ერთად და აგრეთვე მრავალკომპონენტიან ბრინჯაოს შენადნობში.

შილდის სამლოცველოზე მოპოვებულ ბრინჯაოს მასალაში ასევე განსაკუთრებული ადგილი უკავია ანთიმონის შემცველ ნივთებს, სადაც ცალკეა გამოყოფილი ანთიმონიანი ბრინჯაოს შენადნობი. ანთიმონი აგრეთვე გვხვდება კალასთან, თუთიასთან ერთად და წარმოადგენს მრავალკომპონენტიანი ლიგატურის მქონე ბრინჯაოს ერთ-ერთ წამყვან ელემენტს. ცალკეა გამოყოფილი სპილენძის ჯგუფი (9%), რომლისგანაც დამზადებულია ძირითადად მთლიანმასრიანი, ორი რელიეფური რგოლით შემკული შუბისპირები.

გამოკვლეული ბრინჯაოს ლიგატურის მეორეხარისხოვანი ელემენტები, ტყვიის და თუთიის სახით წარმოდგენილია ორ-სამ კომპონენტიან შენადნობებში, ძირითადად კალასთან ან ანთიმონთან ერთად. ლიგატურაში მეორადი დანიშნულების ელემენტების დიდი რაოდენობით არსებობა დაკავშირებული უნდა იყოს სპილენძის სულფიდური მადნების გამოყენებასთან და მრავალკომპონენტიანი ლიგატურის მქონე სხმულების მიღების ტექნოლოგიასთან [3, გვ.

88]. მათი მოხვედრა ძირითად შენაღობში სავარაუდოა, მეორადი ღნობის პროცესში, ერთ-ჯერადი გადამუშავების მასალების მეორედ გამოყენების პრინციპული სქემით იყოს გამოწვეული.

შილდის სამლოცველოზე აღმოჩენილი წარმოების წილის და ნალვენთების ფრაგმენტები მაღალი პროცენტული რაოდენობით შეიცავენ კალას, რაც ასევე ბრინჯაოს მეორადი წარმოების პროცესის, კალიანი ბრინჯაოს მიღების ტექნოლოგიური რეჟიმის ამსახველი უნდა იყოს. წარმოების წიდასა და ბრინჯაოს ნალვენთებში, კალასთან ერთად, დარიშხნის, სტიბიუმის და ტყვიის შემცველობა, ძვ.წ. II ათასწლეულის ბრინჯაოს მეტალურგიის და ლითონდამუშავების ტექნოლოგიური პროცესის ტრადიციების მაჩვენებელია. წარმოების ნარჩენები, როგორც ძირითადი, ისე მინარევი ელემენტების შემცველობით, იმეორებენ ინვენტარის ქიმიურ შედგენილობას, რაც შილდის სამლოცველოს ბრინჯაოს ნივთების და წარმოების რეჟიმით განსაზღვრული დამზადების ტექნოლოგიის იდენტურობაზე მიუთითებს.

შილდის სამლოცველოზე მოპოვებული ბრინჯაოს ინვენტარის ქიმიურ-ტექნოლოგიური შესწავლის შედეგები, მათი ისტორიულ-ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია, განსაზღვრავენ ამ ძეგლს ცენტრალური ამიერკავკასიის გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურათა სისტემაში.

თუ გავითვალისწინებთ ცენტრალური ამიერკავკასიის რეგიონის მდებარეობას, ამიერკავკასიის ძირითად სპილენძის გამადნებათა სისტემების მიმართ (ცენტრალური კავკასიონის უკიდურესი დასავლეთი ზონა, მცირე კავკასიონისა და ალავერდ-ქედაბეკის სისტემები), შეიძლება ითქვას, რომ შილდის სამლოცველოს ბრინჯაოს ინვენტარის შემქმნელი, ადგილობრივი მეორადი ლითონდამუშავების კერები მარაგდებოდა არამხოლოდ ზემოაღნიშნული მეტალურგიული ცენტრებიდან. ადგილობრივი ბრინჯაოს წარმოებისათვის დამახასიათებელი შენაღობები მიღებულია რაჭის მთიანეთის ზონაში არსებული ანთიმონის და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის კალის საბადოების მეტალურგიული გადამუშავების პროდუქტის, ლითონური ანთიმონის და კალის იმპორტის გამოყენებით. აღნიშნული ფაქტი მიუთითებს ცენტრალური ამიერკავკასიის ბრინჯაოს წარმოების დიდ მასშტაბებზე და მრავალმხრივ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებზე, როგორც დასავლეთ საქართველოს კულტურის წრეში შემავალ მეტალურგიულ წარმოებასთან, ისე წინა აზიის მეტალურგიული წარმოების კერებთან. შილდის სამლოცველოს ბრინჯაოს ნივთებში ანთიმონის დიდი რაოდენობით აღმოჩენა ამ მასალის დიდი საწარმოო მარაგის არსებობაზე მეტყველებს.

სავარაუდოა, რომ კახეთის რეგიონის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ფუნქციონირებდა ბრინჯაოს მეორადი ლითონდამუშავების ლოკა-

ლური კერა. შილდის სამლოცველოს ბრინჯაოს ინვენტარი ქიმიურ-ტექნოლოგიური მონაცემებით დაკავშირებული უნდა იყოს აღნიშნულ საწარმოო უბანთან. შილდის მეორადი დამუშავების კერა შექმნილია კახეთის რეგიონის უკიდურეს ჩრდილოეთ ნაწილში მოქმედი ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების ბაზაზე. შესწავლილ ბრინჯაოს მასალაში რთული ლიგატურის (მრავალკომპონენტიანი) გამოყენების ფაქტი, შენაღობთა მრავალსახეობა, ამ რეგიონში ძვ.წ. XIV-X საუკუნეების პერიოდის ბრინჯაოს წარმოების ადგილობრივი, ლოკალური ცენტრის არსებობაზე მიუთითებს. ის ჩართული უნდა ყოფილიყო ცენტრალური ამიერკავკასიისა და საერთოდ წინააზია – კავკასიის გვიანბრინჯაოს ხანის მეტალურგიული ცენტრების ერთიან სისტემაში.

Г. В. Инанишвили, В. Г. Майсурадзе,

К ИСТОРИИ ПРОИЗВОДСТВА БРОНЗЫ В ЦЕНТРАЛЬНОМ ЗАКАВКАЗЬЕ В ЭПОХУ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ (резюме)

В Центральном Закавказье в период поздней бронзы высшего уровня достигает производство меди и ее сплавов. Динамика развития цветной металлургии и металлообработки хорошо определяется находками металлического инвентаря в составе погребальных комплексов и культовых сооружений данного периода. Экономические сдвиги горных и предгорных регионов определенно связаны с появлением в Закавказье вторичных центров обработки цветных металлов.

В этом аспекте, с проблемой выявления новых локальных центров производства бронзы на территории Закавказья, большой научный интерес представляет историко-типологический и химико-технологический анализ металлического инвентаря святилища Шилда. Данные комплексного изучения материала ставят вопрос определения локального центра вторичного производства бронзы в Кахетском регионе.

G. Inanishvili, V. Maisuradze

TOWARDS THE HISTORY OF BRONZE PRODUCTION IN THE CENTRAL CAUCASUS IN THE LATE BRONZE AGE

(Summary)

In the Late Bronze Age the Central Caucasus was characterized by a high level of bronze production. The dynamics of the development of

non-ferrous metal industry and metal-working is represented well by the metal inventory found in the burial complexes and cult structures of this period. The development of economic relations between the mountain and foothill regions was linked to the emergence of secondary centers of bronze production.

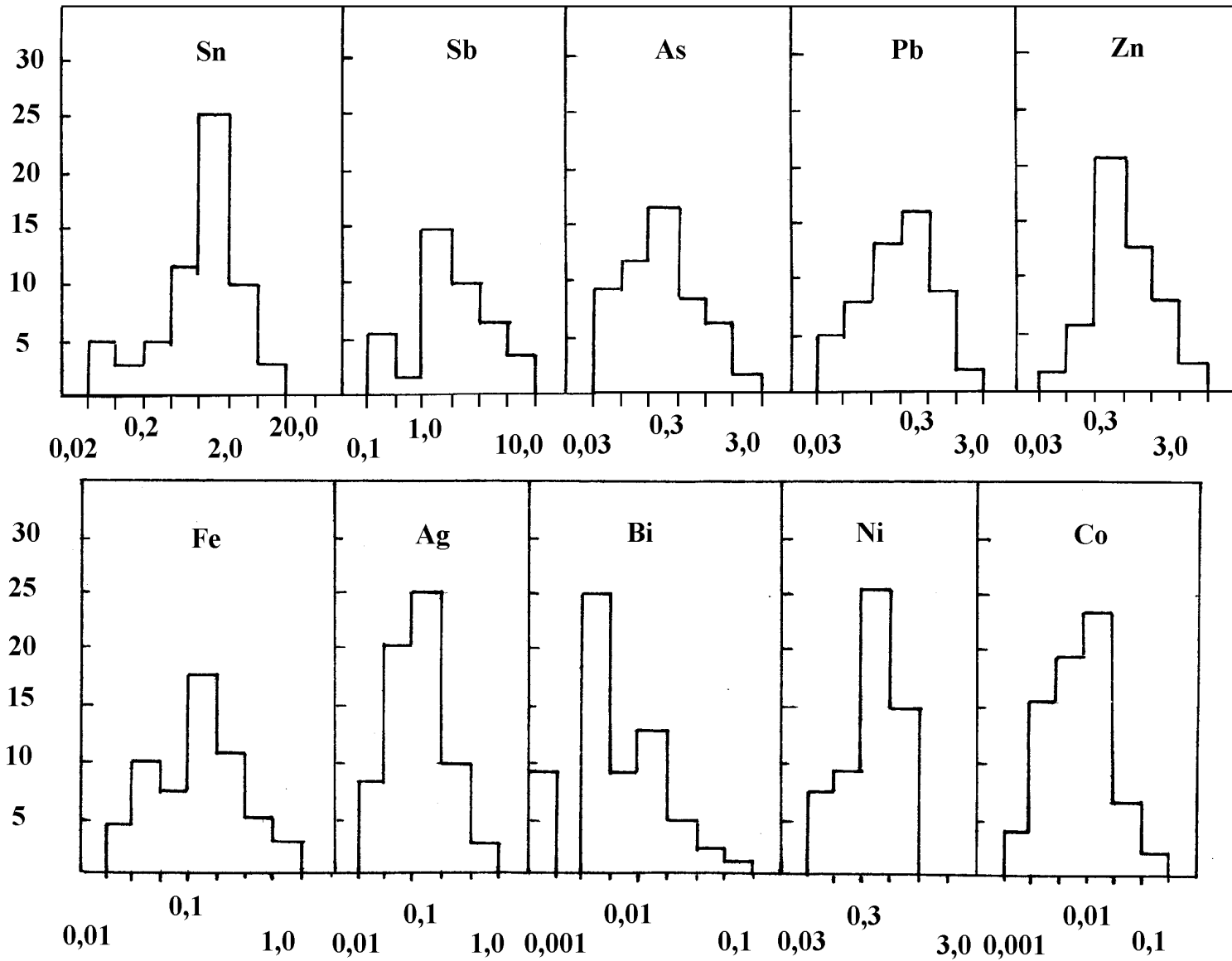
One of the important monuments among others connected with this problem is the Shilda sanctuary in Kakheti region. Our interest attaches to the metal inventory discovered here. The results of historical typological, chemical and technological analyses raise the question of determining of the local secondary centers of bronze production in the Central Caucasus.

The existence of secondary centers of bronze production in the Kakheti region can be proved.

ლიტერატურა

1. მაისურაძე ბ., ფანცხავა ლ. შილდის სამლოცველო (კატალოგი). – კაეშ, ტ. VII, 1981.
2. მაისურაძე ბ. იორ-ალაზნის ზემო დინების გვიანბრინჯაო-რკინის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1993.
3. მაისურაძე ბ., ინანიშვილი გ. ბრინჯაოს წარმოების ძეგლები კახეთის სპილენძის გამადნების ზოლში. – მაცნე. ისტორიის ... სერია, № 3, 1984, გვ. 86-89.
4. Пицхелаури К., Дедабришвили Ш., Майсурадзе В. и др. – Отчет о полевых работах Кахетской археологической экспедиции. – ПАИ, 1977 (1980), с. 85-95.

შიდის სამლოცველოს ბრინჯაოს მასალის ელემენტთა კონცენტრაციული განაწილების ჰისტოგრამები

შილდის სამლოცველოს ბრინჯაოს ინვენტარის სპექტრული ანალიზის შედეგები

№№	ლაბ. შიფრი	ნივთის დასახელება	ალმონის ადგილი	Cu	Sn	Pb	Zn	Bi	Ag	Sb	As	Fe	Ni	Co
1.	ს-116	გატოტვილერო-იანი სატეკარი 19-982:1393	შილდის სამლოცველო	ფუძე	20,0	2,0	0,35	0,007	0,4	12,0	1,6	0,09	0,799	0,06
2.	ს-117	ცული (ყუის გარეშე) 19-982:1391	„---“	„---“	14,2	1,0	0,4	0,012	1,0	1,6	0,4	0,45	0,9	0,15
3.	ს-118	შუბისპირი მასრაზე ორი რელიეფური სალტით	„---“	„---“	14,2	1,0	0,4	0,012	0,6	7,2	2,0	0,35	0,7	0,09
4.	ს-119	„---“ 19-982:1396	„---“	„---“	0,6	1,0	0,3	0,012	0,6	14,2	-	1,7	0,7	0,15
5.	ს-120	„---“ 19-982:1399	„---“	„---“	0,8	0,3	1,7	0,04	0,15	2,5	-	0,008	0,04	0,007
6.	ს-121	„---“ 19-982:1398	„---“	„---“	0,7	0,6	0,3	0,04	0,4	7,2	-	0,09	0,7	0,06
7.	ს-122	„---“ 19-982:1401	„---“	„---“	0,09	0,25	0,9	0,05	0,4	0,9	-	0,016	0,06	0,012
8.	ს-123	„---“ 19-982:1397	„---“	„---“	9,5	0,5	1,2	0,004	0,4	0,7	0,6	0,3	0,2	0,02
9.	ს-124	„---“ 19-982:1402	„---“	„---“	0,5	0,08	0,9	-	0,15	-	-	0,03	0,04	0,025
10.	ს-125	„---“ 19-982:1409	„---“	„---“	0,14	0,15	0,17	0,04	0,06	0,1	0,3	0,01	0,05	0,014
11.	ს-126	„---“ 19-982:1400	„---“	„---“	0,35	0,4	0,23	0,002	0,02	0,1	-	0,008	0,09	0,02
12.	ს-127	„---“ 19-982:1403	„---“	„---“	0,08	0,3	1,0	0,001	0,06	0,9	2,0	0,008	0,035	0,012
13.	ს-128	შუბისპირი მასრაზე ორი რელიეფური სალტით 19-982:1405	„---“	„---“	0,3	0,5	0,2	0,001	0,02	0,1	0,2	0,016	0,035	0,012
14.	ს-129	„---“ 19-982:1406	„---“	„---“	4,2	0,4	0,9	0,005	0,4	1,3	0,8	0,045	0,2	0,025
15.	ს-130	„---“ 19-982:1407	„---“	„---“	0,25	0,3	2,3	0,015	0,4	2,5	0,7	0,016	0,2	0,027
16.	ს-131	„---“ 19-982:1408	„---“	„---“	0,18	0,75	0,2	0,04	0,4	2,5	0,5	0,016	0,15	0,035

17.	ს-132	„---“ 19-982:1404	„---“	„---“	1,4	0,08	1,6	0,004	0,09	0,1	0,2	0,01	0,08	0,02
18.	ს-133	სადამასრიანი შუ- ბისპირი ქედზე და მასრაზე ორნამენ- ტით 19-982:1424	„---“	„---“	9,8	2,0	1,8	0,001	0,4	0,12	0,2	0,25	0,14	0,035
19.	ს-134	„---“ 19-982:1423	„---“	„---“	8,7	0,4	0,9	0,005	0,15	0,03	0,06	0,04	0,10	0,022
20.	ს-135	„---“ 19-982:1410	„---“	„---“	8,8	0,6	0,75	0,012	0,4	0,03	0,5	0,11	0,25	0,035
21.	ს-136	„---“ 19-982:1411	„---“	„---“	7,3	0,6	0,35	0,007	0,15	-	0,06	0,08	0,14	0,065
22.	ს-137	„---“ 19-982:1412	„---“	„---“	9,7	0,3	0,4	0,004	0,4	-	-	0,1	0,10	0,065
23.	ს-138	„---“ 19-982:1414	„---“	„---“	6,4	0,25	0,38	0,001	0,09	-	-	0,035	0,08	0,02
24.	ს-139	„---“ 19-982:1413	„---“	„---“	8,0	1,0	0,45	0,001	0,4	-	-	0,033	0,08	0,035
25.	ს-140	„---“ 19-982:1415	„---“	„---“	8,3	0,05	1,9	-	0,4	0,03	0,2	0,015	0,06	0,23
26.	ს-141	„---“ 19-982:1417	„---“	„---“	9,5	0,12	0,85	-	0,06	0,03	0,1	0,1	0,045	0,02
27.	ს-142	„---“ 19-982:1418	„---“	„---“	10,5	2,3	0,68	0,001	0,4	0,4	0,2	0,25	0,25	0,02
28.	ს-143	„---“ 19-982:1420	„---“	„---“	12,3	0,4	0,35	0,04	0,25	-	-	0,035	0,02	0,025
29.	ს-144	სადამასრიანი შუბისპირი 19-982:1421	„---“	„---“	9,5	0,3	0,18	0,002	0,1	0,03	0,06	0,008	0,08	0,007
30.	ს-145	„---“ 19-982:1422	„---“	„---“	3,5	0,05	0,85	0,001	0,15	0,09	0,2	0,33	0,08	0,035
31.	ს-146	„---“ 19-982:1419	„---“	„---“	9,5	1,3	0,4	-	0,06	0,07	0,8	0,035	0,07	0,015
32.	ს-147	„---“ 19-982:1430	„---“	„---“	6,0	1,3	0,9	0,001	0,1	0,85	0,2	0,037	0,16	0,02
33.	ს-148	მასრაგახსნილი შუბისპირი 19-982:1428	„---“	„---“	7,3	1,5	0,4	0,002	0,4	0,12	2,8	0,025	0,2	0,02
34.	ს-149	შუბისპირი მასრა- ზე შვერილებით 19-982:1437	„---“	„---“	9,5	0,12	2,3	0,002	0,4	1,1	0,2	0,1	0,25	0,025

35.	ს-150	შუბისპირი 19-982:1445	„---“	„---“	9,5	-	2,1	-	0,18	0,05	0,15	0,6	0,1	0,035	
36.	ს-151	„---“ 19-982:1451	„---“	„---“	9,5	-	2,0	-	0,4	-	0,5	1,2	0,7	0,07	
37.	ს-152	„---“ 19-982:1444	„---“	„---“	12,3	-	2,5	-	0,4	-	0,1	0,1	0,02	0,2	
38.	ს-153	„---“ 19-982:1434	„---“	„---“	11,0	0,3	0,9	0,025	0,25	0,9	0,2	0,3	0,08	0,06	
39.	ს-154	ც/ა ტიპის ცული 19-982:2100	„---“	„---“	7,8	0,3	2,1	0,005	0,1	2,5	1,0	0,018	0,1	0,03	
40.	ს-155	სამაჯური 19-982:1616	„---“	„---“	5,6	0,5	0,4	0,012	0,2	0,5	0,25	0,035	0,15	0,04	
41.	ს-156	ც/ა ტიპის ცულის იმიტაცია 19-982:1674	„---“	„---“	0,75	0,15	0,2	0,004	0,6	9,0	0,1	0,018	0,1	0,02	
42.	ს-157	ც/ა ტიპის ცულის იმიტაცია 19-982:1673	„---“	„---“	0,23	0,4	0,7	0,006	0,4	9,0	0,3	0,035	0,88	0,025	
43.	ს-158	კუსებური საკიდი 19-982:1705	„---“	„---“	0,25	0,5	2,5	0,01	0,1	15,0	0,2	1,21	0,1	0,02	
44.	ს-159	კახური სატევრის ქული 19-982:1615	„---“	„---“	0,15	2,4	1,7	0,04	0,1	4,5	0,06	1,23	0,25	0,12	
45.	ს-160	ლილი 19-982:1860	„---“	„---“	9,5	2,8	2,9	0,01	0,1	-	0,06	0,7	0,1	0,035	
46.	ს-161	ჯიხვის ქანდაკება 19-982:1746	შილდის სამლო- ცველო, ქვის წრიული კედ- ლის თვ კუთხე	„---“	„---“	0,12	-	2,7	0,001	0,4	3,5	-	0,4	0,1	0,012
47.	ს-162	ფრინველის ქან- დაკება 19-982:1468	„---“	„---“	3,5	0,3	0,35	0,004	0,18	5,0	0,06	0,3	0,16	0,018	
48.	ს-163	ბრინჯაოს წილა 19-982:2110	შილდის სამ- ლოცველო	„---“	„---“	9,5	0,4	0,35	0,055	0,4	0,8	1,8	0,35	0,23	0,025
49.	ს-164	ბრინჯაოს ნალევენ- თები 19-982:1899	„---“	„---“	9,5	0,5	0,35	0,01	0,25	0,7	0,35	0,03	0,3	0,025	
50.	ს-165	„---“ 19-982:1899	„---“	„---“	13,0	1,5	0,9	0,004	0,4	0,85	0,7	0,18	0,23	0,018	
51.	ს-166	„---“ 19-982:1899	„---“	„---“	1,0	2,1	0,5	0,01	0,4	0,9	0,6	0,04	0,15	0,017	

52.	ს-167	ფრინველის ქან- დაკება 19-982:1468	„---“	„---“	4,2	0,15	0,25	0,007	0,4	4,2	0,06	0,03	0,2	0,025
53.	ს-168	სატევრის ტარი 19-982:13	„---“	„---“	1,8	1,1	0,3	0,004	0,6	0,8	3,0	0,35	0,23	0,018
54.	ს-169	სატევრის პირის ფრაგმენტი 19-982:11	„---“	„---“	4,0	0,8	1,4	0,001	0,25	3,4	0,7	0,4	0,25	0,06
55.	ს-170	კახური სატევარი 19-982:14	„---“	„---“	9,0	0,4	1,0	-	0,09	0,35	-	0,12	0,1	0,015
56.	ს-171	სატევრის პირის ფრაგმენტი 19-982:14	„---“	„---“	6,5	1,3	1,7	0,02	0,18	0,8	0,35	0,01	0,08	0,012
57.	ს-172	„---“ 19-982:15	„---“	„---“	8,3	0,6	0,7	0,001	0,09	0,4	0,16	0,035	0,1	0,018
58.	ს-173	ც/ა ტიპის ცული 19-982:8	„---“	„---“	4,3	0,8	0,35	0,012	0,4	0,6	0,8	0,030	0,2	0,03
59.	ს-174	„---“ 19-982:8	„---“	„---“	1,8	1,0	0,08	0,004	0,25	1,1	2,0	0,015	0,1	0,018
60.	ს-175	„---“ 19-982:6	„---“	„---“	3,5	0,4	0,35	0,008	0,4	2,5	0,2	0,033	0,14	0,025
61.	ს-176	„---“ 19-982:9	„---“	„---“	1,0	1,0	0,2	0,012	0,4	1,0	1,2	0,017	0,2	0,025
62.	ს-177	საღამასრიანი შუბისპირი 19-982:1416	„---“	„---“	9,5	0,6	0,65	0,004	0,6	0,03	0,06	0,04	0,1	0,018

„კოლხური დიდრაქმის II ტიპის“ იკონოგრაფიისათვის

კოლხური დიდრაქმის II ტიპის სახელით ცნობილია ვერცხლის მონეტების სერია, რომლის შუბლზე გამოსახულია მრგვალ რელიეფურ ჩარჩოში მოთავსებული ადამიანის თავი მარჯვენა პროფილში, ხოლო ზურგზე ერთმანეთს დაპირისპირებული ადამიანის ორი თავი პროფილში, რომელნიც ჩაჭდულ კვადრატებშია წარმოდგენილი (სურ. 1). ამ ტიპის მონეტების წონა მერყეობს 8,69 და 11,7 გრამს შორის. მათ ჩვეულებრივ ძვ.წ. V ს-ით ათარიღებენ ([12, გვ. 37], [2, გვ. 28], [5, გვ. 196: „V-IV სს.“], [31, გვ. 7: „დაახლოებით 400 წ.“], [1, გვ. 14-15], [35, XXXVIII, 1012: „V ს-ის დასასრული – IV ს.“]).

სურ. 1.

ამჟამად „კოლხური დიდრაქმის II ტიპის“ 20-ზე მეტი მონეტაა ცნობილი.⁶ მათგან მხოლოდ რამდენიმეს აღმოჩენის ადგილია მეტ-ნაკლებად ზუსტად დადგენილი: 5 ახალსოფლის განძიდანაა (ზუგდიდის მახლობლად – [6, გვ. 425 და შემდ.), 6(?) თითქოს ე.წ. ფოთის განძიდან⁷ ([21, გვ. 37, № 39], შდრ. [11, გვ. 166, შენიშვნა 5]). ხოლო ერთი – აღმოჩენილია ჩრდ. შავიზღვისპირეთში, ტამანის ნახევარკუნძულზე, ბერძნული ქალაქის ჰერმონასას გათხრებისას [8, გვ. 74].

დანარჩენების შესახებ მხოლოდ მითითებაა, რომ ისინი დასავლეთ საქართველოშია ნაპოვნი.

⁶ მათგან 7 დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში [11, გვ. 166, შენიშვნა 5], 2 – ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში [11, გვ. 166], ხოლო თითო – სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ერმიტაჟში [12, გვ. 36, ტაბ. I, 3], მოსკოვში [8, გვ. 72-74], ჯეიმსონის კოლექციაში [24, № 2543, ტაბ. XXXIV], [31, № 2], ლონდონში ბრიტანეთის მუზეუმში [35, ტაბ. XXXVIII, 1012] და ოქსფორდში აშშ-ის მუზეუმში [36, გვ. 238, ტაბ. I, 3].

⁷ დღევანდელ ფოთში ძვ.წ. VI-V სს-ის მონეტების განძის აღმოჩენა, როგორც ადრე უკვე აღვნიშნე, ძალზე საეჭვოა [3, გვ. 66, შენიშვნა 1]. თუმცა არაა გამორიცხული, რომ ხსენებული განძი სადღაც ფოთის მახლობლად იყოს აღმოჩენილი.

„კოლხური დიდრაქმების II ტიპის“ სახელით ცნობილ მონეტებზე წარმოდგენილ გამოსახულებათა შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში (ისევე როგორც I ტიპის დიდრაქმების იკონოგრაფიაზე – შდრ. [3]) აზრთა სხვადასხვაობაა.

ე. პახომოვის აზრით, აქ მონეტის შუბლზე „დამოუკიდებელი ადგილობრივი ღვთაებაა“ გამოსახული [20, გვ. 8], ხოლო ს. მაკალათია თვლიდა, რომ ის „ადგილობრივი ღვთაების „ტყაშიმაფა“ – დალის ხატი უნდა იყოს“ [5, გვ. 199 და შემდ.]. მაგრამ ასეთი ინტერპრეტაციისას გაუგებარი რჩება მონეტის ზურგზე წარმოდგენილი გამოსახულებები.

დ. კაპანაძის აზრით [2, გვ. 28], „კოლხურ მონეტებზე მოთავსებული ადამიანის თავის გამოსახულება ადგილობრივი პანთეონის ცხოველთა და მხეცთა მფარველ ქალღმერთ დალისთან და შესაბამისად მთვარის კულტთანაც არის დაკავშირებული“. ამის საფუძველზე დ. კაპანაძე ვარაუდობდა, რომ „მონეტის შუბლზე გამოსახულ ადამიანის თავს სრული მთვარის განსახიერება მიენიჭება, ხოლო ზურგზე მოთავსებული უფრო მცირე ზომის ასეთივე გამოსახულება შეიძლება გავაიგივოთ ამავე მთვარის ფაზებთან (პირველი – ახალი მთვარე, ხოლო მეორე – მიღვევადი)“. შემდგომ დ. კაპანაძემ ირ. შენგელიასთან ერთად წამოაყენა დებულება რომ „კოლხური დიდრაქმის II ტიპის“ მონეტებზე წარმოდგენილია „ტრიმორფული (ე.ი. სამტანოვანი თუ სამმაგ გამოსახულებიანი – ო.ლ.) ჰეკატე, რომელიც ტრადიციული ინტერპრეტაციით, მთვარის სამ ფაზას განსახიერებდა. ამ ტრიმორფული სახის დანაწილება ორ კომპოზიციად ავერსის (ერთი თავი) და რევერსის (ორი თავი) მიხედვით, შესაძლოა გაპირობებული იყო მონეტის მცირე ფორმატით“ [14, გვ. 161]. მე მიმიძიმს ციტირებული მოსაზრების გაზიარება იმის გამო, რომ თუ აქ „ტრიმორფული ჰეკატეა“, მაშინ ის უნდა გამოსახული ყოფილიყო ერთიანად სამი ტანით, როგორც ის ჩვეულებრივ წარმოსახებოდა ბერძნული ხელოვნების ძეგლებზე (შდრ. [32]), ან ყოველ შემთხვევაში სამივე თავი მონეტის შუბლსა და ზურგზე სავსებით იდენტური მაინც უნდა ყოფილიყო. სინამდვილეში სამივე თავი საგრძნობლად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, განსაკუთრებით თმის ვარცხნილობით. მონეტის შუბლზე გამოსახული თავი, როგორც წესი, დაკბილულ „გვირგვინიანია“, თმის ფართო დალალა მხრებზეა ჩამოშლილი, ხოლო ერთი კულუნი კი, მხრის წინ. ზურგზე – მარჯვენა პროფილში გამოსახული თავიც გვირგვინიანია, მხრებსა და მკერდზე ჩამოშლილი თმები მთლიანად ფარავენ ყელს. მარცხენა პროფილში გამოსახულ თავს

კი თმები მხრებზე აქვს ჩამოშლილი, ხოლო ერთი კულული ტალღისებურადაა ყელზე გამოვლენილი.⁸ ასე, რომ საფუძველი ამ სამი გამოსახულების „ტრიმორფულ ჰეკატედ“ მიჩნევისა არ არსებობს.

ამას წინათ, „კოლხური დიდრაქმის II ტიპის“ მონეტებზე წარმოდგენილი გამოსახულებების შესახებ თავისი მოსაზრება გამოთქვა ინგლისელმა ისტორიკოსმა ჯონ ჰაინდმა. მისი მტკიცებით, ამ მონეტების შუბლზე გამოსახულია ფრიქსე, ხოლო ზურგზე – მისი ორი ვაჟი. ფრიქსეს კულტის არსებობაზე კოლხებში კი რომაელი მწერალი პომპონიუს მელაც იუწყებაო („ქოროგრაფია“, I, 108) [29, გვ. 207-208]. მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არაა საკმარისი, რომ ჩვენ მიერ განსახილველ მონეტებზე კოლხთა მეფის აიეტის სიძისა და მისი ორი ვაჟის გამოსახულება მივიჩნიოთ. მით უფრო, რომ გაუგებარია: რატომ მაინცდამაინც ორი ვაჟის გამოსახულებაა წარმოდგენილი, მაშინ როდესაც ფრიქსეს ოთხი ვაჟი ჰყავდა (იხ. აპოლონიოს როდოსელი, „არგონავტიკა“, II, 1110, 1154-1156).

„კოლხური დიდრაქმის II ტიპის“ მონეტებზე ადამიანთა თავების გამოსახულებაში რაიმე ტიპური იკონოგრაფიული ნიშნები თითქოს არ ჩანს. ეს კი საკმაოდ ართულებს მათ იდენტიფიკაციას რომელიმე კონკრეტულ ღვთაებასთან ან გაღმერთებულ პირთან. შეიძლება მხოლოდ ვივარაუდოთ, რომ ერთ მონეტაზე გამოსახული სხვადასხვა იერის ადამიანთა თავები ქმნიან რაღაც გარკვეულ სამეულს (ტრიადას), რომელიც ერთიანი იდეით არის გაერთიანებული. შესაძლოა, რომ ეს იყოს ე.წ. აპოლინარული ტრიადა, რომელიც აგრე ხშირადაა გამოსახული ძველ ბერძნულ მონეტულ კერამიკულ ვაზებზე, რელიეფებზე, მრგვალ ქანდაკებებშიც კი, ყოველ შემთხვევაში, ძვ.წ. VI ს-დან მაინც ([26, გვ. 261 და შემდ., კატალოგი, № 630 და შემდ.]). თუ ეს მსჯელობა სწორია, მაშინ გამოსახულება მონეტის შუბლზე უნდა იყოს დიდი ქალღვთაება ლეტო,⁹ ხოლო ზურგზე – მისი

⁸ ამიტომ არაა სწორი თითქოს სამივე თავი „ზუსტად ერთნაირია“ (შდრ. [11, გვ. 14]).

⁹ ძალზე ძნელია დაბეჯითებით თქმა მონეტის შუბლზე გამოსახულია თავი მამაკაცისა თუ ქალის. მკვლევართა უმრავლესობას ის ქალის თავად მიაჩნიათ, მაგრამ ზოგიერთებს – კაცისად (შდრ. [29, გვ. 207], [36, გვ. 237]). თითქმის ყველა მკვლევარი აღნიშნავს „II ტიპის კოლხური დიდრაქმის“ შუბლზე გამოსახული ადამიანის თავის მსგავსებას „კოლხური თეთრის“ წვირლ ნომინალებზე (ტრიობოლებზე) გამოსახულ ადამიანის თავთან. მაგრამ ჩემი აზრით, სრულ იდენტურობაზე საუბარი გაუმართლებელია, რამდენადაც საკმაოდ შესაძენევი განსხვავებაა თმების ვარცხნილობაში. საინტერესოა, რომ ზოგიერთ ტრიობოლზე ადამიანის ყურის ბოლოზე თვალნათლივ შეიმჩნევა საკმაოდ რელიეფური მრგვალი ან ოვალური წერტილი ([17, ტაბ. 17: მონეტები დაბლაგომიდან]). იგი შეიძლება მივიჩნიოთ საყურედ. მაშინ ტრიობოლებზე გამოსახული ადამიანის თავი შეიძ-

ტყუპი შვილები აპოლონი (მარჯვენა პროფილში) და არტემიდა (მარცხენა პროფილში).¹⁰

აპოლინარული ტრიადის გამოსახულებას არქაული ან კლასიკური ხანის სხვა მონეტებზე მე ვერ მივაკვლიე. სამაგიეროდ, ცნობილია აპოლინარული ტრიადის გამოსახულება რომაელი იმპერატორების კომოდიუსისა და სეპტიმიუს სევერუსის დროინდელ ქ. მეგარის მონეტებზე. აღიარებულია, რომ ისინი იმეორებენ პრაქსიტელეს მიერ ქალაქ მეგარაში აპოლონ პროსტატეროსის ტაძრისათვის შექმნილ ნაწარმოებს, რომლის შესახებ ცნობა შემონახულია პავსანიასთან („ელადის აღწერა“, I, 44,2) – (დაწვრ. იხ. [30, გვ. 302-303, ტაბ. XXVII, 1], შდრ. [26, გვ. 263, კატალოგი, № 638]).

კარგადაა ცნობილი, რომ მონეტებზე ხშირად გამოისახებოდა არქაული და კლასიკური ხანის გამოჩენილ ბერძენ მოქანდაკეთა მიერ შექმნილი ცნობილი და საყოველთაოდ აღიარებული ნაწარმოებები [30, გვ. 59]. ასე მაგ. დიდიმის ტაძარში აღმართული სიკიონელი მოქანდაკის კანახოსის შექმნილი აპოლონის ქანდაკება გამოსახული იყო მილეტისა და სხვა ქალაქების მონეტებზე ([30, გვ. 221], [25, გვ. 17]).

მე ვერ მივცემ ახლა ჩემს თავს უფლებას, გამოვთქვა მოსაზრება ჩვენ მონეტებზე წარმოდგენილ ადამიანთა თავების გამოსახულებათა პროტოტიპზე. დიდრაქმაზე მოცემული ბერძნული გვიანი არქაიკისათვის დამახასიათებელი ადამიანის თავის გამოსახულება პროფილში, ზეაწეული ცხვირითა და ნუშისებური თვალებით ფასში. თუმც მარჯვენა პროფილში გამოსახულ პატარა თავში შეიძლება დავინახოთ ზოგიერთი სტილისტური ნიშანი ზემოხსენებული აპოლონის ქანდაკებისა, რომელიც რამდენიმე გვიანდელი ასლითაა ცნობილი (დაწვრ. იხ. [34]). მაინც, მე ჯერჯერობით, ვიდრე არ მექნება საშუალება სხვადასხვა მუზეუმებში დაცული მონეტების უშუალოდ გაცნობისა, თავს შევიკავებ შემდგომი მსჯელობისაგან, რომელიც განსახილველი მონეტების სტილისტურ და იკონოგრაფიულ თავისებურებებს შეეხება.

ჩვენ მიერ გამოთქმული ჰიპოთეზა, რომ „კოლხური დიდრაქმის II ტიპის“ მონეტებზე

ლება მართლაც ქალის იყოს, შესაბამისად „კოლხური დიდრაქმის II ტიპის“ მონეტებზეც ქალის თავია გამოსახული.

¹⁰ ბერძნულ ვაზებზე, როგორც წესი, აპოლონი (ჩვეულებრივ – კითარანი) და არტემიდე პროფილში ერთმანეთის პირისპირ არიან გამოსახული, ხოლო ლეტო დგას აპოლონის უკან, პროფილში წარმოდგენილი (როგორც ჩვენს მონეტებზე), [შდრ. 26, გვ. 261 და შემდ. კატალოგი, № 630 m-n; 631, Y, i, j, 632 b და ა.შ.). აპოლინარული ტრიადის ყველაზე ადრეულ სტატუარულ კომპოზიციაში (დელოსზე რომაა აღმოჩენილი) აპოლონი წარმოდგენილია ცენტრში დიდი ფიგურის სახით, ხოლო ლეტო და არტემიდე – მის ორივე მხარეს ერთნაირი ზომის მომცრო ქანდაკებებით [26, გვ. 265, კატალოგი № 658].

აპოლინარული ტრიადაა გამოსახული, შეიძლება გაზიარებული იქნას მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ეს მონეტები მიღებულია მიერ დაარსებულ ქალაქ ფასისშია მოჭრილი.¹¹ პირდაპირი საბუთი კი ასეთი მტკიცებისათვის არ არსებობს, ჯერჯერობით მაინც.¹² არაპირდაპირ მოწმობად კი შეგვიძლია ვივარაუდოთ: 1. ამ ტიპის მონეტების აღმოჩენა ქალაქ ფასისის სავარაუდო ადგილსამყოფელის უშუალო სიახლოვეს სოფ. ახალსოფელში. 2. ამ მონეტების აღმოჩენა ახალსოფლის განძში ე.წ. „I ტიპის კოლხურ დიდრაქმებთან“ ერთად, რომელთა მოჭრა ფასისში მეტნაკლებად დამაჯერებელია (შდრ. [3, გვ. 69 და იქ დასახ. ლიტ.]). მე კარგად მესმის, რომ დასახელებული არგუმენტები სრულებითაც არაა საკმარისი იმისათვის, რომ „კოლხური დიდრაქმის II ტიპის“ მონეტები ფასისში მოჭრილად ვივარაუდოთ. მეორე მხრივ, აქ შეუძლებელი არაფერია: თუ განხილულ მონეტებზე მართლაც აპოლინარული ტრიადაა გამოსახული, როგორც ჩვენ ვვარაუდობთ, მაშინ ისინი სწორედ ქალაქ ფასისში უნდა იყოს მოჭრილი. ამ ქალაქში აპოლონის ტაძრისა და შესაბამისად აპოლონის კულტის არსებობას მოწმობს ყუბანში, ხუტორ ზუბოვკაში აღმოჩენილი ვერცხლის თასის წარწერა: „ვეკუთვნი აპოლონ ჰეგემონს, რომელიც ფასისშია“. აქ „ჰეგემონი“ აპოლონის, როგორც ქალაქის მთავარი მფარველისა და წინამძღოლი ღვთაების, ეპითეტია, ხოლო წარწერა მიუთითებს, რომ თასი ეკუთვნოდა აპოლონის ტაძარს ფასისში (დაწვრ. იხ. [19, გვ. 27-30]. აპოლონის კულტი ფასისში, ისევე როგორც შავიზღვისპირეთის სხვა ქალაქებში, უთუოდ მიღებულია იყო გადმოტანილი (დაწვ. [38, გვ. 207 და შემდ.; 10, გვ. 26 და შემდ.]).

წერილობით წყაროებში შემონახულია ცნობა ქალაქ ფასისში აპოლონის დის არტემიდეს ტაძრის არსებობის შესახებ. ახ.წ. III ს-ის ბერძენი ისტორიკოსის ზოსიმეს ცნობით: „ამბობენ, ფასისში აღმართული იყო ფასისელი არტემიდეს ტაძარი“.¹⁴ ეპითეტია „ფასისელი“

(Φασιανη) მიუთითებს, რომ არტემიდეს ჰქონდა ტაძარი და მას თავიანთ სცემდნენ ფასისში.¹⁵ ამრიგად, ქალაქ ფასისში იყო ღვთაებების – აპოლონის და არტემიდეს ტაძრები. შემოსხენებული ვერცხლის თასის წარწერიდან, რომელიც ძვ.წ. 420-400 წწ-ით თარიღდება [19, გვ. 27], ირკვევა, რომ აპოლონის ტაძარი ფასისში უკვე არსებობდა ძვ.წ. V ს-ის უკანასკნელ ათწლეულებში მაინც. არტემიდეს ტაძრის თარიღის შესახებ კი არავითარი მონაცემები არ გაგვაჩნია. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ არტემიდეს კულტი ფასისში მისი ტყუპი ძმის – აპოლონის თანადროულად არსებობდა, ისევე, როგორც ეს დადასტურებულია მიღების მიერ დაარსებულ შავიზღვისპირეთის ქალაქებში ([27, გვ. 155], [38, გვ. 298]).¹⁶ რაც შეეხება ლეტოს – არტემიდესა და აპოლონის დედას, ზევსის მეუღლეს, ის განიხილება როგორც დიდი ღვთაება, რომელიც თავის თავში განასახიერებდა „დიდი დედის“ კულტის მრავალ ნიშანს [33, გვ. 91 შემდ]. ფასისში მისი კულტის შესახებ პირდაპირი მონაცემები არ გაგვაჩნია, მაგრამ ცნობილია, რომ ლეტოს კულტს ასევე დიდი ადგილი ეკავა ფასისის მეტროპოლიის – მიღების პანთეონში [37, გვ. 38, 87], [28, გვ. 122, 135]. ლეტოს კულტი დადასტურებულია მიღების მიერ შავიზღვისპირეთში დაარსებულ ქალაქებში: ისტრიაში ([9, გვ. 181], თითქოს ოლბიაში ([22, გვ. 19], [23, გვ. 58])¹⁷ და ზოგიერთ სხვა ქალაქშიც [23, გვ. 58, შენიშვნა 22].

ამრიგად, აპოლინარული ტრიადის თავიანთს ცემა ქალაქ ფასისში და მისი გამოსახვა მონეტებზე არ უნდა იყოს მოულოდნელი და შეუძლებელი.

¹¹ ფასისის მიღებულია მიერ დაარსების შესახებ იუწყებიან არისტოტელე, ფრ. 2 = ჰერაკლიდე ლემბი, „პოლიტეია“ XVIII; პომპონიუს მელა, „ქოროგრაფია“, I, 108; ანონიმური პერიპლუსი, 3 = ფსევდოსკიმნოსი, 926; სტეფანე ბიზანტიელი, „ეთნიკა“: ფასისი; თეოკრატეს „დიდიის“ XIII, 23-ის სქოლიონი. – იხ. აგრეთვე [1, გვ. 95 და შემდ.].

¹² კოლხური დიდრაქმების ფასისში მოჭრას ვარაუდობს მ. ინაძე ([13, გვ. 168], თუმც აქ ძირითადად I ტიპის დიდრაქმაზეა საუბარი, მაგრამ არგუმენტაციის გარეშე).

¹³ იხ. [4], [15, გვ. 289-292 და იქ დასახ. ლიტ.]

¹⁴ Zosim, I, 32, 3; "Πλησιον τὸν Φάσιδος ἀρμίσθησαν, ξυθα καὶ τὸ τῆς Φασιανῆς Ἀρτέμιδος ἱδρῖσθαι λεγούσιν ἱερὸν. “ აქ მოხსენიებულ Φασιανῆ Ἀρτέμις-ს სხვადასხვანაირად თარგმნიან: "Фасианская Артемида" [18,

გვ. 719], "Artemis du Phase" [41, გვ. 31], "Phasian Diana" [40, გვ. 20], "Artemis Phasiana"[42, გვ. 10].

¹⁵ ცნობილია არტემიდეს მრავალი ეპითეტია, რომელიც ნაწარმოებია იმ ადგილის სახელწოდებიდან, სადაც ამ ღვთაებას თავიანთ სცემდნენ [39, გვ. 1578 და შემდ.].

¹⁶ შავიზღვისპირეთის ქალაქებში განსაკუთრებით პოპულარული იყო არტემიდეს ეფესელის კულტი (იხ. [16, გვ. 143]).

¹⁷ ბერეზანზე აღმოჩენილ სპილოს ძვლის ფირფიტაზე კითხულობენ μέμνεμαι λη[τ]ο[ι] და იაზრებენ მას, როგორც ღვთაება ლეტოს სახელს ([23, გვ. 58], შდრ. [7, გვ. 159]), თუმც არსებობს სხვაგვარი წაკითხვა: μέμνζμας μιλητον [7, გვ. 159, შენიშვნა 22].

О. Д. Лордкипанидзе

**К ИКОНОГРАФИИ Т.Н.
"КОЛХИДСКИХ ДИДРАХМ II
ТИПА"
(резюме)**

Об изображениях на серебряных монетах, называемых "Колхидскими дидрахмами II типа" (рис. 1) и датированных V в. до н. э. ([12, с. 37], [2, с. 28], [5, с. 196], [31, с. 7], [11, с. 14-15], [35, табл. XXXVIII, 1012], высказаны различные предположения: "самостоятельное туземное божество" [20, с. 8], или "архаическое изображение Артемиды, но соответствующее местной богине леса Дали, покровительнице зверей и животных"[5, с. 199-200]. Согласно другим точкам зрения: "на нашей дидрахме изображена триморфная Геката, олицетворяющая три фазы луны. Расчленение этого триморфного образа на две композиции по аверсу (одна голова) и реверсу (две головы) дидрахмы, возможно, обусловлено малым форматом монеты" [14, с. 161] или "на аверсе голова Фрикса, а на реверсе – голова двух его сыновей" [29, с. 207-208].

Можно предположить, что три различные человеческие головы на одной монете, возможно, представляют собой какую-то триаду, объединенную единым идеологическим смыслом. Возможно, что это Аполинарная Триада: Лето (на аверсе), Аполлон и Артемида (на реверсе). Эти монеты, возможно, чеканены в греческой апойкии в Фасисе.

О. Lordkipanidze

**ON THE ICONOGRAPHY OF "COL-
CHIAN DIDRACHMS OF TYPE II".
(Summary)**

Different views have been expressed about the representations on the silver coins named "Colchian didrachms of type II" (fig. 1) dated in 5th cent. B.C. ([12, p. 37], [2, p. 28], [5, p. 196], [31, p. 7], [11, p. 14-15], [35, pl. XXXVIII, 1012]). Attention has mainly been devoted to the human head on the obverse. It is considered as an "independent indigenous god" [20, p. 8], – or an "archaic representation of Artemis, but corresponding to the local goddess of the woods, the long-haired Dali, patroness of beasts and animals" [5, p. 199-200]. According to other opinions: "Our didrachm features a trimorphic Hecate, perso-

nifying three phases of the Moon. The division of this trimorphic image into two compositions on the obverse (one head) and on the reverse (two heads) was perhaps due to the small size of the coin" [14, p. 161] or "The obverse features the head of Phrixus, and the reverse the heads of his two Colchian sons"[29, p. 207-208].

It seems to me that the representation of three different human heads on the coins in question may form some triad, joined together by a single unifying idea. It is supposed, that we deal here with the Apolline Triad: Leto, Apollo and Artemis. One may presume that these coins were minted in the Greek apoikia Phasis.

ლიტერატურა

1. ინაძე მ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია. თბ., 1982.
2. კაპანაძე დ. ქართული ნუმისმატიკა. თბ., 1969.
3. ლორთქიფანიძე თო. მდინარე-ღვთაება ფასისი. – ძიებანი, I, თბ., 1998, გვ. 66-75.
4. ლორთქიფანიძე თო., მიქელაძე თ. ფასისის ისტორიულ-არქეოლოგიური შესწავლის პრობლემა. – სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი ქალაქ ფასისის ლოკალიზაციის პრობლემებისადმი. მოხსენებები. თბ., 1977, გვ. 17-35.
5. მაკალათია ს. კოლხური დიდრაქმა. – სსმ, VII, 1933, გვ. 193-202.
6. მაკალათია ს. ახალი ტიპის კოლხური მონეტების აღმოჩენა. – სსმ, XIV-B, 1947, გვ. 425-428.
7. Буркерт И. Аполлон Дидим и Ольвия. – ВДИ, 2, 1990, с. 155-160.
8. Варганов Г. А. Колхидская дидрахма в Гермонассе. – Нумизматика античного Причерноморья. Киев, 1982, с. 72-74.
9. Виноградов Ю. Г., Карышковский П. О. Рецензия на Inscriptiile din Scythia Minor. – ВДИ, 3, 1984, с. 174-182.
10. Виноградов Ю. Г., Русяева А. С. Культ Аполлона и календарь в Ольвии. – Археология Северного Причерноморья, Киев, 1980, с. 19–63.
11. Дундуа Г. Ф. Нумизматика античной Грузии. Тб., 1987.
12. Зограф А. Н. Распространение находок античных монет на Кавказе. – ТОНГЭ, I, 1945, с. 29-85.
13. Инадзе М. П. Причерноморские города Колхиды. Тб., 1968.
14. Капанაძე დ. გ., Шенгелия И. Триморфная Геката с Колхидской дидрахмы V в. до н.э. – Античная история и культура Среди-

земноморья и Причерноморья. Ленинград, 1986, с. 154-162.

15. Качарова Д. Д., Квирквелия Г. Т. Города и поселения Причерноморья античной эпохи (малый энциклопедический справочник). Тб., 1991.

16. Кутайсов В. А. Античный город Керкитида. Киев, 1990.

17. Куфтин Б. А. Материалы к археологии Колхиды. Тб., 1951.

18. Латышев В. В. Scythica et Caucasia: Известия древних греческих и латинских писателей о Скифии и Кавказе, I. Санкт-Петербург, 1980.

19. Лордкипанидзе О. Д. Божества города Фасиса. – ВДИ, 1, 1997, с. 15-34.

20. Пахомов Е. А. Несколько слов о происхождении рисунка "Колхидок". Батуми, 1911.

21. Пахомов Е. А. Монетные клады Азербайджана и других республик, I. Баку, 1926.

22. Русяева А. С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. Киев, 1979.

23. Русяева А. С. Милет – Дидимы – Борисфен – Ольвия. Проблемы колонизации Нижнего Побужья. – ВДИ, 2, 1986, с. 25-64.

24. Collection R. Jameson, IV, 1. Paris, 1932.

25. Deppert – Lippitz В. Die Münzprägung Milets von vierten bis ersten Jahrhundert v.Chr., Frankfurt am Main-Salzburg, 1984.

26. Dumas М. Die apollonische Trias, "Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae", II, 1, 1984, S. 261-265.

27. Ehrhardt N. Milet und seine Kolonien, Frankfurt am Main, 1988².

28. Fontenrose J. Didyma: Apollo's Oracle, Cult and Companions, Los Angeles, 1988.

29. Hind J. The Types on the Earliest Silver Coins of the Phasians – Kolkhidki. – Sur les traces des Argonautes (Actes du 6e Symposium de Vani, 22-22 Sept. 1990), Paris, 1996, pp. 203-213.

30. Lacroix L. Les reproductions de statues sur les monnaies grecques (= Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège. Fasc. CXVI), Liège, 1949.

31. Lang D. M. Studies in the Numismatic History of Georgia, New York, 1955.

32. Mitropoulou E. Triple Hecate Mainly on Votive Reliefs, Coins, Gems and Amulets, Athens, 1978.

33. Séchan L., Lévêque P. Les grandes divinités de la Grèce, Paris, 1966.

34. Simon E. Beobachtungen zum Apollon Phileos des Kanachos, "Charites" (Studien zur Altertumswissenschaft. Festschrift für Ernst Langlotz), Bonn, 1957, S. 38-47.

35. Sylloge Nummorum Graecorum, IX, London, 1993.

36. Tsetskhladze G. On the Numismatic of Colchis, "Dialogues d'histoire ancienne", 19, 1, 1993, 33. 233-256.

37. Tuchelt Kl. Vorbereiten zu einer Topographie von Didyma, "Istanbuler Mitteilungen", Beiheft 9. Tübingen, 1973.

38. Vinogradov Yu. Griechische Epigraphik und Geschichte des nördlichen Pontos Gebiet, "Actes du VIIe Congrès international l'epigraphie grecque et latine (Constanza, 9-15.IX. 1977). Bucuresti, 1979.

39. Wernicke. Artemis 2., Pauly's "Realenzykläodie der klassischen Altertumswissenschaft" II, 1845, 33. 1336-1440.

40. Zosim. Historia Nova. Transl. by J. Buchnan and M.J. Davis, Texas, 1967.

41. Zosim. Histoire Nouvelle. I, Text établi et traduit par Fr. Pashud, Paris, 1971.

42. Zosim. New History. A Transl. with Comment. By R.T.R. Ridley (= "Byzantia Australiensia"), Canberra, 1982.

კოლხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი სინოპური კერამიკული დამდეგები

ჩვენი ნაშრომის მიზანია, სამეცნიერო მიმო-
ქცევაში მთლიანად შევიტანოთ კოლხეთის ტე-
რიტორიაზე აღმოჩენილი სინოპური კერამიკუ-
ლი დამდეგები. სადღეისოდ გამოვლენილია 50
დამდეგ. 42 დამდეგ აღმოჩენილია ვანის ნაქალა-
ქარზე. კიდევ 5 – ვანის მიდამოებში: საყანჩიაზე
– 1, დაბლაგომში – 4, ფიჭვნარში – 2, ეშერაზე
– 1. 27 დამდეგ დატანილია კრამიტზე, 23
ამფორის ყურზე.

სინოპური დამდეგების ძირითადი მასა წარმო-
ადგენს ოთხკუთხა ჩარჩოში გაკეთებულ წარწე-
რას, რომელიც შეიცავს ასტინომის დასახელე-
ბას, ასტინომის საკუთარ სახელს და მექარხნის
საკუთარ სახელს; გარდა ამისა სხვადასხვა ემ-
ბლემას. ასეთ დამდეგს სინოპურ ასტინომთა
დამდეგს უწოდებენ. ლიტერატურა, რომელიც
სინოპური დამდეგების ქრონოლოგიის საკითხებს
შეეხება, ძირითადად მიძღვნილია ასტინომთა
დამდეგების პერიოდიზაციისადმი. პირველად ბ.
გრაკოვმა დაჰყო ასტინომთა დამდეგები ექვს ქრო-
ნოლოგიურ ჯგუფად [14]. მკვლევართა ერთმა
ნაწილმა მიიღო ეს დაყოფა და ხდებოდა მხო-
ლოდ ამ ქრონოლოგიური ჯგუფების აბსოლუ-
ტური თარიღების გადასინჯვა:

გრაკოვი (1929): I – ძვ.წ. IV ს. ბოლო –
270; II – ძვ.წ. 260-22 წწ.; III – ძვ.წ. 220-183
წწ.; IV – ძვ.წ. 183-150 წწ.; V – ძვ.წ. 150-
122 წწ.; VI – ძვ.წ. 121-70 წწ.

ბრაშინსკი (1963): I – ძვ.წ. 360-320 წწ.; II
– ძვ.წ. 320-270 წწ.; III – ძვ.წ. 270-220 წწ.;
IV – ძვ.წ. 220-183 წწ.; V – ძვ.წ. 183-150 წწ.;
VI – ძვ.წ. 150-110 წწ.

სემიონოვი (1963): I – ძვ.წ. 350-325 წწ.; II
– ძვ.წ. 325-280 წწ.; III – ძვ.წ. 280-245 წწ.;
IV – ძვ.წ. 245-215 წწ.; V – ძვ.წ. 215-170 წწ.;
VI – ძვ.წ. 170-110 წწ.

ვასილენკო (1971): I – ძვ.წ. 400-360 წწ.; II
– ძვ.წ. 360-310 წწ.; III – ძვ.წ. 310-260 წწ.; IV
– ძვ.წ. 260-220 წწ.; V – ძვ.წ. 220-180 წწ.;
VI – ძვ.წ. 180-130 წწ.

ეფრემოვი (1987): I – ძვ.წ. 370-345 წწ.; II –
ძვ.წ. 345-305 წწ.; III – ძვ.წ. 305-285 წწ.; IV
– ძვ.წ. 285-260 წწ.; V – ძვ.წ. 260-220 წწ.;
VI – ძვ.წ. 220-183 წწ.

ვ. ცეხმისტრენკო [24], ნაწილობრივ ნ. კანო-
ვიჩი, ა. ავრამი, გ. პონენარუ-ბორდეა [16] და ნ.
ფედოსევი [22] შეეცადნენ გადაესინჯათ ასტი-
ნომთა დამდეგების ექვს ქრონოლოგიურ ჯგუფად
დაყოფა.

ცეხმისტრენკო ვ. (1963): I – ძვ.წ. IV ს-ის
მეორე მეოთხედი; II – ძვ.წ. IV ს-ის მესამე
მეოთხედი; III – ძვ.წ. IV ს-ის მეოთხე მეოთ-

ხედი; IV – ძვ.წ. III ს-ის პირველი მეოთხედი;
V – ძვ.წ. III ს-ის მეორე მეოთხედი; VI-VII –
ძვ.წ. III ს-ის მეორე ნახევარი; VIII – ძვ.წ. II
ს-ის პირველი მეოთხედი.

კანოვიჩი ნ., ავრამი ა., პონენარუ-ბორდეა გ.
(1992): I – ძვ.წ. 365-345; II – ძვ.წ. 344-310; III
– ძვ.წ. 309-285; IV – ძვ.წ. 284-262; Va –
ძვ.წ. 261-229; Vb – ძვ.წ. 228-217; Vc – ძვ.წ.
216-201; Vd – ძვ.წ. 200-183წ.

ფედოსევი სამართოდ უარი სთქვა ასტინომ-
თა დამდეგების ქრონოლოგიურ ჯგუფებად დაყო-
ფაზე. დამდეგზე ჩატარებული ანალიზის შედე-
გად გამოჰყო 164 ასტინომი და პროდუქციის
ასტინომთა დამდეგების აღჭურვის დასაწყისად
მიიჩნია ძვ.წ. 365 წ., ხოლო დასასრულად ძვ.წ.
III ს-ის ბოლო [22]. სინოპური დამდეგების ერთი
ჯგუფი შეიცავს მხოლოდ მექარხნის სახელებს.
ეს დამდეგები შეისწავლა ვ. ცეხმისტრენკომ [23]
და დაჰყო ხუთ ქრონოლოგიურ ჯგუფად: I –
ძვ.წ. 370-360 წწ.; II – ძვ.წ. IV ს-ის ბოლო მე-
ოთხედი ან ძვ.წ. IV-III სს. მიჯნა; III –
ზოგადად ძვ.წ. III ს.; IV – ძვ.წ. 183 წლის
შემდგომი ხანა; V – ძვ.წ. 133 წლის შემდეგ,
რომაული ხანის ჩათვლით.

ასეთია სადღეისოდ სინოპური კერამიკული
დამდეგების ქრონოლოგიური შესწავლა. კოლხეთ-
ში აღმოჩენილი სინოპური მასალა საშუალებას
არ იძლევა მათ ქრონოლოგიაში რაიმე კორექ-
ტივი შევიტანოთ, ამიტომ შემოვიფარგლებით
მხოლოდ ამ დამდეგების პუბლიკაციით.

ვანის ნაქალაქარი

1. 07:1-72/510

კრამიტი

'αστ[ιστῶσις]

ემბლემა არ

Z[ἡσιος τῶν]

იკითხება

'A[πολλοδώρου]

'A[κορινός] ან

'A[πατοῦριος]

ეს დამდეგ აღდგენილია გ. ლორთქიფანიძის მიერ
[6] და მიეკუთვნება ასტინომთა VI ქრონოლოგიურ
ჯგუფს [1, გვ. 1]. ნ. კანოვიჩს, ა. ავრამს, გ. პონენარუ-
ბორდეას ასტინომი ძენიოსი აპოლოდოროსის ძე
საერთოდ არა ჰყავთ მოხსენიებული. სავარაუდოა,
რომ ტექსტში მათ აქვთ დაშვებული შეცდომა და
მის ნაცვლად ასტინომთა Va ქრონოლოგიურ
ჯგუფში მოყვანილი ჰყავთ ზევსი აპოლოდოროსის
ძე [16, გვ. 244]. ძენიოსი აპოლოდოროსის ძე
ასტინომთა სიაში შეყვანილი ჰყავს როგორც ბ.
გრაკოვს [14, გვ. 149], ასევე ნ. ფედოსევისაც [22, გვ.
101].

იგივე ასტინომს მიეკუთვნება ვანის ნაქა-
ლაქარზე აღმოჩენილი კიდევ ორი დამდეგ:

2. კრამიტი
 ἄστυς ἰσθμῶν ემბლემა არ იკითხება
 Ζῆνιος τ[ὸν]
 Ἄπολλο[δῶρος]
 Ἄτῳτης
 ეს დამღაც მოცემულია გ. ლორთქიფანიძის საკანდიდატო დისერტაციაში [6].

3. 07:1-86/20
 ამფორა
 ἄστυς ἰσθμῶν ტროფეი
 Ζῆνιος τῶν
 Ἄπολλο[δῶρος]
 - - - - -
 4. 07:1-86/276
 კრამიტი

Θεογ[εῖτου] ემბლემა არ იკითხება
 ἄστυς ἰσθμῶν
 Πῶσ[εἰδῶν] ἰσθμῶν
 ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფი [1, გვ. 1-2]. მსგავსი დამღები აღმოჩენილია მირმეკიონში [19, გვ. 42-48]; ანდრეევკა იუჟნაიას ნამოსახლარზე [17, გვ. 44-53], თეოდოსიაში [13 ბ გვ. 207-222].

5. 07:1-89/688
 კრამიტი
 [Θεο]γείτου კანთაროსი
 [ἄσ]τυς ἰσθμῶν
 [Πῶσ]εἰδῶν ἰσθμῶν
 ეს დამღა წინამორბედის ანოლოგიურია და ასტინომთა II ქრონოლოგიურ ჯგუფს მიეკუთვნება [14, გვ. 126].

6. 07:1-87/219
 კრამიტი
 Θεογ[εῖτου] ან Θεο[πειθῶν] ემბლემა
 ἄστυς ἰσθμῶν არ
 Ἰκέσιος იკითხება

ეს დამღა ადრე გამოქვეყნებული გვაქვს და მიკუთვნებულია ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფისადმი, მიუხედავად იმისა მასში მოხსენიებული ასტინომი თეოგეიტესი იქნებოდა თუ თეოპეიტესი [1, გვ. 2]. ბოლო დროს ასტინომი თეოპეიტესი II ქრონოლოგიური ჯგუფიდან გადაყვანილ იქნა III ქრონოლოგიურ ჯგუფში [16, გვ. 231]. საქმეს ართულებს ასევე ის ვითარება, რომ ფაბრიკანტი ჰიკესიოსი გვხვდება, როგორც II [14, გვ. 128], ასევე III [14, გვ. 135] ქრონოლოგიური ჯგუფების ასტინომებთან. ამდენად ეს დამღა შეიძლება ზოგადად ასტინომთა II-III ქრონოლოგიურ ჯგუფებს მივაკუთვნოთ.

7. 07:1-78/184
 ამფორა
 [Φί]ντιος ბროწეულის ყვავილი
 [ἄ]στυς ἰσθμῶν
 [Θ]εἰδῶν ἰσθμῶν

ასტინომ თეოდოროსს ბ. გრაკოვი III ქრონოლოგიურ ჯგუფს მიაკუთვნებს [14, გვ. 133].

ამავე ჯგუფს მიაკუთვნებს იგი ფაბრიკანტ ფინტისსაც [14, გვ. 13]. ნ. კანოვიჩი, ა. ავრამი და გ. პონენარუ-ბორდუა მიიჩნევენ, რომ ასტინომი თეოდოროსი არ არსებობდა და მისი სახელი მიღებულია ასტინომი თეოდორიდესის არასწორი წაკითხვის შედეგად [16, გვ. 249]. თეოდოროსი არა ჰყავს ასტინომთა სიაში ნ. ფედოსეევსაც [22, გვ. 85-104].

8. 07:1-79/201
 კრამიტი
 [Θεοπειθῶν] ვარსკვლავი,
 ἄστυς ἰσθμῶν ითიფალური ჰერმა
 Φιλ[ο]κράτους

ეს დამღა მიკუთვნებული გვქონდა ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფისადმი. [1, გვ. 2]. ამჟამად ასტინომი თეოპეიტესი გადაყვანილია III ქრონოლოგიურ ჯგუფში [16, გვ. 231].

9. 07:1-89/677
 კრამიტი
 [Θεοπειθῶν] ითიფალური ჰერმა
 [ἄστυς] ἰσθμῶν ბროწეულის ყვავილი?
 Ἄπολλοῦ

ეს დამღა ისევე, როგორც მისი წინამორბედი, ასტინომთა III ქრონოლოგიურ ჯგუფში უნდა მოთავსდეს.

10. 07:1-69/307
 ამფორა
 Ἰσθμῶν არწივი
 ἐπὶ Κύρου დელფინზე
 ἄστυς ἰσθμῶν

ეს დამღა ყველაზე უფრო ადრეულია კოლხეთში გამოვლენილ სინოპურ დამღათაგან. მიეკუთვნება ასტინომთა I ქრონოლოგიურ ჯგუფს. აღმოჩენილია ძვ.წ. IV ს-ის მესამე მეოთხედით დათარიღებულ სამარხში და მისი ამფორის დამზადების თარიღიც ამ დროით განისაზღვრება [7, გვ. 20]. თუმცა ზოგიერთ მკვლევარს მისი წარმოების თარიღად ძვ.წ. IV ს-ის მეორე მეოთხედი მიაჩნია [18, გვ. 175].

11. 07:1-78/5
 კრამიტი
 Καλ[λίστρα] ემბლემა არ იკითხება
 ἄστυς ἰσθμῶν
 Πῶσ[εἰδῶν] ἰσθμῶν

ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფი [1, გვ. 2]. ანალოგიური დამღა აღმოჩენილია ანდრეევკა იუჟნაიას ნამოსახლარზე [17, გვ. 44-53].

12. 07:1-81/404
 კრამიტი
 Καλ[λίστρα] ემბლემა არ იკითხება
 ἄστυς ἰσθμῶν
 M - - - - -

ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფი [1, გვ. 2].

13. 07:1-92/9
 კრამიტი

ἀστὺ[νδ]-
μουνο[ς] M]-
αντιθέου
τοῦ Πρωτα-
γόρου Δίος

კატისებრი
ცხოველი აწეული
წინა მარჯვენა
თათით

ეს დამლა მიეკუთვნება ბ. გრაკოვისეულ
ასტინომთა VI ქრონოლოგიურ ჯგუფს [14, გვ.
149]. რუმინელი მკვლევარები ასტინომ მან-
ტიეთოსს პროტაგოროსის ძეს ათავსებენ მათე-
ული კლასიფიკაციის V ფ ქრონოლოგიურ ჯგუ-
ფში [16, გვ. 244].

14. 07:1-88/584

ამფორა

ἀ[στυσόμου] ემბლემა არ იკითხება

Μνησικλής

ასტინომთა III ქრონოლოგიური ჯგუფი [14,
გვ. 133].

15. 07:1-89/680

კრამიტი

Μο[νίμου] ემბლემა არ იკითხება

ἀστ[υσόμου]

Ση[απίαν]

ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფი [14,
გვ. 127, ტაბ. 5, ნახ. 3]. ანალოგიური დამლა
აღმოჩენილია ოლბიაში [10, გვ. 311].

16. 07:1-78/759

ამფორა

- - - - ემბლემა არ

Πασιχάρου τ[ου] იკითხება

Δημη[τρίου]

ეს დამლა მიეკუთვნებული იყო გრაკოვისეულ
ასტინომთა V ქრონოლოგიური ჯგუფისადმი [7,
გვ. 22]. რუმინელი მკვლევარები ასტინომ
პასიხარის დემეტრიოსის ძეს V ფ ქრონოლო-
გიურ ჯგუფში ათავსებენ [16, გვ. 244].

17. 07:1-73/712

ამფორა

ἀ[στ]υσόμου ემბლემა

Π[οσ]ειδων[ίου] არ იკითხება

ასტინომთა III ქრონოლოგიური ჯგუფი [7,
გვ. 21-22ჯ.

18. 07:1-61/622

ამფორა

Π[οσ]ειδων[ίου] კალუცეუმი

ἀ[στυσόμου] სამფეხი

Νουμη[νίου]

კრებულში ვანი VII აღნიშნულია, რომ დამ-
ლაზე წარწერა მთლიანად გადაშლილია. იდენ-
ტიფიცირებულია მხოლოდ ემბლემები და მი-
ეკუთვნებულია ასტინომთა III ქრონოლოგიური
ჯგუფისადმი [7, გვ. 21]. ჩვენ შევძელით ამ
დამლაზე რამდენიმე ასოს ამოკითხვა და მათ
საფუძველზე წარწერის მთლიანად აღდგენა.
ანალოგიური დამლები აღმოჩენილია ელიზავე-

ტოვსკოეს ნაქალაქარსა [11, გვ. 195] და თეო-
დოსიაში [13 გვ. 219]. ამ უკანასკნელი დამლის
გამომცემლები მას ასტინომთა II ქრონოლო-
გიურ ჯგუფს მიაკუთვნებენ, ხოლო ნ. კანოვიჩი,
ა. ავრამი და გ. პოენარუ-ბორდუა ასტინომ
პოსეიდონოსს ემბლემით „სამფეხი“ III ქრო-
ნოლოგიურ ჯგუფში ათავსებენ [16, გვ. 232].

19. 07:1-84/350

კრამიტი

Π[οσ]ειδων[ίου] ბროწეულის ყვავილი

ἀ[στυσόμου] სამფეხი

Π[οσ]ειδων[ίου]

ეს დამლა ასტინომთა II ქრონოლოგიური
ჯგუფისადმი იყო მიეკუთვნებული [1, გვ. 2-3],
მაგრამ მას შემდეგ, რაც ასტინომი პოსეიდო-
ნოსი, ემბლემით „სამფეხი“, მკვლევართა უმე-
ტესობის მიერ გადაყვანილია მომდევნო
ქრონოლოგიურ ჯგუფში, ჩვენი დამლაც (ისევე,
როგორც წინამორბედი) ასტინომთა III ქრო-
ნოლოგიურ ჯგუფს უნდა მიეკუთვნოთ.

20. 07:1-78/1021

კრამიტი

Πο - - - ემბლემა არ იკითხება

ἀστ - - -

Πο - - -

შესადლოა ეს დამლა წინამორბედის იდენ-
ტურია [1, გვ. 3].

21. 07:1-79/1912

კრამიტი

Χαριξινίδου კომბალი, კანთაროსი

ἀστυσό[μου]

Νου[μηνίου]

ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფი [8,
გვ. 114].

22. 07:1-83/346

ამფორა

Χαριξινίδου კანთაროსი

ἀστυσό[μου] გაურკვეველი ემბლემა

Ποσειδων[ίου]

ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფი [8,
გვ. 107].

23. 07:1-75/377

ამფორა

- - - σ

ἀστυσόμου მტეკვანი

Ἡφίστι[ος] ამფორა

Ποσειδων[ίου]

ეს დამლა კრებულში ვანი VII მიეკუთვნებუ-
ლია ასტინომთა I ქრონოლოგიური ჯგუფისად-
მი, ჰეფაისტოსი მიჩნეულია ასტინომად, ხოლო
პოსეიდონოსი ფაბრიკანტად [7, გვ. 21]. ჩვენი
აზრით, ჰეფაისტოსი უნდა იყოს ფაბრიკანტი,
პოსეიდონოსი – მისი მამის სახელი, ხოლო
ასტინომის სახელი დამლის ზედა ხაზზე უნდა

ყოფილიყო დაწერილი, რომლისგანაც მხოლოდ ერთი ასო – „სიგმა“ არის შემორჩენილი სტრიქონის ბოლოში. ფაბრიკანტი ჰეფაისტიოსი პოსეიდონის ძე ასტინომთა III ქრონოლოგიურ ჯგუფში თავსდება [14, გვ. 203].

24. 07:1-78/4

კრამიტი

Νουμ[ηϋου]

25. 07:1-78/17

კრამიტი

Νουμ[ηϋου]

26. 07:1-78/925

კრამიტი

[Νουμ]ηϋου

27. 07:1-78/977

კრამიტი

Νουμηϋου

ეს დამლები ერთი და იგივე სიქითაა დატანილი. დამლის ფორმა უჩვეულოა – მისი ქვედა ნაწილი გამობერილია. ნუმენიოსს ვ. ცეხმისტრენკო ფაბრიკანტთა V ქრონოლოგიურ ჯგუფს აკუთვნებს და ძვ. წ. 133 წ-ის შემდგომი პერიოდით ათარიღებს [23, გვ. 75].

28. 07:1-75/378

ამფორა

[Π]ισειδωνίου

τον Θεσδάρου

κεραμέας

ბროწეულის

ყვავილი

ფაბრიკანტი პოსეიდონიოსი თეოდოროსის ძე მიეკუთვნება ასტინომთა III ქრონოლოგიურ ჯგუფს [7, გვ. 21]. ვ. ცეხმისტრენკო ამ ტიპის დამლებს ფაბრიკანტთა II ქრონოლოგიურ ჯგუფში ათავსებს და ძვ.წ. IV ს.-ის ბოლოთი და III ს.-ის დასაწყისით ათარიღებს [23, გვ. 70].

29. 07:1-89/582

ამფორა

Τιμόλεως

ფაბრიკანტი ტიმოლეოსს ბ. გრაკოვი ასტინომთა IV ქრონოლოგიურ ჯგუფში ათავსებს [14, გვ. 140]. ამავე დროს იგი ცეხმისტრენკოსეულ ფაბრიკანტთა IV ჯგუფს უნდა მიეკუთვნებოდეს [23 გვ. 72-75].

მომდევნო ოთხი დამლა მხოლოდ ემბლემების მიხედვით არის დათარიღებული კრებულში ვანი VII.

30. 07:1-59/24

ამფორა

დამლა რომბულ ნაჭდევეშია – ითიფალური ჰერმა

ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფი [7, გვ. 22].

31. 07:1-68/268

ამფორა

ხარის თავი

ბროწეულის ყვავილი

ძვ.წ. III ს-ის შუა ხანები [7, გვ. 22].

32. 07:1-78/749

ამფორა

ადამიანის ფიგურა, მარჯვენა ხელით ეყრდნობა სვეტს, მარცხენაში სიუხვის ყანწი უჭირავს.

ასტინომთა V ქრონოლოგიური ჯგუფი [7, გვ. 22].

33. 07:1-58/2

ამფორა

მაგისტრატურა პირველ სტრიქონშია ადამიანის ფიგურა, მარჯვენა ხელით ეყრდნობა სვეტს, მარცხენაში სიუხვის ყანწი უჭირავს.

ასტინომთა V ქრონოლოგიური ჯგუფი [7, გვ. 22].

34. 07:1-85/159

ამფორა

[α]τυσόμου მუზარადიანი წვეროსანი მამაკაცის თავი, მარცხნივ მიმართული

- ο - ου

- οσ - -

ოთხი ამფორის დამლაზე წარწერა და ემბლემები მთლიანად გადაშლილია:

35. 07:1-60/82; 36. 07:1-68/77; 37. 07:1-74/168; 38. 07:1-77/479

39. 07:1-78/6

კრამიტი

- - - - - ემბლემა არ იკითხება

-

άστ - - -

- εν - - -

40. 07:1-78/924

კრამიტი

ά[σ]τϋ - - - ემბლემა არ იკითხება

- - - - -

ორი კრამიტის დამლაზე წარწერა და ემბლემები მთლიანად გადაშლილია:

41. 07:1-78/863; 42. 07:1-78/926

საყანწია

43. 07:5-77/567

ამფორა

ΑΣΤΙΝΟ - -

ΕΠΙ - - ემბლემა გადაშლილია

Μ - - -

ძვ.წ. III-II სს. [5, გვ. 124].

დაბლაგომი

სინოპური კრამიტით გადახურული სამარხის დამლები

44. 07:3-72/48

Μ[ικ]ου άστ[υ]σό-

μου [N]ου- ემბლემა არ იკითხება

μηϋου

ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფი [21, გვ. 53].

ნ. ფედოსეევმა პირად წერილში აღნიშნა, რომ პირველი სახელი მიკოსი შეცდომით არის

აღდგენილი და მის ნაცვლად უნდა იყოს მიკრიასი ანუ

Μ[ικρί]ου ἄστ[υ]νό-
μου [N]ου-
μηίου

ეს ასტინომი კი გრაკოვის III ქრონოლოგიურ ჯგუფს ეკუთვნის [14, გვ. 133].

45. 07:3-72/49

[Πρωτ]αγό-
ρο ἄστυνο[μου] ჭურჭელი
[Δ]ημήτρ[ιο]

ასტინომთა I ქრონოლოგიური ჯგუფი [21 გვ. 53]. ნ. კანოვიჩი, ა. ავრამი, გ. პონარუ-ბორდეა ასტინომ პროტაგორასს I ქრონოლოგიური ჯგუფის ბოლოში ათავსებენ [16, გვ. 240].

46. 07:3-72/47

Χαβρία
ἄστυνο[μου]
Εἰρηναίο

ასტინომთა I ქრონოლოგიური ჯგუფი [21, გვ. 53]. ამ დამლაში ვ. თოლორდავა ასტინომად მიიჩნევს ეირენაიოსს. ნ. ფელსეევს კი იგი ფაბრიკანტი ჰკონია, ხოლო ასტინომად ხაბრიასი [22, გვ. 96]. ამ უკანასკნელის აზრს იზიარებს ყველა მკვლევარი. გარდა ამისა ასტინომ ხაბრიასს I ქრონოლოგიური ჯგუფის ერთ-ერთ უკვიანეს ასტინომად მიიჩნევენ [12, გვ. 249]. ანალოგიური დამლა აღმოჩენილია მირმეკიონში [19, გვ. 47].

47. 07:1-72/50

Δ - - -
ἄστυνο[μου]
- - -
[21, გვ. 53].
წვეროსანის თავი
მარჯვნივ მიმართული

ფიჭვნარი

48. ამფორა

Αἰσχ[ι]ου
ἄστυνο[μου] მტრელი მარჯვნივ
Ποσειδω[ν]ίου

ასტინომთა I ქრონოლოგიური ჯგუფი [48 გვ. 85-86].

49. ამფორა

[Πό]σιος
ἄστυνο[μου] ჰელიოსის თავი ფასში
- - - - -

ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფი [3, გვ. 95-98].

ეშერის ნაქალაქარი

50. 3Γ-71/149

კრამიტი
'Αρι[στόβου]λου
ἄστ[υ]νόμου ემბლემა არ იკითხება
Ποσ[ειδω]νίου

ასტინომთა II ქრონოლოგიური ჯგუფი [25 გვ. 41].

კოლხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი კერამიკული დამლების ასტინომები და ფაბრიკანტები:

ასტინომები:	ფაბრიკანტები:
Αἰσχίνης = 48	* Ἀκορνός ან Ἀπατούριος = 1
'Αριστόβουλος = 50	'Πολλάνιος = 9
Ζήνις Απολλοδώρου = 1-3	'Ατῶτης = 2
Θεόγειτος = 4-5	Δημήτριος = 45
Θεύδαρος = 6	Δῖος = 13
Θεοπείθους = 8-9	Εἰρηναῖος = 46
Καλλίστρατος = 11-12	Ἡφαιστῖος ὁ Ποσειδωνίου = 23
Κῦρος = 10	Ἰκέσιος = 6
Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρας = 13	Ἰστιαῖος = 10
Μικρίαξ ან Μίκος = 44	Νουμήνιος = 18, 21, 24-27, 44
Μνησικλῆς = 14	Ποσειδώνιος = 3, 4, 11, 19, 22, 48, 50
Μόνιμος = 15	Ποσειδώνιος Θεδώρου = 28
Πασιχάρεις ὁ Δημητρίου = 16	Συναπίων = 15
Ποσειδώνιος = 17-19	Τιμόλεως = 46
Πόσις = 49	
Πρωταγόρας = 45	
Χαβρίαξ = 46	
Χαριξενίδης = 21-22	

Д. В. Ахвледиани, Р. В. Путуридзе

СИНОПСКИЕ КЕРАМИЧЕСКИЕ КЛЕЙМА, ОБНАРУЖЕННЫЕ НА ТЕРРИТОРИИ ДРЕВНЕЙ КОЛХИДЫ
(резюме)

Целью работы является полная публикация синопских клейм, обнаруженных на территории Древней Колхиды.

На сегодняшний день обнаружено 50 клейм. Из них 42 – на Ванском городище; 1 – в Саканчиа; 4 – в Даблагоми; 2 – в Пичвнари; 1 – на Эшерском городище. 27 клейм нанесены на черепицах, 23 на амфорных ручках. Только 34 клейма поддаются датировке, которые хронологически распределяются следующим образом:

Количество астиномных клейм по хронологической классификации Гракова (1929)

	I	II	III	IV	V	VI
Черепица	2	8	4		1	3
Амфоры	2	2	5			1

Количество фабрикантских клейм по хронологической классификации Цехмистренко (1960)

	I	II	III	IV	V
Черепица					4
Амфоры		1		1	

D. Akhvlediani, R. Puturidse

SINOPEAN CLAY STAMPS DISCOVERED ON THE TERRITORY OF ANCIENT COLCHIS

(Summary)

The purpose of the article is to give a full list of Sinopean stamps discovered on the territory of Ancient Colchis.

Today 50 stamps are discovered: 42 on the Vani city site; 1 in Saqanchia; 4 in Dablagomi; 2 in Pichvnari; 1 in the Eshera city site. 27 stamps appear on tiles, 23 on amphorae. Only 34 stamps which are amenable to dating are chronologically distributed in the following manner:

The number of astynomous stamps according to the Grakov's chronology classification (1929)

	I	II	III	IV	V	VI
Tiles	2	8	4		1	3
Amphorae	2	2	5			1

The number of the manufacturer's stamps according to Tsekhmistrenko's chronological classification (1960).

	I	II	III	IV	V
Tiles					4
Amphoras		1		1	

ლიტერატურა

1. ახვლედიანი დ. კოლხეთში აღმოჩენილი სინოპური დამლიანი კრამიტი. თბ., 1990, პრეპრინტი.
2. თოლორდავა ვ. დაბლაგომი. – ვანი, VII, თბ., 1983, გვ. 129-135.
3. იაშვილი ი. სინოპური დამლა ფიჭვნარი-დან. – სდსპ, XI, 1982, გვ. 95-98.
4. კახიძე ა. მასალები აღმოსავლეთ შავი-ზღვისპირეთის ძველი ქალაქების ისტორიისათვის. – მსკა, IV, 1965, გვ. 67-94.
5. ლიჩელი ვ. საყანჩიას ნამოსახლარი. – ვანი, VII, თბ., 1983, გვ. 113-125.
6. ლორთქიფანიძე გ. კოლხეთი ძვ.წ. II-I სს-ში. – საკანდიდატო დისერტაცია (ხელნაწერი ინახება თსუ ბიბლიოთეკაში).
7. ფუთურიძე რ. კერამიკული ტარა. – ვანი, VIII, თბ., 1983, გვ. 9-26.
8. ჭყონია ა. არქეოლოგიური გათხრები ვანის ნაქალაქარის ცენტრალურ ტერასაზე. – ვანი, VIII, თბ., 1986, გვ. 93-115.
9. Брашинский И. Б. Экономические связи Синопы в IV-II вв. до н.э. – Сб. Античный город. М., 1963, с. 132-145.
10. Брашинский И. Б. Комплекс кровельной черепицы из раскопок ольвийской агоры. – Сб. Ольвия. М.-Л., 1964, с. 285-313.
11. Брашинский И. Б. Греческий керамический импорт на Нижнем Дону. Л., 1980.
12. Василенко Б. А. К вопросу о датировке синопских клейм. – СА, =3, 1971, с. 245-250.
13. Голенцов А. С., Петерс Б. Г. Керамические клейма из раскопок Феодосии 1975-1977 гг. – СА, =2, 1981, с. 207-222.
14. Граков Б. Н. Древнегреческие керамические клейма с именами астиномов. М., 1929.
15. Ефремов Н. В. Динамика синопского импорта в Северо-Западном Крыму в IV-II вв. до н.э. – История и культура Херсонеса и Западного Крыма в античную и средневековую

эпохи. Тезисы докладов конференции молодых ученых. Севастополь, 1987, с. 11-12.

16. Кановичи Н., Аврам А., Познару-Бордя Г. Количественный анализ синопских амфорных клейм из Каллатиса. – Сб. Греческие амфоры. Саратов, 1992, с. 229-253.

17. Кругликова И. Т., Виноградов Ю. Г. Клейма Синопы на амфорах из поселений Андреевка Южной. – КСИА, 133, 1973, с. 44-53.

18. Монахов С. Ю. Динамика форм стандартов синопских амфор. – Сб. Греческие амфоры. Саратов, 1992, с. 163-204.

19. Пругло В. И. Синопские амфорные клейма из Мирмекий. – КСИА, 109, 1967, с. 42-48.

20. Семенов С. А. Доклад на 3-й сессии Одесского археологического общества в Керчи, 23 сентйбрь 1963 г.

21. Толордава В. А. Погребение с черепичным перекрытием из Даблагоми. – КСИА, 151, 1977, с. 48-54.

22. Федосеев Н. Ф. Уточненный список магистратов контролировавших керамическое производство в Синопе. – ВДИ, 2, 1993, с. 85-104.

23. Цехмистренко В. И. Синопские керамические клейма с именами гончарных мастеров. – СА, 3, 1960, с. 57-77.

24. Цехмистренко В. И. Клейма как источник для изучения керамического производства в Синопе в IV-II вв. до н.э. – Автореферат дисс. канд. ист. наук. М., 1963.

25. Шамба Г. К. Эшерское городище. Тб., 1980.

ვანტანგ შატბერაშვილი

მცოლ სამაროვნის ქრონოლოგიის საბითონი

1986-88 წწ-ში არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის მარაბდა-ახალქალაქის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ზ. შატბერაშვილი) თეთრიწყაროდან ჩრდილო-დასავლეთით, 1,5 კმ-ში, მდ. ჭივჭავის ხეობის მარცხენა ნაპირზე, ადგილ ეცოზე მიაკვლია და შეისწავლა ძვ.წ. IV-I საუკუნეების სამაროვანი [11, გვ. 18-19; 18, გვ. 63-64], რომელიც ფერდობზეა გამართული. სამარხები მიწის ზედაპირიდან 0,2-1,3 მ-ის სიღრმეზე ჩნდება და ყვითელ თიხნარშია ჩატრილი. ექსპედიციამ 400 მ² ფართობზე 120 სამარხი გათხარა, რომელთაგანაც 113 მართკუთხა ქვისსამარხია, 7 კი ორმოსამარხი (ერთი № 84, ქვევრის გვერდითაა გადახურული). სამარხთა უმრავლესობა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენაა დამხრობილი, აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ – მხოლოდ 6. სამარხებში მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე, მოკრუნჩხულ მდგომარეობაში დაკრძალულია თითო (96 სამარხში), ორ-ორი (27 სამარხში) და სამი (1 სამარხში) მიცვალებული. 145 დაკრძალულიდან 43 ბავშვია, 102 ზრდასრულიდან კი შესაძლებელი გახდა 15 ქალისა და 21 მამაკაცის სქესის დადგენა (ანთროპოლოგიური სამუშაო შეასრულა ქ. ლომოურმა).

ეცოს სამაროვანზე მოპოვებული სამარხეული ინვენტარი საკმაოდ მრავალფეროვანია და კერამიკის, ლითონის, ძვლის, ქვისა და მინის ნაწარმს მოიცავს.

კერამიკული ნაწარმიდან ძეგლზე აღმოჩენილია: დოქები (62 ცალი), ხელადები (9 ცალი), ჯამები (38 ცალი), ქოთნები (33 ცალი), კოჭბები (15 ცალი), ტოლჩები (2 ცალი), კონუსურიანი სასმისი (1 ცალი). ჭურჭლის უმრავლესობა – დოქები, ხელადები, ჯამები და კონუსურიანი სასმისი წვრილმინარევიანი თიხისგანაა დამზადებული, ქოთნები და კოჭბები კი მსხვილმინარევიანი თიხისაგან. 1 დოქი, 1 ტოლჩა, 9 ქოთანი და 3 კოჭობი ხელითაა ნაძერწი, დანარჩენი კი მორგვეხა დამზადებული. გამოწვის შედეგად მიღებულია სხვადასხვა ფერები: ჩალისფერი, ვარდისფერი, წითელი, ყავისფერი, რუხი და შავი. ჭურჭლის ერთი ნაწილი წითლად ან მოყავისფროდაა შეღებილი, 13 კი მოხატულია.

ძვ.წ. IV-III სს-ით დათარიღებულ 14 სამარხში რკინის საბრძოლო იარაღი – 11 შუბი და 4 ცულია აღმოჩენილი. ამ პერიოდით დათარიღებულ სამარხებში მიცვალებულების რაოდენობის საბრძოლო იარაღის რაოდენობასთან შეჯერების შედეგად შესაძლოა დავასკვნათ, რომ სამაროვანზე დაკრძალულ ყოველ მესამე მამაკაცს იარაღი ჰქონდა ჩატანებული.

ლითონის სამკაულიდან ყველაზე მრავალრიცხოვანია ბრინჯაოსა და რკინის სხვადასხვა ფორმის სამაჯურები, რკინის საკინძები, ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოსა და რკინის რგოლები. სამაროვანზე აღმოჩენილია ბრინჯაოს საბეჭდავი ბეჭდები [9, გვ. 20-23], ბრინჯაოს ძეწკვები და ილარები, ზარაკები, ვერცხლის ნახევარმთვარი-სებური საკიდი, ოქროს მცირე ზომის, დისკოსებური, კაუჭიანი საყურე, ბრინჯაოს მშვილდსაკინძები და სხვა. თითქმის ყველა სამარხშია მოპოვებული ლითონის, ქვის, ძვლისა და მინის სხვადასხვა ფერისა და ფორმის მძივები. ზოგიერთ სამარხში ლითონზე მიჯანგული ტანსაცმლის ანაბეჭდი და ხის ნივთების ნაშთი იყო შემორჩენილი.

როგორც ზემოთ იქნა აღნიშნული, სამაროვანი ძვ.წ. IV-I სს-ში ფუნქციონირებდა. ინვენტარზე დაყრდნობით შესაძლებელი გახდა ორი დიდი ქრონოლოგიური ჯგუფის – ძვ.წ. IV-III სს. და ძვ.წ. II-I სს-ის კომპლექსების გამოყოფა.

ძვ.წ. IV-III სს-ის სამარხები სამაროვანზე აბსოლუტური უმრავლესობაა. სამაროვანზე მათ სახესა და თარიღს მსხლისებურტანიანი დოქები, მოზრდილი, ყურიანი ქოთნები, რკინის ბურთულბდეროიანი სამაჯურები (ტაბ. I და IV) განსაზღვრავს. ინვენტარით სრულიად განსხვავებულია ძვ.წ. II-I სს-ის 13 სამარხი, სადაც ზემოთ ჩამოთვლილი ნივთები აღარ გვხვდება, მათ ადვილს კი მცირე ზომის, ფართოყელიანი ხელადები, შავპრიალა, ქუსლიანი ჯამები, კონუსურიანი სასმისი, ოვალურტანიანი დოქები და მინის, ოქროსა და ვერცხლისსარჩულიანი მძივები იკავებს (ტაბ. II, 88¹⁻¹⁰, 21¹⁻²; ტაბ. III).

რიგი სამარხებისათვის მოხერხდა უფრო კონკრეტული თარიღის დადგენა, რაშიაც გადამწვევტი მნიშვნელობა კერამიკული ნაწარმის განსაკუთრებით დოქების ფორმათა და დეკორის ცვალებადობას ენიჭება. ამ მხრივ აღსანიშნავია ძვ.წ. IV-III სს-ით დათარიღებული სამარხები, რომელთა შორის ქრონოლოგიური ურთიერთობების გადაწყვეტისას, უპირველეს ყოვლისა ყურადღება მსხლისებურტანიანი დოქების ფორმათა ცვლილებებს უნდა მიექცეს. ასეთი ჭურჭელი ადრეელინისტური ხანის საქართველოს ძეგლებისათვის ერთ-ერთ ძირითად, დამახასიათებელ ელემენტადაა მიჩნეული. ყველაზე ადრეული ნიმუშები ძვ.წ. IV საუკუნეს მიეკუთვნება, მათი ფართოდ გავრცელების ხანა კი ძვ.წ. IV სს-ის მეორე ნახევარი და ძვ.წ. III სს-ის დასაწყისია [17, გვ. 36].

ეცოს სამაროვანზე მსხლისებურტანიანი დოქების სამი ტიპი გვხვდება: 1) მსხლისებურტანიანი, სამტუჩა (ნისკარტიანი) (ტაბ. 114; 72); 2) მსხლისებურტანიანი, მრგვალპირიანი (ტაბ. I, 74_{1,2}; 87_{1,2}); 3) მსხლისებურტანიანი, მრგვალპირიანი, რომელიც ტანის ფორმით სფეროსებურისაკენ იწევს (ტაბ. II 85). უნდა აღინიშნოს, რომ სამაროვანზე ამ სამი განსხვავებული ფორმის დოქები ერთად არცერთ კომპლექსში არ გვხვდება, რაც მათ შორის ქრონოლოგიურ სხვაობაზე უნდა მეტყველებდეს.

ჩვენი აზრით, ეცოს სამაროვანზე, ზემოთაღწერილ დოქებს შორის, ყველაზე ადრეული სამტუჩა (ნისკარტიანი) მსხლისებური დოქებია. სამაროვანზე ასეთი 12 დოქია აღმოჩენილი. ყოველი მათგანი ღია ფერისაა – ჩალისფერი ან ვარდისფერი, ერთი კი წითლადაა შეღებილი. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ ნივთების შემცველ კომპლექსებში მრგვალპირიანი, მსხლისებური დოქები არ გვხვდება, თანმხლები მასალა კი – რკინის ბურთულბეროიანი სამაჯურები, წაკვეთილი კონუსისებრი ზარაკები, რკინის იარაღი, ამ კომპლექსებს აახლოვებს ღრმანევისთავის, კამარახევისა და ასურეთის [1, გვ. 186, სურ. 185; 6, გვ. 23-24, ტაბ. XII_{2-5,10}; 13, გვ. გვ. 170, 177, სურ. 1286, 1359] ძვ.წ. V-IV სს-ით დათარიღებულ სამარხებთან, რომელთა თარიღი, სავარაუდოდ, ძვ.წ. IV ს-ით უნდა განისაზღვრებოდეს. სამტუჩა, მსხლისებურტანიან დოქებსა და მრგვალპირიან, მსხლისებურ დოქებს შორის ქრონოლოგიურ სხვაობაზე პირველის ადრეულობის სასარგებლოდ ისიც უნდა მეტყველებდეს, რომ ეცოს სამაროვანზე აღმოჩენილი სამტუჩა დოქები მოხატული არ არის, ასევე მცირეა მათი რაოდენობა მთლიანად ელინისტური ხანის საქართველოს ძეგლებზე (იხ. [6 გვ. 56, ტაბ. XXIX₇; 13, გვ. 152, სურ. 1049]), მრგვალპირიანი მსხლისებური, მოხატული დოქები კი ეცოს სამაროვანზე და მთელ საქართველოშიაც ბევრად მეტია (იხ. ქვემოთ). ამ ორი ტიპის დოქების თანმხლებ მასალაშიაც მცირეოდენი განსხვავება შეინიშნება, რაც იმის საფუძველს გვაძლევს, რომ ეს ორი ჭურჭელი სხვადასხვა პერიოდებს მივაკუთვნოთ, სამტუჩა დოქები და მათი კომპლექსები კი ძვ.წ. IV ს-ით დავათარიღოთ.

მსხლისებურტანიანი, მრგვალპირიანი დოქი სამაროვანზე 36 ცალია აღმოჩენილი (ტაბ. I, 74₁, 87_{1,2}). ამ ჯგუფს ვაკუთვნებთ ორ ყურმილიან დოქსაც (ტაბ. I, 74₂), რომლებიც პირისა და ტანის მოყვანილობით აღწერილი ჭურჭლის იდენტურია. ყოველი მათგანი ღია ფერისაა – ჩალისფერი, მოვარდისფრო ან მოწითალო, ბევრია გამჭვირვალე ანგობით დაფარული, ან წითლად შეღებილი ეგზემპლარი, ოთხი კი წითლადაა მოხატული. ოთხივე მოხატული ჭურჭლისათვის დამახასიათებელია ერთ ფრიზად ჩამწკრივებული, წვერით ზემოთ მიმართული სამკუთხედები. სამ შემთხვევაში სამკუთხედები

ბადისებრი ორნამენტითაა შევსებული (ტაბ. I, 74₁, 87₁). ზემოთ აღწერილი დოქების შემცველ კომპლექსებში სხვა ტიპის დოქი არ გვხვდება. მართალია, ინვენტარით ეს კომპლექსები სამტუჩა, მსხლისებურტანიანი დოქების შემცველი კომპლექსების მსგავსია, მაგრამ აქ აღმოჩენილი ზოგიერთი ნივთი – ბრინჯაოს წვრილღეროიანი, ზურგშეზნექილი ან ზურგსწორი, ბოლოებშემსხვილებული სამაჯურები და თავისუფალსაკიდიანი ბრინჯაოს საყურეები, მათ ძვ.წ. III ს-საკენ ეწევა. ასეთი დოქები აღმოჩენილია როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს ძეგლებზე: კავთისხევში [8, გვ. 31-33, ტაბ. XXXI], კამარახევში [13, გვ. 150, 161, სურ. 1023, 1144], უფლისციხეში [14, გვ. 77, ტაბ. XLV₃], მუხათგვერდში [17, გვ. 137, სურ. 471], კუშჩში [2, გვ. 50, ტაბ. VI; 16, გვ. 7, სურ. 7-10], აბულმუგში [15, გვ. 54, ტაბ. 133], აბელიასა და ასურეთში [6, გვ. 9, 24, 32], ვარსიძანთკარში [12, გვ. 59-60], ვანში [5, გვ. 91, სურ. 77₄; 7, გვ. 208, სურ. 176] და სხვ. მათი უმრავლესობა ძვ.წ. IV-III სს-ითაა დათარიღებული. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მსხლისებური, მრგვალპირიანი დოქების შემცველი კომპლექსები ძვ.წ. IV ს-ის დასასრულითა და ძვ.წ. III ს-ის დასაწყისით თარიღდება.

მრგვალპირიანი, ყურაწეული დოქები, რომელთა ტანის მოყვანილობა მსხლისებურსა და სფეროსებურს შორის დგას (ტაბ. II, 85), სამაროვანზე მხოლოდ ოთხი ცალია აღმოჩენილი. მათი დამახასიათებელი ნიშანი განიერი, დაბალი მუცელი და პირს ზემოთ აწეული ყურია. ყოველი მათგანი ღია ფერის – ჩალისფერი ან ვარდისფერია, ორი კი გამჭვირვალე ანგობითაა დაფარული და წითლადაა მოხატული. დოქების ეს ჯგუფი მრგვალპირიანი, მსხლისებური დოქებისაგან დეკორითაც განსხვავდება – ორნამენტი ამ შემთხვევაში უფრო მრავალფეროვანია: იგი ორ ფრიზადაა განლაგებული, ჩნდება შევრონები, რითაც სამადლოს ტიპის კერამიკას ემსგავსება. როგორც ვთქვით, ფორმით იგი უახლოვდება მსხლისებურ, მრგვალპირიან დოქებს, რომლებიც მათ ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს, ფორმითა და დეკორით კი მრგვალპირიან, სფეროსებურტანიან დოქებს, რომლებიც, ჩვენი აზრით, ქრონოლოგიურად უშუალოდ უნდა მოსდევდეს ზემოთ აღწერილ ჭურჭელს და ფორმის განვითარების შემდგომ საფეხურს უნდა წარმოადგენდეს. ამიტომ ასეთი ჭურჭლის შემცველ ოთხივე კომპლექსს ჩვენ ძვ.წ. III ს-ის შუახანებით ვათარიღებთ.

მრგვალპირიანი, დაბალი და ვიწროყელიანი, ყურაწეული სფეროსებურტანიანი დოქები სამაროვანზე სულ ოთხი ცალია (ტაბ. II, 80; 88). აქედან ორი წითლადაა შეღებილი, ორიც მოხატულია. ამ ჯგუფში შედის №16 სამარხში აღმოჩენილი დოქიც, რომლის მომწვიდღელი ყური პირის სიმაღლეს ზემოთ არ სცილდება

(ტაბ. III, 16₂). ასეთი დოქები ემსგავსება კაზრეთის თელების ველისა და კაეთისხევის დაჭრილების სამაროვნებზე მოპოვებულ დოქებს [8, გვ. 30-31, ტაბ. XXVI, 6, XXVII, 3; 10, გვ. 30-36, ტაბ. XVI-XVII]. მართალია, დაჭრილების სამაროვანი ძვ.წ. IV-III სს-ით თარიღდება, მაგრამ ჩვენ მიერ აღწერილი დოქების მსგავსი ჭურჭლის შემცველი კომპლექსები ძვ.წ. III ს-ზე ადრეული არ უნდა იყოს (შდრ. [17 გვ. 62-63]). თელების ველიდან მომდინარე მასალა ძვ.წ. III-II სს-ით თარიღდება. ამ ორი ძეგლიდან და ეცოს სამაროვანზე მოპოვებული დოქების ტიპოლოგიური ანალიზიდან გამომდინარე, ასეთი დოქები, ძვ.წ. III ს-ის ბოლო ხანებითა და ძვ.წ. II ს-ით უნდა დავათარილოთ. ძვ.წ. III ს-ის დასასრულით შეიძლება დათარიღდეს ეცოს სამაროვანზე № 80 სამარხში აღმოჩენილი დოქი (ტაბ. II, 80), მისი ტანი ანგობითაა დაფარული და ორ ფრიზად, წითელი საღებავითაა მოხატული. მოხატულობით ეს დოქი წინა ჯგუფის დოქებს ენათესავება. სრულიად განსხვავებული დეკორი აქვს № 88 სამარხში აღმოჩენილ ასეთივე ფორმის დოქს (ტაბ. II, 88₁), რომლის ხაოიან ზედაპირზე ორი განივი, ფართო ზოლია დატანილი. ასეთივე ხერხითაა შემკული ამავე სამარხიდან მომდინარე ხელადაც (ტაბ. II, 88₂). ხაოიან ზედაპირზე დატანილი განივი ზოლები ან სხვა სახის მარტივი ორნამენტი ძვ.წ. II-I სს-თვისაა დამახასიათებელი და მოხატვის ტექნიკის დეგრადაციაზე მიგვანიშნებს. როგორც დავინახეთ, ფორმით იდენტური, ხოლო დეკორით სრულიად განსხვავებული ორი ჭურჭელი ერთ სამეთუნეო ტრადიციას ატარებს და არც დროში უნდა იყოს ერთმანეთისაგან დაშორებული. ამიტომ, ძვ.წ. III ს-ით დათარიღებული ანგობიანი და წითლად მოხატული ჭურჭლის ფორმით ანალოგიური, მარტივად მოხატული დოქი № 88 სამარხიდან ძვ.წ. II ს-ზე გვიანდელი არ უნდა იყოს. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს № 16 სამარხის კომპლექსი (ტაბ. III, 16₂). ამ სამარხში ზემოთ აღწერილი დოქების მსგავს ჭურჭელთან ერთად აღმოჩენილია შავპრიალა, ქუსლიანი ჯამი, უხეშ ზედაპირზე განივი ზოლებით წითლად მოხატული ქოთანის და გამჭირვალე მინის ოქროს და ვერცხლის-სარჩულიანი მძივები. კომპლექსის თარიღი ძვ.წ. II ს. უნდა იყოს. ამრიგად, ეცოს სამაროვანზე მოპოვებული მრგვალპირიანი, დაბალ და ვიწროყელიანი სფეროსებური დოქები ძვ.წ. III ს-ის ბოლო ხანებით და ძვ.წ. II ს-ით თარიღდება.

წითლად მოხატული კერამიკა საქართველოში ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრიდან ჩნდება, ფართოდ ვრცელდება ძვ.წ. IV ს-ის ბოლოსა და ძვ.წ. III ს-ში, გვიანელინისტურ ხანაში კი ასეთი შემკულობა ჯერ მარტივდება, შემდეგ კი ქრება [17, გვ. 75-79]. ზემოთ აღნიშნულ ტენდენციას ასახავს ეცოს სამაროვანზე გამოვლენილი მოხატული კერამიკა, რომელიც აქ ძვ.წ. IV-III სს. მიჯნის კომპლექსებში ჩნდება. ამ

ადრეულ კომპლექსებში მრგვალპირიანი, მსხლისებურ დოქებზე წითელი საღებავით დატანილია წვერით ზემოთ მიმართული, ბადისებრი ორნამენტით შევსებული სამკუთხედები (ტაბ. I, 74, 87₁). ძვ.წ. III საუკუნეში ორნამენტის სახეცვლილებანი ჭურჭლის ფორმის ცვლილებებს ეხმაურება, რაც მსხლისებური ფორმის თანდათანობით სფეროსებურად გადაქცევასა და ორნამენტის გართულებაში გამოიხატება. ბადისებრი ორნამენტთან ერთად ჩნდება შევრონები და მოხატულობა ფრიზებად იყოფა (ტაბ. II, 85₁, 80₁). შემდგომ ეტაპზე, კერძოდ ძვ.წ. II ს-ში, შეინიშნება ორნამენტის გამარტივება, რაც უანგობო ზედაპირზე განივი ზოლების დატანაში გამოიხატება (ტაბ. II, 88₂).

სამაროვანზე შესწავლილი სამარხებიდან ძვ.წ. I საუკუნით მხოლოდ ორი – №№ 101 და III სამარხები თარიღდება. ეს ორი კომპლექსი ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულია – № 101 სამარხში აღმოჩენილი რუხი, მრგვალპირიანი, ვიწრო და მაღალყელიანი, მრგვალმუცლიანი დოქი (ტაბ. III, 101₁) იერთ შულავერში [3 გვ. 175, სურ. 68] მოპოვებულ დოქს ემსგავსება და შესაძლებელია ჩვენ მიერ ზემოთაღწერილ მრგვალპირიანი, დაბალყელიანი, სფეროსებურტანიანი დოქებს უკავშირდებოდეს. № III სამარხში აღმოჩენილი ჩალისფერი, მრგვალპირიანი, ოვალურტანიანი დოქი (ტაბ. III, 111₁) კი სამთავროს ქვევრსამარხებიდან მომდინარე დოქების მსგავსია [4, გვ. 48, ტაბ. XLVII]. როგორც ჩანს, ეს ორი კომპლექსი ერთმანეთისაგან ქრონოლოგიურადაცაა დაცილებული. ამ შემთხვევაში № 101 სამარხი შედარებით ადრეული უნდა იყოს, თუმცა მისი თარიღი ძვ.წ. I ს-ზე ადრეული ხანით ვერ განისაზღვრება.

ამგვარად, სამაროვანზე ექვსი ქრონოლოგიური ჯგუფი გამოიყო:

- 1) ძვ.წ. IV საუკუნე – ამ ჯგუფისათვის დამახასიათებელია სამტურჩა, მსხლისებურტანიანი დოქები;
- 2) ძვ.წ. IV ს-ის ბოლო და ძვ.წ. III ს-ის დასაწყისი – ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფია, რომლისათვისაც მრგვალპირიანი, მსხლისებურტანიანი დოქებია დამახასიათებელი;
- 3) ძვ.წ. III ს-ის შუახანები – სულ ოთხი კომპლექსია, რომელთა თარიღს მსხლისებურტანიანსა და სფეროსებურტანიანს შორის გარდამავალი ფორმის დოქები განსაზღვრავს;
- 4) ძვ.წ. III ს-ის ბოლო – ამ პერიოდით შეიძლება დავათარილოთ № 80 სამარხი. თარიღს განსაზღვრავს სფეროსებური, პირგადაშლილი დოქი, რომელიც ორ ფრიზადაა მოხატული;
- 5) ძვ.წ. II საუკუნე – ამ თარიღს განსაზღვრავს ქუსლიანი შავპრიალა ჯამები, სხვადასხვა ჭურჭლის ხაოიან ზედაპირზე დატანილი წითელი ზოლები, მინის მძივები ოქროსა და ვერცხლის სარჩულით.
- 6) ძვ.წ. I საუკუნე.

ზემოთ აღნიშნული მოსაზრების საილუსტრაციოდ გთავაზობთ თითოეული ქრონოლოგიური ჯგუფისათვის დამახასიათებელი სამარხეული ინვენტარის აღწერილობას.

ძვ.წ. IV-III საუკუნეების სამარხები, რომელთა თარიღის უფრო ზუსტად განსაზღვრა ვერ მოხერხდა:

სამარხი № 52

1) დოქი – ჩალისფერი, პირგადაშლილი (ტაბ. IV, 52₁); 2) კოჭობი – მოყავისფრო (ტაბ. IV, 52₂); 3) ჭურჭლის ფრაგმენტი, წითლად შეღებილი; 4) სამაჯური – რკინის, ბურთულებლეროიანი (ტაბ. IV, 52₄); 5) სამაჯური – ბრინჯაოსი, გველისთავიანი (ტაბ. IV, 52₅); 6) საკინძი – რკინის, თავხვია (ტაბ. IV, 52₆); 7) დანა – რკინის (ტაბ. IV, 52₇); 8) ძეწკვი – ბრინჯაოსი (ტაბ. IV, 52₈); 9) მძივები – ლურჯი მინის, თეთრხალეებიანი (7 ც.); 10) მძივები – ლურჯი მინის, მრგვალი და კასრისებური (15 ც.), (ტაბ. IV, 52₉₋₁₀).

სამარხი № 69

1) ქოთანი – რუხი ფერის, ყურიანი (ტაბ. IV, 69₁); 2) კოჭობი – ყავისფერი (ტაბ. IV, 69₂); 3) დანა – რკინის (ტაბ. IV, 69₃); 4) ცული – რკინის (ტაბ. IV, 69₅).

სამარხი № 71

1) ქოთანი – რუხი ფერის, ყურიანი (ტაბ. IV, 71₁); 2) ჯამი – წითლად შეღებილი, სამფეხა (ტაბ. IV, 71₂); 3) საკინძი – რკინის (ტაბ. IV, 72₄); 4) სამაჯურები – რკინის, სადალეროიანი (2 ც.) (ტაბ. IV, 71₄); 5) სამაჯური – რკინის, ბურთულებლეროიანი (ტაბ. IV, 71₅); 6) დანა – რკინის (ტაბ. IV, 72₅); 7) მძივები – ლურჯი მინის, ბიკონუსური (3 ც.), მრგვალი (3 ც.); 8) მძივები – შავი მინის, მანდარინისებური (1 ც.); 9) მძივები – ცისფერი მინის, მრგვალი (1 ც.); 10) მძივები – სარდიონის, მრგვალი (1 ც.) და ხუთწახნაგა (1 ც.); 11) მძივი – ყვითელი მინის ბიკონუსური (1 ც.).

ძვ.წ. II-I სს-ით შეიძლება დათარიღდეს:

სამარხი № 21

1) სასმისი – შავპრიალა, კონუსურძირიანი (ტაბ. II, 21₁); 2) ჯამი – ვარდისფერი, პირმოყრილი (ტაბ. II, 21₂).

I ქრონოლოგიური ჯგუფი: ძვ.წ. IV საუკუნე. სამარხი № 14.

1) დოქი – ჩალისფერი, სამტუჩა (ტაბ. I, 14₁); 2) სამაჯური – რკინის, ბურთულებლეროიანი (ტაბ. I, 14₂); 3) სამაჯური – რკინის, ფრაგმენტი; 4) რგოლები – ბრინჯაოსი (2 ცალი) (ტაბ. I, 14₄); 5) საკინძი – რკინის, ფრაგმენტი (ტაბ. I, 14₅); 6) დანა – რკინის (ტაბ. I, 14₆); 7) ძეწკვი – ბრინჯაოსი (ტაბ. I, 14₇); 8) ზარაკი – ბრინჯაოსი (ტაბ. I, 14₈); 9) მძივები – სარდიონის, მრგვალი (4 ცალი), კასრისებური (16

ცალი); 10) მძივები – ლურჯი მინის, ბიკონუსური (3 ცალი) და მრგვალი (4 ცალი); 11) მძივები – ცისფერი მინის, მრგვალი (8 ცალი) და კასრისებური (1 ცალი); 12) მძივი – თეთრი დახშული მინის, ლურჯხალეებიანი, მრგვალი (1 ცალი).

სამარხი № 72

1) დოქი – ჩალისფერი, სამტუჩა (ტაბ. I, 72₁); 2) შუბისპირი – რკინის (ტაბ. I, 72₂); 3) ცული – რკინის (ტაბ., 72₃); 4) დანა – რკინის (ტაბ. I, 72₄); 5) სამაჯური – რკინის ბურთულეებიანი (ტაბ. I, 72₅).

II ქრონოლოგიური ჯგუფი – ძვ.წ. IV-III საუკუნეების მიჯნა:

სამარხი № 74

1) დოქი – ვარდისფერი, მრგვალძირიანი, დაფარულია გამჭვირვალე ანგობით, მოხატულია წითლად (ტაბ. I, 74₁); 2) დოქი – ჩალისფერი, მრგვალძირიანი (ტაბ. I, 74₂); 3) ბეჭედი – რკინის, ფარაკიანი (ტაბ. I, 74₃); 4) რგოლები – ბრინჯაოსი (2 ცალი) (ტაბ. I, 74₄); 5) სამაჯურები – რკინის, ბურთულებლეროიანი (2 ცალი) (ტაბ. I, 74₅); 6) სამაჯური – რკინის, სადალეროიანი (ტაბ. I, 74₆); 7) საკინძი – რკინის, ფრაგმენტი; 8) მძივები – ცისფერი მინის, მრგვალი (2 ცალი) და ბიკონუსური (1 ცალი); 9) მძივები – ლურჯი მინის, მრგვალი (8 ცალი), ბიკონუსური (4 ცალი); 10) მძივები – ყვითელი მინის, მრგვალი (45 ცალი)

სამარხი № 87

1) დოქი – ჩალისფერი, მსხლისებურტანიანი, მრგვალძირიანი, დაფარულია გამჭვირვალე ანგობით, მოხატულია წითლად (ტაბ. I, 87₁); 2) დოქი – მოწითალო, მსხლისებურტანიანი, მრგვალძირიანი (ტაბ. I, 87₂); 3) საკინძი – რკინის (ტაბ. I, 87₃); 4) საკინძი – რკინის, ფრაგმენტი; 5) დანა – რკინის (ტაბ. I, 87₅); 6) ბეჭდები – რკინის, ფარაკიანი (2 ცალი) (ტაბ. I, 87₆); 7) სამაჯურები – რკინის (5 ცალი) (ტაბ. I, 87₇); 8) კაური – 2 ცალი (ტაბ. I, 87₈); 9) კვირისტავი – ძვლის (ტაბ. I, 87₉); 10) მძივები – სარდიონის, კასრისებური (1 ცალი), მრგვალი (1 ცალი), მრგვალბრტყელი (1 ცალი); 11) მძივები – ყვითელი მინის, მრგვალი (153 ცალი); 12) მძივები – ცისფერი მინის, მრგვალი (31 ცალი), ბიკონუსური (12 ცალი), კასრისებური (14 ერთ); 13) მძივები – ლურჯი მინის, მრგვალი (54 ცალი), ბიკონუსური (12 ცალი), კასრისებური (7 ცალი); 14) მძივები – ლურჯი მინის, თეთრხალეებიანი, მრგვალი (15 ცალი).

III ქრონოლოგიური ჯგუფი – ძვ.წ. III ს-ის შუახნაგები:

სამარხი № 85

1) დოქი – ჩალისფერი, პირმრგვალი, ტანის ფორმით მსხლისებურსა და სფერულს შორის

დგას, დაფარულია გამჭვირვალე ანგობით, მოხატულია წითლად (ტაბ. II, 85₁); 2) კოჭობი – რუხი, ბიკონუსურტანიანი, უყურო (ტაბ. II, 85₂); 3) რგოლები – ბრინჯაოსი (2 ცალი) (ტაბ. II, 85₃); 4) სამაჯური – ბრინჯაოსი, ბოლოებშემსხვილებული (ტაბ. II, 85₄).

IV ქრონოლოგიური ჯგუფი – ძვ.წ. III ს-ის დასასრული:

სამარხი № 80

1) დოქი – ვარდისფერი, სფერულმუცლიანი, მრგვალპირიანი, დაფარულია გამჭვირვალე ანგობით, მოხატულია წითელი საღებავით (ტაბ. II, 80₁); 2) დოქი – რუხი, პირმრგვალი, ბიკონუსურტანიანი (ტაბ. II, 80₂); 3) კოჭობი – მოწითალო, უყურო (ტაბ. II, 80₃); 4) ქოთანი – რუხი, ყურიანი (ტაბ. II, 80₄); 5) ხელშუბი – რკინის (ტაბ. II, 80₅); 6) ბეჭედი – რკინის, ფარაკიანი (ტაბ. II, 80₆); 7) კოვზი – ძვლის (ტაბ. II, 80₇); 8) კოჭები – ძვლის, გახვრეტილი (7 ცალი); 9) კენჭები – კვერცხის ფორმის (5 ცალი).

V ქრონოლოგიური ჯგუფი – ძვ.წ. II საუკუნე:

სამარხი № 16

სამარხის სახურავზე შემორჩენილი იყო ალაპის ნაშთი:

1) ხელადა – აგურისფერი, წითლად შეღებილი (ტაბ. III, 16₁); 2) დოქი – მოწითალო, მრგვალპირიანი, სფერულმუცლიანი, წითლად შეღებილი (ტაბ. III, 16₂); 3) ჯამი – მოწითალო, პირმოყრილი, წითლად შეღებილი (ტაბ. III, 16₃); 4) სალესი ქვა (ტაბ. III, 16₄).

სამარხში აღმოჩნდა: 5) ჯამი – შავპირიანი, პირმოყრილი, ქუსლიანი (ტაბ. III, 16₅); 6) ქოთანი – ვარდისფერი, ყურიანი, ყური შეღებილია წითლად, ტანზე ორი განივი, წითელი ზოლი გასდევს (ტაბ. III, 16₆); 7) დანა – რკინის (ტაბ. III, 16₇); 8) სამაჯური – ბრინჯაოსი (ტაბ. III, 16₈); 9) სამაჯური – რკინის (ტაბ. III, 16₉); 10) რგოლები – ბრინჯაოსი (3 ცალი) (ტაბ. III, 16₁₀); 11) რგოლები – რკინის (2 ც.) (ტაბ. III, 16₁₁); 12) ბეჭედი – რკინის, ფარაკიანი (ტაბ. III, 16₁₂); 13) ბეჭედი – ბრინჯაოსი, საბეჭდავი, ლენტისებური ფირფიტისაგან დამზადებული (ტაბ. III, 16₁₃); 14) საკინძი – რკინის, ფრაგმენტი; 15) მძივები – გამჭვირვალე მინის, ოქროს და ვერცხლის-სარჩულიანი (133 ცალი) (ტაბ. III, 16₁₅); 16) მძივი – ძვლის, კასრისებური (1 ცალი) (ტაბ. III, 16₁₆).

სამარხი № 88

1) დოქი – ვარდისფერი, მრგვალპირიანი, სფერულმუცლიანი, წითლად მოხატული (ტაბ. II, 88₁); 2) ხელადა – ვარდისფერი, წითლად მოხატული (ტაბ. II, 88₂); 3) ჯამი – მოწითალო, პირმოყრილი, წითლად შეღებილი (ტაბ. II, 88₃); 4) სამაჯური – ბრინჯაოსი, ოვალური

(ტაბ. II, 88₄); 5) სამაჯური – ბრინჯაოსი, დეფორმირებული (ტაბ. II, 88₅); 6) სამაჯური – ბრინჯაოსი, ბოლოებშემსხვილებული (ტაბ. II, 88₆); 7) რგოლები – ბრინჯაოსი (2 ცალი) (ტაბ. II, 88₇); 8) მძივები – სარდონის, მრგვალი (1 ცალი) და კასრისებური (1 ცალი) (ტაბ. II, 88₈); 9) მძივები – ლურჯი მინის, მრგვალი (125 ცალი) და ბიკონუსური (76 ცალი) (ტაბ. II, 88₉); 10) მძივები – გამჭვირვალე მინის, ოქროს-სარჩულიანი (ტაბ. II, 88₁₀).

VI ქრონოლოგიური ჯგუფი – ძვ.წ. I საუკუნე.

სამარხი № 101

1) დოქი – შავი, მრგვალპირიანი, ვიწრო, მაღალყელიანი, სფერულმუცლიანი (ტაბ. III, 101₁); 2) კოჭობი – რუხი, უყურო (ტაბ. III, 101₂); 3) ჯამი – შავი, პირმოყრილი (ტაბ. III, 101₃); 4) მძივები – ლურჯი მინის, მრგვალი (35 ცალი) (ტაბ. III, 101₄).

სამარხი № 111

1) დოქი – ჩალისფერი, ოვალურტანიანი, პირმრგვალი (ტაბ. III, 111₁); 2) კოჭობი – ვარდისფერი, ყურიანი (ტაბ. III, 111₂); 3) რგოლი – ბრინჯაოსი (ტაბ. III, 111₃).

В. Л. Шатберашвили

ВОПРОСЫ ХРОНОЛОГИИ МОГИЛЬНИКА ЭЦО

(резюме)

Могильник Эцо расположен в исторической области Грузии Квемо Картли, в Тетрицкаройском районе, на левом берегу р. чивчаи. В 1986-88 гг. было раскопано 120 погребений IV-I веков до н.э. Исходя из параллельного материала, нами были выделены две большие хронологические группы: IV-III вв. до н.э. и II-I вв. до н.э. Большинство погребений датируются IV-III вв. до н.э., а II-I веками только 13. Стилистический анализ кувшинов дал возможность уточнить дату нескольких погребений. Выясняется, что на могильнике самыми ранними являются грушевидные кувшины с носиком, которые датируются IV в. до н.э. Грушевидные кувшины с круглым венчиком датируются концом IV – началом III в. до н.э., а грушевидные кувшины с круглым венчиком, форма которых близка к сферическому – серединой III в. до н.э. Расписные сферические кувшины датируются концом III-II вв. до н.э. В III веке роспись наносится на ангобированной поверхности, а в II в. до н.э. на шероховатую поверхность сосуда, орнамент же упрощается, II в. до н.э. датируются миски с круглым поддоном и бусы

с золотой и серебряной подкладкой. Выясняется, что в течении IV-III вв. до н.э. грушевидная форма постепенно меняется сферической, возникшая в IV в. до н.э. роспись в III в. до н.э. усложняется, а во II в. до н.э. упрощается. На могильнике выделяется 6 хронологических групп: 1) IV в. до н.э.; 2) конец IV в. – начало III в. до н.э.; 3) середина III в. до н.э.; 4) конец III в. до н.э.; 5) II в. до н.э.; 6) I в. до н.э.

V. Shatberashvili

ON DATING OF THE ETSO CEMETERY (Summary)

The Etso cemetery is situated in the historical region of south Georgia, Kvemo Kartli, near Tetristsqaro, on the left bank of the river Chivchavi. 120 graves of 4th-1st cc. B.C. were excavated in 1986-88. Based on parallels and typological analysis of pottery two major chronological groups are distinguished. The earliest forms of pottery at the cemetery are jugs with pear-shaped bodies and beaks, which can be dated to the 4th cent. B.C. (12 graves). The jugs with pear-shaped bodies and round rims are dated to the end of the 4th cent. B.C. and beginning of the 3rd cent. B.C. (34 graves). Four complexes, containing jugs, which are close to both pear-shaped and spheric forms, are dated to the middle of the 3rd cent. B.C. The jugs with spheric bodies engobed and painted red (2 graves), are dated to the end of 3rd cent. B.C. The same form exists in the 2nd cent. B.C., but the painting is coated on rough surface and is simpler than the earlier one (2 graves). Complexes, which contain black bowls with a foot and spherical glass beads with golden and silver lining, are considered to date from the 2nd cent. B.C. (7 graves). Only two complexes belong to the 1st cent. B.C. The jugs appear to have shapes, which changed during the 4th-2nd cc. B.C. in the following order: The form of pear-shaped body, which predominated in the 4th cent. B.C. and beginning of the 3rd cent. B.C. gradually changed to spheric form and the tradition of painting, appearing in the 4th cent. B.C., and becoming sophisticated in the 3rd cent. B.C., becomes simpler in the 2nd-1st cc. B.C. Six chronological groups are identified at the cemetery: 1) 4th cent. B.C.; 2) the end of 4th – beginning of 2nd cent. B.C.; 3) middle of 3rd cent. B.C.; 4) end of 3rd cent. B.C.; 5) 2nd cent. B.C.; 6) 1st cent. B.C.

ლიტერატურა

1. აბრამიშვილი რ., გიგუაშვილი ნ., კახიანი კ. ღრმახევისთავის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1980.
2. ვაგოშიძე ი. თრიალეთის სამაროვნები. ტ. III, თბ., 1982.
3. დავლიანიძე ც. ანტიკური ხანის სამაროვნები. – ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში, 1965-72 წწ. თბ., 1975, გვ. 173-185.
4. თოლორდავა ვ. დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში. თბ., 1980.
5. თოლორდავა ვ. ვანის ნაქალაქარის ცენტრალური ტერასის გათხრების შედეგები. – ვანი, VIII, თბ., 1986, გვ. 72-92.
6. კვიციანიძე კ. ადრეანტიკური ხანის ძეგლები სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოდან. – საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1975. ინახება ისტორიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში.
7. ლორთქიფანიძე თ., ფუტურძე რ., თოლორდავა ვ., ჭყონია ა. არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წელს. – ვანი, I, თბ., 1972, გვ. 198-242.
8. ნაკაიძე ნ. ძვ.წ. IV-III სს. ქვევრსამაროვნები „დაჭრილების“ სამაროვნიდან. – კამ, 1980, გვ. 28-88.
9. რამიშვილი ქ., შატბერაშვილი ვ. ლითონის საბეჭდავი-ბეჭდები ეცოს სამაროვნიდან. – ძმ, №3, 1997, გვ. 20-23.
10. სინაურიძე მ. კაზრეთის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1985.
11. შატბერაშვილი ვ. ეცოს სამაროვანი. – ძმ, №3, 1997, გვ. 18-19.
12. წითლანაძე ლ. ვარსიმანთკარის სამაროვანი. – ჟინვალი, I, თბ., 1983, გვ. 52-76.
13. ჯღარკავა თ. კამარახევის სამაროვანი. კატალოგი. – მცხეთა, VI, თბ., 1983, გვ. 139-190.
14. ხახუტაიშვილი დ. უფლისციხე. 1957-1963 წწ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. ტ. I, თბ., 1964.
15. Кахиани К. К., Глигвашвили Э. В., Дзнеладзе М. С., Каландадзе Г. Г., Цквинидзе З. Р. Археологические исследования Машаверского ущелья в 1984-86 гг. – ПАИ 1986 (1991), с. 51-59.
16. Куфтин Б. А. Археологические раскопки 1947 г. в Цалкинском районе. Тб., 1948.
17. Нариманишвили Г. К. Керамика Картли в V-I вв. до нашей эры. Тб., 1991.
18. Шатберашвили В. Г. Результаты полевых работ Марабда-Ахалкалакской экспедиции. – ПАИ, 1988 (1997), с. 63-64.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I	№ 14 სამარხის ინვენტარი – 14 ₁₋₂ № 72 სამარხის ინვენტარი – 72 ₁₋₅ № 74 სამარხის ინვენტარი – 74 ₁₋₁₀ № 87 სამარხის ინვენტარი – 87 ₁₋₁₅
ტაბ. II	№ 85 სამარხის ინვენტარი – 85 ₁₋₄ № 80 სამარხის ინვენტარი – 80 ₁₋₇ № 88 სამარხის ინვენტარი – 88 ₁₋₁₀ № 21 სამარხის ინვენტარი – 21 ₁₋₂
ტაბ. III	№ 16 სამარხის ინვენტარი – 16 ₁₋₁₆ № 101 სამარხის ინვენტარი – 101 ₁₋₄ № 111 სამარხის ინვენტარი – 111 ₁₋₃
ტაბ. IV	№ 71 სამარხის ინვენტარი – 71 ₁₋₁₅ № 52 სამარხის ინვენტარი – 52 ₁₋₁₀ № 69 სამარხის ინვენტარი – 69 ₁₋₅

Описание таблиц

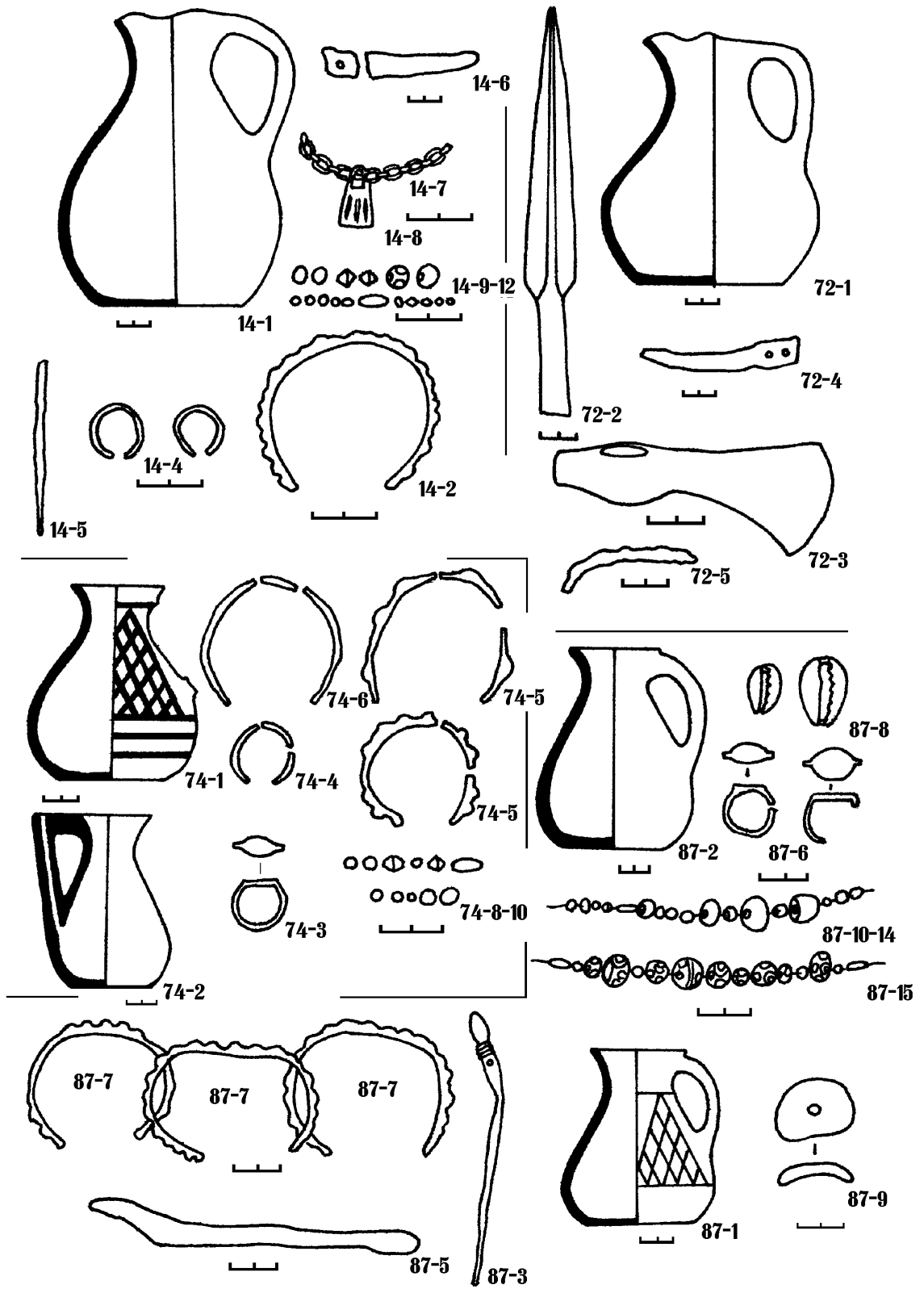
Табл. I	Инвентарь погр. № 14 – 14 ₁₋₂ Инвентарь погр. № 72 – 72 ₁₋₅ Инвентарь погр. № 74 – 74 ₁₋₁₀ Инвентарь погр. № 87 – 87 ₁₋₁₅
Табл. II	Инвентарь погр. № 85 – 85 ₁₋₄

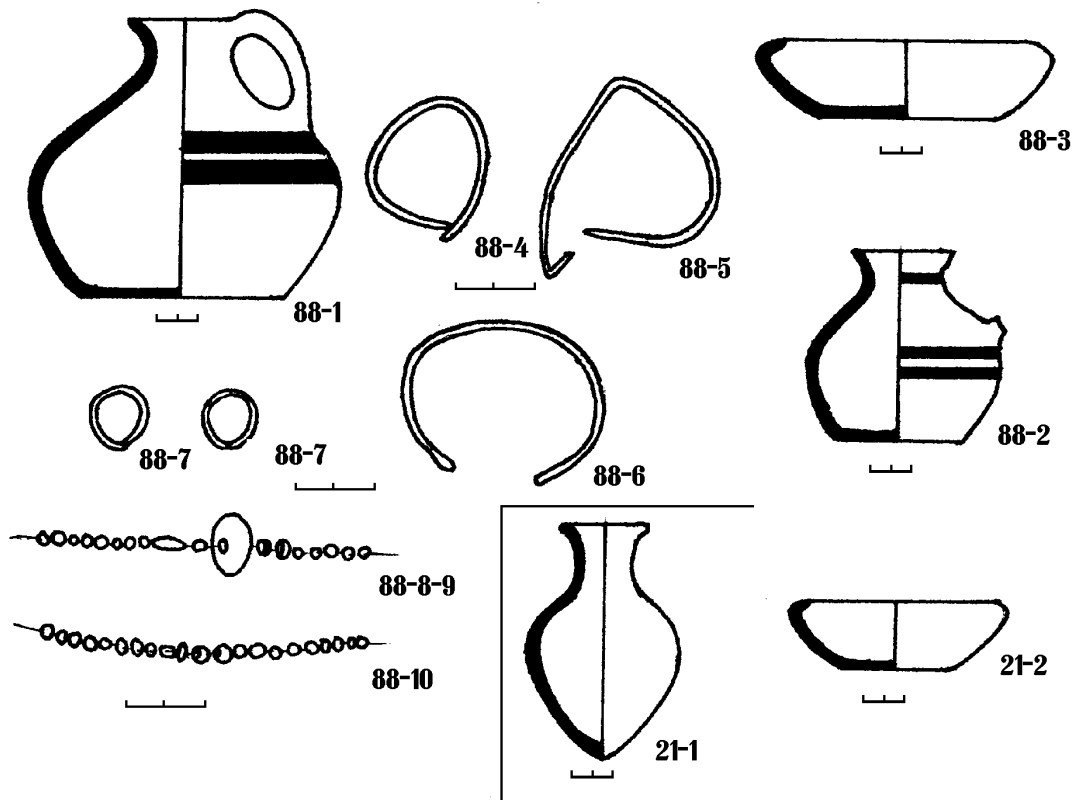
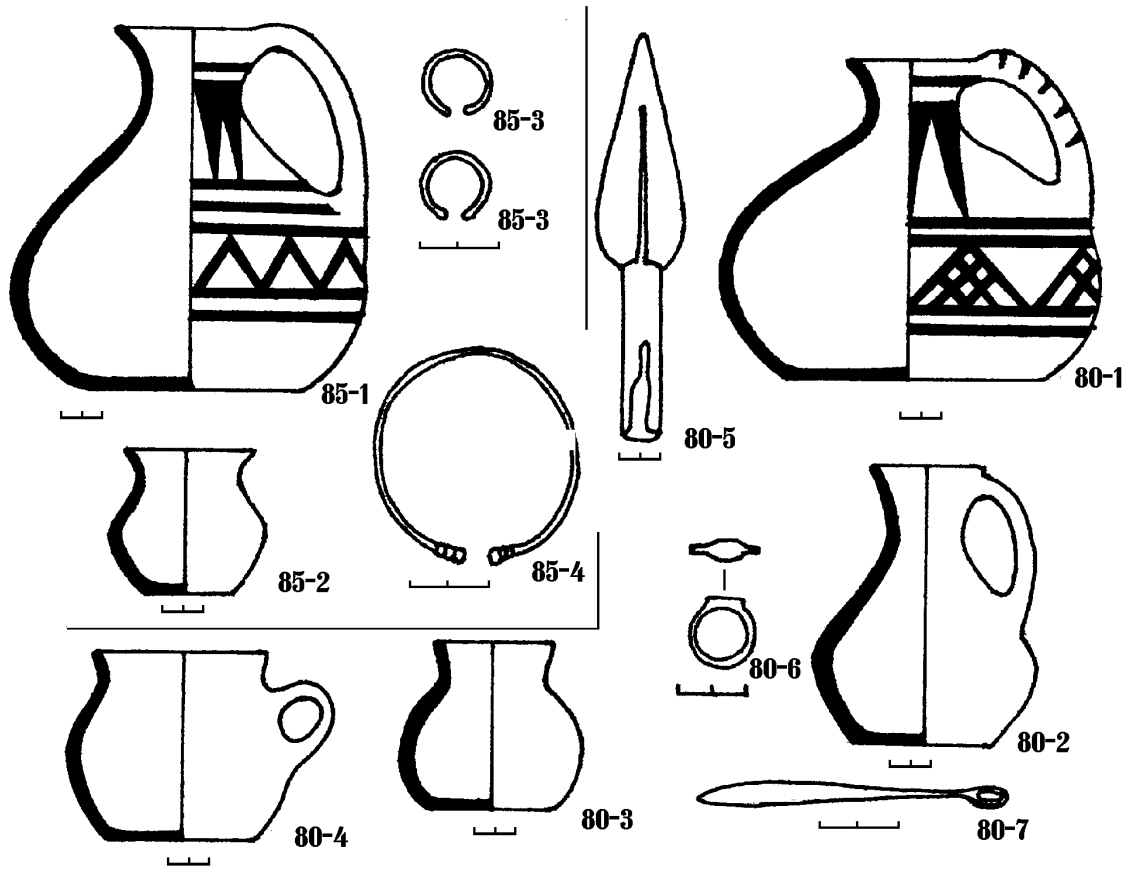
	Инвентарь погр. № 80 – 80 ₁₋₇ Инвентарь погр. № 88 – 88 ₁₋₁₀ Инвентарь погр. № 21 – 21 ₁₋₂
Табл. III	Инвентарь погр. № 16 – 16 ₁₋₁₆ Инвентарь погр. № 101 – 101 ₁₋₄ Инвентарь погр. № 111 – 111 ₁₋₃
Табл. IV	Инвентарь погр. № 71 – 71 ₁₋₁₅ Инвентарь погр. № 52 – 52 ₁₋₁₀ Инвентарь погр. № 69 – 69 ₁₋₅

Discription of Plates

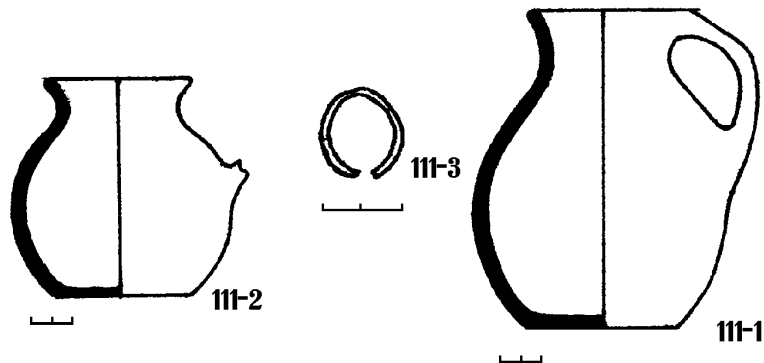
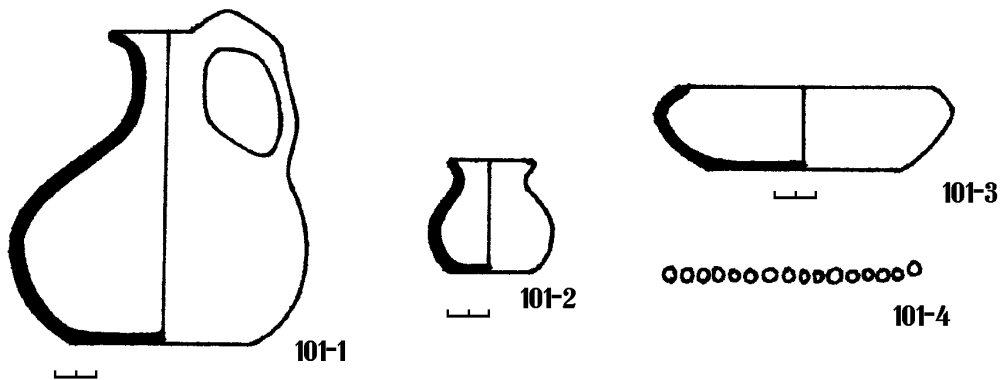
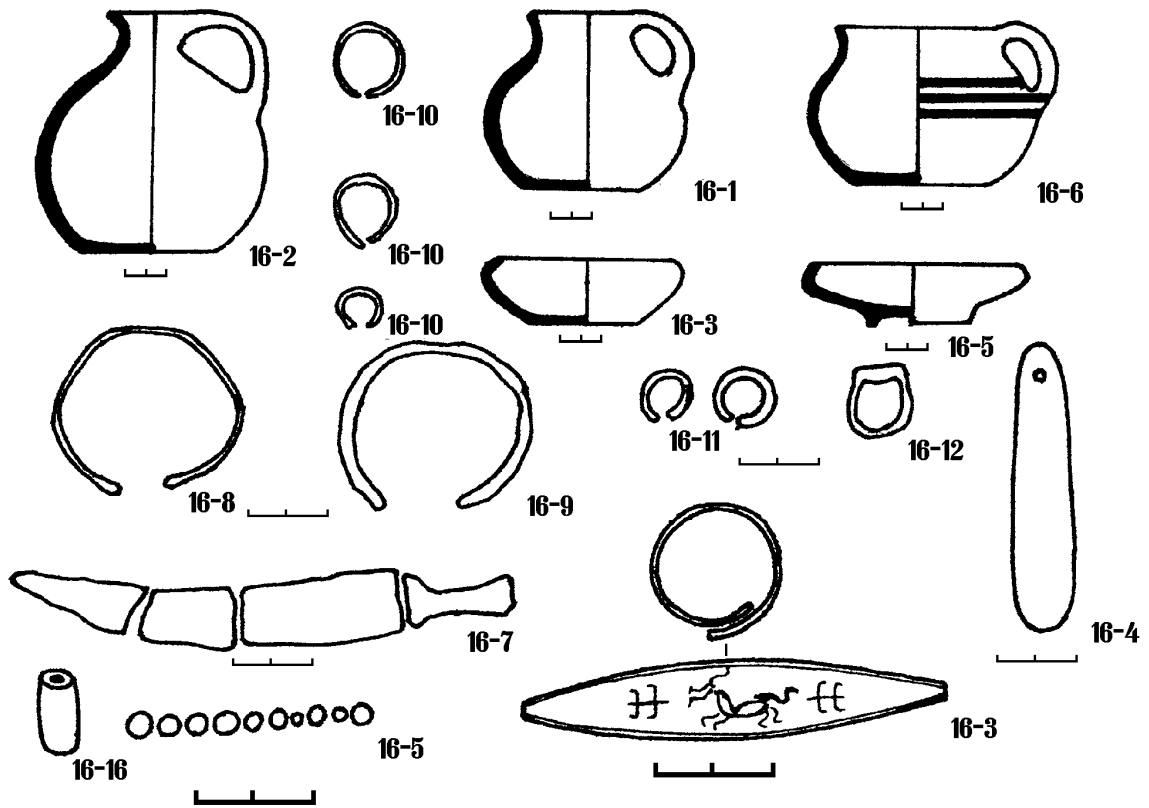
Pl. I	Inventory from grave 14 – 14 ₁₋₂ Inventory from grave 72 – 72 ₁₋₅ Inventory from grave 74 – 74 ₁₋₁₀ Inventory from grave 87 – 87 ₁₋₁₅
Pl. II	Inventory from grave 85 – 85 ₁₋₄ Inventory from grave 80 – 80 ₁₋₇ Inventory from grave 88 – 88 ₁₋₁₀ Inventory from grave 21 – 21 ₁₋₂
Pl. III	Inventory from grave 16 – 16 ₁₋₁₆ Inventory from grave 101 – 101 ₁₋₄ Inventory from grave 111 – 111 ₁₋₃
PL. IV	Inventory from grave 71 – 71 ₁₋₁₅ Inventory from grave 52 – 52 ₁₋₁₀ Inventory from grave 69 – 69 ₁₋₅

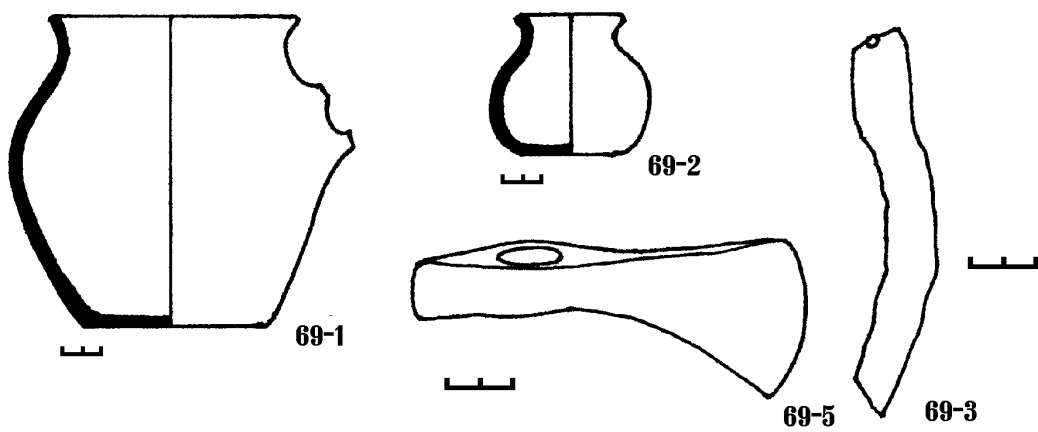
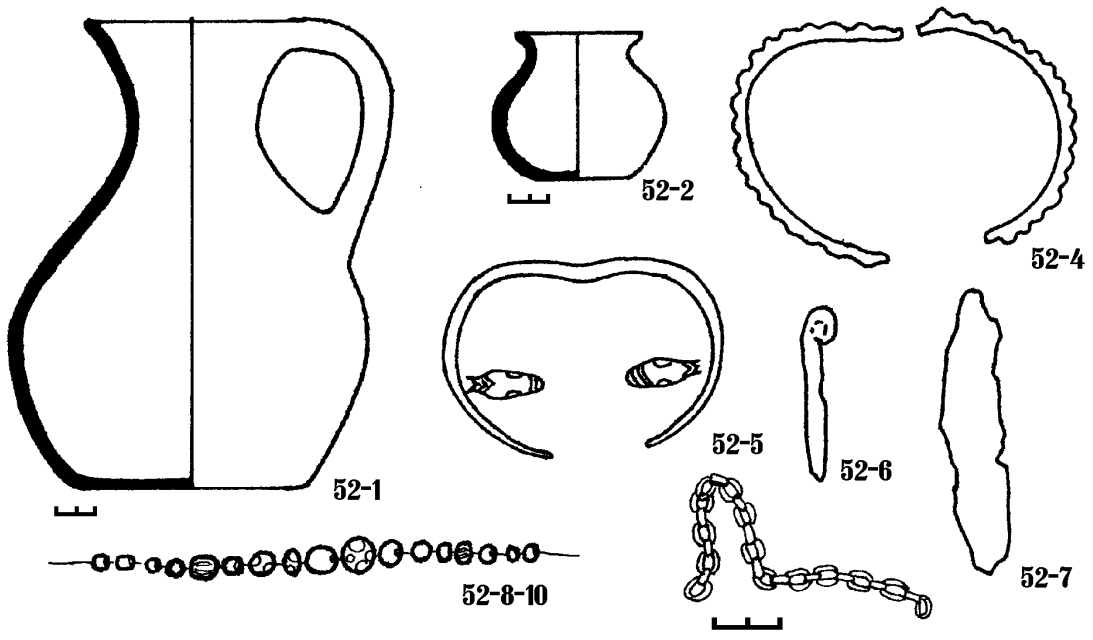
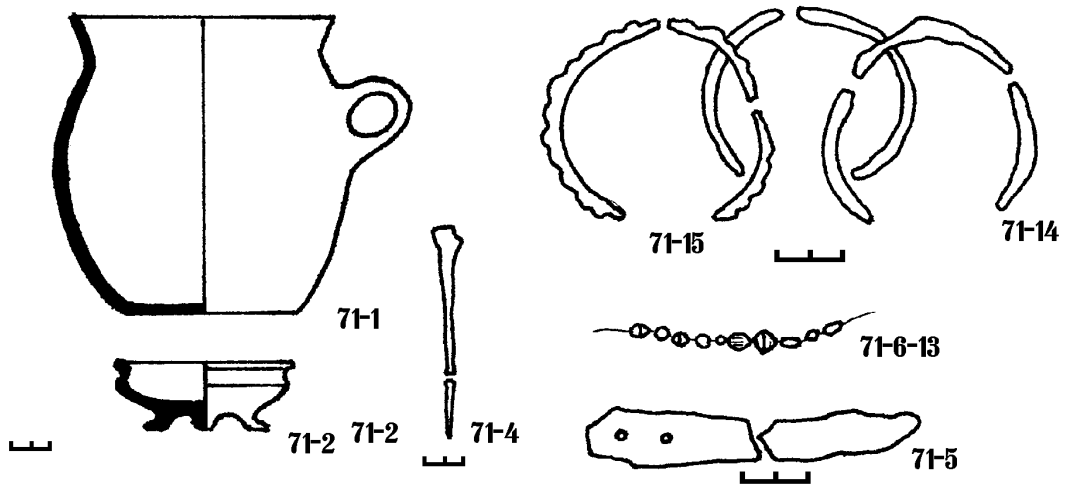
ტაბ. I

ტაბ. III

გოდერძი ნარიმანიშვილი

ანტიკური ხანის სამარხი პატარძეულიდან

პატარძეული საგარეჯოს რაიონში, თბილისიდან აღმოსავლეთით 40-ოდე კმ-ის დაცილებით მდებარეობს. სოფლის ტერიტორიაზე არსებულმა არქეოლოგიურმა ძეგლებმა პირველად 1953 წელს მიიქცია ყურადღება, როდესაც რუსთავის გარემოს დაზვერითმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ნ. ბერძენიშვილი) დააფიქსირა გორა-ნამოსახლარი (მახარიკაანთგორა), რომელიც სოფლის აღმოსავლეთ განაპირას, კალთხევის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობს [1, გვ. 25].

სოფლის ტერიტორიაზე 70-იან წლებში შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა შეაგროვა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის თანამშრომელმა გ. გიუნაშვილმა და საგარეჯოს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს გადასცა. ამ მასალების პირველი პუბლიკაცია მას ეკუთვნის [2, გვ. 38-45]. მოგვიანებით ეს მასალები ხელმეორედ გამოქვეყნდა [3, გვ. 61-71].

სოფლის ტერიტორიაზე სხვადასხვა პერიოდის, მრავალი საინტერესო ძეგლია დაფიქსირებული [4, გვ. 209]. შეგროვილი მასალები თითქმის ყველა პერიოდს მოიცავს.¹⁸ განსაკუთრებით აღსანიშნავია გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარების და სამაროვნების სიმრავლე. ყველაზე მნიშვნელოვნად მაინც ადრეანტიკური ხანის ორი სამაროვანი უნდა მივიჩნიოთ, რადგან კახეთის ტერიტორიაზე დაფიქსირებულ არქეოლოგიურ ძეგლებს შორის ანტიკური ხანის ძეგლების სიმცირე თვალშისაცემია.

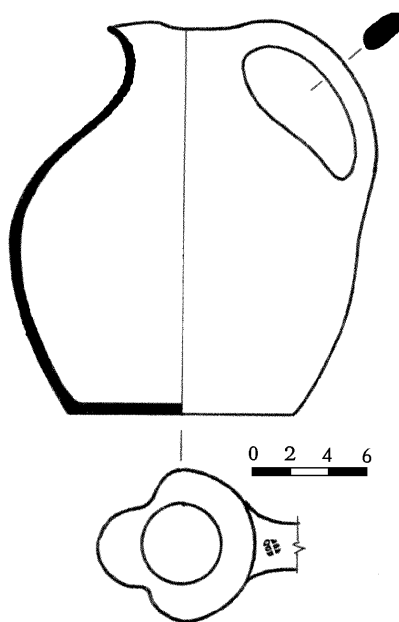
პატარძეულის ტერიტორიაზე გამოვლენილი, ანტიკური ხანის, ერთი სამარხეული კომპლექსის გამოქვეყნებით რეგიონის არქეოლოგიურ რუკას ამ ხანის კიდევ ერთი ძეგლი შეემატება.

სამარხი აღმოჩნდა სოფლის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, კვირაცხოვლის ეკლესიასთან. 1974 წელს ნარიმანიშვილების საკარმიდამო ნაკვეთში, ჭის ამოჭრის დროს, მიწის თანამედროვე ზედაპირიდან 2,2 მ-ის სიღრმეზე თავი იჩინა თიხის ჭურჭელმა. პრეპარაციის დროს გაირკვა, რომ იგი სამარხეულ კომპლექსში შედიოდა.

სამარხი ეკუთვნის მიწაყრილიანი ორმოსამარხების ჯგუფს. მასში დაკრძალული იყო ერთი მიცვალებული, ძლიერ ხელ-ფეხ მოკეცილი, მარჯვენა გვერდზე, თავით ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ. მიცვალებულის ზურგის მხარეს ჩარიგებული იყო თიხის ჭურჭლები, გულ-მკერდის არეში აღმოჩნდა მძივები, ხელებზე ეკეთა ბრინჯაოსა და რკინის სამაჯურები.

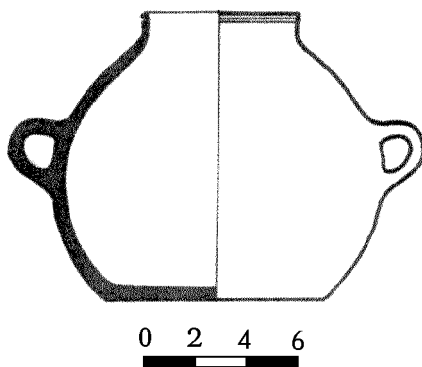
სამარხეული ინვენტარი:

1. ხელადა (სურ. 1), დამზადებულია კარგად განლექილი თიხისაგან, გამომწვარია მოვარდისფროდ. ზედაპირი ზერელებდაა გაპრიალებული. ყურის თავზე დამლა აქვს დასმული.

სურ. 1

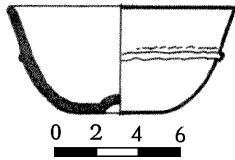
2. კოჭობი (სურ. 2), დამზადებულია კარგად განლექილი თიხისაგან, გამომწვარია მოვარდისფროდ.

სურ. 2

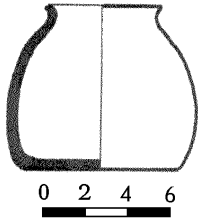
3. ფიალა (სურ. 3), დამზადებულია კარგად განლექილი თიხისაგან, გამომწვარია მოჩაღისფროდ. ოღნავ ასიმეტრიულია, ხელით ნაძერწის შთაბეჭდილებას ტოვებს. დაფარებული ჰქონდა ზევით აღწერილ კოჭობს.

¹⁸ გ. გიუნაშვილისა და ჩემ მიერ აღნუსხული ძეგლების შესახებ ინფორმაცია უახლოეს ხანებში გამოქვეყნდება.

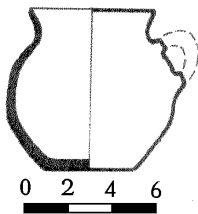
სურ. 3

4. კოჭობი (სურ. 4), დამზადებულია კარგად განლეკილი თიხისაგან, გამომწვარია მოვარდისფროდ. ასიმეტრიულია. ქობაზე დაძერწილია ერთი კოპი.

სურ. 4

5. კოჭობი (სურ. 5), დამზადებულია მინარეკებიანი თიხისაგან, გამომწვარია მონაცრისფროდ, დაზიანებულია.

სურ. 5

6. სამაჯური (სურ. 6₃), ბრინჯაოსი, ნაკლული.

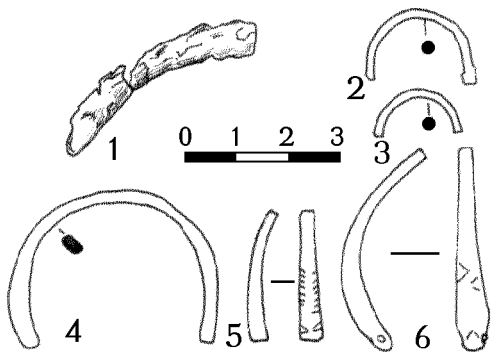
7. სამაჯური (სურ. 6₄), ბრინჯაოსი, ცხოველსახეებით შემკული, ნაკლული.

8. სამაჯური (სურ. 6₆), ბრინჯაოსი, ნაკლული.

9. სამაჯური (სურ. 6₁), რკინის, ნაკლული.

10. სასაფეთქლე რგოლი (სურ. 6₂), ვერცხლის, ნაკლული.

11. სასაფეთქლე რგოლი (სურ. 6₃), ბრინჯაოსი, ნაკლული.

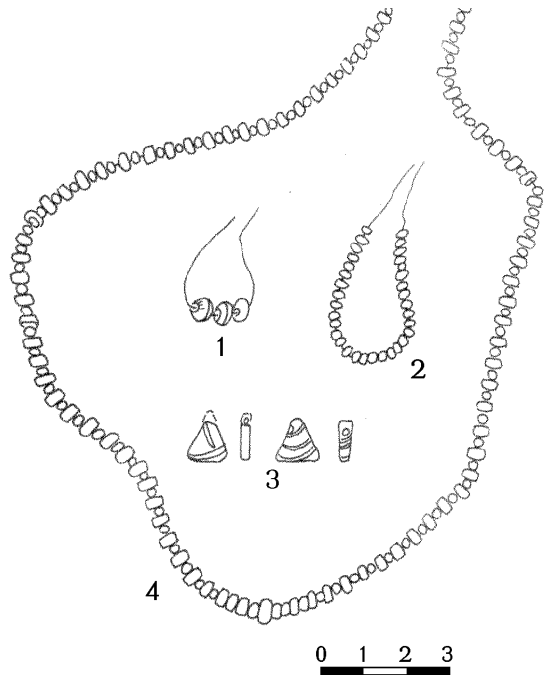
სურ. 6

12. მძივი (სურ. 7₄) პასტის, ცისფერი – 83 ც., მოყავისფრო – 95 ც., მწვანე – 2 ც., თეთრი – 1 ც.

13. მძივი (სურ. 7₁) პასტის, სარჩულიანი.

14. მძივი (სურ. 7₂) პასტის, ლურჯი – 20 ც., ყვითელი – 15 ც.

15. საკიდი (სურ. 7₃) პასტის, მოზაიკური.

სურ. 7

სამარხული ინვენტარი ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს აღმოსავლეთ საქართველოს ძვ.წ. I – ახ.წ. I სს. დათარიღებულ ძეგლებზე აღმოჩენილ მასალასთან და ამავე ხანით თარიღდება.

Г. К. Нариманишвили

ПОГРЕБЕНИЕ АНТИЧНОГО ПЕРИОДА ИЗ ПАТАРДЗЕУЛИ

(резюме)

Село Патардзеули расположено в Сагареджойском районе, в 40 км к востоку от Тбилиси. Впервые археологические памятники на территории села обратили на себя внимание в 1953 году [1, с. 153].

В 70-е годы случайные археологические находки были собраны сотрудником Центра археологических исследований Г. Гиунашвили, который передал их в краеведческий музей г. Сагареджо. Ему же и принадлежит первая публикация этих находок [2, с. 38-45], которые были переизданы еще раз [3, с. 61-71].

На территории села зафиксировано большое число интересных памятников различных эпох [4, с. 209]. Особенно следует отметить большое количество могильников и поселений эпохи поздней бронзы и раннего железа. Но наиболее значительными являются два раннеантичных могильника, т.к. памятники этой эпохи на территории Кахети не так уж и многочисленны.

В 1974 году в юго-восточной части села, вблизи церкви Квирацховели, во время земляных работ на глубине 2,2 м от современного уровня, были найдены керамические сосуды. В процессе дальнейшей зачистки были зафиксированы остатки погребений.

Погребение относится к группе ямных погребений с земляной насыпью. В могиле находился один покойник с сильно согнутыми конечностями, на правом боку, головой на северо-восток. За спиной погребенного находились сосуды (рис. 1-5), около грудной клетки – бусы (рис. 7), на запястьях располагались бронзовые и железный браслеты (рис. 6).

По ближайшим параллелям из Восточной Грузии данное погребение следует датировать I в. до н.э. – I в. н.э.

G. Narimanishvili

BURIAL OF THE CLASSICAL PERIOD FROM PATARDZEULI (Summary)

The village of Patardzeuli is situated in Sagarejo district, 40 km to the east of Tbilisi. The archaeological remains on the territory of the village attracted attention for the first time in 1953 [1, p. 153].

In the 1970s casual archaeological finds were collected by G. Giunashvili, collaborator of the Centre for Archaeological Studies, who handed them to the Museum of Local Lore in Sagarejo. The first publication of these finds belongs to G. Giunashvili [2, pp. 38-45]. Later they were republished [3, p. 61-71].

A large number of interesting remains of different periods were identified on the territory of the village [4, p. 209]. A large number of burials and settlements of the Late Bronze and Early Iron Ages should be noted here. But most significant are two burials of the Early Classical Period, for remains of this period are not so numerous on the territory of Kakheti.

In 1974, ceramic vessels were discovered during earthwork at the depth of 2,2 m from present day ground level, near the church of Kviratskhoveli, in the south-eastern part of the

village. Remains of a burial were identified in the process of further cleaning.

The burial is attributed to the group of pit burials with earth embankment. There was a single corpse lying on the right side, with strongly crouched limbs, and with the head towards north-east. Behind the back of deceased there were the vessels (figs. 1-5), beads in the area of the chest (fig. 7); bronze and iron bracelets on the wrists (fig. 6).

According to the closest parallels from Eastern Georgia the present burial should be dated to the 1st century B.C. – 1st century A.D.

ლიტერატურა

1. ბერძენიშვილი ნ. ერთი ფურცელი ისტორიულ-გეოგრაფიული დღიურიდან. – სიგკ, I, 1960, გვ. 141-184.
2. გიუნაშვილი გ. პატარძეულის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ძეგლები. – აძ, 1985, გვ. 38-45.
3. მენაბდე ც. საგარეჯოს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ბრინჯაო-რკინის ხანის არქეოლოგიური მასალა. კატალოგი. – კაეშ, ტ. VIII, 1988, გვ. 61-71.
4. Бохочадзе А., Мирианшвили Н., Нариманишвили Г. Работы Настакисской археологической экспедиции. – ПАИ, 1977 (1980), с. 187-209.

ქეთევან რამიშვილი

ნადირობის სცენები არაზმისპირის მხრის სურათზე

დუშეთის რაიონის სოფელ არაგვისპირში, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ჟინვალის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ შეისწავლა სამაროვანი, სადაც ყურადღებას იქცევს № 13 მდიდრული სამარხი. აღნიშნულ სამარხში აღმოჩენილია ორი ფეხიანი ვერცხლის სურა. თითოეულ სურაზე გამოსახულია ნადირობის სცენები. გარდა ვერცხლის სურებისა, სამარხში აღმოჩნდა: ვერცხლის თასი, საკურთხევლის წინაშე ფეხადმართული ცხენის გამოსახულებით (სურ. 1), ვერცხლის რომაული ლამბაქი, ოქროს მასიური სამაჯური, ოქროს სამი ბეჭედი (მათ შორის ორი გემით), ორი აბზინდა, ალმადინისა და მინის მცირე ფირფიტებით ინკრუსტირებული ოქროს მედალიონი დაწნული ძეწკვით და მედალიონის შუაში ტიხრული მინანქრით, სხვადასხვა ოქროს კილიტები, ოქროს სამი აურეუსი, ვერცხლის რვა მონეტა (გოთარზეს ოთხი დრაჰმა და ავგუსტეს ოთხი დენარი), მინის ჭურჭლის ნატეხები და სხვ. [6, გვ. 2-3].

სურ. 1. ვერცხლის თასი, საკურთხევლის წინაშე ფეხადმართული ცხენის გამოსახულებით

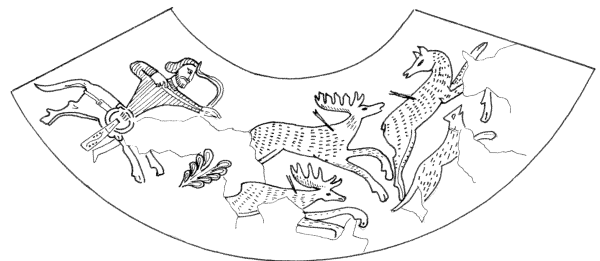
არაგვისპირის სამაროვანი, ზოგადად, ახალი წელთაღრიცხვის II-IV საუკუნეებით თარიღდება. რაც შეეხება № 13 მდიდრულ სამარხს, იგი რომის იმპერატორ ვალერიანეს სახელით მოჭრილ აურეუსის და ამ აურეუსის მინაბადის გათვალისწინებით, ახალი წელთაღრიცხვის III საუკუნის 60-იანი ან 70-იანი წლებით თარიღდება.

არაგვისპირის № 13 სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის სურების შეფასებისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ჭურჭელთა დამზადების თავისებურებების გარკვევასაც, რაც, თავის მხრივ, საშუალებას მოგვცემს ვცადოთ საწარმოო ცენტრის დადგენაც. ჭურჭლების რესტავრაციამდე ვერცხლის სურების ვიზუალურმა შესწავლამ მკვლევარებს საშუალება მისცა დაედ-

გინათ, რომ მსგავსად იბერიული სარეცლის ფეხთა გარსაკრავებისა [5, გვ. 91], ჩვენთვის საინტერესო ნაკეთობებიც დამზადებულია წინასწარ ჩუქურთმით შემკულ გულგულაზე, ვერცხლის მთლიანი ფირფიტის შემოწნევის გზით. ასეთი ხის მცირე ნაშთები შემონახული იყო სურის ყელში [6, გვ. 7-8]. აღნიშნული დაკვირვება მკვლევარებს საშუალებას აძლევს დაასკვნან, რომ ეს ორი სურა, მსგავსად სარეცლის ჩუქურთმიანი ფეხებისა, შეიძლება დამზადებული იყოს იბერიის რომელსამე დიდ სახელოსნო ცენტრში [6, გვ. 7-8], იქნებ სულაც მცხეთაში.

ორივე სურა ერთნაირი მოყვანილობისაა და თითქმის მსგავსი ზომისა. ფორმათა და მხატვრულ-სტილისტური ნიშნებით სრულიად ნათელია, რომ ისინი ერთი ხელოსნის თუ არა, ერთი სახელოსნოს ნაწარმს წარმოადგენენ.

ერთ სურაზე¹⁹ მოცემულია ირმებზე ნადირობის სცენა (სურ. 2), რომელსაც უჭირავს სურის ტანის შუა ნაწილი. ფრიზზე გამოსახული კომპოზიციის დომინანტს წარმოადგენს ცხენზე ამხედრებული მონადირე, რომელიც მარჯვენა პროფილშია გადმოცემული. ირმების მდევარს ხელთ უპყრია მოზიდული მშვილდი და ტყორცნის გაქცეული ცხოველებისკენ.

სურ. 2. ირმებზე ნადირობის სცენა

მხედარი გამოსახულია თავსაბურავის გარეშე. მონადირეს აქვს გრძელი, გადავარცხნილი თმები, მოშვებული წვერი და გრძელი უღვაშები. ქამარზე ჩამოკიდებული აქვს ოდნავ ბოლოგაგანიერებული კაპარჭი, რომელშიც ისრებია ჩაწყობილი. გარდა ამისა, მონადირეს წელზე ჩამოკიდებული აქვს პატარა ფარი, რომელიც თავისი ზომით გვაგონებს ხევსურეთში ბოლო დრომდე შემონახულ პატარა ფარებს.

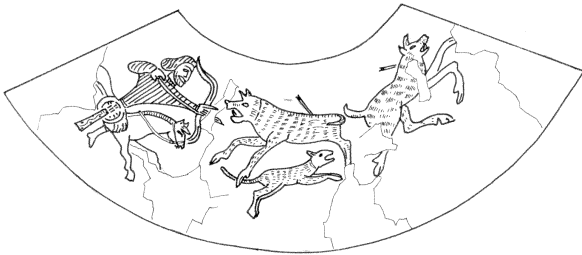
უნაგირით აღკაზმული გაჭენებული ცხენი ძალზე დინამიურია და ხასიათდება ექსპრესიულობით, რასაც კიდევ უფრო აძლიერებს რბო-

¹⁹ სიმაღლე – 22,5 სმ, სიმაღლე მაღლა აწეული ყურის თავამდე – 23,5 სმ, პირ-ტუჩის სიგრძე – 5,9 სმ, ტანის მიახლოებითი დიამეტრი – 11,5 სმ, ქუსლის დიამეტრი – 5,5 სმ.

ლისას უკან გაშვერილი გრძელი ძუაშეუკვე-
ცავი კული.

არაგვისპირის ნადირობის სცენაში სამი ირე-
მია გამოსახული: ორი ხარ-ირემი და ერთი
ფური. ამათგან ერთი ხარ-ირემი უკვე მოკლუ-
ლია, დანარჩენი ორი კი მთელი ძალით გარბის,
მაგრამ ისარი ყველას აქვს უკვე მოხვედრილი.
წინმავალ ფურ-ირემს თავი მობრუნებული აქვს
უკან. ირმების დეენის ამ უაღრესად ექსპრესი-
ულ სურათს კიდევ უფრო აძლიერებს მონადირე
მწვეარი, რომელიც მარჯვნიდან მისდევს ირმე-
ბის ჯგუფს. ცხენსა და ხარ-ირემს შორის არ-
სებული თავისუფალი არე შევსებულია ორ-
რტოიანი პალმეტით, რომელიც თავისი დამუშა-
ვებით წააგავს ხარ-ირემის რქებს და მათთან
ერთად თითქოს სამკუთხედს ქმნის. გარდა
იმისა, რომ ამ მცენარით ხაზგასმულია ნადი-
რობა ბუნებრივ გარემოში, თავისუფალი ადგი-
ლის შევსებით, იგი ხელს უწყობს კომპოზიციის
შეკვრას.

მეორე სურათზე²⁰ გამოსახულია ტახებზე ნა-
დირობის სცენა (სურ. 3). ცხენოსანი მონადირე
აქ ზუსტად ისეთივე მანერით არის მოცემული,
როგორც პირველზე. ამ ორი მონადირის იკონო-
გრაფიული მსგავსება ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.
ტახებზე ნადირობის სცენა კიდევ უფრო მეტი
ექსპრესიულობით ხასიათდება. ხელოსანი ოს-
ტატურად ახერხებს გადმოსცეს ამხედრებული
მონადირისა და დაჭრილი ტახის შერკინების
დრამატიზმით აღსავსე სცენა. მეორე ტახს,
რომელიც აგრეთვე დაჭრილია, ფენდაფენ მის-
დევს მწვეარი. მხედარს ორივე შემთხვევაში აც-
ვია მამაკაცის გრძელი და სადა კაბა დახურუ-
ლი საყელთით.

სურ. 3. ტახებზე ნადირობის სცენა

თავისი ხასიათით ორივე კომპოზიცია მეტად
დინამიური და ლაკონურია. ძალზე მარტივად,
ყოველგვარი ზედმეტი დეტალის გარეშე, გან-
ზოგადებულად არის გადმოცემული ერთიანი,
დაუნაწევრებელი სცენა, რომელიც ვერცხლის
ჭურჭლის მუცელზე წრიულადაა განფენილი.

მიუხედავად იმისა, რომ გამოსახულება
მთლიანად რეალისტურია, ოსტატი შესანიშ-
ნავად ახერხებს თავი დააღწიოს, ერთი მხრივ,
ნატურალიზმს, ხოლო მეორე მხრივ, გადაჭარ-
ბებულ აბსტრაგირებას.

პროპორციები დახვეწილია, თუმცა ირმებისა
და ტახების ფიგურები ზომით ცხენისას ჭარ-
ბობს, მაგრამ ეს მომენტიც ოსტატს საკმაოდ
თავისებურად აქვს გააზრებული. ცხენკაცი გად-
მოცემულია ერთ მთლიან ფიგურად, რის გამოც
ზემთ ხსენებული შეუსაბამობა არც კი იგრ-
ძნობა და ცხენკაცი უფრო დიდი ჩანს ცალკეულ
ცხოველებთან შედარებით.

ფიგურები სივრცობრივად, გარკვეული თან-
მიმდევრობით, მცირე ინტერვალების დაცვით
არის განლაგებული, რითაც შექმნილია მოძრაო-
ბის დენადი რიტმი. ეს, თავის მხრივ, ხელს
უწყობს კომპოზიციის ერთიანობას.

ორივე კომპოზიცია გადმოცემულია საკმაოდ
მკვეთრი რელიეფით. მიუხედავად ამისა, ავტო-
რი ახერხებს შეინარჩუნოს გამოსახულების
სიბრტყობრიობა. ამ შემთხვევაში მიღწეულია
სიბრტყობრივ-მოცულობითი წონასწორობა. ამა-
ვე დროს გამოსახულებათა კონტურები მოქნი-
ლი და დენადია. მხედრის კაბა, თმა-წვერი და
ცხოველთა ტანი დამუშავებულია წვრილი
შტრიხებით, რაც კომპოზიციას ანიჭებს ერთ-
გვარ დეკორატიულ ხასიათს და თვალისათვის
სასიამოვნო აღსაქმელია. არქეოლოგიური კომპ-
ლექსის გათვალისწინება და ქართლის სამეფოს
ტერიტორიაზე მოპოვებულ სხვა სურებთან
არაგვისპირის სურების შედარებითი ანალიზი
საშუალებას იძლევა გაირკვეს, რომ ნადირობის
სცენიანი ეს დეკორატიული ჭურჭლები დამზა-
დებულია უშუალოდ წინასასანურ ხანაში, ალ-
ბათ, III საუკუნის 50-იან წლებში [6, გვ. 2-3],
მაშინ როცა, სასანურ ტორეტიკაში ცნობილი
ცხენოსანი მონადირეების კომპოზიცია ჯერ კი-
დევ არ იყო ჩამოყალიბებული და დაკანონებუ-
ლი. როგორც ცნობილია, ჩვენთვის საინტერესო
ე.წ. ნადირობის სიუჟეტები ყალიბდება III
საუკუნის ბოლოს და IV საუკუნის დასაწყისში
[4, გვ. 27-50].

სასანურ ხელოვნებაში დაკანონებული ნადი-
რობის სცენის საილუსტრაციოდ აღვწერთ ის-
ტორიული ალბანეთის ტერიტორიაზე ქ. შემა-
ხაში აღმოჩენილ თასს.

ალბანეთი ადრესასანური დროიდან მჭიდროდ
იყო დაკავშირებული ირანთან და ხელოვნების
ასეთი ნიმუშები ალბანელ მეფეთა და დიდე-
ბულთა სალაროებში არაერთი უნდა ყოფილიყო
მოხვედრილი.

ირანისტმა ვ. ლუკონინმა შემახის თასზე გა-
მოსახულ მონადირე დიდებულში გამოიცნო
შაპურ I-ის ვაჟი ნარსე, რომელიც 274-93
წლებში იყო „სომხეთის დიდი მეფე“, ხოლო
293 წლიდან კი ირანის შაჰინშაჰი. შემახის
თასი ვ. ლუკონინის მიერ დათარიღებულია III
საუკუნის 80-იანი წლებითა და IV საუკუნის
დასაწყისით.

შემახის თასი დამზადებულია მაღალი ხა-
რისხის ვერცხლისაგან. წარმოადგენს საკმაოდ
გადაშლილ ჭურჭელს, რომელსაც აქვს დაბალი

²⁰ სიმაღლე – 23,5 სმ, პირ-ტუჩის სიგრძე – 6,3 სმ,
ტანის დიამეტრი მიახლოებით – 12 სმ, ქუსლის
დიამეტრი – 5,2 სმ.

და განიერი ქუსლი.²¹ თასის შიდა ზედაპირი მთლიანად დაფარულია ორნამენტით. აქვეა წარმოდგენილი ნადირობის სცენაც. ჭურჭლის ცენტრში გამოსახულია მხედარი, რომელიც ნადირობს გარეულ თხაზე. იგი ზის გაჭენებულ ცხენზე და უკან მობრუნებული ტყორცის ისარს. მხედარი გამოსახულია ზურგის მხრიდან, ხოლო უკან მობრუნებული სახე მოცემულია პროფილში. განსაკუთრებით მკვეთრად არის მოდელირებული სწორი ცხვირი, თვალები, ტუჩები, თმები, წვერ-ულვაში, ყური, რომელზეც ჩანს საყურე მრგვალი საკიდით და სამეფო თავსაბურავი – კულახი, შემკული მარგალიტებით და დაბოლოებული მცენარეული მოყვანილობის მაღალი შვერილით. მხედარს მოსავს მდიდრული საზეიმო სამოსი – ტანზე მჭიდროდ შემოკრული კაბა, კისერზე დამაგრებული პეპლისმაგვარი შესაბნევით, წელზე შემორტყმული აქვს ინსიგნია ქამარი, ფეხები კი მჭიდროდ აქვს შემოჭერილი ცხენის ტორსზე. ეს აუცილებელი იყო იმის გამო, რომ ამ დროს უზანგი ჯერ კიდევ არ არსებობდა და მხედარი მსრობლავ ცხენზე სხვაგვარად თავს ვერ დაიჭერდა, მით უმეტეს, რომ მას ორივე ხელი დაკავებული ჰქონდა. ქამარზე მხედარს ჰკიდია კაპარჭი, რომელშიც მოჩანს ისრის ბოლოები. მონადირეს ხელთ უჭერია „ლირისებური“ მოყვანილობის დიდი მშვილდი, რომელიც ბოლომდე აქვს მოზიდული. მხედარი ტიპიური სასანური მანერითაა გამოსახული და დეტალებშიც კი იმეორებს სასანური მხედრის იკონოგრაფიას. სამეფო დიდებულებითაა მოსილი თვით გაჭენებული ცხენი, რომელსაც აქვს წინ გაშვერილი ფეხები, ძვირფასი საკიდებით შემკული სამკერდე თასმა, ალბათ, ლითონის თვალსაფარი, თავისუფლად მიშვებული ლაგამსაყბური და სფეროსებრი შვერილით შემკული თავი, რაც სამეფო რანგის ცხენისთვისაა დამახასიათებელი. ცხენს აქვს გამონასკვული კუდი, რაც აგრეთვე დამახასიათებელი დეტალია სასანური იკონოგრაფიისათვის.

გამომსახველობის გასაძლიერებლად ხელოსანი ეფექტურად იყენებს მოოქვრის ხერხს. მოოქროვილია, მაგალითად, ცხენის აღკაზმულობა, კაპარჭის თავი და ბოლო, კულახი და სხვ. მოოქროვილია, აგრეთვე, მოკლული თხის თავი, რქები და ზურგი. მოქნილი დენადი ხაზების მეშვეობით ხაზგასმულია ცხენის კუნთები, გამონასკვული კუდი, სამკაულები და სხვ. ეფექტურად არის გამოყენებული დაბალი და მაღალი რელიეფების მონაცვლეობა, რაც მთელ კომპოზიციას ანიჭებს მოცულობით იერს და სიმკვეთრეს.

კომპოზიცია ერთიანობაში რთული ტექნიკითაა შესრულებული, გამოყენებულია კომბინირებული ხერხი. ერთი მხრივ, თუ ოსტატი ეფექტურად იყენებს თევს და საჭრეთელს, მეორე მხრივ, იგი მიმართავს ცალკეული დეტალების დამოუკიდებლად დამზადების ხერხს და შემდეგ სათანადო ადგილზე დარჩილვით აღწევს რელიეფურობის განსაკუთრებულ ეფექტს. თასის კორპუსი დამუშავებულია ვერცხლის ერთი მთლიანი ფურცლის გაწნევით.

ქუსლის რგოლი დამზადებულია ცალკე და მერეა მიჩილული ძირზე.

სურ. 4. ვერცხლის თასი შემახიდან

შემახის თასის ნადირობის სცენა ძლიერ მსგავსებას პოულობს სხვადასხვა პუნქტში აღმოჩენილ ტორეკტიკულ ძეგლებზე დაცულ მსგავს კომპოზიციებთან [4, გვ. 127, ნახ. 20], რაც იმის მანიშნებელია, რომ სასანურ ხელოვნებაში საყოველთაოდ გაბატონდა ერთხელ შემუშავებული მანერა და იკონოგრაფია. ეს იყო „ოფიციალური პორტრეტის“ თავისებური გამოხატულება ტორეკტიკაში.

სასანური ტორეკტიკული იკონოგრაფიისათვის, როგორც შემახის თასის აღწერიდან ჩანს, უმთავრესია გაჭენებულ ცხენზე ამხედრებული და სათანადო ინსიგნიებით შემკული დიდებული, რომელიც მოტრიალებული ტყორცის ისარს, ცხენიც მკაცრად განსაზღვრული ატრიბუტებითაა მორთული. ყოველივე ამას თუ შევადარებთ არაგვისპირის სურების გამოსახულებას, შევნიშნავთ იმ დიდ განსხვავებას, რომელიც არსებობს როგორც იკონოგრაფიულად, ასევე კომპოზიციის საერთო აგებასა და გადაწყვეტაში.

მამასადამე, არაგვისპირის სურებზე გადმოცემული სცენების გენეტიკურად სასანურ ხელოვნებასთან დაკავშირება მოკლებულია ნიადავს. აქედან ის დასკვნა უნდა გამოვიტანოთ, რომ გაჭენებული ცხენით ნადირობის სცენების გამომსახველი სიუჟეტები ცნობილი ყოფილა ჯერ კიდევ სასანური ხელოვნების ჩამოყალიბებამდე.

როგორც უახლესი არქეოლოგიური მასალები გვიჩვენებს, ცხენოსან მონადირეთა თუ მხედართა გამოსახულებები საქართველოს ტერი-

²¹ თასის დიამეტრი – 26 სმ, ქუსლის დიამეტრი – 9,5 სმ, სიმაღლე – 0,9 სმ.

ტორიაზე ჩვ. წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებზე გაცილებით უფრო ადრეც იყო ცნობილი. ამ თვალსაზრისით, მეტად საყურადღებო მასალებია მოპოვებული სამადლოს გორაზე, რომელიც ისტორიული ქალაქის ნასტაკისის ციხედელს წარმოადგენდა [3, გვ. 25]. სამადლოს გორაზე ძვ.წ. IV-III საუკუნეებით დათარიღებულ ფენაში მოპოვებულია ქვიშაქვაზე შესრულებული სკულპტურული რელიეფის ნაშთები, სადაც, ი. გაგოშიძის დაკვირვებით, გამოსახულია ცხენოსანი მონადირე, რომელიც მისდევს გარეულ ცხვარ-მუფლონს [3, გვ. 65]. გაჭენებული ცხენით ნადირობის სცენები, როგორც ი. გაგოშიძე მიუთითებს, ფართოდ იყო ცნობილი და გავრცელებული აქემენიდურ ხელოვნებაში, განსაკუთრებით ვერცხლის ჭურჭლებსა და ბეჭდის თვლებზე. ი. გაგოშიძე სამადლოს ნადირობის სცენას მიაკუთვნებს აქემენიდური ხელოვნების წრეს და მას განიხილავს, როგორც აქემენიდური ხელოვნების ტრადიციების გავლენით შექმნილ ნაწარმოებს.

საყურადღებოა, აგრეთვე, იმავე სამადლოზე მოპოვებული დიდი ზომის რიტუალური ქვევრები, რომლებზედაც მოცემულია წითელი საღებავით შესრულებული მრავალი სიუჟეტი, რომელთა შორისაც გარკვეული ადგილი უჭირავთ ირმებზე ნადირობის სცენებსაც [3, გვ. 88, ტაბ. XV]. ი. გაგოშიძე ამ დიდრონ ქვევრებს, თავისი ორიგინალური მხატვრობით, მიიჩნევს ლოკალურ მოვლენად [3, გვ. 88], რადგანაც მათ ზუსტი ანალოგები არ მოეძებნებათ არც ამიერკავკასიასა და არც უფრო შორეულ ქვეყნებში. მიუხედავად აქემენიდური და პართული ხელოვნების ზოგადად მძლავრი ზეგავლენისა, ელინისტური ხანის საქართველოში, როგორც ჩანს, ხელოვნების მრავალი დარგი ვითარდებოდა საკუთარი, საკმაოდ ორიგინალური გზით.

ამ დიდრონ ქვევრებზე საკმაოდ დიდი ექსპრესიითაა გადმოცემული შუბოსანი მხედარი, რომელიც მისდევს უკვე ერთი შუბით დაჭრილ ირემს და ემზადება მეორე შუბის სატყორცნად. ირემს ორივე მხრიდან თავს ესხმიან მწვერები. მართალია, სამადლოს ირმებზე ნადირობის სცენა მრავალი დეტალით განსხვავდება არაგვისპირის ნადირობის სცენისაგან, მაგრამ ძვ.წ. IV-III საუკუნეებით დათარიღებულ ამ კერამიკულ ნამუშევრებზე, აღმოსავლურ-ირანული-საგან განსხვავებული ხერხებითა და მანერით გადმოცემულია მკვეთრ მოძრაობაში გამოსახული მონადირეები და ცხოველები.

სამადლოში მოპოვებული მასალა საშუალებას იძლევა დავადგინოთ, რომ ადრეელინისტურ ხანაში, გაჭენებული ცხენით ნადირობის გამომხატველ სიუჟეტებს სულ ცოტა, ორი ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელი წყარო ასაზრდოებდა: ერთი აქემენიდურ-პართული, ხოლო მეორე კი ადგილობრივი, რადგან სამადლოს მოხატული ჭურჭლები როგორც ფორმით, ასევე შემკუ-

ლობით, ატარებენ ადგილობრივობის აშკარა ნიშნებს [5, გვ. 88]. ამ სიუჟეტის ადგილობრივ წყაროებზე მსჯელობისას, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება არქეოლოგიურ ფაქტებს. კერძოდ, სამადლოს ნადირობის სცენებს მოეძებნებათ კიდევ უფრო ძველი პარალელები, ადგილობრივი პროტოტიპები, რომლებიც უპირატესად შემონახულია გვიანი ბრინჯაოს ხანის სარტყლებზე [2, გვ. 79-82, ტაბ. X, VIII, IX]. ბრინჯაოს სარტყლები ამჟამად დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი მთელ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში, მაგრამ ყველაზე მეტი მაინც საქართველოს ტერიტორიაზეა მოპოვებული და ის სარტყლები, რომლებზეც ცხენით ნადირობის სცენებია ამოკვეთილი, უმეტესად ძვ.წ. IX-VII საუკუნეებით თარიღდება [2, გვ. 18-26]. სპეციალისტთა ვარაუდით, ბრინჯაოს სარტყლებზე უფრო ხშირად ირმებსა და სხვა ცხოველებზე ღვთაებრივი ნადირობის სცენებია მოცემული და ხასიათდება სქემატიზმითა და ერთგვარი სტატიურობით, მაგრამ ამ პარალელის მოტანით, ჩვენ იმის თქმა გვსურდა, რომ ამიერკავკასიის ხელოვნებაში ცხენებით ნადირობის სიუჟეტები უკვე ძვ.წ. I ათასწლეულის დამდეგიდანვე ფართოდ ყოფილა გავრცელებული და ეს იდეა შემდგომში, როგორც ჩანს, თითქმის უწყვეტად არსებულა ჩვენში ადრეული შუა საუკუნეების ჩათვლით.

გამორიცხული არ უნდა იყოს, რომ აქემენიდური ირანი და ამიერკავკასია ნადირობის სცენების დინამიკური მანერით გადმოცემისას, იკვებებოდნენ მახლობელი აღმოსავლური ცენტრებიდანაც, კერძოდ, სირიიდან, სადაც ეს სიუჟეტი ფართოდ იყო გავრცელებული, განსაკუთრებით გვიანასურულ ხანაში [1, გვ. 236]. მაგრამ აღმოსავლურ-ირანული ხელოვნების ნიმუშების შედარება ადგილობრივ მასალებთან გვიჩვენებს, რომ ნადირობის სცენების სირიულ ან აქემენიდურ-პართულ პროტოტიპებს აღმოსავლეთ საქართველოში ბრმად კი არ იმეორებდნენ, არამედ შემოქმედებითად, თავისი ადგილობრივი პირველწყაროს საკმაოდ მძლავრი ზეგავლენის ვითარებაში, რის გამოც როგორც არაგვისპირული, ისე სამადლოს ნადირობის სცენები ატარებენ დამოუკიდებელ ნიშნებს (მაგ., ცხენის შეუკვეცავი კუდი, მონადირეთა იკონოგრაფია, ჩაცმულობა, ცხენის გამოსახვის მანერა და სხვ.). ეს იმის საფუძველს გვაძლევს, რომ საქართველოში აღმოჩენილი ნადირობის სცენები, რომლებიც ახ.წ. III საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდება, მივიჩნით ადგილობრივი და აღმოსავლური (სირიულ-ირანული) ტრადიციების ურთიერთშერწყმისა და ურთიერთზეგავლენის ნაყოფად. დასავლეთსა და აღმოსავლეთის მიჯნაზე აღმოცენებული იბერიისათვის ასეთი სინთეზი არ იყო უცხო კულტურის ბევრ სხვა სფეროშიც.

К. Р. Рамишвили

СЦЕНЫ ОХОТЫ НА СЕРЕБРЯНЫХ КУВШИНЧИКАХ ИЗ АРАГВИСПИРИ

(резюме)

Серебряные кувшинчики со сценами охоты были обнаружены в 1974 г. на могильнике Арагвиспири (Душетский р-он), в погребении с богатым комплексом типа Армазисхеви (рис. 1). По погребальному инвентарю кувшинчики датируются второй половиной III в. н.э. [6, с. 2–3].

Кувшинчики по форме, технике изготовления и украшению идентичны и, по всей вероятности, происходят из одной мастерской, не исключено, что Мцхетской.

На одном кувшинчике изображена сцена охоты на оленях (рис. 2), на другом — на вепрей (рис. 3). В обоих случаях всадник — лучник охотится верхом, на "летающем коне". Сосуды (кувшинчики), видимо, являлись декоративными: серебряный листок был обтянут на заранее изготовленной деревянной болванке. Подобную технику иберийские мастера применяли при изготовлении декоративных ножек от лож или же кресел, что является особенностью местной школы торевтов. Графические изображения всадников — охотников широко были распространены на Кавказе еще с эпохи поздней бронзы, но поза "летающего голопа", по всей вероятности, зарождается на Ближнем Востоке, откуда она распространяется на искусство ахеменидского Ирана.

В позднепарфянскую и сасанидскую эпохи сюжеты "летающего галопа" (рис. 4), видимо, проникают и в Иберию, но здесь данный сюжет на местной почве претерпевает значительные изменения. Указанный сюжет продолжает свое существование и в раннехристианском периоде (напр. в Аteni), но там он приобретает другое осмысление, соответственно христианской символике.

К. Ramishvili

SCENES OF HUNTING ON THE SILVER JUGS FROM ARAGVISPIRI

(Summary)

Silver jugs with hunting scenes on them were found in 1974 in the burial ground of Aragvispiri (Dusheti district) in a burial with a rich Armaziskhevi type complex. According to the burial inventory the jugs are datable to the second half of the 3rd cent. A.D.

The jugs are identical in shape, technique of manufacture and decoration, probably coming from a single workshop, perhaps Mtskheta.

A scene of deer-hunting is represented on one of the jugs, and of wild boar-hunting on another one. In both cases the hunting archer is mounted on a "winged horse".

The vessels must have a decorative function: a silver sheet was applied round a ready-made wooden form. Iberian masters used this technique in making decorative legs of couches or armchairs, being a specific feature of the local school of toreutics.

Graphic representation of riding hunters were widespread in the Caucasus even from the Late Bronze Age, although the pose of the "flying gallop" in all likelihood arose in the Near East, whence it found its way into the art of Achaemenid Iran. The theme of "flying gallop" reached Iberia in the Late Parthian and Sasanian periods, though this subject suffered considerable changes on local soil. This theme continued onward even into the Early Christian period (e.g. in Ateni) though reinterpreted conformably to Christian symbolism.

ლიტერატურა

1. **კერაში კ.** ღმერთები, აკლდამები და მეცნიერები. თბ., 1972.
2. **ხიდაშელი მ.** ცენტრალური ამიერკავკასიის გრაფიკული ხელოვნება ადრეული რკინის ხანაში. თბ., 1982.
3. **Гагошидзе Ю. М.** Самадло (археологи — чешские раскопки). Тб., 1979.
4. **Луконин В. Г.** Культура сасанидского Ирана. М., 1969.
5. **Мачабели К. Н.** Позднеантичная торевтика Грузии. Тб., 1976.
6. **Рамишвили Р. М.** Серебряные кувшинчики со сценами охоты из Арагвского ущелья. — IV международный симпозиум по грузинскому искусству. Тб., 1983.

ბესარიონ ჯორბენაძე

ადრეული შუა საუკუნეების სამარხი ნაგებობები და ღაბრძალვის წმინდა ალმოსავლეთი სამართავლოში

უკანასკნელ წლებში საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში გამოვლენილია და გათხრილია ადრეული შუა საუკუნეების სამაროვნები. სრულ წარმოდგენას ამ პერიოდის სამაროვნებზე ძირითადად იძლევა აღმოსავლეთ საქართველოს ძეგლები. დასავლეთ საქართველოში ისინი შედარებით ნაკლებადაა შესწავლილი. ადრეული შუა საუკუნეების სამაროვნების მიხედვით შეიძლება წარმოვიდგინოთ თუ რა ცვლილებები მოხდა სამარხთა ნაგებობებში და დაკრძალვის წესში მას შემდეგ, რაც ოფიციალურ რელიგიად საქართველოში ახ.წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრიდან (337 წ.) ქრისტიანობა გამოცხადდა.²²

აღმოსავლეთ საქართველოში IV-VIII სს. სამარხების შემდეგი ტიპებია დადასტურებული: 1. ორმოსამარხები, 2. ორმოსამარხები ქვის ფილებით გადახურული, 3. ხის სარკოფაგიანი ორმოსამარხები, 4. ქვისსამარხები, 5. ამოშენებულ-კედლიანი სამარხები, 6. მიწისქვეშა აკლდამები, 7. ქვის სარკოფაგები, 8. თიხის სარკოფაგები, 9. კატაკომბები.²³

1. ქრისტიანობის გავრცელების ადრეულ საფეხურზე სამაროვნებზე, როგორც წინა პერიოდში, კვლავ გრძელდებოდა ორმოსამარხებში დაკრძალვა (ტაბ. I). სამარხებში ერთი ან ორი მიცვალებული ასვენია მოკრუნჩხულ პოზაში მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე. გვხვდება გაშოტილად დაკრძალვის შემთხვევები. ორმოს ზომებია 1,9 × 0,67 × 0,3 მ. ჟინვალის სამაროვანზე ზოგიერთი სამარხი შემოზღუდული იყო ერთრიგად დალაგებული რიგისა და კლდის ქვებით. ორმოსამარხები ძირითადად მიწაყრილიანია, მაგრამ თხოთისა და ჟინვალის სამაროვნებზე ზოგიერთი სამარხის გადახურვისათვის გამოყენებულია ხის ძეგლები, მათ შორის მუხისა. ამ ტიპის სამარხები გამოვლენილია ურბნისის სამაროვანზე [28, გვ. 60-68, 83-88], ს. აღაიანის თხოთის მთის სამაროვანზე [9, გვ. 89-91], ჟინვალის სამაროვანზე [27, გვ. 1-2], დიდი ლიახვის აუზის სტირფაზის სამაროვანზე [33, გვ. 11-19] და სხვა. მათში გამოვლენილი

თიხისა და მინის ჭურჭლით, ოქროს საყურეებით, ოქროსა და ვერცხლის ბეჭდებით, მინის, სარდიონის, გიშრის მძივებით და სხვ. სამარხები IV-V სს თარიღდება.

2. ორმოსამარხები ქვის ფილებით გადახურული, მიწნეულია ორმოსამარხებიდან ქვისსამარხებზე გარდამავალ ტიპად (ტაბ. I₂). ორმოს ერთი ან ორი მიცვალებული წევს გამოშოტილად. გვხვდება მოკრუნჩხულად დაკრძალვის პოზა. გადახურვა შედგება ქვის რამდენიმე ფილისგან. სამარხეული ორმოს სიგრძე 1,8-დან 1,9 მ-დე მერყეობს, სიგანე საშუალოდ – 0,5 მ. ამ ტიპის სამარხები გამოვლენილია მცხეთაში [24, გვ. 258-259; 13, გვ. 134, 143-145], მატანში, იალსრის სამაროვანზე [37, გვ. 112-118], ს. თრანის და ს. მაგრანეთის სამაროვნებზე [32, გვ. 66-67], ჟინვალის სამაროვანზე [27, გვ. 1] და სხვაგან. ამ სამარხებში აღმოჩენილი ინვენტარით (თიხის ჭურჭლები, მინის სანელსაცხებლები, ბრინჯაოსა და რკინის ღეროიანი საკინძები, ბრინჯაოს ბეჭდები და საყურეები, ოქროს საყურეები, ვერცხლის მშვილდსაკინძი და სხვ.) ორმოსამარხები ქვის ფილებით გადახურული თარიღდება IV-V სს.

3. ორმოსამარხების თავისებურ სახეს წარმოადგენს ხის სარკოფაგიანი ორმოსამარხები.²⁴ ხის სარკოფაგები III-IV სს ცნობილია ურბნისის [28, გვ. 68-76] და ზღუდრის [10, გვ. 47-53] სამაროვნებიდან. ექვსი ხის სარკოფაგიანი ორმოსამარხი გაითხარა 1981-1982 წწ. ახალგორის რაიონის ს. ქემო ალევში [4, გვ. 42-47]. მოგრძო ბლაგვკუთხა ორმოს, რომლის ძირი არის მოსწორებული, ესვენა თითო მიცვალებული როგორც მოკუნტულ, ისე გაშოტილ მდგომარეობაში (ტაბ. I₃). მას ზემოდან ხის ფიცრებისგან შეკრული „ლასტი“ ეფარა. ლასტის განივ ფიცრებს, თავბოლოში, თითო ძელი ამაგრებდა, რომლებიც ალბათ თოკით ან ლაფანით იყო გადაბმული. ლასტს ზემოდან ერთი ფენა მიწა ეყარა, შემდეგ წვრილი სიპების ნატეხები. სამარხი ორმოს სიგრძე – 1,7 მ, სიგანე – 1,1 მ, ძელების სიგანე – 7-8 სმ. ამ სამარხებში აღმოჩენილია ბრინჯაოს საკინძები შემკული მინის და სარდიონის მძივებით, რკინის მშვილდსაკინძი, ბრინჯაოს სამაჯური, ვერცხლის საყურეები და სხვ., რაც სამარხებს ათარიღებს V ს-ის მეორე ნახევრით – VII ს-ის დასაწყისით.

4. ადრეული შუა საუკუნეების სამარხებს შორის ყველაზე გავრცელებული ტიპია ქვის-

²² წაკითხული იყო 1994 წლის 25 აპრილს არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის კოლოკიუმზე „საქართველოს ადრე შუა საუკუნეების მატერიალური კულტურა (ახალი არქეოლოგიური კვლევის შედეგები)“. მოხსენება იბეჭდება გერმანიაში. წარმოდგენილი სტატია მოხსენების შევსებული ვარიანტია.

²³ ტაბულები შეადგინა ბ. ჯორბენაძემ, ხოლო შეასრულა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის მხატვარ-არქიტექტორმა ე. სახვაძემ.

²⁴ ამ სამარხების სახელი პირობითია, მაგრამ მაინც გამოყავით ცალკე ტიპად.

სამარხები. ისინი გამოვლენილია მცხეთის სამაროვნებზე [1, გვ. 135-136; 25, გვ. 11-18; 13, გვ. 132-149], რუსთავის სამაროვანზე [35, გვ. 71-82], მატნის იალსრის სამაროვანზე [37, გვ. 118-121], ერწოს ველის სამაროვნებზე [32, გვ. 67-68], დმანისის რაიონის ს. ვარდისუბნის სამაროვანზე [6, გვ. 37-41], ს. ქვემო ალევის სამაროვანზე [4, გვ. 10-53], ვაშლაჯვრის სამაროვანზე [12, გვ. 75-76], არაგვის ხეობის სამაროვნებზე [38, გვ. 84-88] და სხვა ადგილებში. ქვისსამარხების ასაგებად გამოყენებულია კლდის მთლიანი ერთი ან ორი ფილა, ხოლო ზოგ შემთხვევაში – ერთ-სამ რიგად დალაგებული ქვები (ტაბ. I₄). სამარხების ბანური გადახურვა შედგება რამდენიმე ფილისგან. გამონაკლისის სახით გვხვდება ორფერდა სახურავი. ამ ტიპის სამარხები ძირითადად გამოიყენებოდა საოჯახო დაკრძალვისათვის. უკანასკნელი მიცვალებული ესვენა გაშოტილად, ხოლო წინამორბედთა ძვლები მიხვეტილია აღმოსავლეთით. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სამარხებში დაფიქსირებულია დაკრძალვა მოკრუნჩხულ პოზაში. ჩონჩხების რაოდენობა მერყეობს ერთიდან-თხუთმეტამდე. ქვის-სამარხების შიდა სიგრძე – 1,7-2 მ, სიგანე – 0,7-1 მ, სიღრმე – 0,8-1 მ. აღნიშნული ტიპის სამარხებში ინვენტარი ძირითადად წარმოდგენილია სამკაულით და ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთებით, ხოლო ბარის სამარხებში – მინის ჭურჭლით. გვხვდება ბიზანტიური და სასანური მონეტები. ყოველივე ეს საფუძველს იძლევა ქვისსამარხების გავრცელების პერიოდად მივიჩნიოთ IV-VIII სს.

5. ქვისსამარხების თავისებური სახეა ამოშენებულკედლიანი სამარხები, რომლებიც გამოვლენილია მცხეთის სამაროვანზე [1, გვ. 19, 136; 25, გვ. 14-15; 13, გვ. 132-142], ს. მალაროსკარის კართანის სამაროვანზე [18, გვ. 26] და სხვაგან. აღნიშნული ტიპის სამარხები საოჯახო განსასვენებელია. სამარხების გვერდითი კედლები (ტაბ. I₅) შედგება ოთხ-რვა რიგად დალაგებული სხვადასხვა ზომის კლდის ფილებისგან. სამარხები გადახურული იყო ერთიმეორეზე მიჯრილი ფილებით. გეგმაში ამ ტიპის სამარხები სწორკუთხაა. სამარხის შიდა სიგრძე – 1,4 მ, სიგანე – 0,95 მ, სიღრმე – 1,02 მ. სამარხებში დაკრძალულია რამდენიმე მიცვალებული. ინვენტარის მიხედვით (მინის საწინააღმდეგველეხები, ბრინჯაოს საკინძები, ბეჭდები, საყურეები და სხვ.) სამარხები მიეკუთვნება IV-VII სს.

6. ს. მალაროსკართან, ადგილ კართანაზე (დუშეთის რაიონი), 1974-1987 წწ. ითხრებოდა ადრეული შუა საუკუნეების სამაროვანი [18, გვ. 23-31; 20, გვ. 20]. საყურადღებოა იქ გამოვლენილი აკლამები, რომლებიც გეგმით მართკუთხედიანია (ტაბ. II). მათგან ერთის (№ 50)

კედლები ქვედა ნაწილში შედგებოდა ვერტიკალურად დალაგებული ფილებისგან, ხოლო ზევიდან ჰორიზონტალურად ელაგა კლდისა და რიყის ქვები. გადახურული იყო კლდის დიდი ფილებით. შიდა სიგრძე – 2,1 მ, სიგანე – 1,4 მ, სიღრმე – 1, 4 მ. იატაკის დონეზე არეულად გამოვლენილ ჩონჩხის ძვლებს თან ახლდა მრავალფეროვანი ინვენტარი: თიხის ხელადა, ბრინჯაოს ქამარი ინსიგნია, ბრინჯაოსა და ვერცხლის გემიანი ბეჭდები, ბრინჯაოს მშვილდსაკინძები, მინის ბეჭდები და სხვ., რაც V-VI სს. მიეკუთვნება [38, გვ. 86].

1988 წელს ს. აწყურის (ახალციხის რაიონი) ციხის სამხრეთით გაითხარა შემთხვევით აღმოჩენილი აკლამა [36, გვ. 91-92]. იგი წარმოდგენდა გეგმაში კვადრატის ფორმის შენობას (ტაბ. II₂), რომელიც ნაგებია თლილი კვადრებისგან ორპირი წყობით, შუაში ხურდა ქვით დულაბზე. წყობაში გამოყენებულია რიყის ქვებიც. შესასვლელი-დროშოსი დასავლეთის მხრიდან ჰქონდა. აკლამის გარე ზომებია 6 მ 6 მ, კედლების სიმაღლე – 1,2 მ, სიგანე – 1,3 მ. გათხრებით დადგინდა აკლამის თალური გადახურვის გადაკეთების რამდენიმე ეტაპი. აკლამის წყობის ხასიათი და კვადრების დამუშავების ტექნიკა ანალოგიურია ჭერემის ნაქალაქარზე გათხრილი ნაგებობისა და ქუთაისის უქიმერიონის გალავნის პირველი სამშენებლო დონისა. წყობის ხასიათი და თხრისას გამოვლენილი წითლადშეღებილი კრამიტები საშუალებას იძლევა აწყურის აკლამის აგების ხანად ახ.წ. V ს. მივიჩნიოთ, შემდგომი გადაკეთებით. აკლამაში არეულად გამოვლენილი ადამიანის ჩონჩხის ძვლები და თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები განვითარებულ შუა საუკუნეებს მიეკუთვნება.

აკლამებს შორის გამოირჩევა დიდი მოცულობის მიწისქვეშა ნაგებობები, რომლებიც აღმოჩენილია ს. ძველ ანაგასთან ყოლოთოში, ივრის სიონში, წილკანში და სხვაგან.

ყოლოთოს ხევში 1938-1939 წწ. გაითხარა სხვადასხვა ზომის 10 აკლამა, ნაგები რიყის ქვით დულაბზე [23, გვ. 47-73]. მათ აქვთ აღმოსავლეთ მხრიდან კამაროვანი კარი, საფეხურებიანი კიბე, დროშოსი დაკავშირებული კამაროვან დასაკრძალავ კამერასთან (ტაბ. II₃). კამერაში მოწყობილია საცხედრები და საძვალე. კამერების ზომებია: სიგრძე – 2,8-4,6 მ, სიგანე – 2,3-2,6 მ, სიმაღლე – 2,3-2,7 მ. საგვარეულო აკლამებში აღმოჩენილი ინვენტარით (ბრინჯაოს სამაჯურები, მშვილდსაკინძების ნატეხები, ვერცხლის საყურე, რკინის შუბისპირი, გიშრისა და სარდიონის მძივები და სხვ.) ისინი VI-VIII სს. მიეკუთვნებიან. ყოლოთოს აკლამები მთელი რიგი ნიშნებით ემსგავსება ივრის სიონის აკლამას, რომელიც შედარებით უკეთ არის ნაგები.

ივრის სიონის აკლდამა გათხრილია 1962 წ. მის წყობაში გამოყენებულია კარგად დამუშავებული შირიმის კვადრები [15, გვ. 15-30]. აკლდამაში შესასვლელი მოწყობილია აღმოსავლეთის მხრიდან, სადაც დრომოსში, რომელიც მიემართება კამერისკენ, მოწყობილია საფეხური. კამერაში (3,45 x 3,7 მ) ორი ტახტია გაყოფილი ორ-ორად (ტაბ. II₄). აკლდამა, რომელიც ნაგებია გვიანანტიკური ტრადიციებით, თანადროულია იქვე გათხრილი ბაზილიკური ეკლესიისა და მიეკუთვნება V ს მეორე ნახევარს. აღმოჩენილი ინვენტარი და ჩონჩხების რაოდენობა მეტყველებს მის ხანგრძლივ გამოყენებაზე.

1979 წელს ს. წილკნის აღმოსავლეთით გაითხარა აკლდამა (ტაბ. II₅), ნაგები კარგად გათლილი ქვიშაქვის ქვათილებით დულაბზე [2, გვ. 199-202; 11, გვ. 39-40]. აკლდამას შესასვლელი აღმოსავლეთ მხრიდან აქვს, სადაც დრომოსში მოწყობილია ცამეტი საფეხური. დასაკრძალავ კამაროვან კამერაში (სიგრძე – 3,45 მ, სიგანე – 3,25 მ, სიმაღლე – 2,88 მ) ორი ტახტია მოწყობილი, გაყოფილი ორ-ორად. დაკრძალული იყო რვა მამაკაცი ქრისტიანული წესით. აკლდამა გაძარცვულია. კედლებზე შემორჩენილია ბერძნული დაზიანებული წარწერა და ჯვრის გამოსახულებები. თარიღდება IV-V სს. წილკნის აკლდამა კონსტრუქციულად მსგავსია ივრის სიონის აკლდამისა.

7. ადრეულ შუა საუკუნეებში სამარხ ნაგებობათა შორის ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენდა ქვის სარკოფაგი, რომელიც გავრცელებული იყო საქართველოში ანტიკური ხანიდან [3, გვ. 7-8].

ივრის სიონის (თიანეთის რაიონში) სამაროვნის გათხრისას 1962 წელს გამოვლინდა ორგანოფილებიანი სამარხი (შიდა სიგრძე – 1,99 – 2,02 მ, სიგანე – 0,6 – 0,63 მ, სიღრმე – 0,78 მ), რომლის იატაკი, კედლები და სახურავი შედგებოდა ქვიშაქვის მთლიანი ფილებისგან და ნაგები იყო მჭიდროდ [15, გვ. 54-58].²⁵ სამარხის ორივე განყოფილების კედლებს ზედა ნაწილში შემოუყვება 15 სმ სიგანის ჩუქურთმიანი ფრიზი გეომეტრიული ორნამენტით – წრეში ჩასმული ფოთლისებრი მოყვანილობის ჯვარედინი ნაჭდევი (ტაბ. II₆). სამარხი თარიღდება ფრიზით, რომლის მსგავსი მოტივები ცნობილია V-VI სს. საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ძეგლებზე – ბოლნისის ტაძარი, სვეტიცხოვლის უძველესი ნაგებობა, წრომის ეკლესია, ივრის სიონის ბაზილიკა და სხვ. ამრიგად ივრის სიონის სარკოფაგი თარიღ-

დება V-VI სს., ხოლო მასში აღმოჩენილი ინვენტარი მიეკუთვნება XI-XIII სს., რაც მიუთითებს მის გვიანდელ გამოყენებაზე.

1971 წელს ს. ბალიჭში (ბოლნისის რაიონი) შემთხვევით აღმოჩენილი სარკოფაგის გათხრისას ყურადღება მიიქცია მისმა ორფერდა სახურავმა, რომლის ზედაპირზე, აღმოსავლეთ ნაწილში, გამოსახული იყო რელიეფურად ტოლმკლავიანი ჯვარი [29, გვ. 124-136; 22, გვ. 47-52]. სახურავის სამხრეთ ფერდზე შესრულებული იყო ქართული მთავრული ასოებით რელიეფური ორსტრიქონიანი სულის მოსასხენებელი წარწერა, რომელიც VI-VII სს. არის დათარიღებული [26, გვ. 137-143; 5, გვ. 144-147].

ქვის სარკოფაგი V-VII სს. აგრეთვე, გათხრილია ს. იაყუბლოში (დმანისის რაიონი) და რუსთავში.

დმანისის რაიონის ს. იაყუბლოში გათხრილია 1981 წელს შემთხვევით აღმოჩენილი სარკოფაგი, რომლის სახურავის შიგნით ამოკვეთილი იყო ბოლნური ჯვარი ჩასმული წრეში [30, გვ. 19-21].

რუსთავის ნაქალაქარის სამაროვანზე 1986 წელს გაითხარა ქვის ორი სარკოფაგი. № 1 სარკოფაგის სახურავის დასავლეთ ნაწილში ამოკვეთილია რელიეფური ჯვარი [39, გვ. 100-102].

8. თიხის სარკოფაგები აღმოჩენილია აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა ადგილებში ხ₂₁, გვ. 65-66ჯ. აღნიშნული ტიპის სამარხები შესწავლილია ურბნისში [28, გვ. 88-90]. ს. ალაიანში [8, გვ. 89-90; 9, გვ. 83-87], მდ. ქსნის მარცხენა ნაპირზე ს. ქანდასთან [9, გვ. 103-104], ს. საგურამოში და სხვაგან. სარკოფაგები აბაზანის მაგვარია, ნაკეთებია სქელკედლიანი, მოწითალოდ გამომწვარი თიხისგან (ტაბ. II₇). ზოგიერთ სარკოფაგს გვერდებზე შემოუყვება ჭდეური ორნამენტი. სარკოფაგებს თიხისავე სახურავები აფარიათ. ალაიანში თხოთის მთის სამაროვანზე სარკოფაგებს გადახურვაზე მიჯრით ელაგა მუხის ძელები. სარკოფაგები გამოყენებულია კოლექტიური დაკრძალვისათვის. ერთ სარკოფაგში გვხვდება დაკრძალვა მოკრუნჩხულ მდგომარეობაში და გაშოტილად. შიდა სიგრძე – 1,9-2,1 მ, სიგანე – 0,6-0,7 მ, სიღრმე – 0,35-0,4 მ. სარკოფაგებში აღმოჩენილია ბრინჯაოსღეროიანი საკინძები, მინის ჭურჭელი და მძივები, ოქროს საყურეები, ბეჭდები, მონეტები და სხვ. მასალა IV-V სს. თარიღდება.

9. ჟინვალის სამაროვანზე გათხრილია 51 კატაკომბა [27]. კატაკომბების გასამართავად ამოღებულია წრიული ვერტიკალური ჭა (დიამ. – 1,2 მ), ხოლო დასაკრძალავი კამერა გამოთხრილია დასავლეთით (ტაბ. II₈). ის ოვალური ფორმისაა, თაღოვანი. მისი სიგრძე –

²⁵ სამარხი არ იყო ამოკვეთილი მთლიანად ქვაში, მაგრამ აღნავობით ძალიან ემსგავსება სარკოფაგს და წარმოადგენს მის თავისებურ სახეს. ამიტომ განვიხილავთ ამ ტიპის სამარხებთან.

1,5-2,4 მ, სიგანე – 1-2 მ, სიმაღლე – 1,1-1,7 მ. დასაკრძალავი კამერის აღმოსავლეთ მხარეს შესასვლელში, ჩადგმულია კამერის ჩამკეტი ქვები, რომლებიც უმრავლეს შემთხვევაში ემთხვევა კატაკომბაში არსებული ჩონჩხების რაოდენობას. ვერტიკალური ჭა იატაკის დონიდან ერთი მეტრის სიმაღლემდე მიწით იყო შევსებული, ხოლო შემდეგ ქვაყრილით – მიწის ზედაპირამდე. თითქმის ყველა კატაკომბა საოჯახო განსასვენებელია. დადასტურდა ერთდროული დაკრძალვა წარმართულად და ქრისტიანულად. სამარხებში აღმოჩენილი ინვენტარი (მინის, ბრინჯაოს, რკინის, ვერცხლის ბეჭდები, რკინის სამაჯურები, ბრინჯაოს და ოქროს საყურეები, ვერცხლის პართული მონეტა და სხვ.) საშუალებას იძლევა კატაკომბები დავათარილოთ IV ს. მიწურულით – VI ს. კატაკომბური ტიპის რამდენიმე სამარხი ახ.წ. IV ს.-ისა აგრეთვე გათხრილია ს. ალაიანის თხოთის მთის სამაროვანზე [9, გვ. 84, 87-89].

აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიანული რელიგიის გავრცელებამ გამოიწვია ცვლილებები სამარხთა ნაგებობებში და დაკრძალვის წესში [7, გვ. 56-62, 89-98; 34, გვ. 20-23].

გაჩნდა ახალი ტიპის სამარხები, რომლებიც დაკავშირებული იყო საოჯახო დაკრძალვასთან. ყველაზე გავრცელებული ტიპია ქვისსამარხები, აგებული სხვადასხვა რეგიონებისათვის დამახასიათებელი ქვის მასალისგან. ახალი ტიპის სამარხებიდან ზოგი ფართოდ გავრცელდა, ხოლო ზოგიერთი ლოკალურად ერთ რაიონში.

სამარხების უმეტეს ნაწილს მიწატკეპნილი იატაკი აქვს.

საოჯახო სამარხებში დაკრძალულია რამდენიმე მიცვალებული. წინამორბედთა ძვლები მიხვეტილია აღმოსავლეთით, ხოლო უკანასკნელი ასვენია გაშობილად, თუ სამარხი თავის დროზე არ არის გამარცხული. ჩასვენება ხდებოდა დასავლეთის მხრიდან. ინდივიდუალური სამარხები ნაკლებად გვხვდება.

შეიცვალა სამარხის დამხრობა. თითქმის ყველა მიმართულია დასავლეთიდან აღმოსავლეთით, მცირედენი გადახრით. მიცვალებული დაკრძალულია ზურგზე გაშობილად, თავით დასავლეთით, პირსახით აღმოსავლეთისკენ, ხელები ნებისმიერად აქვთ დაწყობილი. ზოგიერთ სამარხში დაფიქსირებულია თანაარსებობა დაკრძალვისა ქრისტიანული წესით და წარმართულად – კიდურებმოკეცილი, გვერდზე-ანთროპოლოგიური მონაცემებით წარმართულად დაკრძალულები არიან ქალები. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გვიანანტიკური ხანის (III-IV სს.) ბევრ სამაროვანზე დაფიქსირებულია ქრისტიანული დაკრძალვის რიტუალი [17, გვ. 34-37].

დაკრძალვის ახალი წეს-ჩვეულების შემოსვლასთან ერთდ შემცირდა სამარხებში ნივთების ჩატანება. სამარხეული ინვენტარი ძირითადად წარმოდგენილია სამკაულებით და ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთებით. ზოგიერთ სამაროვანზე გვხვდება მცირე რაოდენობით თიხისა და მინის ჭურჭლები, იარაღები და მონეტები.

ადრეული შუა საუკუნეების სამაროვანების შესწავლით დასტურდება, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს თითქმის ყველა რეგიონში (ბარშიც და მთაშიც) არსებობდა დაკრძალვის ერთიანი წეს-ჩვეულება [16, გვ. 124-125; 19, გვ. 37-38; 31, გვ. 22-23; 14, გვ. 16-19].

В. А. Джорбенадзе

ПОГРЕБАЛЬНЫЕ СООРУЖЕНИЯ И ОБРЯД ЗАХОРОНЕНИЯ В ВОСТОЧНОЙ ГРУЗИИ В РАННЕМ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ (резюме)

За последнее время в Восточной Грузии выявлены и раскопаны погребений раннего средневековья, которые дают возможность проследить изменения в погребальных сооружениях и в обряде захоронений после того, как с первой половины IV в. (337 г.) официальной религией было объявлено христианство.

В Восточной Грузии на могильниках IV-VIII вв. зафиксированы следующие типы погребений: 1. грунтовые погребения; 2. грунтовые погребения, перекрытые каменными плитами; 3. грунтовые погребения с деревянным саркофагом; 4. погребения в каменных ящиках; 5. погребения со стенами в виде каменной кладки; 6. подземные склепы; 7. каменные саркофаги; 8. глиняные саркофаги; 9. катакомбы.

Они выявлены на могильниках в Мцхета, Цилкани, Агаяни, Згудери, Квемо Алеви, Урбниси, Стырфази, Ацкури, Жинвали, Недзихи, Магароскари, Сиони Йорского ущелья, долине Эрцо, Рустави, Вашладжвари, Дзвели Анага (Когото), Матани, Баличи, Дманисском районе и др.

В связи с распространением христианства появились семейные погребения. Из новых типов погребения некоторые распространились широко, а некоторые локально в одном районе. В семейных погребениях кости ранее погребенных сдвинуты в восточную сторону, а последний покойник лежит в вытянутом положении, если погребение не потревожено. Погребение происходило с западной стороны.

Индивидуальные погребения встречаются редко.

Почти все погребения ориентированы с запада на восток с незначительными отклонениями. Скелеты лежат в вытянутом положении на спине, головой на запад, лицом к востоку. Руки скрещены на груди или вытянуты вдоль тела. В некоторых погребениях зафиксировано совместное захоронение как в вытянутом, так и в скорченном положении на боку. На основе антропологических данных, в скорченном положении захоронены женщины. Нужно отметить, что на многих позднеантичных погребениях (III-IV вв.) зафиксирован христианский обряд захоронения.

В связи с новым христианским обрядом захоронения, уменьшился погребальный инвентарь, который в основном представлен украшениями и предметами одежды. В малом количестве встречаются глиняные и стеклянные сосуды, оружия и монеты.

Среди склепов выделяются большие подземные сооружения, возведенные по позднеантичным традициям. Они имеют вход и ступенчатый дромос с восточной стороны, а также сводчатую камеру, где устроено специальное ложе для погребенных и костница. Склепы этого типа изучены около с. Дзвели Анага в Когото, Сиони Иорского ущелья, Цилкани и др.

В с. Баличи на крышке саркофага высечена поминальная древнегрузинская (асомтаврული) надпись. На каменных саркофагах в Баличи, Дманиси и Рустави, а также внутри склепа Цилкани имеется изображения креста. На стене Цилканского склепа сохранилась греческая надпись. Верхняя часть двухкамерного саркофага из Сиони Иорского ущелья изнутри обрамляет фриз с резным геометрическим и растительным орнаментами.

Изучением раннесредневековых погребения подтверждается, что в Восточной Грузии почти во всех регионах (на равнине и в горах) существовал единый обряд захоронения.

B. Jorbenadze

BURIAL STRUCTURES AND BURIAL CUSTOMS IN EASTERN GEORGIA IN THE EARLY MIDDLE AGES

(Summary)

Recently in Eastern Georgia burials of the Late Middle Ages have been identified and excavated, allowing to trace the changes in burial structures and burial customs after the proclamation of

Christianity as the official religion in the first half of the 4th century (337).

In Eastern Georgia at burial grounds of the 4th-8th centuries the following types of burials are attested: 1. pit-burials; 2. pit-burials covered with flagstones; 3. pit-burials with wooden sarcophagi; 4. burials in stone cists; 5. burials with walls in the form of masonry; 6. underground vaults; 7. stone sarcophagi; 8. clay sarcophagi; 9. catacombs.

These were discovered at the Necropolis of Mtskheta, Tsilkani, Aghaiani, Zghuderi, Kvemo Alevi, Urbnisi, Stirfasi, Atsquri, Zhinvali, Nedzikhi, Magharoskari, Sioni of the Iori Gorge, in the valley of Ertso, Rustavi, Vashlajvari, Dzveli Anaga (Qoghoto), Matani, Balichi, in Dmanisi district etc.

In connection with the dissemination of Christianity family burials appeared. Of the new-type burials some spread widely, others only locally in one district. In family burials bones of the deceased buried earlier were moved to the eastern side. The last corpse lies in extended posture if the burial was not damaged. Burial took place from the western side. Individual burials are seldom met.

Almost all the burials were oriented from west to east, with insignificant deviation. Skeletons lie on the back in extended posture with the head toward the west and the face toward the east. The arms are crossed on chest or extended along the body. In some burials both postures – extended and crouched on one side – are attested. According to anthropological data women were buried in crouched posture. It should be noted that the Christian burial custom is in evidence in many burials of the Late Classical Period (3rd-4th centuries).

In connection with the new Christian custom of burial the inventory decreased, being mainly represented by ornaments and garments. Clay and glass vessels, arms and coins occur in small number.

Among the vaults large underground structures built according to late Classical traditions are notable. They have the entrance and the stepped dromos from the eastern side as well as a chamber with a special couch for the deceased and a tomb. Vaults of this type were studied near the village of Dzveli Anaga (Qoghoto), Sioni of the Iori Gorge, Tsilkani, etc.

In the village of Balichi a commemorative inscription in Old Georgian (*Asomtavruli*) was made on the cover of the sarcophagus. On the stone sarcophagi from Balichi, Dmanisi and Rustavi, as well as inside the vault in Tsilkani a Greek inscription is preserved. In the two-chamber

sarcophagus from Sioni (Iori Gorge) the upper part is framed with a frieze with carved geometric and vegetable ornament.

The study of the early medieval burials points to the existence of a single burial custom in almost all regions (both in the plain and in the mountains) of Eastern Georgia.

ლიტერატურა

1. აფაქიძე ა., გობეჯიშვილი ვ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ. მცხეთა. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. ტ. I, თბ., 1955.
2. აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ., მელითაური კ. და სხვ. დიდი მცხეთა. 1979. – მცხეთა. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. ტ. VI, თბ., 1982, გვ. 191-218.
3. აფაქიძე გ. ქვის სარკოფაგები საქართველოში. – ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა სამეცნიერო კონფერენცია. მუშაობის გეგმა, მოხსენებათა მოკლე შინაარსი, თეზისები. თბ., 1973, გვ. 7-8 (იან ინ-ტი).
4. აფნაზავა ნ. ქვემო ალვეი ადრეულ შუა საუკუნეებში. თბ., 1988.
5. ბარნაველი თ. ბალიჭური ქვისამარხის წარწერის წაკითხვისათვის. – მაცნე. ისტორიის... სერია, № 2, 1972, გვ. 144-147.
6. ბოლქვაძე გ. ადრეული შუა საუკუნეების სამაროვანი დმანისის რაიონიდან. – ძმ, № 66, 1984, გვ. 37-41.
7. ლომთათიძე გ. საქართველოს მოსახლეობის კულტურა და ყოფა I-XIII სს. თბ., 1977.
8. მაკალათია ს. არქეოლოგიური აღმოჩენები საქართველოში: სოფ. საკობიანოში, დაბლა-გომში და ალაიანში. – სსმმ, ტ. XI-ი, 1941, გვ. 81-90.
9. მირიანაშვილი ნ. შიდა ქართლის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. თბ., 1983.
10. ნემსაძე გ. ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1964-1966 წწ. ჩატარებული მუშაობის შედეგები. – სსმაე, 1969, გვ. 45-56.
11. ნიკოლაიშვილი ვ. ახლად აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები ისტორიული დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე. – ძმ, № 63, 1983, გვ. 35-41.
12. ნიკოლაიშვილი ვ. ვაშლაჯვარის სამაროვანი. – სას, II, 1979, გვ. 63-77.
13. ნიკოლაიშვილი ვ., გიუნაშვილი გ., ლლონტი ნ. მცხეთისგორის სამაროვანი. – მცხეთა. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. ტ. VII, თბ., 1985, გვ. 132-150.
14. რამიშვილი რ. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის გაქრისტიანების ძირითადი საფეხურები და თავისებურებანი არქეოლოგიური მასალების და წერილობითი წყაროების მიხედვით. – ადრეული ქრისტიანობა და საქართველო. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1996, გვ. 16-19 (აკც).
15. რამიშვილი რ. ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. I. სიონი. თბ., 1970.
16. რამიშვილი რ. მთისა და ბარის ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი არაგვის ხეობის ახალი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. – ჟინვალის ექსპედიცია (მეორე სამეცნიერო სესიის მასალები). თბ., 1980 (1981), გვ. 98-154.
17. რამიშვილი რ., კუჭუნძიე გ. დაკრძალვის ქრისტიანული რიტუალის დამკვიდრება საქართველოში. – ქრისტიანული ცივილიზაცია და საქართველო. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1994, გვ. 34-37 (აკც).
18. რჩეულიშვილი გ. ფშავის არაგვის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1990.
19. რჩეულიშვილი გ., რობაქიძე ც., ჩხლაძე ვ. არაგვის ხეობის ადრე შუა საუკუნეთა ხანის სამაროვნები და მათში ქრისტიანობის გავრცელების საკითხი. – ქრისტიანული ცივილიზაცია და საქართველო. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1994, გვ. 37-38 (აკც).
20. რჩეულიშვილი გ., რობაქიძე ც., ჩხლაძე ვ. დაკრძალვის ქრისტიანული რიტუალის გავრცელების საკითხისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში არაგვის ხეობის მასალების მიხედვით. – ადრეული ქრისტიანობა და საქართველო. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1996, გვ. 20 (აკც).
21. სინაურიძე მ. თიხის სარკოფაგები ადრე-ქრისტიანული ხანის საქართველოში. – ქრისტიანული ცივილიზაცია და საქართველო. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1994, გვ. 65-66 (აკც).
22. სინაურიძე მ. კაზრეთის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1985.
23. სინაურიძე მ. ქიზიყის 1938-1939 წწ. არქეოლოგიური ექსპედიციის მასალები. – სსმმ, ტ. XXV-ი, 1968, გვ. 47-88.
24. ტყეშელაშვილი თ. ადრეფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლები სამთავროს სამაროვნიდან. – სსმმ, ტ. XIX-ი 1956, გვ. 255-280.
25. უგრელიძე ნ. ადრეულ შუა საუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ისტორიისათვის. თბ., 1967.
26. შანიძე ა. ბალიჭური სარკოფაგის წარწერა. – მაცნე. ისტორიის... სერია, № 2, 1972, გვ. 137-143.
27. ჩხლაძე ვ. ჟინვალის კატაკომბები. თბ., 1990. პრეპრინტი.
28. ქილაშვილი ლ. ნაქალაქარი ურბნისი. თბ., 1964.
29. ჯაფარიძე ვ. სოფელ ბალიჭის სარკოფაგი ქართული ასომთავრული წარწერით. – მაცნე. ისტორიის... სერია, № 2, 1972, გვ. 124-136 &
30. ჯაფარიძე ვ., კობალიანი ჯ., ბოლქვაძე გ. დმანისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის ანგარიში. – არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის არქეოლოგიურ ძეგლთა დოკუმენტაციისა და პუბლიკაციის განყოფილების არქივი. თბ., 1982.

31. ჯორბენაძე ბ. ადრე შუა საუკუნეების სამაროვნები არაგვის ხეობაში. – რუსთავის დამოუკიდებელი ინსტიტუტი. პროფესორ-მასწავლებელთა და სტუდენტთა II რესპუბლიკური სამეცნიერო სესია. მოხსენებთა თეზისები. რუსთავი, 1995, გვ. 22-23.

32. ჯორბენაძე ბ. ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. IV. ერწო-თიანეთი შუა საუკუნეებში. თბ., 1982.

33& გაგლოვ რ. ხ. Стырфазский моги́льник. Цхинвали, 1984.

34. Гоцадзе К. М. Погребальный обряд в позднеантичной и раннесредневековой Восточной Грузии. – Автор. дисс. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. Тб., 1990.

35. Иващенко М. М. Руставский моги́льник. – რუსთავი. არქეოლოგიური გათხრები. 1946-1965. თბ., 1988, გვ. 71-86.

36. Личели В. Т. Раскопки в с. Ацкури. – ПАИ, 1988 (1997), с. 91-92.

37. Рамишвили Р. М. Исследование раннефеодального моги́льника "Иагсари". – ТКАЭ, т. I, 1969, с. 111-127.

38. Рамишвили Р. М., Джорбенадзе В. А., чиковани Г.ч. и др. Археологическое изучение Арагвского ущелья. – ПАИ, 1984-1985 (1987), с. 74-89.

39. Чикоидзе Ц. Н., Арчвадзе Т. Д., Чхатарашвили М. Н. и др. Полевые исследования Кухетской экспедиции. – ПАИ, 1986 (1991), с. 99-102.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I₁ – ჟინვალის სამაროვანი, ორმოსამარხი.

ტაბ. I₂ – მატანი, იალსრის სამაროვანი, ორმოსამარხი ქვის ფილებით გადახურული.

ტაბ. I₃ – ქვემო ალევნი, ხის სარკოფაგიანი ორმოსამარხი.

ტაბ. I₄ – მაგრანეთი, საცხვრეგორის სამაროვანი, ქვისსამარხი.

ტაბ. I₅ – მცხეთა, მარტაზისხევის სამაროვანი, ამოშენებულკედლიანი სამარხი.

ტაბ. II₁ – მალაროსკარი, კართანის სამაროვანი, აკლდამა.

ტაბ. II₂ – აწყური, აკლდამა.

ტაბ. II₃ – ძველი ანაგა, ყოლოთო, აკლდამა.

ტაბ. II₄ – ივრის სიონი, სამაროვანი, აკლდამა.

ტაბ. II₅ – წილკანი, აკლდამა.

ტაბ. II₆ – ივრის სიონი, სამაროვანი, ქვის სარკოფაგი.

ტაბ. II₇ – საგურამო, თიხის სარკოფაგი.

ტაბ. II₈ – ჟინვალის სამაროვანი, კატაკომბა.

Описание таблиц

Табл. I₁ – Жинвальский моги́льник, грунто-вое погребение.

Табл. I₂ – Матани, моги́льник Иагсари, грунто-вое погребение, перекрытое каменными плитами.

Табл. I₃ – Квемо Алеви, грунто-вое погребение с деревянным саркофагом.

Табл. I₄ – Магранети, моги́льник Сацхვრე-гора, погребение в каменном ящике.

Табл. I₅ – Мцхета, моги́льник Мартазисхеви, погребение со стенами в виде каменной кладки.

Табл. II₁ – Магаросკარი, моги́льник Картана, склеп.

Табл. II₂ – Ацკური, склеп.

Табл. II₃ – Дзвели Анага, Когото, склеп.

Табл. II₄ – Сиони Иорского ущелья, моги́ль-ник, склеп.

Табл. II₅ – Цилკანი, склеп.

Табл. II₆ – Сиони Иорского ущелья, моги́ль-ник, каменный саркофаг.

Табл. II₇ – Сагურამო, глиняный саркофаг.

Табл. II₈ – Жинвальский моги́льник, ката-комба.

Description of the Plates

Pl. I₁ – The Zhinvali necropolis, pit burial

Pl. I₂ – Matani, the Iaghsari necropolis, pit-grave covered with slabs.

Pl. I₃ – Kvemo Alevi, pit-grave with a wooden sarcophagus.

Pl. I₄ – Magraneti, Satskhvregora necropolis, stone-built grave.

Pl. I₅ – Mtskheta, Martaziskhevi necropolis, stone-lined grave.

Pl. II₁ – Magharoskari, Karthana necropolis, tomb.

Pl. II₂ – Atsquri, tomb.

Pl. II₃ – Dzveli Anaga, Qogoto, tomb.

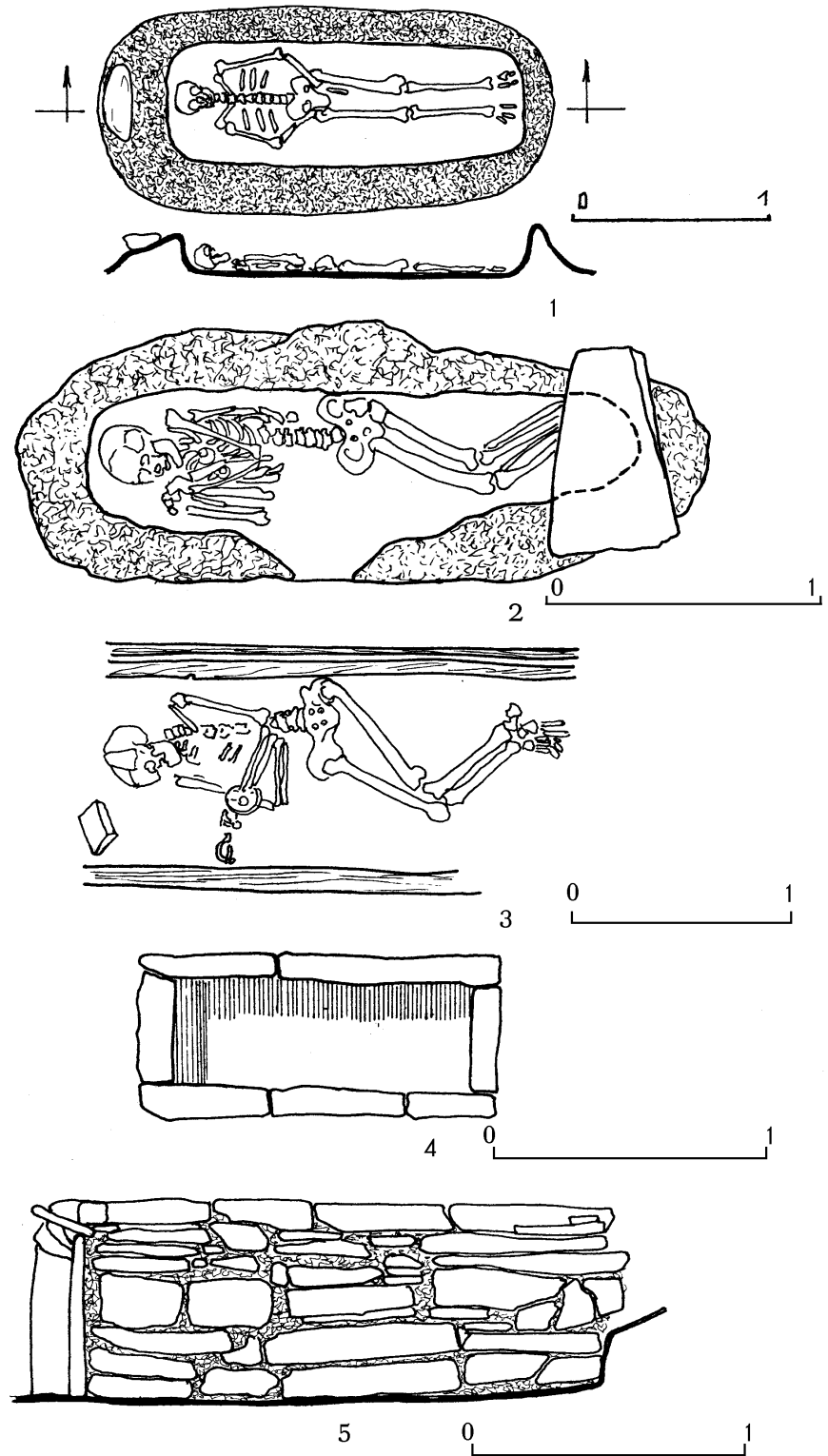
Pl. II₄ – Ivris Sioni, necropolis, tomb.

Pl. II₅ – Tsilkani, tomb.

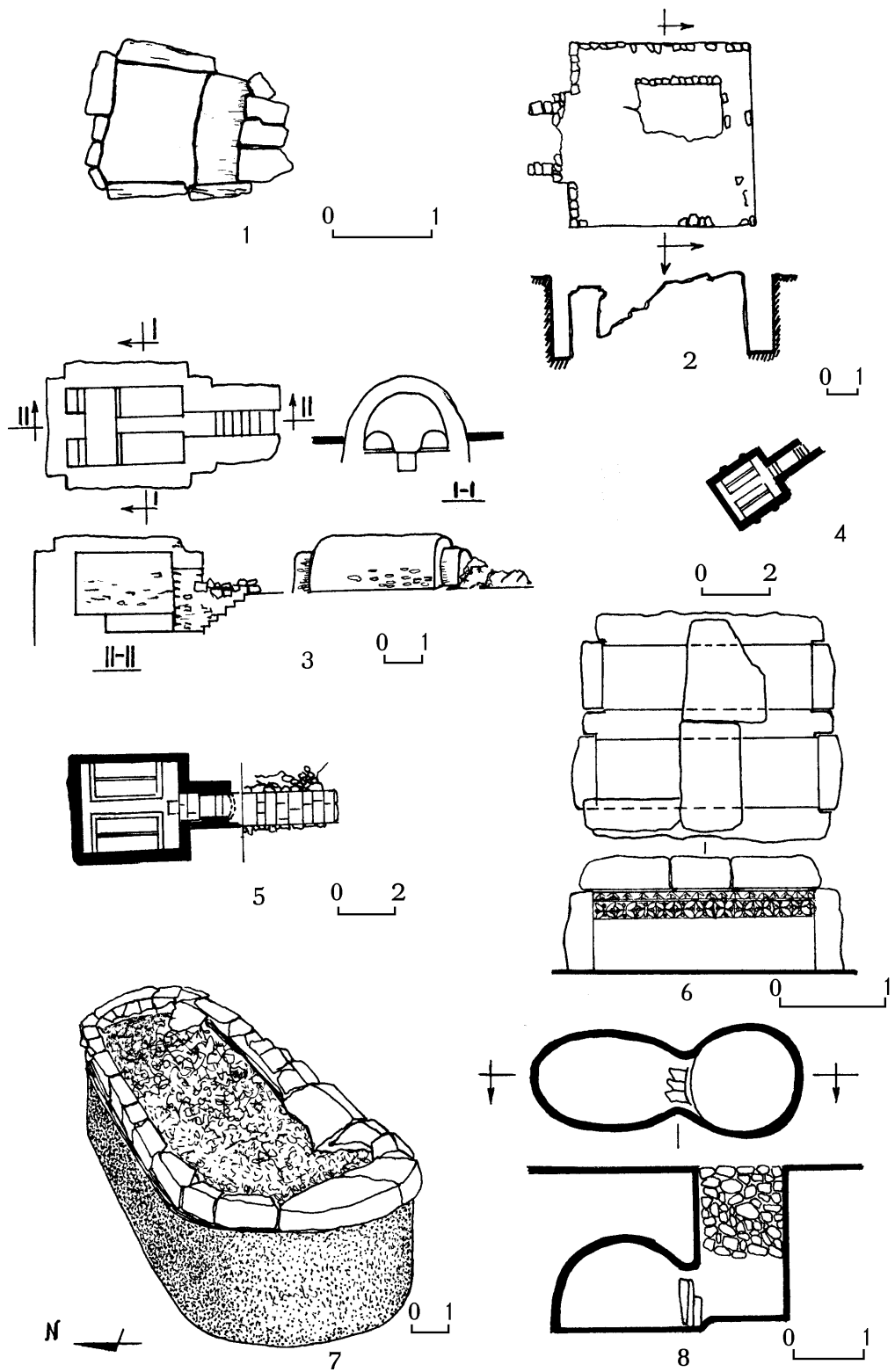
Pl. II₆ – Ivris Sioni, necropolis, stone sarcophagus.

Pl. II₇ – Saguramo, clay sarcophagus.

Pl. II₈ – Zhinvali necropolis, catacomb-grave.

ტაბ. II

ჯარბგალური სამშენებლო კულტურის კამპასიური არმალი

ჯარბგალური სამშენებლო ტექნიკა – კედლის შემკვრელი ძეგლის თავების ერთიერთ ჩაჭდევის ხერხი ანუ „კოჭახური“ – კაცობრიობის ერთ-ერთი ყველაზე უძველესი კულტურულ-ისტორიული მონაპოვარია. ამჟამად ეჭვს აღარ იწვევს ის შეხედულება, რომ ერთმანეთისაგან უაღრესად დაშორებულ რეგიონებში, სადაც კი ამგვარი სამშენებლო ტექნიკა დასტურდება, იგი სპონტანურადაა აღმოცენებული. ამაზე პირველ რიგში მეტყველებს ამ სამშენებლო ტექნიკის სიმარტივე და კონსტრუქციული ლოგიკურობა.

მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონებში ჯარბგალური სამშენებლო ტექნიკის დამოუკიდებლად აღმოცენების გარკვევის საქმეში დიდი მნიშვნელობა აქვს კონკრეტულად აღებულ რომელიმე რეგიონში მისი გავრცელების არეალის ეთნოარქეოლოგიური ასპექტით შესწავლას, რომლის დროსაც აუცილებლად გათვალისწინებული უნდა იქნას კულტურულ-ისტორიული მიმდებარების ფაქტორი.

არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, რომლებსაც მხარს უმაგრებენ უძველეს წერილობით წყაროებში არსებული მონაცემები, ჯარბგალური შენობა-ნაგებობების გავრცელების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან რეგიონს კავკასია, კერძოდ კი საქართველო წარმოადგენს. საქართველოს ტერიტორიაზე, შემკვრელი ძეგლების ერთმანეთთან თავებით ჩაჭდევის – კოჭახურის ტექნიკის გამოყენებით ნაშენი ნაგებობის ყველაზე ადრეული ფრაგმენტი სამგორის ველზეა დადასტურებული და ძვ.წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრით თარიღდება [5, გვ. 710]. სამგორის კოხრიგორაზე აღმოჩენილი ძეგლი ნაგებობის ნაშთში, კერძოდ კი მისი ერთი კედლის კუთხის ფრაგმენტში, სრულიად ნათლად დასტურდება კოჭახურის ტექნიკის გამოყენების ფაქტი. ეს კი იმის სასარგებლოდ მეტყველებს, რომ აღნიშნულ ეპოქაში – ადრესამეურნეო პერიოდში – საქართველოს ტერიტორიაზე ჯარბგალური მშენებლობა კარგა ხნის ათვისებული უნდა ყოფილიყო.

1960-1980 წწ. წარმოებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა კიდევ უფრო ცხადყო საქართველოს ტერიტორიაზე კოჭახურის ტექნიკის გამოყენებით ნაშენ შენობა-ნაგებობათა ადრეულ პერიოდში არსებობის უტყუარობა. მისი გავრცელების სიხშირესა და ფართო დიაპაზონზე თვალნათლივ მეტყველებს ისტორიული კოლხეთისა (ჭალადიდი, ანაკლია, საქორქიო, ისპანი, ფიჭვნარი, ვანი, ადგიშვილებისგორა, იმერეთის გორიკები, ფიჩორი) და აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (კოხრიგორა, ბედენი, ხაშური, ხაშურის ნაცარგორა) მიკვლეული ძეგლები ნაგებობათა ნაშთები [10, გვ. 52; 16; 9,

გვ. 8-9; 6; 3, გვ. 57, 59, 61; 17, გვ. 253, 262; 2, გვ. 6].

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არქეოლოგიურ მონაცემებს მხარს უბამენ უძველესი წერილობითი წყაროებიც. მხედველობაში გვაქვს ქსენოფონტეს „ანაბასისში“ და ვიტრუვიუსის ცნობილ ნაშრომში არსებული მონაცემები, რომელთა მიხედვითაც ძვ.წ. IV და ახ.წ. მიჯნაზე ჯარბგალურად ნაშენი შენობა-ნაგებობები კოლხეთში ფართო სიხშირით ყოფილა გავრცელებული [11, გვ. 57, 92, 96; 24]. ამგვარი ტექნიკით ნაშენ შენობა-ნაგებობად წარმოგვიდგენია სამხრეთ-დასავლურ უძველეს ქართველურ ტომებში გავრცელებული ძეგური სახლებისა და სიმაგრეების ქსენოფონტესეული და ვიტრუვიუსისეული დახასიათება-აღწერილობები, რომელთა საფუძველზე ისინი გრაფიკულად აღადგინეს გ. ლეჟავამ, მ. ჯანდიერმა, ლ. სუმბაძემ, გ. ყიფიანმა და ნ. ამაშუკელმა [19, გვ. 53; 24; 13, ტაბ. IV-VI].

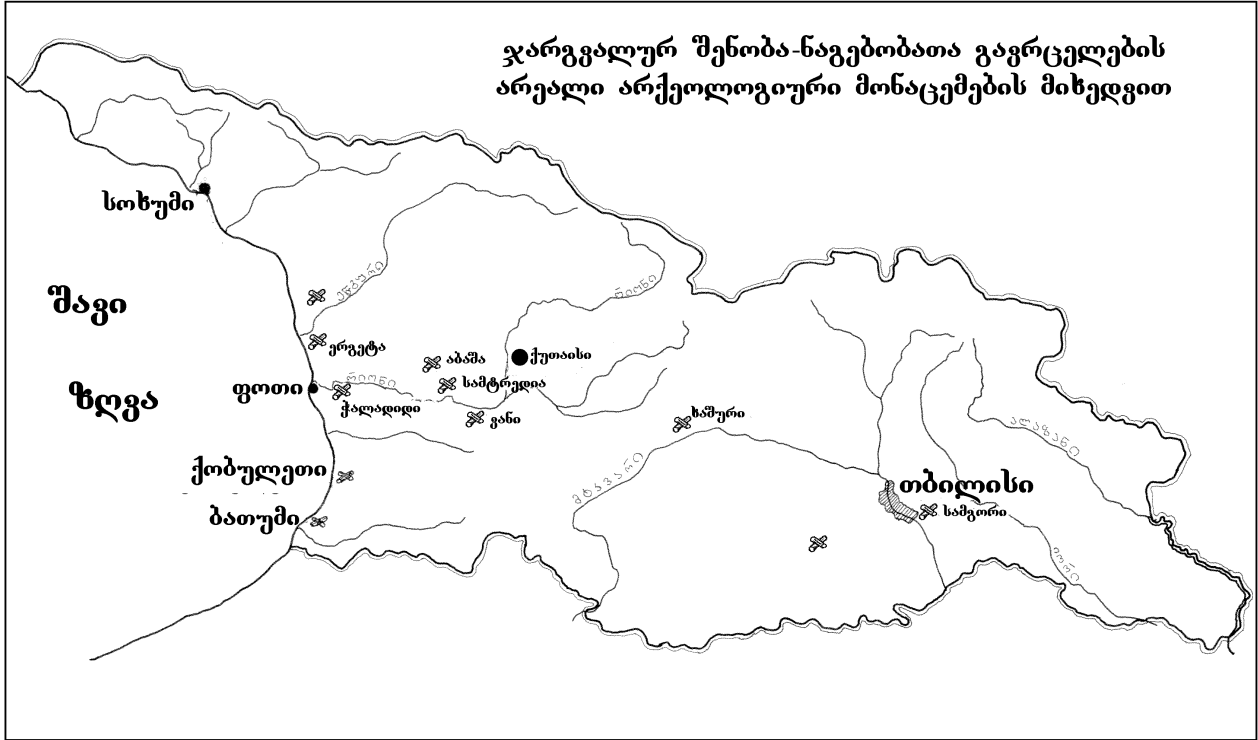
ახ.წ. პირველი საუკუნეებიდან მოყოლებული, თითქმის XVII ს. საქართველოს ტერიტორიაზე ჯარბგალური შენობა-ნაგებობათა შესახებ წერილობით წყაროებში რაიმე ხელმოსაკიდი ცნობა არ დასტურდება. ამ მიმართებით არც არქეოლოგიურად ვართ განებივრებული. სამაგიეროდ XVII ს. პირველი ნახევრიდან და შემდგომშიაც საქართველოში მოღვაწე იტალიელმა მისიონერებმა საყურადღებო ცნობა დაგვიტოვეს. ცნობებს ხშირ შემთხვევაში თან ახლავს გრაფიკული მასალაც, რომლებიც უფრო ნათელს ხდიან კოლხეთში გავრცელებული კოჭახურის ტექნიკით ნაშენი, სხვადასხვა დანიშნულების შენობა-ნაგებობათა გარეგნულ იერს. ამგვარი ტექნიკით მშენებლობა აღნიშნულ ეპოქაში იმდენად ფესვადაძვდარი ყოფილა, რომ ჯარბგალურად აშენებდნენ არა მარტო საცხოვრებელს, არამედ ბოსელს, საბძელს, ბედელს, ხულას, ბოგირს, ხიდს, ჯიხურს და ეკლესიას [7, ტაბ. 346, 363, 420, 422, 426, 430; 8, გვ. 39-40]. აქვე უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ გვიანდელ შუა საუკუნეებში, კოჭახურის ტექნიკით ნაგები ხის ეკლესიები დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში თითქმის ჩვენი დროის 40-იან წლებამდე იყო შემონახული.

თუ იტალიელ მისიონერთა ცნობებს კარგად გავანალიზებთ, დავინახავთ, რომ აღნიშნულ ეპოქაში, ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე, კოჭახურის ტექნიკით მშენებლობა განვითარების ახალ საფეხურზეა ასული, რადგანაც უბრალო ძეგურ სახლებთან ერთად ე.წ. „პიტაფიცარებიც“ – ფიცრული სახლებიც უკვე ფართოდაა გავრცელებული. ამასთანავე ერთად, კოჭახურის ტექნიკის მაღად დონეზე ისიც მეტ-

ყველებს, რომ იმავე მისიონერების ცნობებით, ასაწყობი ფიცრული სახლების ერთი ადგილიდან მეორეზე გადატანა ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა [8, გვ. 207]. სხვათაშორის პიტაფიცარას დაშლილი სახით გადატანის ტრადიცია დასავლეთ საქართველოში (აჭარა, იმერეთი, გურია, სამეგრელო, რაჭა) ამჟამადც მოქმედებს, რაც თავის მხრივ უწყვეტ კულტურულ მიმდევარაზე მეტყველებს.

მის ძელურ კედლებს შორის დარჩენილი ღრიჭოები ამჟამადაც აუცილებლად უნდა ამოიქოლოს, რისთვისაც იყენებენ ხაფხაფს, ტალახში ან თიხაში აზელილ ბალახს და ნაფოტებს. ასე რომ, ჯარგვალურად მშენებლობის უძველესი ტრადიცია საქართველოში ამჟამადაც არსებობს.

თუ ამჟამინდელ არქეოლოგიურ და უძველესი წერილობითი წყაროების მონაცემებს რუკაზე დავიტანთ, ჯარგვალურად ნაშენი შენობა-ნა-

კოჭახურის სამშენებლო ტექნიკის გარდა, უწყვეტ კულტურულ-ისტორიულ მიმდევარაზე მეტყველებს, აგრეთვე, ჯარგვალური ტიპის ნაგებობასთან დაკავშირებული სამოსახლო ადგილის – ნიადაგის ხელოვნურად გამყარებისა და ძელთა შორის დარჩენილი ღრიჭოების ამოვსების დღემდე შემონახული ჩვეულება. ამის დამადასტურებელი შორეული მაგალითია „საქორქოს ნამოსახლარის“ ერთ-ერთი სათავსო, რომლის ბლანტი ნიადაგი მსხვილი ტოტებითა და უხეშად მოწნული ლასტებით იყო გამყარებული [10, გვ. 52]. ბლანტი იატაკის გამყარების ტრადიცია კოლხეთის დაბლობში ამჟამადაც არაა მივიწყებული და შემდეგნაირად მიმდინარეობს: სამოსახლოს ბლანტი ნიადაგი ჯერ მსხვილი ტოტებით უნდა მოიფინოს, რომელზედაც შემდეგ მსხვილად მოწნული ლასტები დალაგდება და მერე მიწის საკმაოდ დიდი ფენა დაეყრება. მიწის ფენა, როდესაც ერთ ღონეზე გასწორდება, შემდეგ იგი საგულდაგულოდ დაიტკეპნება. ამგვარად მყარდება ბლანტი ნიადაგი.

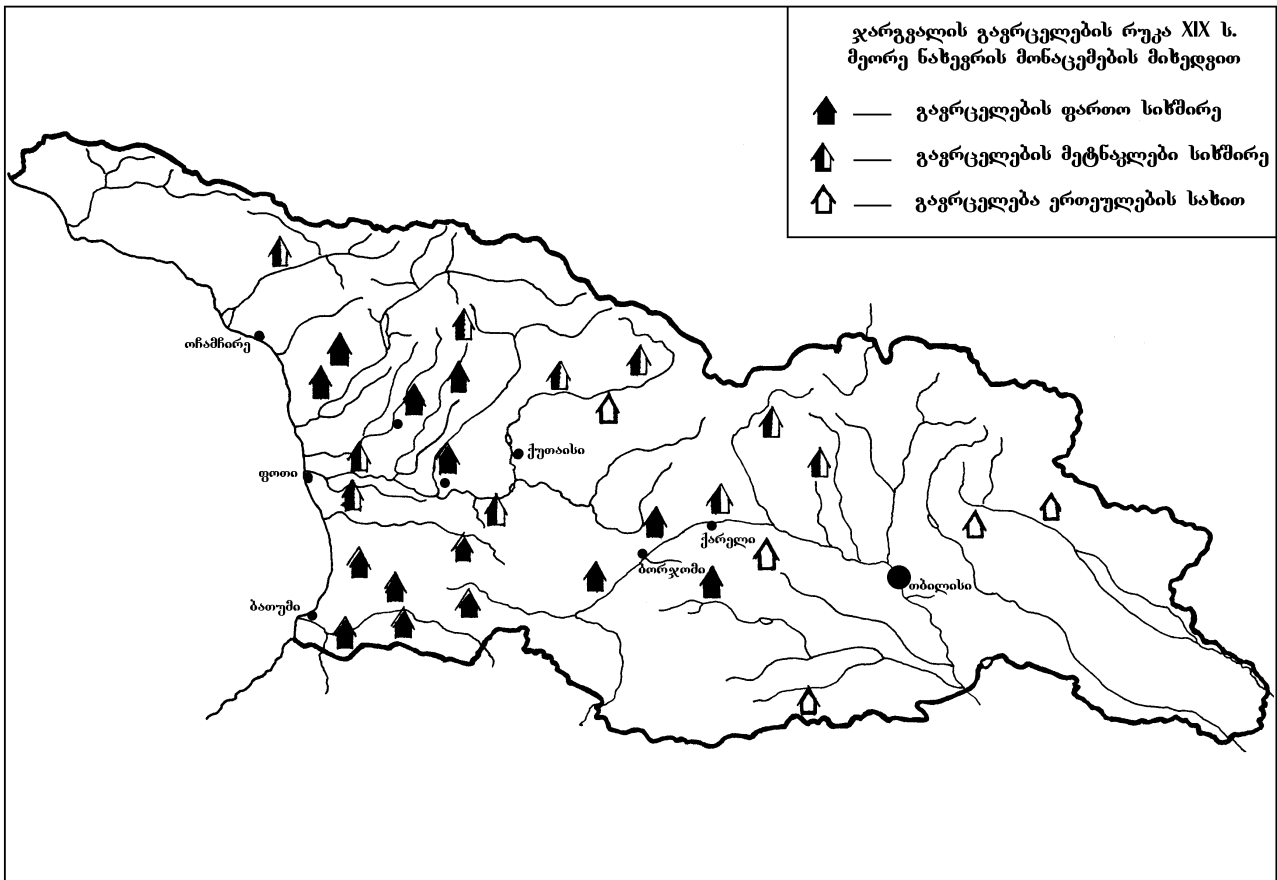
„კოლხური სახლის“ აღწერისას ვიტრუვიუსი აღნიშნავს, რომ მის ძელურ კედლებს შორის დარჩენილ ღრიჭოებს კოლხები საგულდაგულოდ ამოქოლავენ ხოლმეო [24, გვ. 48]. ჯარგვალური ტიპის ნაგებობის მშენებლობისას,

გებობები კოლხეთს საკმაო სიხშირით მოეფინება, რასაც ვერ ვიტყვით აღმოსავლეთ საქართველოზე. მიზეზი მარტივია. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძელური ნაგებობების ნაშთები, ჯერჯერობით მხოლოდ სამგორის ველის კონრიგორაზე, ბედენსა და ხაშურის ნაცარგორაზეა მიკვლეული. ამასთანავე ერთად ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ კოლხეთის დაბლობი სუბტროპიკული ზონაა და მისი გეოკლიმატური პირობები (ხშირი ატმოსფერული ნალექები, ბლანტი ნიადაგები, ტყის ფართო მასივები) ძელური ნაგებობების წარმოშობა-გავრცელების ხელსაყრელ გარემოს წარმოადგენს. აღმოსავლეთ საქართველოს გეოკლიმატური პირობები კოლხეთისაგან საკმაოდ განსხვავებულია, რის გამო საქართველოს აღნიშნული რეგიონისათვის უფრო ქვისგან ნაგები სახლებია საჭირო, რაც ისტორიულადაც დასტურდება. მაგრამ, ამგვარი ვითარების მიუხედავად, აღმოსავლეთ საქართველოში ძელურ-ფიცრული ნაგებობები იშვიათობას სრულებითაც არ წარმოადგენდა. პირიქით, XIX ს. მეორე ნახევრისა და XX ს. პირველი ნახევრის ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ძელებისა, ანდა ფიცრების თავების ურთიერთ ჩაჭდვა – კოჭახურის ტექნიკა აქაც ფართო სპექტრით გამოიყენებოდა. ამგვარ-

რად ნაშენი შენობა-ნაგებობები განსაკუთრებული სიხშირით იყო გავრცელებული ისტორიული თორის ტერიტორიაზე, ანუ დღევანდელი ბორჯომის რაიონში, სადაც დღესაც მასიურადაა შემონახული ძეგურ-ფიცრული სახლები და სხვა დანიშნულების ნაგებობანი. შედარებით მეტნაკლები სიხშირით იყო გავრცელებული შიდა და ქვემო ქართლის ტყიანი ზონის სოფლებში. აგრეთვე ახმეტა-თიანეთისა და არაგვის ხეობის ქვედა წელის დასახლებულ პუნქტებში. ანალოგიურ ვითარებასთან გვაქვს საქმე ისტორიული აღმოსავლეთ კახეთის ქართულ მოსახლეობაში – საინგილოში, სადაც ჯარგვალური ტიპის ძეგურ-ფიცრული ნაგებობები ჯერ კიდევ საკმაო რაოდენობითაა [1, ტაბ. 24, 25, 27, 30].

მთავარი და ხაზგასასმელი ისაა, რომ ჯარგვალური სამშენებლო ტექნიკის ტრადიციის უწყვეტობა საქართველოს ტერიტორიაზე დიდი ქრონოლოგიური დიაპაზონით ფიქსირდება და ამჟამინდელი მონაცემებით ოთხიათას წელზე მეტს მოიცავს. ასე რომ, კოჭახურის სამშენებლო ტექნიკის ტრადიციის უწყვეტი მიმდევრობა, მისი გავრცელების არეალის სიხშირე და გამოყენების ფართო სპექტრი, ამგვარი ტექნიკით მშენებლობა, ადგილობრივ, თვითმყოფად ეთნოკულტურულ ნიადაგზე აღმოცენებისა და განვითარების სასარგებლოდ მეტყველებს.

ჩვენ უშუალო მეზობელ ქვეყნებს – სომხეთსა და აზერბაიჯანს ჯარგვალური სამშენებლო ხელოვნების გავრცელების მიხედვით თუ მიმო-

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კოჭახურის ტექნიკით ნაშენი შენობა-ნაგებობების გავრცელების სიხშირით, საქართველოს რეგიონებში, რასაკვირველია, ისტორიული კოლხეთის დაბლობი გამოირჩევა, რომელიც ამგვარად ნაგები სახლების მოდიფიცირებული ნაირსახეობების კლასიკურ მხარედ უნდა ჩაითვალოს.

ამ მოკლე მიმოხილვიდან დავინახეთ, რომ კოჭახურის ტექნიკით მშენებლობის გავრცელების არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული არეალი და სიხშირე საკმაოდ განსხვავებულ სურათს იძლევა. ეს არცაა გასაკვირვი, რადგანაც მატერიალური კულტურის ამსახველი რეალიები, ჩვენ შემთხვევაში ძეგური ნაგებობები, არქეოლოგიურისაგან განსხვავებით, მიწისზედა თვალსაჩინოებაა. მაგრამ მთავარი ეს როდია.

ვიხილავთ, შემდეგი სურათი წარმოჩინდება: ამ ორივე ქვეყანაში კოჭახურის ტექნიკით ნაშენი შენობა-ნაგებობათა რაიმე თვალშესახები ნაშთები არქეოლოგიურად ჯერჯერობით მიკვლეული არაა. არც უძველეს წერილობით წყაროებშია რაიმე არსებითი. თუმცა ზოგიერთ წყაროში, მხედველობაში გვაქვს ქსენოფონტეს „ანაბასისი“ სომხური საცხოვრებლის შესახებ ფრიად საინტერესო აღწერილობა. ირანში ლაშქრობიდან სამშობლოსაკენ მიმავალმა ქსენოფონტემ, თავის ლაშქართან ერთად მთელი სომხეთი გაიარა და სხვასთან ერთად სომხური სახლის აღწერილობაც დაგვიტოვა. ქსენოფონტეს ცნობის მიხედვით, ძვ.წ. IV ს. სომხური სახლი ტიპიური ერდოიანი მიწურია [18, გვ. 138], რაც ესოდენ დამახასიათებელი იყო სომხეთის ეთნო-

გრაფიული ყოფისათვის [14, გვ. 101-103]. ძველი სომხეთის ტერიტორიაზე ძელურ-ჯარგვალური ან რაიმე სხვა ტიპის ნაგებობები რომ ყოფილიყო, ისეთ დაკვირვებულ პიროვნებას, როგორც ქსენოფონტე იყო, რასაკვირველია, მის თვალსაწიერს არ გამოჩნებოდა. ამომწურავად თუ არა, გაკვრით მაინც რაღაცას ჩაინიშნავდა. მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ კოჭახურის ტექნიკა თანამედროვე სომხური ყოფისათვის უცნობია. რასაკვირველია არა. სომხეთის ტყიანი ზონის (იჯევანი, დილიჟანი, ბერდი) სოფლებში, აქა-იქ ჯერ კიდევ განაგრძობენ არსებობას ჯარგვალურად ნაშენი სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობები – ქოხსახლი, საბძელი, კარაპანი. ეს კი ასეა, მაგრამ რაც მთავარია, ჩვენთვის უცნობია მისი ყველაზე ადრეული ეგზემპლარების სიღრმისეული პერიოდი.

ანალოგიური ვითარებაა აზერბაიჯანში, რომლის ტერიტორიაზე, ასევე ჯერჯერობით, ძელური შენობა-ნაგებობის ნაშთები არ არის მიკვლეული. რაც შეეხება ეთნოგრაფიულ მონაცემებს, ამგვარი ტექნიკის შენობა-ნაგებობები დასტურდება სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზერბაიჯანში, ირანული მოდემის თალიშებით დასახლებულ რეგიონში – ლენქორანის ზონაში და ისტორიულ აღმოსავლეთ კახეთის პროვინცია საინგილოში, სადაც ქართულ მოსახლეობაში ჯარგვალური ნაგებობები ჯერ კიდევ საკმაოდ რაოდენობითაა [1, ტაბ. 24, 25, 27, 30].

არქეოლოგიურმა, უძველეს წერილობით წყაროებში არსებულმა და ეთნოგრაფიულმა მონაცემებმა ცხადჰყო, რომ ჯარგვალური ტიპის შენობა-ნაგებობები სამხრეთ კავკასიაში ნიშანდობლივად ქართული ეთნოკულტურული სამყაროსათვისაა დამახასიათებელი და როგორც უკვე ითქვა, ამჟამინდელი მონაცემებით მისი ქრონოლოგიური დიაპაზონი ოთხიათასწლეულს მოიცავს.

ახლა გავერკვეთ ამ მხრივ რა ვითარებაა ჩრდილოეთ კავკასიაში, რომელიც ისტორიულადვე დიდი ეთნიკური სიჭრელითაა ცნობილი. თუმცა აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დიდი ეთნიკური სიჭრელის მიუხედავად, მათი ეთნოგრაფიული ყოფა, ერთმანეთისაგან მაინცდამაინც დიდად არ განსხვავდება, რის მიზეზიც, ალბათ, კავკასიური სუბსტრატის უნდა იყოს. და თუ რაიმე სიღრმისეული განსხვავებაა, მხოლოდ აბორიგენებსა და გვიანმოსულ, არაკავკასიური წარმომავლობის ხალხთა შორის შეინიშნება. რაც შეეხება ჩვენთვის საინტერესო საკითხს – კავკასიის ამ რეგიონში ჯარგვალური ტიპის შენობა-ნაგებობათა არსებობას, არქეოლოგიური მასალა ჯერჯერობით მიკვლეული არაა. გამოწვევისად შეიძლება ჩაითვალოს ამ რამდენიმე წლის წინათ ჩრდილო ოსეთში, ერთერთ ყორღანში დადასტურებული ძელების ფრაგმენტები, რომელთა ჯარგვალურობა ჯერ

კიდევ საკითხავია.²⁶ მას დამტკიცება სჭირდება. მაგალითად, ბედენის აკლამაში (ძვ.წ. III და II ათასწლეულების მიჯნა) მუხის ძელებით შექმნილი ნაგებობა აღმოჩნდა. მაგრამ გადაჭრით იმის მტკიცება, რომ იგი ჯარგვალურად იყო ნაგები, მთლად სწორი არ იქნება. სკეფსისის მიზეზი ისაა, რომ აკლამის გრძივი კედლების ძელები პორიზონტალურადაა დაწყობილი, ხოლო განივისა – ვერტიკალურად [4, გვ. 15, 17]. ასე რომ, იყო თუ არა დამახასიათებელი ჯარგვალურად მშენებლობის ტრადიცია ჩრდილოეთ კავკასიის უძველესი ყოფისათვის, ღიად რჩება. ამომწურავი პასუხის გაცემა მხოლოდ მომავალ არქეოლოგიურ აღმოჩენებს ძალუძს.

რაც შეეხება ჩრდილოკავკასიელ ხალხთა ეთნოგრაფიულ ყოფაში ამგვარი სამშენებლო ტრადიციის არსებობა-არარსებობას, სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემების მიხედვით შემდეგი სურათი დგინდება. დაეიწყეთ დასავლეთიდან, რადგანაც აქ არსებული ტყის დიდი მასივები, ჯარგვალური მშენებლობის ტრადიციის აღმოცენების საუკეთესო, ხელსაყრელი პირობების მატარებელია. XIX ს. მეორე ნახევრის ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ამ რეგიონში მოსახლე აბორიგენები, ადიღურ-ჩერქეზული მოდემის ხალხების (აბაზინები, აბაძეხები, შაფსულები, ყაბარდოელები, ადიღეელები და სხვები) ტიპიურ საცხოვრებელ ნაგებობას ბორწნელის სახლი წარმოადგენდა. იგი ყველა ვარიანტში წნულკედლიანი (შიგნიდან თიხით შელესილი) და ლელით დაბურული სახურავით იყო მომთავრებული. ლოკალურ ვითარებაში, ამგვარი სახლები ერთმანეთისაგან მხოლოდ გარეგნული ფორმა-მოყვანილობით და შიდაგეგმარებით განსხვავდებოდა [21, გვ. 161, 162, 203, 206, 239].

ამ მიმართებით განსხვავებულ ვითარებასთან გვაქვს საქმე ბალყარეთსა და ყარაჩაიში. როგორც ცნობილია, თურქული წარმომავლობის ბალყარელები და ყარაჩაელები ჩრდილო კავკასიაში XIV საუკუნიდან დამკვიდრდნენ [21, გვ. 270]. იგივე XIX ს. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, ბალყარელებისა და ყარაჩაელების საცხოვრებელი გაუთლელი ძელებით ნაგებ, მიწური ბანით მომთავრებულ ერთსართულიან ნაგებობებს წარმოადგენდა [21, გვ. 249, 252, 254, 280]. მათ შორის განსხვავება მხოლოდ შიდა გეგმარებაში შეიმჩნეოდა. ამ სახლების წარმომავლობასთან დაკავშირებით, ვიდრე არ გაირკვევა საკითხი, რომ ამ ორმა, ოდესღაც ნომადმა ხალხმა, ამგვარი სამშენებლო ტრადიცია თან მოიტანა თუ კავკასიაში ათვისა (რაც გამორიცხული არ უნდა იყოს), ძნელია გადაჭრით ითქვას რაიმე მათ წარმომავლობაზე. სხვათაშორის სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს მონაცემები, რომელთა მიხედვით გვი-

²⁶ აღნიშნულის შესახებ გ. გოგოჭურისა და გ. ჩიქოვანის 1996 წლის ჩრდილოეთ ოსეთში მივლინების ანგარიშის მოსმენისას შევიტყვეთ.

ანი შუა საუკუნეების მიწურულს ბალყარეთში, ყარაჩაისა და ოსეთში ბინათმშენებლებს უპირატესად ქართველი ხელოსნები წარმოადგენდნენ [22, გვ. 27; 23, გვ. 203-204; 20, გვ. 263]. აქედან ძალაუნებურად ჩნდება კითხვა: კავკასიაში მოსულმა ნომადებმა, რომლებიც ქართველების (უშუალოდ სვანებისა და რაჭველების) გვერდით ცხოვრობენ, სამშენებლო საქმეში ზოგი რამ თავისებურად სამხრეთ მეზობლებისაგან ხომ არ შეითვისეს?

უკვე ხსენებული ჩრდილოკავკასიური ხალხებისაგან განსხვავებით, ოსების, ინგუშების, ჩეჩნებისა და დაღესტნელთა ხალხურ ბინათმშენებლობაში ისტორიულად ქვის არქიტექტურა დომინირებდა [21, გვ. 347, 359, 444, 476, 509, 531, 540]. რაც შეეხება დაღესტნის ტერიტორიაზე მცხოვრებ თურქული მოდგმის ყუმუხებს, რომლებიც კავკასიაში XIV ს. მოვიდნენ, მათ ტრადიციულ საცხოვრებელს XIX საუკუნეშიც კარავი – ტიბიტი წარმოადგენდა [21, გვ. 392, 398].

როგორც ამ მოკლე ისტორიულმა, არქეოლოგიურმა და ეთნოგრაფიულმა მიმოხილვამ გვიჩვენა, ჯარგვალური სამშენებლო ხელოვნების გავრცელების არეალი და სიხშირე კავკასიაში მეტად არაერთგვაროვანია. ზოგიერთი რეგიონისათვის (დაღესტანი, ჩეჩნეთი, ინგუშეთი, ოსეთი) კოჭახურის ტექნიკა უცხო და არატრადიციულია, ზოგან საკმაოდ გვიანდელ მონაპოვრად გამოიყურება, მაშინ, როდესაც საქართველოს ტერიტორიაზე იგი უძველესი ეპოქებიდან მომდინარეა, დიდი სიხშირით იყო და არის გავრცელებული. კავკასიაში საქართველოა ის რეგიონი, სადაც იგი არქეოლოგიურად და ეთნოგრაფიულადაც ნიშანდობლივადაა დამახასიათებელი. ამასთან ერთად, ქართული არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალა, წერილობით წყაროებში არსებულ მონაცემებთან ერთად, ამგვარი სამშენებლო ხელოვნების ეთნოკულტურული მიმღობისა და განვითარების სურათის აღდგენის საშუალებას გვაძლევს.

გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ჯარგვალურმა სამშენებლო ხელოვნებამ, კავკასიაში, თავის ნაირსახოვან განვითარებას მხოლოდ საქართველოში მიაღწია, რომლის საფუძველზე აღმოცენებული და განვითარებული, სხვადასხვა მოდიფიკაციის შესანიშნავი ნიმუშები კვლავაც მასიურად განაგრძობენ არსებობას.

ამგვარად, საფუძველს მოკლებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ კავკასიაში ჯარგვალური სამშენებლო ხელოვნების წარმოშობა-განვითარებისა და ფართო სიხშირით გავრცელების, ყველაზე უმთავრეს კერას საქართველო, მისი ეთნოკულტურული სამყარო წარმოადგენს.

Т. Г. Чиковани

КАВКАЗСКИЙ АРЕАЛ СРУБНОЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

(резюме)

Кавказ — один из древнейших очагов спонтанного возникновения срубной строительной культуры. Однако на его территории она не везде получила повсеместное распространение (Азербайджан, Армения), а в некоторых регионах (Дагестан, Чечня, Ингушетия, Осетия) вовсе не стала традиционной, лишь в Грузии получила широкое распространение и достигла своего высшего развития. Об этом свидетельствуют археолого-этнографические данные и письменные источники, на фоне которых хорошо прослеживается и ее непрерывная культурно-историческая преемственность.

T. Tschikovani

DAS KAUKASISCHE VERBREITUNGSAREAL DER BALKENBAUKULTUR

(Zusammenfassung)

Kaukasus ist ein von der uralten Heimatsland der Balkenbaukunst, deren Verbreitung nicht gleichmäßig ist und die chronologische Rahmen seiner ursprünglichen Herkunft auch nicht zusammenfallen. In manchen Gebieten kommen sie weniger vor (Azerbajdschan, Armenien), aber für die anderen Regionen waren sie überhaupt nicht altherkömmlich (Dagestan, Inguschetien, Tschetschenien, Osetien). Georgien ist im Kaukasus das einzige Gebiet, wo solche Balkenbautechnik historisch existierte und weitweg verbreitet war.

Nach den Angaben der archäologischen, ethnographischen und schriftlichen Quellen wurde festgestellt, daß die nach dieser Technik gebaute bis jetzt bekannten alten Bauten auf dem Territorium Georgiens zur II. Hälfte des 3. Jt. v. Chr. gehören ("Kochrigora" in Samgori). Dabei wurde auch ihre historisch-kulturelle Kontinuität festgestellt, daß die erwähnte Baukultur überwiegend für Georgien charakteristisch war und daß sie in der eigenartigen ethnokulturellen Umgebung entstanden worden war.

ლიტერატურა

1. ადამია ილ. ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრება. საინგილო. თბ., 1979.
2. ბარამიძე მ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ძვ.წ. II-I ათასწლეულის პირველ ნახევარში. – ავტორეფ. ისტ. მეცნ. დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1998.
3. გამყრელიძე გ. ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები. თბ., 1982.
4. გობეჯიშვილი გ. ბედენის აკლდამა. – ძმ, № 12, 1967, გვ. 15-17.
5. გოგაძე ე. სამგორის გორასამარხი. – ქსე, ტ. 8, 1984, გვ. 710.
6. გოგაძე ე. კოლხეთის ბრინჯაოსა და ადრერკინის ნამოსახლართა კულტურა. თბ., 1982.
7. კასტელი კრისტოფორო. ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ. თბ., 1977.
8. ლამბერტი არქანჯელო. სამეგრელოს აღწერა. ტფილისი, 1901.
9. ლორთქიფანიძე ოთ., ვანი. ოქრომრავალი კოლხეთის უძველესი რელიგიური ცენტრი. მაინცი, 1996.
10. მიქელაძე თ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვედა წელზე. თბ., 1978.
11. მიქელაძე თ. ქსენოფონტის „ანაბასისი“. თბ., 1960.
12. რამიშვილი აღ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ზემო ხაშურის სარწყავი სისტემის

მშენებლობის ზონაში, 1984 და 1985 წლებში. – ძმ, № 4, 1987, გვ. 31-35.

13. ყიფიანი გ., ამაშუკელი ნ. კოლხური და ფრიგიული სახლები. თბ., 1955.
14. ჩიქოვანი თ. ამიერკავკასიის ხალხურ საცხოვრებელ ნაგებობათა ისტორიიდან. თბ., 1967.
15. ხახუტაიშვილი დ. მშენებლობის უძველესი ნიმუში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთიდან. ბათუმი, 1980.
16. ნოშტარია ნ. კოლხეთის ძველი მოსახლეობა და მათი შესწავლის პრობლემა. – სმამ, ტ. VI, № 6, გვ. 465-473.
17. Джапаридзе В., Берадзе Т., Джикия Л., Цитайшвили З. Археологические разведки и раскопки в зоне строительства Варцихской ГЭС. – ПАИ, 1977 (1980), с. 251 – 262.
18. Ксенофонт. Анабасис. М. – Л., 1936.
19. Лежава Г., Джандиери М. Народная башенная архитектура. М., 1976.
20. Магометов А. Культура и быт осетин – ского народа. Орджоникидзе, 1963.
21. Народы Кавказа. М., 1960, т. I.
22. Н. – Л. Переходное состояние горцев Северного Кавказа. Тифлис, 1896.
23. Робакидзе А., Харадзе Р. К вопросу о сванско – балкарских этнокультурных взаимоотношениях. – О происхождении балкарцев и карачаевцев. Нальчик. 1960.
24. Сумбадзе Л. Колхидский дом Витрувия. Тб., 1960.

არქეოლოგიის ისტორია
ИСТОРИЯ АРХЕОЛОГИИ
HISTORY OF ARCHAEOLOGY

მარიამ მუშლაძე

**არქეოლოგიური აღმოჩენები საქართველოში „დროებასა“ და „ივერიაში“
გამოქვეყნებული მასალების მიხედვით**

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში განსაკუთრებით ღვივდება ინტერესი საქართველოს წარსულისადმი. სულ უფრო დიდ ყურადღებას იქცევს საქართველოს ისტორია და მის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა. იმდროინდელ პრესაში უხვადაა ცნობები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში არქეოლოგიურ აღმოჩენათა შესახებ.

ამ მხრივ განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია XIX ს-ის მეორე ნახევრის გაზეთები „დროება“ და „ივერია“, რომლებიც დიდ ადგილს უთმობდნენ არქეოლოგიურ აღმოჩენათა მიმოხილვას. გაზეთებში ქვეყნდებოდა მოკლე ცნობები, რომლებიც გაერთიანებული იყო რუბრიკებში: „ახალი ამბავი“, „ჩვენებური ამბები“, „საქართველო“, „არქეოლოგია საყურადღებოდ“. მათი ავტორები ძირითადად უცნობია. ამის პარალელურად არქეოლოგიურ აღმოჩენათა შესახებ იბეჭდებოდა ვრცელი კორესპონდენციებიც, რომელთაც ავტორები ჰყავდათ. საინტერესო სტატიებს აქვეყნებდნენ: დ. წერეთელი, ი. ალხაზიშვილი, ი. მეუნარგია, ა. ნანეიშვილი, რ. მრეველიშვილი, კ. ყიფიანი, კ. ანთაძე, მ. იანქოშვილი და სხვები. ისინი მოწოდებით მიმართავდნენ საქართველოს მოწინავე საზოგადოებრიობას, ყურადღება მიექციათ არქეოლოგიური ძეგლებისათვის და დაღუპვისაგან გადაერჩინათ ისინი.

წერილები მოდიოდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან. არქეოლოგიურ აღმოჩენათა სიმრავლით გამორჩეული ადგილი ეკავა: მცხეთას, ვანს, საჩხერეს და სხვ. ეს აღმოჩენები საფუძვლად დაედო შემდგომ სტაციონარულ კვლევა-ძიებას, რომლისადმი ინტერესი დღემდე არ შენელებულა.²⁷

1872 წლის 4 თებერვალს გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნდა სერგეი მესხის წერილი – „მცხეთის აკლდამები“. წერილი შეეხებოდა მცხეთიდან თბილისამდე გზის გასაყვანი სამუშაოების დროს აღმოჩენილ არქეოლოგიურ ნივთებსა და ადამიანის ძვლებს. ამ აღმოჩენებისათვის მთავრობას ყურადღება მიუქცევია და სამუშაოზე სამეთვალყურეოდ გაუგზავნია კავკასიაში მოღვაწე ავსტრიელი მეცნიერი ფ. ბაიერნი. ფ. ბაიერნმა ბევრი რამ საყურადღებო იპოვა

და გაზეთ „კავკაზში“ დაწერა თავისი გამოკვლევა, სადაც აღწერა ზოგიერთი ნივთი, რომელიც მცხეთის ახლო-მახლო ადგილებში მოიძია [1, გვ. 3-4].

მცხეთის აღმოჩენებს ეხება 1881 წელს „დროებაში“ გამოქვეყნებული იონა მეუნარგიას წერილი „არა არს დაკარგული, რომელ არა“. წერილში ლაპარაკია იმაზე, თუ როგორ აღმოჩენია ოთხ დაქირავებულ მუშა თათარს, მიწის სამუშაოების დროს, მცხეთის ტაძართან აკლდამა, რომელშიც თითქოს ბევრი ოქრო ყოფილა. მათ ეს ნივთები ნაცვლად იმისა, რომ ეკლესიისათვის გადაეცათ, ერთმანეთში გაუყვიათო [2, გვ. 1-2].

ამ წერილს გამოხმაურებია მცხეთის სვეტიცხოველის დეკანოზი რომანოზ მრეველიშვილი. იგი წერდა, რომ მეუნარგიას მიერ გამოქვეყნებული ცნობა სინამდვილეს არ შეეფერებოდა. აკლდამაში, რომელიც გალავნის გარეთ იქნა ნაპოვნი, გამოჩნდა ექვსი ადამიანის ხელის მსგავსი ოქროს ფურცელი, წონით ერთი მისხლის მეოცედს თუ აიწონის. ერთი ახალი მთვარის მსგავსი, რაღაც შავი მეტალის ნივთი, ოქროს ვარსკვლავებით და ზედ ამოჭრილი კაცი, რომელსაც ხელში შუბი უჭირავს და თიხის ჭურჭლის ნატეხები. ეს ნივთები მაშინვე აუწონიათ და შეუნახავთ ეკლესიის სამალავში. განზრახულია მათი წარდგენა არქეოლოგიური კომიტეტის თავმჯდომარესთან, გენერალ კომაროვთან, არქეოლოგიურ კრებაზე განსახილველად [3, გვ. 3].

1889 წლის ივლისში გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნდა ცნობა, რომ ერთმა ბერძენმა, რომელსაც ნებართვა ჰქონდა მთავრობისაგან ოქრო-ვერცხლის ძიებისა, მცხეთაში აღმოაჩინა მიწაში ჩაფლული შენობა, რომელიც ნაგები ყოფილა კარგად გათლილი ქვებით. ერთი ქვა აჭრელებული ყოფილა ზედწარწერებით. ცნობას აქვეყნებს ავტორი ინიციალებით ე.ი. [4, გვ. 1].

მცხეთის აღმოჩენებს შეეხება „ივერიაში“ 1891 წელს გამოქვეყნებული გ. მრეველიშვილის წერილი: აქ ერთმა ადგილობრივმა მცხოვრებმა ჭის თხრის დროს იპოვა ვერცხლის სურა. ამბობენ, რომ სურასთან ერთად ფულიც იყო, რომელიც რაღაც წარწერებით ყოფილა დაფარული [5, გვ. 2].

²⁷ გ. გამყრელიძე, ქართული არქეოლოგიის ისტორიიდან. თბ., 1996. აქვეა მითითებული სათანადო ლიტერატურა.

1902 წელს კიდევ ერთხელ გამოქვეყნდა წერილი მცხეთის აღმოჩენების შესახებ. მცხეთის ზემოთ, რკინიგზის პირას, არმაზის ხევთან, ნავთსადენისათვის თხრიდნენ ფერდობს. აქ აღმოჩნდა რამდენიმე აკლდამა ერთი საჟენის სიღრმეზე. აკლდამებში ყოფილა ძველი ნივთები ვერცხლისა და ოქროსი: ბადია, ლიტრა, ჩარეკები და რამდენიმე ბეჭედი. აგრეთვე ორი ხუთხუთნაფიანი ქოცო ანუ ქვევრი. ეს ნივთები მუშებს გაუყიდათ. წერილის ავტორი უცნობია [6, გვ. 2].

1872 წელს, 22 თებერვალს „დროებაში“ დაიბეჭდა ლ. ხირსელის წერილი სიღნაღის მახლობლად, სოფელ ვაქირთან აღმოჩენილ აკლდამებზე. ახალი გზის მშენებლობის დროს მუშებს კლდე ჩამოეჭრათ და ამ ჩამონატყერში გამოჩენილიყო აკლდამები. ავტორი დაწვრილებით გადმოგვცემს მათ აღწერილობას. აკლდამები აშენებული ყოფილა თლილი ქვებით. თავთან მიცვალებულს სდებია ერთი ბრტყელი ქვა. თავზედაც 4-დან 7-მდე ქვა ეხურა. ჩონჩხები დაუზიანებლები ყოფილა. თავსა და ბოლოში მიცვალებულებს ედგათ თიხის ქონები. ავტორი ცდილობს დაასაბუთოს ამ აკლდამების სიძველე, მაგრამ გარკვეულ თარიღს ვერ იძლევა და დასძინს, რომ აკლდამების გამოკვლევა და დათარიღება მცოდნე კაცების საქმეა და მათ უნდა მიაქციონ ყურადღება ამ საინტერესო ძეგლებსო [7, გვ. 3-4].

1872 წლის მაისში რუბრიკით „საქართველო“ „დროებაში“ გამოქვეყნდა ცნობა იმის შესახებ, რომ ფ. ბაიერნს კახეთში, მარიენფელდის კოლონიასთან, ივრის ნაპირას, აღმოუჩენია მცხეთის აკლდამების მსგავსი 10 აკლდამა. თითო აკლდამაში 5-6 ადამიანი ყოფილა თურმე დასაფლავებული. ცნობა „დროებაში“ გაზეთ „კავკაზიდან“ ყოფილა გადმობეჭდილი. ავტორი უცნობია [8, გვ. 2].

1876 წლის მარტში „დროების“ № 37-სა და № 38-ში დაიბეჭდა სხვიტორელის (დავით წერეთელი) წერილი, რომელიც შეეხებოდა საჩხერის მახლობლად თოღაძეების ციხესთან მწყემსების მიერ ნაპოვნ განძს. ფული სუფთა ვერცხლისა ყოფილა და მწყემსებს იგი ებრაელებისათვის მიუყიდათ. ამავე ციხის მახლობლად გლეხ ზამბახიძეს დაუწყია სახლის შენება და საძირკვლის გათხრის დროს უპოვია სამარხები. სამარხში განძიც ყოფილა, რომელიც ზამბახიძეს ვაჭრებისათვის მიუყიდა. სამარხში აღმოჩენილ განძში ყოფილა ნივთი, რომელიც საყვირს წააგავდა და შემკული ყოფილა ცერის ფრჩხილის სიდიდე ქვით. შეგნიდან დახატული ყოფილა სამი მეფე გვირგვინებით. „სხვიტორელი“ ვარაუდობს, რომ ეს „მეფეები“ რომაელები უნდა ყოფილიყვნენ. შუაში გამოსახული „მეფე“ პირდაპირ იყურება, გვირგვინები კი მას უყურებენ. სამთავეს თავისი სახელები უწერიათ ქვეშ ბერძნულად თუ ლათინურად. სტატიის ავტორს ლათინური ასოების მიმსგავსებით ერთი სახელი

წაუკითხავს – „დანიუ“. ამ სტატიის „დროებაში“ გამოქვეყნების შემდეგ ზამბახიძეს კიდევ გამოუჩენია რამდენიმე ოქროს ფული და ერთი ოქროს ბეჭედი. „სხვიტორელის“ აზრით, ეს ფულები მოჭრილი უნდა იყოს იულიუს კეისრის დროს. ფულები მას გადაუცია ქუთაისის გიმნაზიის ლათინური ენის მასწავლებლისათვის წარწერების წასაკითხავად [9, გვ. 2; 10, გვ. 2].

ამავე წლის მაისში „დროებაში“ დაიბეჭდა ცნობა საჩხერის მახლობლად სოფელ კორბოულში აღმოჩენილი განძის შესახებ [11, გვ. 2]. საჩხერეს სიძველეებს შეეხება მოგვიანებით 1886 წლის 27 აპრილს „ივერიაში“ გაზეთ „კავკაზიდან“ გადმობეჭდილი ცნობა. ავტორი უცნობია, მაგრამ ჩანს, რომ განათლებული და მცოდნე კაცი ყოფილა. იგი მოუწოდებს ეთნოგრაფებს და არქეოლოგებს, რომ ყურადღება მიაქციონ საჩხერის მინდვრებს. გორები თავისი მდგომარეობითა და შეხედულებით ძალიან გვანან ძველ აკლდამებს და ისინი რომ გაითხაროს, შეიძლება ბევრი მასალა აღმოაჩინოს კაცმაო [12, გვ. 2].

1876 წელს „დროებაში“ დაიბეჭდა ცნობა იმის შესახებ, რომ სოფელ საჩინოში (ვანი), ახვლედიანების გორაზე, ბალავრის თხრის დროს, უნახავთ თლილი ქვით ნაგები გალავანი. აქვე ხშირია ძვირფასი ნივთების აღმოჩენის შემთხვევები – წერს გაზეთი. განსაკუთრებით წვიმის შემდეგ. ისე არ იწვიმებს, რომ ახვლედიანების კარებთან არ ჩამოიშანოს ნიაღვარმა გორიდან ოქროს ბეჭედი, ძეწკვი ან მონეტა. აქ აღმოჩენილი ნივთებიდან საინტერესოა: ოქროს ლანგარი, ოქროს ბეჭედი ლალის თვლით, რომელზეც ამოჭრილია ქალის სახე და სხვ. [13, გვ. 1].

ვანის აღმოჩენების შესახებ 1889 წელს „ივერიაში“ წერდა: აქ მცხოვრები ახვლედიანების ეზოებში ხშირად პოულობენ ოქროს ნივთებს, განსაკუთრებით წვიმის შემდეგ. ვანში აღმოჩენილმა სიძველეებმა დაინტერესეს ფრანგი იაკობი და ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორი სტოიანოვი. მათ დაიწყეს გათხრები და აღმოაჩინეს რაღაც მოზრდილი შენობა. აქვე აღმოჩენილ იქნა უამრავი ძველი ნივთი: სამკაულები, ფულები, ჭურჭელი და სხვ. საყურადღებოა, რომ აქ აღმოჩენილი იქნა გადადუღებული ოქრო. წერილის სათაურია „ხმა რიონის მარცხენა ნაპირიდან“, ავტორია „თანხარელი“ [14, გვ. 3].

1878 წლის 23 აგვისტოს გაზეთ „ივერიაში“ დაიბეჭდა თავად გიორგი ორბელიანის წერილი, რომელიც შეეხებოდა შემთხვევით არქეოლოგიურ აღმოჩენას აბასთუმანთან. აბასთუმანთან ახალციხემდე გზის გაყვანის დროს მუშებს ერთი ეკლესია აუფეთქებიათ. ეკლესიის ქვეშ აღმოჩნდა აკლდამა. აკლდამის ერთ მხარეს ყოფილა ერთი ცხედარი, მეორე მხარეს – 3 თუ 4. აკლდამის ქვაზე წარწერები ყოფილა. ცალკე მდებარე ცხედარს გულზე ჰქონია ჯაჭვი, რომელზეც ძვირფასი თვლებით შემკული ჯვარი

ეკიდა. ზემოდან თურმე ელაგა ძვირფასთვლიანი ბეჭედი და გვირგვინი. ეს ცხედარი, ეტყობა, ქვის კუბოში ყოფილა. ქვა, რომელშიც ცხედარი დებულა ამოჭრილი ყოფილა. თავთან კი გვირგვინის მსგავსად გამოჭრილი ქვა სდებია, რომელსაც სხივები ჰქონია გაკეთებული. ორბელიანის სიტყვებით, იმ ადგილას, სადაც ეს აკლდამა უპოვიათ, მცხოვრებლები კურცხანას ეძახიან. იქვე ყოფილა ძველი ნასოფლარი და ნაეკლესიარი [15, გვ. 1].

1879 წლის სექტემბერში „დროების“ № 191 და № 192-ში გამოქვეყნდა ილია ალხაზიშვილის ფელეტონი „ძველად ნაშთენი ნაქალაქევი და ნასოფლარები ოცხეს (აბასთუმნის) ხეობაში“. ფელეტონი 7 ნაწილისაგან შედგება. მასში მოცემულია ოცხეს ხეობის ისტორიული და არქეოლოგიური აღწერილობა. ფელეტონის პირველ თავში ავტორი აღწერს ერთ შემთხვევით აღმოჩენილ სამარხს, რომელიც 1878 წელს გზის გაყვანის დროს აღმოუჩენიათ მუშებს. ამ სამარხში მიცვალებული ქვის კუბოში ესვენა იმგვარად, თითქოს შიგ ჩაუკირავთ, ე.ი. ქვაში სხეულის თითოეული ნაწილისათვის ადგილი ყოფილა ამოჭრილი და ისე ყოფილა მიცვალებული შიგ ჩასვენებული. მუშებს ამ კუბოში უნახავთ სამინელი დიდი ძვლები და თავი (კენჩხა). ამბობენ, რომ მიცვალებულს მარჯვენა მკლავზე ოქროს სალტე ჰქონია, მაგრამ მუშებს დაუძალავთო. აქვე აღმოჩნდა ორი ქვა ხუცური წარწერით [16, გვ. 2; 17, გვ. 2].

1881 წლის 26 აგვისტოში „დროებაში“ დაიბეჭდა ა. ნანეიშვილის სტატია, რომელიც შეეხებოდა ქობულეთში, მდინარე კინტრისპირას აღმოჩენილ არქეოლოგიურ ნივთებს. ნანეიშვილს თვითონ მოუნახულებია აღმოჩენის ადგილი და გასცნობია არქეოლოგიურ მასალას. იგი სტატიაში დეტალურად აღწერს თითოეულ არქეოლოგიურ ნივთს, რომელთა შორის არის:

„1. ორი ნაჯახის მსგავსი ნივთი, ორივე მწვანე ფერის, ემჩნევა, რომ მეტალისაგან არიან გაკეთებულნი, სიმწვანე სქლად აზით ნაჯახებს. ორივე კარგი, წმინდა ხელობისა, პირი კარგად აქვთ მოლესილი.

2. ერთი გალესილი დანის მსგავსი იარაღი, იმავე ნივთიერებისაგან გაკეთებული და იმავე ფერისა.

3. ორი ანკისის მსგავსი იარაღი იმავე ფერისა. ორივე კარგი ხელობისა და გველის კანისფრად არიან დახატულნი. ერთ მათგანს ერთი თავი ბრტყელი აქვს და ამ თავის ცალ გვერდზე მშვენივრად არის გამოხატული თევზი.

4. კიდევ არის რაღაც პირუტყვის გამოსახულება სპილენძისა, ერთობ მოკლე ფეხებზე დგას. თავი სამკუთხედს ჩამოჰგავს და არ ეტყობა სახეზე თვალ-პირი.

5. ერთი პატარა ჭინჭილა, თიხის ნატეხები და რამდენიმე სხვადასხვა ფერის მძივი“.

სტატიის ბოლოს ნანეიშვილს გაუკეთებია მინაწერი იმის თაობაზე, რომ ბათუმის ერთ

მცხოვრებს ნაეკლესიარ ადგილზე უპოვია ბეჭედის მსგავსი ნივთი, რომელზეც კაცია გამოსახული. კაცს თითო ხელში თითო კვერთხი უჭირავს. კვერთხების თავზე დაბჯენილია რაღაც ფრინველის მსგავსი. კვერთხების ირგვლივ რაღაც ფიგურებია გამოსახული [18, გვ. 2].

1881 წლის სექტემბერში „დროებაში“ დაიბეჭდა წერილი სოფელ ალში (ხაშური) აღმოჩენილი ნივთების შესახებ. სოფელ ალში, ციხესთან, ნიაღვრის მიერ მორღვეული მიწის ჭრილში, ერთმა მეწიქვილემ იპოვა ქოთანის თეთრი ფულით, რამაც ძალზე გაახარა ურები, რადგან ადგილობრივმა მამასახლისებმა მას ყურადღება არ მიაქციეს [19, გვ. 2].

1884 წელს სოფელ სურებში გზის სამუშაოების დროს უპოვიათ შავ ლითონზე ამოჭრილი კაცის გამოსახულება. იგი შემოსილი ყოფილა გრძელი სამოსელით, რომელიც კისერს არ უფარავდა. თავზე ეხურა ქუდი, რომელიც რაღაცით მუზარადს ჩამოჰგავდა. კაცს წვერ-ულვაში არ ჰქონდა (შესაძლოა გამოსახულება ქალისა იყო). არც ხელ-ფეხი ჰქონდა ჩამოსხმული [20, გვ. 3]. წერილს ხელს აწერდა „სურებელი“.

1885 წელს სოფელ ტირძისთან (გორის მაზრა) გზის სამუშაოების დროს უპოვიათ ადამიანის ძვლები და შუბის ნატეხები. ეს უკანასკნელი ივ. სულხანოვს წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმისათვის შეუწირავს [21, გვ. 2].

1886 წლის იანვარში „ივერია“ წერდა სიღნაღში აღმოჩენილი ძველი ფულების შესახებ. ფულებზე ქართველ მეფეთა სახელები ყოფილა ხუცური ასოებით ამოჭრილი. ფულების მეორე მხარეზე თევზებისა და რაღაც ცხოველების გამოსახულებები ყოფილა [22, გვ. 2].

1886 წლის მარტში „ივერიის“ № 47-ში დაიბეჭდა წერილი, რომელიც შეეხებოდა რაჭაში აღმოჩენილ სიძველეებს.

რაჭველმა გლეხმა ხიდშელმა საკაოს მთაზე იპოვა წითელთვლიანი ყვითელი ბეჭედი, დაჯანგული შუბები და შუშის ნატეხები. შემდეგ იმავე ადგილას აღმოჩენილა ხუთი ჭრელი თიხის მძივი და რაღაც ჭურჭლის ყური. სოფელ ხიმში კი ერთმა გლეხმა ახლადგაყვულ ადგილზე სახნისის წვერით ამოყარა მიწიდან ძველი ნივთები: ოქროს ბეჭედი, სამაჯე და თიხის პატარა ჭურჭელი [23, გვ. 2-3].

1886 წლის აპრილში „ივერიაში“ დაიბეჭდა ცნობა დარიალის ხეობაში წარწერიანი ქვის აღმოჩენის შესახებ. ერთ ვიღაც თათარს დარიალის ხეობაში უპოვია ძველი ქვა ლურსმულის მსგავსი წარწერით. ეს ქვა უნახავს ფოტოგრაფ ალ. როინაშვილს, რომელიც აგროვებს კაკასისის საარქეოლოგიო ნივთებს და თათარისაგან, როგორც ამბობენ, 20 თუმნად უყიდა. წარწერა გადაუღია და მოსკოვში გაუგზავნია არქეოლოგიის მოყვარე გრაფ ბობრინსკისათვის [24, გვ. 1].

1886 წელს, მაისში, „ივერიაში“ გამოქვეყნდა ვ. მაჭავარიანის წერილი, რომელიც შეეხებოდა სოხუმის მახლობლად წებელდაში აღმოჩენილ ძველ ნაშთებს, რომელთა შორის დიდი უმრავლესობა ქრისტიანული ნივთები იყო. ეს ნივთები ვრცლად განუხილავს ისტორიკოს დიმიტრი ბაქრაძეს: „ამ ნივთების პოვნამ და განხილვამ მოგვცა საფუძველი მსჯელობისა, რომ აფხაზეთში ქრისტიანობა მტკიცედ ფეხზე მდგარა და ქართველებს დიდი გავლენა ჰქონიათ აფხაზებზე“ [25, გვ. 2].

იმ პერიოდის პრესაში შედარებით მცირედ, მაგრამ მაინც ვხვდებით ცნობებს თბილისის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ სიძველეთა შესახებ. ერთ-ერთი ასეთი ცნობა დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1887 წელს, მაისში. ავტორი უცნობია. წერილში აღწერილია, თუ როგორ იპოვეს წყლის გასაყვანი მიწებისათვის არხების თხრის დროს მუშებმა თათრის მოედანზე და შეითან-ბაზარში არქეოლოგიური ნაშთები. ძველი კედლები ზოგი აგურით იყო ნაგები და ზოგი თლილი ქვით, რიყის ქვებით მოგებული ქუჩის ფრაგმენტები, წყლის გასაყვანი თიხის მიწები, სამალავები, აგრეთვე რაღაც ორმოები, რომლებიც, ავტორის აზრით, ან ჭისა უნდა ყოფილიყო, ან საჭიროების ადგილისა. ავტორი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ ყოველივე ამას სხვა, განათლებულ ქვეყანაში, სადაც არქეოლოგები არიან, დიდ ყურადღებას მიაქცევდნენ და გაფაცოცებით გამოიკვლევდნენო. ყოვლად შეუძლებელია, სულაც რომ არ იპოვებოდეს რაიმე თვალსაჩინო საარქეოლოგიო ნივთი, მაინც თვით ნაგებობა კედლებისა, აგურის ღორღი, რაიმეს აგვიხსნიდა ძველის ქალაქისას, რომელსაც მრავალი საუკუნის წინ უარსებია ახლანდელი აყვავებული თბილისის ქვემო [26, გვ. 1-2].

1888 წლის 4 აგვისტოს „ივერიაში“ დაიბეჭდა ვ. კოპტონაშვილის წერილი. წერილი შეეხებოდა ჯავახეთის ერთ-ერთ სოფელს, მურჯის, რომელიც მდებარეობდა სოფ კოთელიდან ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს ერთი ვერსის მანძილზე. კოპტონაშვილი აღწერს მურჯის სიძველეებს, რომელთაგან გამოყოფს ერთს. შუაგულ სოფელში, ერთ ადგილას, ყოფილა დიდი, მრგვალი, წისქვილის ქვის მსგავსი, შავი ქვა, რომელიც ავტორის აზრით, ზეთის სახდელი უნდა ყოფილიყო. ყველა ნასახლართან ყოფილა კალოები და პურის შესანახი ორმოები. ნასოფლარის მახლობლად ყოფილა ნაეკლესიარი და სასაფლაოები. კოპტონაშვილი თავის სტატიას ამთავრებს მოწოდებით მკითხველისადმი: ასეთი ადგილები ჯავახეთში ბლომად მოიპოვება და კარგი იქნება ჩვენი არქეოლოგები ყურადღებას მიაქცევდნენო [27 გვ. 2].

1894 წლის 15 დეკემბერს „ივერია“ წერდა დუშეთის მაზრაში აღმოჩენილი სიძველეების შესახებ. ანანურსა და ჟინვალს შუა, გზის სამუშაოების დროს, აღმოჩნდა ბრინჯაოსა და რკინის ნივთები, რომელთა შორის ყოფილა:

ძალზე დაჟანგული რკინის აღვირი, ბრინჯაოს სამაჯური, რომელიც შესაძლოა, ოქროთი იყო დაფარული, ყელზე შესაბამელი ტყვიის რგოლი. ავტორი ცალ-ცალკე აღწერს თითოეულ ნივთს და აღნიშნავს, რომ ეს ნივთები თიანეთის მაზრის უფროსმა ნ. ალექსი-მესხიშვილმა „წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მუზეუმს შესწირაო [28, გვ. 4].

1895 წლის იანვარში „ივერიაში“ დაიბეჭდა ილია ჭიჭინაძის წერილი „არქეოლოგთა საყურადღებოდ.“ წერილი შეეხებოდა სადგურ ხაშურთან, ბორჯომის რკინიგზის შტოზე, გორხათის ეკლესიის მახლობლად არსებულ ძველი დროის აკლდამებს, რომლებიც აღმოჩენილია გზის სამუშაოების დროს. აკლდამებში იყო დიდი რაოდენობით სპილენძის ნივთები: დანები, ხანჯლები, ისრის ნამტვრევები, ცულები, აზიური სადგისების მსგავსი ნივთები, რომელთაც მშვენიერი ხელობა კიდევ შერჩენოდათ, მძივები, ელის ძეწკები, მაკრატლები და სხვ. ნივთები კარგად ყოფილა შენახული. ზოგიერთ ნივთს ზედ რაღაც გაუგებარი წარწერა ჰქონია. მიწის მფლობელი ყოფილა აზნაური თურმანიშვილი. ი. ჭიჭინაძე მოუწოდებდა საზოგადოებას, რომ დროზე მიექციათ ყურადღება ამ ნივთებისათვის, რათა უპატრონოდ არ დაკარგულიყო [29, გვ. 2].

იმავე წლის აპრილში „ივერიაში“ გამოქვეყნდა ნიკო ველისციხელის წერილი, რომელიც შეეხებოდა სოფელ ველისციხეში (გურჯაანი) აღმოჩენილ სიძველეებს. მუკუზნის ფოსტის სადგურის მახლობლად, ძველი ეკლესიის დანგრევისას, მუშებმა საძირკველში იპოვეს ერთი ხუთნაფიანი ქოცო. მუშებმა ამ ქოცოში აღმოაჩინეს ერთი თავსახურავიანი დიდი თიხის ჯამი. როცა ჯამისათვის სახურავი აუხდიათ, უნახავთ შემდეგი ნივთები: ერთი ოქროს დიდი სამაჯური, ერთი ოქროს დიდი ბეჭედი ფირუზის თვლით და ერთიც ამგვარივე პატარა ბეჭედი ფირუზისავე თვლით. ეს ნივთები მუშებმა წარუდგინეს მაშინდელი საუფლისწულო მამულების მმართველს ბ. ბაგაუტს ხ30, გვ. 2-3].

1895 წელს, ნოემბერში „ივერიაში“ გამოქვეყნდა რაჟდენ კანდელაკის წერილი: სოფელ ნიგორზღვაში (სამტრედია), რომელიც ერთ ვერსზე მდებარეობს საჯავახოს რკინიგზის სადგურიდან, ნიაღვარს ერთ ფერდობზე დიდი თხრილი გაუკეთებია და გამოუჩენია ქვევრი, რომელსაც თავზე სარქველი ეხურა პატარა ჭუჭრუტანით. ქვევრი ადამიანის ძვლებით ყოფილა სავსე. იქვე იდგა პატარა, დიდტუჩიანი დოქი. ავტორი ამბობს, რომ ამ არე-მარეში საერთოდ მრავალი ციხის ნანგრევი და კედელი, ერთ ადგილას კი გვირაბიც ყოფილა. ამას წინათ, აქ სოფლელებს ძველი ფულებიც უპოვიათო. კანდელაკის აზრით აქ ადრე ეგვიპტელებს უცხოვრიათ. რის საფუძველზე აკეთებს ავტორი ასეთ დასკვნას, არ ჩანს. დასასრულს რაჟდენ კანდელაკი მოუწოდებს არქეოლოგებს, რომ ყურადღება მიაქციონ ამ ადგილებს. მარტო გასეირნებით და

დათვალიერებით არაფერი გამოვა, საჭიროა მიწის გათხრაც. ვინ იცის, შეიძლება რაიმე საინტერესო და ჩვენი მეცნიერებისათვის სასარგებლო მასალა აღმოჩნდესო [31, გვ. 2-3].

1899 წლის სექტემბერში „ივერიაში“ ვხვდებით ასეთ ცნობას: საქართველოს საექზარზოსოს საეკლესიო მუზეუმის წევრმა ბ-მა ნატროშვილმა წარადგინა ამ მუზეუმში სიღნაღის მაზრის სოფელ შირაქში, კიკაოციხის მთის მახლობლად აღმოჩენილი თიხის კერპი, რომელსაც კაცის სახე ჰქონია. იმ ადგილას, სადაც ეს კერპი უნახავთ, მრავალი ნაცარი და ნახშირი აღმოუჩენიათ [32, გვ. 2].

ამავე წლის სექტემბერში „ივერიაში“ გამოქვეყნდა ცნობები საკურწეში (ჭიათურა) და ტიმხალში (სიღნაღი) არქეოლოგიურ აღმოჩენების შესახებ.

ერთი კლდის ძირში სოფლები ნახულობდნენ ძველ ნივთებს. აქ აღმოჩენილი იქნა შუბი და ისარი, ძვირფასი თვლებით შემკული ბეჭედი, აქვე აღმოჩნდა მოგვიანებით კაცის ძვლები და თიხის ხელადა. აქაურ მინდვრებში ბავშვები ხშირად პოულობენ გაქვავებულ ცხოველებსო. წერილის ავტორია მესამე ლოსაბერიძე [33, გვ. 2-3].

კავკასიის მუზეუმის კონსერვატორმა ბ-მა კენიგმა დაათვალიერა ტიმხალში აღმოჩენილი მამონტის ძვლები. მამონტის ძვლებს კავკასიაში მესამედ პოულობენ [34, გვ. 2ჯ].

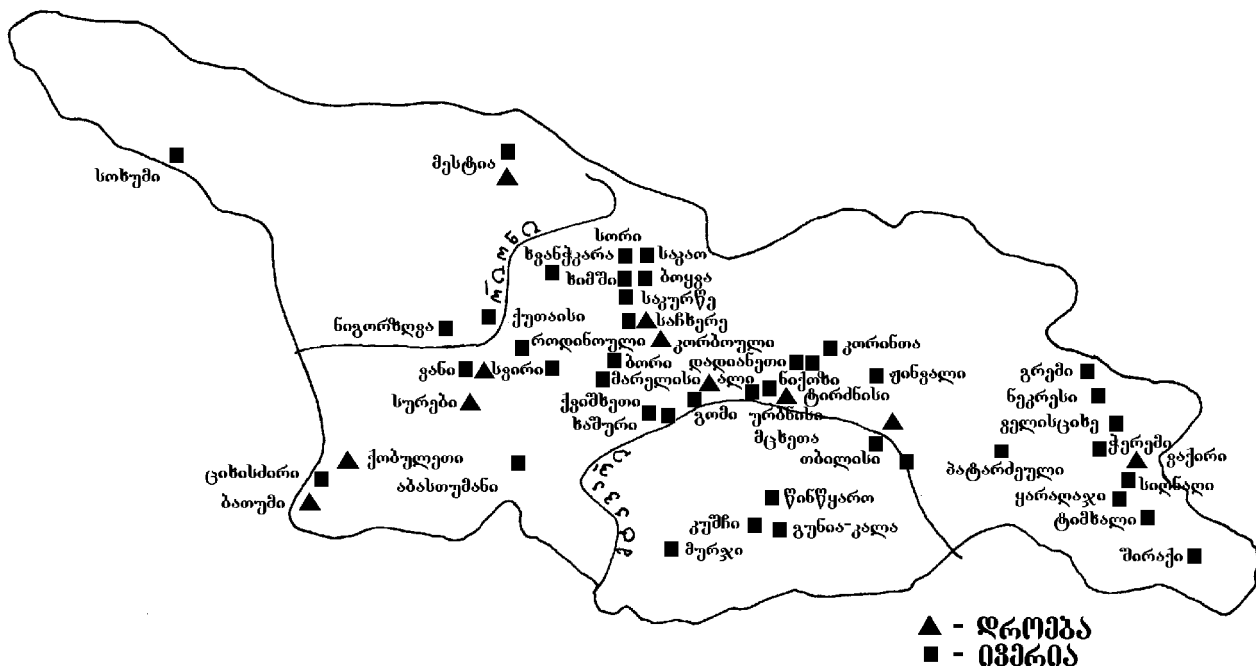
1900 წელს „ივერიაში“ დაიბეჭდა მათე იანქოშვილის წერილი. წერილში ნათქვამია, რომ პატარძეულის (საგარეჯო) ტყეში წვიმას მიწა გადაურეცხავს და წყლის მიღები გამოუჩენია. რამდენიმე კაცი წასულა და უთხრია ის ადგი-

ლი. გამოჩენილა მშვენივრად შენახული წყლის მიღები. ავტორი იძლევა ამ მიღების აღწერას: თითო მილი სიგრძით ყოფილა სამი მტკაველი. სიგანე თავში ორი გოჯი, ბოლოში სამ გოჯზე ცოტა ნაკლები. სისქე ყოფილა ერთი თითის ტოლა. თავს, ერთი გოჯის ქვემოთ, შემოვლებული ჰქონია თიხისავე საყელური იმისათვის, რომ მიღები კარგად შეერთებულიყო. მიღები ძალიან მაგარი და სუფთა ნამუშევარი ყოფილა. ადგილობრივი მცხოვრებლების თქმით, ეს მიღები 2-3 ვერსის მანძილზე ყოფილა გაწყობილი. ყოველ 4-5 საჟენზე მიწაში ჩაწყობილი იყო დიდი ქვევრები, რომლებსაც უერთდებოდა ეს მიღები და რომლებშიც გროვდებოდა მიღებიდან გამოსული წყალი. თითოეულ ქვევრს ჰქონდა ორ-ორი მილი. ერთი მილიდან შედიოდა წყალი, ქვევრი ივსებოდა და მეორე მილიდან გამოდიოდა.

მათე იანქოშვილი მოუწოდებდა მცოდნე კაცებს, კარგად გამოეკვლიათ ეს ადგილი და გაერკვიათ, რა საჭიროებისათვის ყოფილა მიღები აქ ჩაწყობილი. იგი ვარაუდობდა, რომ ამ მიღების თავში ან ბოლოში, შესაძლოა, რაიმე საინტერესო ნაგებობა აღმოჩნდესო [35, გვ. 2-3].

1902 წელს სოფელ ბორში (შორაპნის მაზრა), ს. მაჭავარიანის მამულში, აღმოჩნდა ოქროსა და ვერცხლის რამდენიმე ნივთი. ნივთებზე შემჩნეოდა ბერძნული წარწერები. ნივთებთან ერთად ყოფილა ადამიანის ჩონჩხიც. აღმოჩენილი ნივთები თბილისში გაუგზავნიათ. ამ ცნობაში ავტორი აღნიშნავს: ასეთი ნივთები ამ ადგილებში სხვა დროსაც ბევრჯერ უპოვიათ [36, გვ. 2].

ამავე წელს „ივერიაში“ დაიბეჭდა ვანო ჭიჭინაძის წერილი „მიწაში ნაპოვნი ძველი ნივთები.“ წერილი შეეხებოდა სოფელ ხიმშის

ნახ. 1. შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენები საქართველოში („დროებასა“ და „ივერიაში“ გამოქვეყნებული მასალების მიხედვით)

(ამბროლაური) ჩრდილოეთით, ადგილ „ნახა-ზირევეზე“ აღმოჩენილ ძველ ნივთებს. ერთ ხიმ-შელ აზნაურს, თოხნის დროს, მიწაში უნახავს თიხის ხელადა და ჯამი. ეს ნივთები მიცვალებულს ედგა თავით. იქვე აღმოჩნდა ცხენის ჩონჩხი და ბევრი სხვადასხვანაირი ნივთი. აღმოჩენილი ნივთები დაკარგულა. რამდენიმე ხნის შემდეგ კიდევ აღმოჩენილა ამ ადგილებში ძველი ნივთები და ადამიანის ძვლები. ნივთებს შორის ყოფილა: ერთი ვერცხლის თასი, ერთი ოქროს ფული, ერთი ოქროს საყურე, ერთი რაღაც საათის გასაღების მსგავსი ოქროს ნივთი, 19 ისარი, ერთი ქვის სალესი, ერთი ქლიბის მსგავსი რკინა, ერთი ზამბარაკი და ერთი ცხანჯლის პირი. თასზე დახატული ყოფილა ცხენზე მჯდომი კაცი, რომელსაც ერთი რაღაც ნადირი მოუკლავს. ნადირი ცხენის ფეხქვეშ გდია და მეორესაც ხანჯლით კლავს. ამართულ ხანჯალზე რაღაც ჰკიდია წვერთან. ფული ახლადმოჭრილი გეგონებათ ისე ბრწყინავს და ზედწარწერაც მშვენივრად ატყვია. ცალ გვერდზე ანგელოზია გამოსახული, რომელსაც ჯვარი უჭირავს ხელში, მეორე გვერდზე კი ვიღაც გვირგვინოსანი მეფე. გამოსახულების ქვეშ გაურკვეველი წარწერაა. ისრები და ხანჯლები დაკარგულია. სალესი ქვა შავი ფერისაა და თავში გახვრეტილია. ზამბარაკი სრულიად მოუშლელია, ოქროს საყურეც ახალივით გამოიყურება. ამ სტატიაში არა ჩანს თუ რა ბედი ეწია აღმოჩენილ ნივთებს [37, გვ. 3].

1902 წლის აპრილში „ივერიაში“ დაიბეჭდა წერილი ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების შესახებ სვანეთში. ერთ აგრონომს აღმოუჩენია ოქროს ფული, რომლის ერთ მხარეს ლომი ყოფილა გამოსახული, ისრით პირში და პურის თავთავით ფეხქვეშ. აქ არის გამოყენებული ლათინური სამი ასო ბ, ნ და ა, რომლითაც უნდა აღინიშნებოდეს წელი. მეორე გვერდზე გამოსახულია კერპთთავანისმცემელთა ერთ-ერთი ღმერთის თავი. ამგვარი ფულები ორი წლის წინათ იმ სვანს ბევრი უნახავს ხვნის დროს მინდორში. ამ ფულებიდან, როგორც ამბობენ, სვანს ერთი ფული შეუწირავს „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისათვის“, დანარჩენი კი სომეხ ჩარჩებზე გაუყვია [38, გვ. 2].

1903 წლის ივნისში „ივერიაში“ ვხვდებით ცნობას სვირის (ზესტაფონი) აღმოჩენების შესახებ. ამას წინათ აქ ერთმა ღარიბმა გლეხმა ნახა რაღაცა ნივთები, რომლებიც ქუთაისში გაყიდა. მანვე შემდეგ აღმოაჩინა სამი პატარა ნივთი: ერთი, როგორც ეტყობა, არწივის ან მტრედის გამოსახულება უნდა იყოს, თხელია, უკანა პირზე ოთხი ძაფის გასაყრელი აქვს, როგორც ჩანს, ამით მიკრული ყოფილა სხვა ნივთზე. მეორე ნივთი ცხვრის გამოსახულებაა. ესეც რაღაცაზე ყოფილა მიბმული. ერთ ადგილას, საცა რქა არის გამოსახული „თვალი“ ყოფილა ჩამჯდარი. ჟანგი სრულებით არ აქვს მოკიდებული [39, გვ. 3].

1903 წელს სექტემბერში „ივერიაში“ დაიბეჭდა ცნობა პრიატ ლოცენტ გრენის წალკაში მოგზაურობის შესახებ. გრენი წალკაში ყოფილა და სოფლებ წინწყაროსა და გუნია კალაში მრავალი ქვის იარაღი ამოუთხრია, რომელიც ძველისძველ დროს ეკუთვნის, როდესაც ადამიანმა რკინის და სხვა ლითონის ხმარება ჯერ არ იცოდა. გრენის აზრით, ამ ადგილას მთელი ქარხანა ყოფილა ქვის იარაღებისა. აქვე აღმოუჩენია ოთხფეხი ცხოველის ჩონჩხი (სავარაუდოდ ცხენის) [40, გვ. 1].

1904 წლის აპრილში „ივერიაში“ დაიბეჭდა კონსტანტინე ანთაძის წერილი, რომელიც შეეხება მარელისში აღმოჩენილ ძველ ნივთებს.

„მარელისის ახლოს, სოფელ დეისში, რკინიგზის მახლობლად, დ. ტყეშელაშვილის მამულში, სავენახე მიწის თხრის დროს, მუშებმა შენიშნეს ქვევრები დიდი და პატარა, დაკირული და დაუკირავი. იქვე იპოვეს რამდენიმე ლიტრა და კაცის ჩონჩხი. ამ ადგილიდან რამდენიმე საუენზე უპოვიათ ვერცხლის ფული, რომლის ერთ გვერდზე გამოსახული ყოფილა კაცის თავი, პირტიტველა, დაფნის გვირგვინით თავზე, შემდეგი წარწერით: „ვმშაზფეუ ყყყ თწთ“. დანარჩენი წარწერა მიწას შეუჭამია. მეორე მხარეს გამოსახულია ორი მხედარი იარაღით, ემბლემა მხედრობისა. ქვეშ ასე აწერია: „სღუფდთფკმ“. გარშემო წარწერა აღარსად ამჩნევია. იქვე ახლოს აღმოუჩენიათ მშვენიერი ლურჯი ქვებით ნაშენი შენობის საძირკველი. შენობის ერთ კუთხეში ბუნარი ყოფილა, რომელშიც იდო რამდენიმე ნახშირადქცეული მუგუზალი“ [41, გვ. 2].

ვფიქრობთ, XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ გაზეთებში – „დროებასა“ და „ივერიაში“ გამოქვეყნებული ცნობები არქეოლოგიური ძეგლების, განსაკუთრებით კი შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენების შესახებ, დაინტერესებს საქართველოს უძველესი ისტორიის მკვლევართ. ამ ცნობების შეკრება და გამოცემა ხელს შეუწყობს როგორც ახალი არქეოლოგიური ძეგლების მოკვლევა-შესწავლის საქმეს, ისე უკვე ცნობილი ძეგლების შესახებ არსებულ მოსაზრებების შევსებასა და სრულყოფას.

М. Н. Мумладзе

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ В ГРУЗИИ ПО МАТЕРИАЛАМ, ОПУБЛИКОВАННЫМ В ГАЗЕТАХ "ДРОЭБА" И "ИВЕРИЯ"

В статье даются выдержки из периодики второй половины XIX в., касающиеся археологических находок на территории Грузии. Приводится описание материалов. По публи-

кациям в "Дроэба" и "Иверия" прослеживается зарождение интереса общественности к памятникам древности.

M. Mumladze

**ARCHAEOLOGICAL FINDS IN GEORGIA
ACCORDING TO THE MATERIALS
PUBLISHED IN "DROEBA" AND "IVERIA"**

The article presents excerpts from periodicals of the second half of the 19th century dealing with archaeological finds in Georgia.

Descriptions of the finds are adduced. The inception of public interest in ancient monuments is traceable in the publications of "Droeba" and "Iveria".

32. ივერია, 1899, № 190.
33. ივერია, 1899, № 193.
34. ივერია, 1899, № 204.
35. ივერია, 1900, № 189.
36. ივერია, 1902, № 11.
37. ივერია, 1902, № 2.
38. ივერია, 1902, № 42.
39. ივერია, 1903, № 127.
40. ივერია, 1903, № 190.
41. ივერია, 1904, № 64.

ლიტერატურა

1. დროება, 1872, № 5.
2. დროება, 1881, № 163.
3. დროება, 1881, № 191.
4. ივერია, 1889, № 160.
5. ივერია, 1891, № 127.
6. ივერია, 1902, № 47.
7. დროება, 1872, № 9.
8. დროება, 1872, № 21.
9. დროება, 1875, № 37.
10. დროება, 1875, № 38.
11. დროება, 1875, № 54.
12. ივერია, 1886, № 91.
13. დროება, 1876, № 52.
14. ივერია, 1889, № 158.
15. ივერია, 1878, № 33.
16. დროება, 1879, № 191.
17. დროება, 1879, № 192.
18. დროება, 1881, № 177.
19. დროება, 1881, № 248.
20. დროება, 1884, № 90.
21. დროება, 1885, № 92.
22. ივერია, 1886, № 3.
23. ივერია, 1886, № 47.
24. ივერია, 1886, № 89.
25. ივერია, 1886, № 24-5.
26. ივერია, 1887, № 90.
27. ივერია, 1888, № 163.
28. ივერია, 1894, № 265.
29. ივერია, 1895, № 2.
30. ივერია, 1895, № 53.
31. ივერია, 1895, № 263.

ქრონიკა
ХРОНИКА
CHRONICLE

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი 1998 წელს
სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის თანამშრომლების სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა მიმდინარეობდა შემდეგი მიმართულებით: არქეოლოგიური ძეგლების პუბლიკაცია, საქართველოს არქეოლოგიური ატლასი, „ქართლის ცხოვრების“ ტიპოგრაფიულ-არქეოლოგიური ცნობარი, „საქართველოს არქეოლოგიის“ III და IV ტომები, კლასიკური არქეოლოგიის მრავალენოვანი ლექსიკონი, საქართველოს არქეოლოგიის ისტორია და ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია, ინტერდისციპლინარული კვლევები.

გრანტით შესრულებული სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაო

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გრანტებით შესრულებულია შემდეგი თემები:

1. ადრეპლესტოცენური ნამარხი და მისი ბუნებრივი გარემო სამხრეთ საქართველოში. პალეობიოლოგიის, გეოლოგიისა და გეოგრაფიის ინსტიტუტებთან ერთად. ცენტრიდან მონაწილეობდნენ: მ. ნიორაძე, მ. გაბუნია.

2. არქეოლოგიური ტერმინოლოგიის განმარტებითი ლექსიკონი. შემსრულებლები: ოთ. ლორთქიფანიძე (ხელმძღვ.), თ. ჩიქვანი, რ. რამიშვილი, ალ. რამიშვილი, ვ. ლიჩელი, ვ. თოლორაძე, დ. კაჭარავა, მ. ფირცხალავა, ე. სახვაძე, მ. ჩარკვიანი.

3. დემოგრაფიული პროცესები და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი საქართველოს შავი ზღვისპირეთში ძვ.წ. VIII – ახ.წ. VIII სს. შემსრულებლები: = თ. მიქელაძე (ხელმძღვ.), ვ. ჯაფარიძე, გ. გამყრელიძე, დ. ახვლედიანი, გ. კვიციანი, ნ. მათიაშვილი, რ. ფუთურძე, ა. ჭყონია, ე. გიგოლაშვილი, ლ. ცერაძე.

4. ქართული მონეტები (კორპუსი). შემსრულებლები: გ. დუნდუა (ხელმძღვ.), ირ. ჯალაღანიანი.

5. კავკასიის შავი ზღვისპირეთის ნეოლით-ადრელითონების ხანის კულტურები ევრაზიის უძველეს კულტურათა სისტემაში. შემსრულებლები: გ. ფხაკაძე (ხელმძღვ.), ლ. ნებიერიძე.

6. დაღესტნის ქართული დამწერლობის ძეგლების კორპუსი (ისტორიულ-პალეოგრაფიული ძიებანი). შემსრულებლები: გ. დამბაშიძე (ხელმძღვ.), მ. კოშკაძე, ა. სანიკიძე.

7. ქვემო ქართლი ძვ.წ. IV-I ათასწლეულსა და შუა საუკუნეებში (დმანისის რეგიონის მასალების მიხედვით). შემსრულებლები: ჯ. კოპა-

ლიანი (ხელმძღვ.), კ. კახიანი, ზ. ცქვიტინიძე, ე. ლლიღვაშვილი, რ. აბრამიშვილი.

8. კოლხეთი და გარე სამყარო გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში (კოლხური და ყობანური კულტურების ურთიერთობის ისტორიის პრობლემები). შემსრულებლები: ლ. სახაროვა (ხელმძღვ.), შ. ჩართოლანი, მ. ბარამიძე, ნ. სულავა, ბ. ჯორბენაძე.

9. საქართველო და სკვითური სამყარო. შემსრულებლები: მ. ფირცხალავა (ხელმძღვ.), ბ. მაისურაძე, გ. ნარიშანიშვილი, რ. პაპუაშვილი, გ. ინანიშვილი, ი. სულთანიშვილი.

10. საქართველოს კულტურული და ეკონომიკური ურთიერთობა შავი ზღვის ჩრდილოეთ და დასავლეთ რეგიონებთან XII-XIV სს. შემსრულებელი: მ. მიწიშვილი.

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის გრანტით შესრულებულია შემდეგი თემები:

1. მტკვარ-არაქსის კულტურის და საქართველოს ადრეული ყორღანების ლითონის იარაღის ტიპოლოგია. შემსრულებლები: ზ. მახარაძე (ხელმძღვ.), ა. ორჯონიკიძე.

2. ქრისტიანობა მთაში, პროცესების მოდელირება. შემსრულებელი: გ. რჩეულიშვილი.

სამეცნიერო სესიები

21-28 აპრილს გაიმართა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის სამეცნიერო სესია „საქართველოში 1997 წელს ჩატარებული საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები“.

სესია შესავალი სიტყვით გახსნა ცენტრის დირექტორმა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა პროფ. ოთ. ლორთქიფანიძემ.

წაკითხული იყო შემდეგი მოხსენებები: მ. გაბუნია „სამხრეთ საქართველოს მთიანეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია“, შ. ჩართოლანი „სვანეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები“, ზ. მახარაძე „კასპის რაიონის ექსპედიცია“, გ. ნარიშანიშვილი „წალკის ექსპედიცია საანგარიშო წელს“, ც. ჩიკოძე „რუსთავის გათხრები“, დ. ხახუტაიშვილი, ა. კახიძე, შ. მამულაძე, ვ. ჯაფარიძე, ნ. ინაიშვილი, გ. თავამაიშვილი, მ. ხალვაში, ი. ვარშალომიძე, ტ. ებრაელიძე „გონიო-აფსაროსის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიცია“, თ. მიქელაძე, რ. პაპუაშვილი „კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია“, ოთ. ლორთქიფანიძე „გათხრები ვანის ნაქალაქარზე“, ჯ. კოპალიანი „დმანისის არქეო-

ლოგიური ექსპედიცია შუა საუკუნეების ძეგლებზე“.

მოსმენილ იქნა მოხსენებები, მიძღვნილი მშენებლობებზე მიმდინარე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი: ც. ჩიკოძე, გ. მინდიაშვილი „კუხეთის ექსპედიცია მილსადენის მშენებლობის გარდაბნის მონაკვეთზე“, ნ. მირიანაშვილი „ნასტაკისის ექსპედიციის სამუშაოები მილსადენის მშენებლობაზე“, თ. მეშველიანი „კობოლის ექსპედიციის ანგარიში“, ვ. სადრაძე „გურიის ექსპედიცია“. ნავთობის მილსადენის მშენებლობის შესახებ დამატებითი ინფორმაცია წარმოადგინეს საქართველოს მილსადენის კომპანიის გარემოს დაცვის მთავარმა მენეჯერმა მ. ლელორმა და საქართველოს ნავთობის საერთაშორისო კორპორაციის პრეზიდენტის მოადგილემ ა. კანდელაკმა.

ერთი დღე მიეძღვნა საერთაშორისო ექსპედიციების ანგარიშებს. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრისა და ქ. მანცის რომაულ-გერმანული ცენტრალური მუზეუმის ერთობლივმა ექსპედიციამ წარმოადგინა ანგარიშები დმანისის პალეოლითური ძეგლის შესწავლისა. მ. ნორაძემ და ა. იუსტუსმა – არქეოლოგიური გათხრებისა; ხოლო ლ. გაბუნამ, აბ. ვეკუამ, მ. თვალჭრელიძემ, დ. ლორთქიფანიძემ და გ. მაისურაძემ – ანგარიშები ინტერდისციპლინარული კვლევის შედეგებზე. გარდა ამისა, მოსმენილი იყო შემდეგი მოხსენებები: კ. ფიცხელაური, ა. ფურტვენგლერი, ი. გაგოშიძე, ბ. მაისურაძე, ი. მოცენბეკერი „საქართველო-გერმანიის ერთობლივი სამუშაოები კახეთში“ და ვ. ლიჩელი, ი. ღამბაშიძე, ჟ. მორინი „საქართველო-კანადის ერთობლივი სამუშაოები სამცხეში“.

ცენტრის დაარსების დღეს 28 აპრილს დირექტორმა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ოთ. ლორთქიფანიძემ წარმოადგინა მოხსენება „არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი 1997 წელს“.

სესიის მუშაობის პერიოდში ჩატარდა კოლოკვიუმი თემაზე „გვიანანტიკური ხანის იბერიის კულტურა“, სადაც მოხსენებები წაიკითხეს: მ. საგინაშვილმა „მხატვრული მინა გვიანანტიკური ხანის იბერიაში“, ქ. ჯავახიშვილმა „ელინისტური გლიპტიკის ძეგლები რომაული ხანის ქართლში“, გ. დუნდუამ „I-IV სს. რომაული მონეტები იბერიიდან“, ვ. ჩიხლაძემ „წინწილები (მუსიკალური ინსტრუმენტები) ძველ საქართველოში“, რ. რამიშვილმა „არმაზისხევის ტიპის ძეგლები ისტორიული იბერიის ტერიტორიაზე“.

სესიის მუშაობის პერიოდში მოეწყო საგანგებო გამოფენა, სადაც ასახული იყო არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ნავთობის მილსადენის მშენებლობის ტრასაზე.

27 მაისს – 2 ივნისს გაიმართა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის მეხუთე სამეცნიერო სესია „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული

პროცესი და საქართველო“, მიძღვნილი საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის დღისადმი. წაიკითხული იყო 19 მოხსენება, რომელიც ეხებოდა საქართველოს ურთიერთობას გარე სამყაროსთან უძველესი დროიდან არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. სესიისათვის გამოიცა მოხსენებების თეზისები.

5-7 ივნისს ჩატარდა „კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I“, რომელიც მოიწვია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კავკასიის ქვეყნებთან სამეცნიერო თანამშრომლობის კომისიამ და საქართველოს არქეოლოგიურმა კომისიამ. თბილისელი მეცნიერების გარდა მის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს სტუმრებმა ბაქოდან, ერევნიდან, ჰალეიდან (გერმანია) და ნიუ-იორკიდან.

კონფერენცია შესავალი სიტყვით გახსნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტმა აკადემიკოსმა ა. აფაქიძემ.

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრიდან მოხსენებები წაიკითხეს: ოთ. ლორთქიფანიძემ, კ. ფიცხელაურმა, მ. გაბუნამ, მ. ნორაძემ, გ. ფხაკაძემ, გ. მირცხულავამ, ჯ. კოპალიანმა, ზ. მახარაძემ, ნ. შანშაშვილმა, გ. ნარიმანიშვილმა, ვ. ლიჩელმა, გ. ბოლქვაძემ, მ. ხავთასმა, ვ. ჯაფარიძემ და გ. ღამბაშიძემ. გამსვლელი სხდომა ჩატარდა მცხეთაში.

წაიკითხული იყო საქართველოს პრეზიდენტის ე. შევარდნაძის მისალმება.

კონფერენციას მისალმებები გამოუგზავნეს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორმა პროფ. რ. მუნჩაევმა და რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის დაღესტნის სამეცნიერო ცენტრის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის დირექტორმა პროფ. ა. ოსმანოვმა და ამავე ინსტიტუტის განყოფილების გამგემ პროფ. მ. ჰაჯიევმა.

დაიბეჭდა მოხსენების მოკლე შინაარსები ქართულ-რუსულ ენებზე.

8-10 სექტემბერს გაიმართა საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „თბილისი-იერუსალიმი 2“, რომელიც მიეძღვნა საქართველოში ებრაელთა დამკვიდრების 26 საუკუნოვან თარიღს. კონფერენცია მოიწვია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქართულ-ებრაულ ურთიერთობათა ასოციაციამ, საქართველოს კულტურის სამინისტროს დ. ბაახოვის სახ. საქართველოს ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულმა მუზეუმმა, იერუსალიმის ბენ-ცვის სახ. აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიის ინსტიტუტმა, ამერიკის ებრაელთა გაერთიანებული გამავრცელებელი კომიტეტის „ჯონთის“ წარმომადგენლობამ კავკასიაში, ყოველთა ქართველთა მსოფლიო კონგრესმა, უცხოეთში მცხოვრებ თანამემამულეებთან კულტურული კავშირის საქართველოს საზოგადოებამ.

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრიდან მოხსენებები წაიკითხეს ოთ. ჯაფარიძემ, მ. ნიორაძემ, გ. გამყრელიძემ, გ. მირცხულავამ და გ. ბოლქვაძემ. გამოიცა მოხსენებათა მოკლე შინაარსები ქართულ-ინგლისურ ენებზე.

ამ თარიღთან დაკავშირებით სურათების ეროვნულ გალერეაში მოეწყო გამოფენა „26 საუკუნე ერთად“. ამ გამოფენის კონცეფციისა და თემატური გეგმის ერთ-ერთი ავტორია არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის საპრობლემო ჯგუფის ხელმძღვანელი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქართულ-ებრაულ ურთიერთობათა ასოციაციის პრეზიდენტი გ. ლამბაშიძე.

13-16 სექტემბერს დმანისსა და თბილისში გაიმართა პირველი საერთაშორისო სიმპოზიუმი „პირველყოფილი ადამიანი ევროპის კარიბჭესთან“, რომელიც მოიწვია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის დმანისის ისტორიულ-არქეოლოგიურმა განყოფილებამ, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა, მეოთხეული პერიოდის შემსწავლელმა საქართველოს ნაციონალურმა კომიტეტმა, მაინცის რომაულ-გერმანულმა ცენტრალურმა მუზეუმმა. სიმპოზიუმის მუშაობაში ქართველი მეცნიერების გარდა მონაწილეობა მიიღეს სტუმრებმა რუსეთიდან, აზერბაიჯანიდან, ტაჯიკეთიდან, ირანიდან, ისრაელიდან, იაპონიიდან, საფრანგეთიდან, გერმანიიდან, ბელგიიდან, ესპანეთიდან, დიდი ბრიტანეთიდან და აშშ-დან.

ცენტრიდან მოხსენებები წაიკითხეს ჯ. კობალიანმა „დმანისი და მისი წარსული“, მ. ნიორაძემ „დმანისის პალეოლითური ადგილსამყოფელი“ (თანავტორობით) და მ. გაბუნიაძემ „ახალქალაქის ქვედა პალეოლითი“. სიმპოზიუმის სტუმრებმა დაათვალიერეს დმანისის ნაქალაქარი, ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების გამოფენა და მონაწილეობა მიიღეს ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში მოწყობილი გამოფენის – „საქართველოს ბუნების ისტორია“ – გახსნაში.

30 ოქტომბერს – 6 ნოემბერს გაიმართა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრისა და თეირანის უნივერსიტეტის არქეოლოგიის ინსტიტუტის I სიმპოზიუმი ირანისა და საქართველოს არქეოლოგიის პრობლემებზე.

სიმპოზიუმი შესავალი სიტყვით გახსნა ცენტრის დირექტორმა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა პროფ. ოთ. ლორთქიფანიძემ. თეირანელმა არქეოლოგებმა ჰასან თალაიბ, ჯალალ რაფიფარმა, რაჰიმ სარაფიმ, მასუდ აზარნუშმა წაიკითხეს მოხსენებები, მიძღვნილი ირანში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ორგანიზაციისადმი, ძეგლების დაცვისადმი და ახალი არქეოლოგიური გათხრებისადმი.

ირანელი არქეოლოგები გაეცნენ მუზეუმებს, არქეოლოგიურ ძეგლებსა და ბაზებს თბილისში,

ქუთაისში, ვანში, ფოთში, მცხეთაში, უფლისციხეში, კავთისხევსა და ღუშეთში.

სიმპოზიუმის გახსნას დაეწყო ირანის ისლამური რესპუბლიკის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი საქართველოში ბატონი ა. ამიანიანი.

16-19 დეკემბერს სტამბოლში (თურქეთი) გაიმართა საერთაშორისო კოლოკვიუმი თემაზე „ეფერატიდან კავკასიამდე: ძვ.წ. IV-III ათასწლეული“, რომელიც ორგანიზებული იყო სტამბოლში ანატოლიის კვლევის საფრანგეთის ინსტიტუტის მიერ და სტამბოლის უნივერსიტეტის, გერმანიის არქეოლოგიის ინსტიტუტის სტამბოლში და ბრიტანეთის არქეოლოგიის ინსტიტუტის ანკარაში აქტიური მონაწილეობით. კოლოკვიუმში, აგრეთვე, მონაწილეობდნენ რომისა და პიზის უნივერსიტეტები.

კავკასიიდან მიწვეული იყვნენ მხოლოდ ქართველი არქეოლოგები. ცენტრიდან მოხსენებები წაიკითხეს ოთ. ჯაფარიძემ „საქართველო ადრებრინჯაოს ხანაში“ და გ. მინდიაშვილმა „მტკვარ-არაქსის (ტრანსკავკასიური) კულტურის სტრატეგრაფია შიდა ქართლის ნამოსახლარების მიხედვით“. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმიდან მოხსენება წაიკითხა თ. კილურაძემ.

კოლოკვიუმზე განხილული იყო ადრებრინჯაოს ხანის კულტურების ქრონოლოგიისა და არქეოლოგიური ტერმინოლოგიის საკითხები. გამოითქვა მოსაზრება, რომ ახლო აღმოსავლეთისა და კავკასიის რეგიონებში გაგრძელდეს კვლევა-ძიება ამ მიმართულებით.

გათვალისწინებულია მოხსენებათა კრებულის გამოცემა.

არქეოლოგიური საუბრები

თებერვალ-აპრილის თვეებში ჩატარდა არქეოლოგიური საუბრები (ოთხშაბათობები), სადაც მოსმენილ იქნა შემდეგი მოხსენებები: 1. ოთ. ლორთქიფანიძე. მივლინებები საზღვარგარეთ; 2. ვ. თოლორდავა, ალ. რამიშვილი. საქართველოს არქეოლოგიურ ატლასზე მუშაობის მიმდინარეობა; 3. მ. აბრამიშვილი. საზღვარგარეთ მივლინების ანგარიში; 4. გ. ყიფიანი. ქუშბათი და სართიფეე; 5. გ. გოგოჭური, გ. ჩიქოვანი. დაღესტან-აშშ ერთობლივ არქეოლოგიურ ექსპედიციაში მუშაობის ანგარიში; 6. ოთ. ლორთქიფანიძე. ზოგიერთი ტენდენციის შესახებ თანამედროვე რუსულ არქეოლოგიაში (კოლხურ-ყობანური და სკვითურ-ქართული ურთიერთობის ასპექტი); 7. მ. ნიორაძე. გერმანიასა და ბელგიაში მივლინების ანგარიში; 8. რ. პაპუაშვილი. კოლხურ სამაროვანთა მორფოლოგიური აგებულებისათვის; 9. გ. თორთლაძე. აფრიკა. ოლდუვანის ხეობა; 10. დ. კაჭარავა. მივლინება საზღვარგარეთ; 11. მ. ფუთურიძე. თრიალეთური ოქრომჭედლობის ზოგიერთი თავისებურების შე-

სახებ; 12. ჯ. გვეტაძე. წინასკვითური და სკვი-
თური კულტურის მატარებელი ტომების შემო-
სევებისა და განსახლების შესახებ წინა აზიაში
(საქართველოში); 13. მ. ნორაძე. არქეოლოგი-
ური გათხრები ოქუმის მღვიმეში; 14. რ. რუ-
სიშვილი. დაკრძალვის წესი იორ-ალაზნის აუზ-
ში ძვ.წ. II ათასწ. პირველ ნახევარში; 15. ნ. პა-
ჭიაშვილი. რუსთავის ტოპოგეგმარების საკით-
ხი ახალი აღმოჩენების შუქზე; 16. გ. რჩეულიშ-
ვილი. არაგვის ხეობის ნასოფლარები; 17. რ.
კვიციანი. დაკრძალვის წესი რკინის ფართო
ათვისების ხანის სამცხეში (ძვ.წ. VIII-VII სს.);
18. გ. გოგოჭური. ჟინვალის სამლოცველო: ქრო-
ნოლოგია-პერიოდიზაციის საკითხები; 19. ირ.
ლაშაშვილი. გერმანიაში მივლინების ანგარიში;
20. ლ. წითლანაძე. მჭადიჯვრის გორანამოსახ-
ლარი; 21. მ. ლლონტი. აბანოსხევის მტკვარ-
არაქსული ძეგლები.

ქრისტიანული არქეოლოგიის სემინარი

შუა საუკუნეთა ხანის არქეოლოგიის განყოფი-
ლებების ქრისტიანული არქეოლოგიის სემინარ-
ზე წაკითხულია შემდეგი მოხსენებები: 1. რ.
რამიშვილი. დაკრძალვის ქრისტიანული რიტუა-
ლის გავრცელება საქართველოში არქეოლოგი-
ური მასალების მიხედვით; 2. რ. რამიშვილი.
ქრისტიანული არქეოლოგიის XIII მსოფლიო
კონგრესი სპლიტში. ძირითადი შედეგები; 3. გ.
ბოლქვაძე. უძველესი ქრისტიანული ტაძარი
მცხეთაში. გარდა ამისა, მოხსენებები წაიკითხ-
ეს მოწვეულმა მეცნიერ-თანამშრომლებმა: ბ.
ცერცვაძემ, ნ. კანდელაკმა და ხ. მამისიძემ.

სამეცნიერო კვალიფიკაციის ამაღლება

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის სადისერ-
ტაციო საბჭოზე არქეოლოგიისა და ეთნოგრა-
ფიის სპეციალობით დაცული იყო 14 დისერ-
ტაცია. მათ შორის იყვნენ ცენტრის თანამ-
შრომლები. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის
სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად დი-
სერტაცია დაიცვა: 1. მ. ბარამიძემ – 21 ივნისს,
2. დ. კაჭარავამ – 30 ივნისს, 3. მ. მიწიშვილმა
– 6 თებერვალს, 4. ა. რამიშვილმა – 13 თებერ-
ვალს. ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის
სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად დისერ-
ტაცია დაიცვა: 1. რ. პაპუაშვილმა – 22 მაისს,
2. ლ. ქორქიამ – 13 ივნისს, 3. რ. ხვისტანმა –
22 მაისს.

ექსპედიციები

ქვემოთ ჩამოთვლილმა ექსპედიციებმა ჩაატა-
რა არქეოლოგიური გათხრები და დაზვერვები
სხვადასხვა პერიოდის ძეგლებზე მათ შორის
ახალმშენებლობის ზონაში: 1. აღმოსავლეთ სა-

ქართველოს მთიანეთის (რ. რამიშვილი), 2. გო-
რის (გ. მინდიაშვილი); 3. გურიის (ვ. სადრაძე);
4. დილომი-დიდგორის (ჯ. სონღულაშვილი); 5.
დმანისის (ჯ. კოპალიანი, მ. ნორაძე) ქ. მაინ-
ცის გერმანულ-რომაული მუზეუმთან ერთად; 6.
ეგრისის (ვ. ჯაფარიძე); 7. ვანის (ოთ. ლორთ-
ქიფანიძე); 8. თბილისის (ო. ტყემელაშვილი); 9.
კასპის (ზ. მახარაძე); 10. კახეთის (კ. ფიცხელა-
ური) ტიუბინგენის და ჰალეს უნივერსიტეტებ-
თან ერთად; 11. კოლხეთის (=ო. მიქელაძე, რ. პა-
პუაშვილი); 12. კუხეთის რუსთავის (ც. ჩიკო-
იძე); 13. ლოჭინის (გ. ფხაკაძე); 14. მესხეთის (ვ.
ლიჩელი, მონრეალის უნივერსიტეტთან ერთად);
15. ნასტაკისის (ნ. მირიანაშვილი); 16. სამხრეთ
საქართველოს მთიანეთის (მ. გაბუნია); 17.
სვანეთის (შ. ჩართოლანი); 18. ივრის ხეობის (გ.
მირცხულავა); 19. ქუთაისის (ო. ლანჩავა); 20.
წალკის (გ. ნარიმანიშვილი); 21. ხაშურის (ალ.
რამიშვილი).

(საველე ქრონიკა დოკუმენტური ანგარიშე-
ბის მიხედვით დაიბეჭდება ჟურნალში „ძიებანი“
№ 4).

მივლინებები საზღვარგარეთის სამეცნიერო ცენტრებში

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტი პროფ. ოთ. ლორთქიფანი-
ძე თებერვალ-მარტში გერმანიის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის მიწვევით ერთი თვით იმყოფებოდა
საბერძნეთში და ინსტიტუტის ათენისა და
ოლიმპიის განყოფილებებში მუშაობდა თემაზე:
„გეომეტრიული ხანის საბერძნეთისა და კოლ-
ხეთის ურთიერთობა“. გერმანიის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის ათენის განყოფილებაში წაიკითხა
მოხსენება „ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები
ვანში“.

ოთ. ლორთქიფანიძე მაისში, ერთი კვირით,
ისრაელის მეცნიერებათა აკადემიისა და იერუ-
სალიმის უნივერსიტეტის მიწვევით იმყოფებო-
და ისრაელში. შეხვედრების დროს გამოითქვა
სურვილი მოეწყო ერთობლივი სიმპოზიუმები
და სამეცნიერო ლიტერატურის გაცვლა. ოთ.
ლორთქიფანიძე გაეცნო ისრაელის ზუროთმოდ-
ვრულ ძეგლებს, მუზეუმებს და არქეოლოგიურ
გათხრებს. იერუსალიმის უნივერსიტეტში წაი-
კითხა მოხსენება „არქეოლოგიური გათხრები
ვანში“.

ოთ. ლორთქიფანიძემ ივნისში ქ. საარბრიუ-
კენში გერმანიისა და საქართველოს მეგობრო-
ბის საზოგადოების სამეცნიერო-პოლიტიკურ
სესიაზე წაიკითხა მოხსენება „ძველი კოლხეთი
და მისი ურთიერთობანი გარე სამყაროსთან“.

ოთ. ლორთქიფანიძე ნოემბერ-დეკემბერში ქ.
მაინცის რომაულ-გერმანული ცენტრალური მუ-
ზეუმის მიწვევით იმყოფებოდა ორი თვით გერ-
მანიაში. მუშაობდა ბერძნულ-კოლხური ურთი-
ერთობების პრობლემაზე. ქ. კონსტანცის უნი-
ვერსიტეტში წაიკითხა მოხსენება „ოქროს სა-

წმისი: მითი, ევკემერისტული ახსნა და არქეოლოგია“. შტუტგარტის უნივერსიტეტის ისტორიულ-გეოგრაფიულ სერიაში გამოსაცემად გადასცა მონოგრაფია „ფასისი – მდინარე და ქალაქი კოლხეთში“ (ინგლისურ ენაზე).

ოთ. ლორთქიფანიძე 26 დეკემბრიდან 13 იანვრამდე იმყოფებოდა ამერიკის შეერთებულ შტატებში ამერიკის არქეოლოგიის ინსტიტუტის მიწვევით. ვაშინგტონში ამერიკის არქეოლოგიის ინსტიტუტის მე-100 საიუბილეო სესიაზე წაიკითხა მოხსენება „ბერძნული კოლონიზაცია კოლხეთში“. ჩიკაგოს აღმოსავლური კვლევების ინსტიტუტში წაიკითხა მოხსენება „არქეოლოგიური გათხრები ვანში“. კოლუმბიაში მისურის კოლუმბიის უნივერსიტეტში ჩაატარა სემინარები თემაზე: „კოლხეთი და ბერძნული სამყარო“. იქვე, სახვითი ხელოვნების მუზეუმში წაიკითხა საჯარო ლექცია „ძველი კოლხეთი: მითი და რეალობა“.

ნ. მათიაშვილი იმყოფებოდა გერმანიის არქეოლოგიის ინსტიტუტში სტამბოლში. მუშაობდა ბიბლიოთეკაში. გაეცნო პერგამონის გათხრებს.

გ. კვიციანი თებერვალ-მარტში იყო ინგლისში დიდი ბრიტანეთის მეცნიერებათა აკადემიის სტიპენდიით, ხოლო მაის-ივნისში მაინცში ცენტრალური რომაულ-გერმანული მუზეუმის სტიპენდიით.

ნ. სულავა და ნ. ლორთქიფანიძე იყვნენ გერმანიაში მაინცის ცენტრალური რომაულ-გერმანული მუზეუმის სტიპენდიით. მუშაობდნენ ბიბლიოთეკაში.

ი. ღამბაშიძე იმყოფებოდა გერმანიაში. ქ. მიუნხენის ლუდვიგ მაქსიმილიანის უნივერსიტეტის წინა აზიის არქეოლოგიის ინსტიტუტში წაიკითხა მოხსენება „არქეოლოგიური გათხრები მესხეთში (სამხრეთ საქართველო)“, ხოლო ქ. ბოხუმის რურის უნივერსიტეტის პრეისტორიის არქეოლოგიის ინსტიტუტში – „გვიანბრინჯაოს ხანის ძეგლები მესხეთში“.

მ. აბრამიშვილი მიწვეული იყო შვეიცარიაში შემოქმედებით პიროვნებათა ცენტრის „სპირალის“ ერთკვირიანი გრანტიით, სადაც ცენტრის სემინარზე წაიკითხა მოხსენება „ხარის კულტი ძველ სამყაროში“.

დ. ახვლედიანი ფოლკსვაგენის სტიპენდიით დსთ-ის და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების მეცნიერ თანამშრომლებისათვის ექვსი თვით იყო სამეცნიერო მივლინებაში ბერლინში, გერმანიის არქეოლოგიის ინსტიტუტში.

მ. ოდიშელი მიწვეული იყო სამუშაოდ დიდ ბრიტანეთში ოქსფორდის უნივერსიტეტში, ხოლო დუბლინის უნივერსიტეტში წაიკითხა ლექციები.

პ. ბუხრაშვილი გერმანიის მეცნიერებათა აკადემიის სტიპენდიით ივლის-იანვარში იმყოფებოდა ჰალეს უნივერსიტეტის აღმოსავლეთის არქეოლოგიისა და ხელოვნების ინსტიტუტში.

დ. კაჭარავა და ნ. ლორთქიფანიძე დეკემბერში ორი კვირით მიწვეული იყვნენ საფრანგეთში,

პროვანსის ექსის უნივერსიტეტის შავიზღვისპირეთის შემსწავლელი ჯგუფის მიერ. მუშაობდნენ ბიბლიოთეკაში, გაეცნენ ექსის არქეოლოგიურ მუზეუმს, მარსელის ხმელთაშუაზღვისპირეთის არქეოლოგიურ მუზეუმს, სენრემისა (ძველი გლანუმი) და არლის (ამფითეატრი, არქეოლოგიური მუზეუმი) სიძველეებს.

ცენტრის ბიბლიოთეკის ურთიერთობა სხვა ბიბლიოთეკებთან

ცენტრს აწ განსვენებული ნ. უგრელიძის ოჯახმა გადმოსცა მისი პირადი ბიბლიოთეკა.

გარდა ამისა, ცენტრის ბიბლიოთეკას (გამგეოთ. კობახიძე) წიგნები გადასცეს და გამოუგზავნეს: ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტმა, ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა, შ. ამირანაშვილის სახ. საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმმა, ნ. ბერძენიშვილის სახ. ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტმა, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიის ინსტიტუტმა, თურქეთის კულტურის სამინისტროს ბიბლიოთეკამ, რუმინეთის თრაკოლოგიის ინსტიტუტმა, მაინცის (გერმანია) რომაულ-გერმანულმა ცენტრალურმა მუზეუმმა, რომაულ-გერმანულმა კომისიამ მაინცში; თეირანის უნივერსიტეტის არქეოლოგიის ინსტიტუტმა, სტამბოლში ანატოლიის კვლევის საფრანგეთის ინსტიტუტმა.

ცენტრის ბიბლიოთეკამ წიგნები გადასცა და გაუგზავნა: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკას, ნ. ბერძენიშვილის სახ. ბათუმის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტს, ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს, სანკტ-პეტერბურგის მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტს, გერმანიის ტიუბინგენის უნივერსიტეტს, მარსელის (საფრანგეთი) შავი ზღვის ინსტიტუტს, ანკარაში (თურქეთი) დიდ ბრიტანეთის არქეოლოგიის ინსტიტუტს, ირანში თეირანის უნივერსიტეტის არქეოლოგიის ინსტიტუტს, თურქეთის კულტურის სამინისტროს ბიბლიოთეკას, აშშ-ის პენსილვანიის არქეოლოგიის ინსტიტუტს, სტამბოლში ანატოლიის კვლევის საფრანგეთის ინსტიტუტს, გერმანიაში ჰალეს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს, გერმანიის არქეოლოგიის ინსტიტუტს იტალიაში.

ცენტრის ბიბლიოთეკის გაცვლითი ფონდის საშუალებით მიღებულია 76 წიგნი, ხოლო გაგზავნილია – 225.

საგამოფენო სამუშაო

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ვანის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ და ვანის სახელმწიფო არქეოლოგიურმა მუზეუმმა განაახლეს გამოფენა, რომელიც გაიხსნა 1 ნოემბერს. ვანის არქეოლოგიური მუზეუმის გამოფენის რენო-

ვაციის პროექტი განხორციელდა ფონდის „ღია საზოგადოება – საქართველოს“ დაფინანსებით.

გურიის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ სუფსის ტერმინალის მშენებლობის ოფისში ორჯერ მოაწყო დროებითი არქეოლოგიური გამოფენა, რომელიც დაკავშირებული იყო საქართველოს პრეზიდენტის ე. შევარდნაძისა და რუმინეთის პრეზიდენტის ე. კონსტანტინესკუს ჩასვლასთან მშენებლობის დათვალიერების გამო. გამოფენაზე წარმოდგენილი იყო მილსადენის მშენებლობის ტრასაზე და ტერმინალის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური ნივთები და კვლევა-ძიების ამსახველი ფოტოები.

თბილისში, საქართველოს ნავთობის საერთაშორისო კორპორაციის ოფისში, თბილისობასთან დაკავშირებით მოეწყო დროებითი გამოფენა, სადაც წარმოდგენილი იყო მშენებლობაზე გამოვლენილი არქეოლოგიური აღმოჩენების ამსახველი მასალები.

გურიის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ლანჩხუთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის არქეოლოგიური გამოფენა შეავსო ახალი არქეოლოგიური მასალებით.

მ. ლორთქიფანის სახელობის კაბინეტი ცენტრში

28 ოქტომბერს არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში გაიმართა სხდომა, რომელიც მიეძღვნა საქართველოში გლიბტიკური მეცნიერების ფუძემდებლის მარგო (მარგალიტა) ლორთქიფანიძის ხსოვნას.

ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატი მ. ლორთქიფანიძე (1921-1997) 1943-1960 წწ. მუშაობდა ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. 1961 წლიდან ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტშია უფროს მეცნიერ თანამშრომლად, ხოლო 1986 წლიდან ცენტრის წამყვანი მეცნიერ თანამშრომელია. 1945-1948 წწ. მონაწილეობდა მცხეთის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში. მ. ლორთქიფანიძეს დიდი ამაგი მიუძღვის მუზეუმში გლიბტიკური კაბინეტის ჩამოყალიბებაში და იქ დაცული მასალების შესწავლასა და პუბლიკაციაში. მ. ლორთქიფანიძე ავტორია 50-მდე ნაშრომისა, მათ შორის კატალოგებისა და მონოგრაფიებისა. ზოგი დაბეჭდილია უცხოეთში.

ხსოვნის სხდომა გახსნა ცენტრის დირექტორმა, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა პროფ. ოთ. ლორთქიფანიძემ. მოხსენებით „მარგო (მარგალიტა) ლორთქიფანიძის ცხოვრება და მოღვაწეობა“ გამოვიდა ა. ჭყონია. ქ. ჯავახიშვილმა წაიკითხა მოხსენება „ძვ.წ. I საუკუნისა და ახ.წ. დასაწყისი ხანის რომაული გემები ქართლში“. მოგონებებით გამოვიდნენ ოთ. ჯაფარიძე, კ. ჩოლოყაშვილი, რ. რამიშვილი, მ. დ. ლორთქიფანიძე, ი. ცუხიშვილი, ვ. ჩიხლაძე და ი. გაგოშიძე.

ცენტრის დირექციის გადაწყვეტილებით, კლასიკური არქეოლოგიის განყოფილებასთან შეიქმნა მარგო ლორთქიფანიძის სახელობის კაბინეტი. ამის შესახებ ისაუბრა დ. კაჭარავამ. კაბინეტში დაცულია აწ განსვენებული მეცნიერის ანდერძით გადმოცემული წიგნები, საარქივო მასალები და საქართველოში გამოვლენილი გემების ანაბეჭდები.

საგაზეთო სტატიების პუბლიკაციები

ოთ. ლორთქიფანიძემ, თ. მიქელაძემ ბ. ჯორბენაძემ, გ. ჩიქოვანმა, ჯ. კოპალიანმა, მ. ჩხატარაშვილმა, ნ. ლოლობერიძემ, ი. ღამბაშიძემ, გ. ღამბაშიძემ, მ. გაბუნია, ივ. წიკლაურმა, გ. რჩეულიშვილმა და სხვ. დაბეჭდეს სტატიები გაზეთებში: „საქართველოს რესპუბლიკა“, „თბილისი“, „ნაკადულის სალიტერატურო გაზეთი“, „ციციანთელა“, „განახლებული მესხეთი“, „მესხეთის უნივერსიტეტი“, „ახალი ქართული გაზეთი“, „იბერია ტაიმსი“, „Свободная Грузия“, „Врастан“ („საქართველო“).

გამოქვეყნებული ნაშრომები

1. არჩვაძე თ., ჩხატარაშვილი მ. აღორძინებული რუსთავი და რუსთავის არქეოლოგიური ექსპედიცია. – რუსთავი, II, თბ., 1998, გვ. 67-72, ილ.
2. აფაქიძე ა., ციციშვილი ი., ნიკოლაიშვილი ვ., ყიფიანი გ. მცხეთის არქეოლოგიური ინსტიტუტის 1995-97 წლების საველე მუშაობის შედეგები. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია. – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 9-10, პარალ. ტექსტი რუს. ენ. გვ. 51-53.
3. ბარამიძე მ. ბ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ძვ.წ. II-I ათასწლეულის პირველ ნახევარში (ძირითადი პრობლემები). – ავტ. ისტ. მეცნ. დოქტორის სამეცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1998, 78 გვ., პარალ. ტექსტი რუს. ენ., ბიბლიოგრ.: გვ. 42-43.
4. ბოლქვაძე გ. მაცხოვრის კვართი და ებრაული დიასპორა ქართლის (იბერიის) სამეფოში. – „თბილისი-იერუსალიმი 2“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 11, პარალ. ტექსტი ინგლ. ენ., გვ. 59-60.
5. ბოლქვაძე გ. პირველი ქრისტიანული ტაძარი მცხეთაში – ქვემო ეკლესია „წმიდა A წმიდათა A“. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 72-79, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 20 სხვ.
6. ბოლქვაძე გ. საქართველოში ადრე-ქრისტიანული საეკლესიო აღმშენებლობის საკითხი და უკანასკნელი წლების არქეოლოგიური მონაცემები. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენ-

ცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 12-13, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 59-60.

7. ბუგიანიშვილი თ. ქვის ხანის ახალი მონაპოვარი ქვემო ქართლში. – დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 114-139, ილ., რეზ. რუს. ენ., გვ. 245-246, ინგლ. ენ., გვ. 261-262, ბიბლიოგრ.: 2 სხვ.

8. გაბრიაძე ა. ქუთაისის ციტადელის წმ. გიორგის ეკლესია. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 88-91, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 10 სხვ.

9. გაბუნია მ. სამხრეთ საქართველოს მთიანეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის უკანასკნელი წლების (1992-1997 წწ.) ანგარიში. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 14-15, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 64-65.

10. გაბუნია მ. ჯავახეთის ამირანისგორა. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 5-15, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 28 სხვ.

11. გამყრელიძე გ. მენორას სავარაუდო გამოსახულება ქვემო ქართლიდან. – „თბილისი-იერუსალიმი 2,“ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 12-13, პარალ. ტექსტი ინგლ. ენ., გვ. 67.

12. გამყრელიძე გ. ფოთი-ფასისის ტობოარქეოლოგიისათვის. თბ., 1998, 30 გვ., სქემები, ბიბლიოგრ.: გვ. 22-28.

13. გასიტაშვილი გ., ჯორბენაძე ბ. ხის ჭურჭლები ივრის ხეობის სოფ. ქუშხევიდან. – ძმ, № 4, 1998 გვ. 35-38, ილ., რეზ. ინგლ. ენ., გვ. 47, ბიბლიოგრ.: 9 სხვ.

14. თორთლაძე გ. ზედაპალეოლითური ღია სადგომი საბელასური. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 16-24, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 6 სხვ.

15. ინანიშვილი გ., ჩართოლანი შ., მაისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ., მუჯირი თ. საქართველოს უძველესი სამთამადნო წარმოების ძეგლები. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 52-62, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 16 სხვ.

16. ისაკაძე რ. გვიანი შუა საუკუნეების ქუთაისი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 82-87, ილ., რეზ. რუს. და გერმ. ენ., ბიბლიოგრ.: 17 სხვ.

17. კაჭარავა დ. დ. ძვ.წ. VIII-VI საუკუნეების ბერძნული კოლონიზაცია: ქრონოლოგიისა და ტიპოლოგიის პრობლემები. – ავტ. ისტ. მეცნ. დოქტორის სამეცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1998, 98 გვ., პარალ. ტექსტი რუს. ენ., ბიბლიოგრ.: გვ. 50.

18. კახიანი კ., დლიდვაშვილი ე. ტაშირის № 5 ყორღანული სამარხი. – დმანისი, I, თბ., 1998,

გვ. 88-107, ილ., რეზ. რუს. ენ., გვ. 244, ინგლ. ენ., გვ. 260-261, ბიბლიოგრ.: 42 სხვ.

19. კვიციანი გ. არქეოლოგიური აზროვნების ისტორიიდან: 1. პროცესუალური არქეოლოგია. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 93-110, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 154 სხვ.

20. კობალიანი ჯ. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები დმანისიდან. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 20-21, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 81-83.

21. კობალიანი ჯ. ვახტანგ ჯაფარიძე და დმანისის პალეოლითური ძეგლი. – დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 108-113, რეზ. რუს. ენ., გვ. 245, ინგლ. ენ., გვ. 261.

22. კობალიანი ჯ. ქვეშის ციხე. – ძმ., № 1, 1998, გვ. 33-37, ილ., რეზ. ინგლ. ენ., გვ. 47, ბიბლიოგრ.: 8 სხვ.

23. კობალიანი ჯ. წარწერიანი არქეოლოგიური მასალა დმანისის ნაქალაქარის შიდაციხიდან. – დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 76-82, ილ., რეზ. რუს. ენ., გვ. 242-243, ინგლ. ენ., გვ. 259, ბიბლიოგრ.: 7 სხვ.

24. კობალიანი ჯ. წინასიტყვაობა. – დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 3-8, პარალ. ტექსტი რუს. და ინგლ. ენ.

25. ლიხელი ვ., მინდიაშვილი გ., ჩიკოძე ც., მირიანაშვილი ნ., მეშველიანი თ., საღრაძე ვ. არქეოლოგია და ნავთობსადენის მშენებლობა 1997 წელს. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 22-23, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 87-88.

26. ლომიძე ც. აბანოსხევის ადრეული შუა საუკუნეების სამაროვანი. – ფსად, VI, 1998, გვ. 49-57, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., გვ. 110, ბიბლიოგრ.: 29 სხვ.

27. ლორთქიფანიძე მ. სკარაბეოიდი ვანიდან. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 63-67, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 13 სხვ.

28. ლორთქიფანიძე ნ. მედეას ახლად აღმოჩენილი უძველესი გამოსახულება. თბ., 1998, 23 გვ., ილ., ბიბლიოგრ.: გვ. 21-22 (ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახ. უნივერსიტეტი. კლასიკური ფილოლოგიის, ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეციისტიკის ინსტიტუტი. პროგრამა „ლოგოსი“).

29. ლორთქიფანიძე თ. არქეოლოგიური გათხრები ვანში. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 23-24. პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 88.

30. [ლორთქიფანიძე თ.] არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 5-8, პარალ. ტექსტი რუს. და ინგლ. ენ.

31. ლორთქიფანიძე ოთ. ბერძნული სამყარო და კოლხეთი ძვ.წ. VIII-VII სს-ში (ჰიპოთეზა კოლონიზაციამდელი კონტაქტების შესახებ). – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 12-13.

32. ლორთქიფანიძე ოთ. კოლხთა ეთნოკულტურული ისტორიის საკითხები. – არნოლდ ჩიქობავას დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სიმპოზიუმის მასალები. თბ., 1998, გვ. 61-62.

33. ლორთქიფანიძე ოთ. მდინარე-ღვთაება ფასისი („კოლხური დიდრამების“ I ტიპის იკონოგრაფიისათვის). – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 66-75, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 52 სხვ.

34. ლორთქიფანიძე ოთ. ქართველთა ქვეყანა: ისტორია და კულტურა (უძველესი დროიდან არაბობამდე). თბ., 1998, 135 გვ., ილ.

35. მათიაშვილი ნ. ელინისტური ხანის კოლხური ნიშნიანი კერამიკა. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 16.

36. მახარაძე ზ. კასპის რაიონის არქეოლოგიური ექსპედიციის ახალი აღმოჩენები. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი, თბ., 1998, გვ. 24-25, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 91-92.

37. მახარაძე ზ. ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის კავკასიის არქეოლოგიის ზოგიერთი პრობლემა. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 27-33, პარალ. ტექსტი რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 28 სხვ.

38. მილოცვა. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 115. [რ. რამიშვილის დაბადების 70 წლისთავთან დაკავშირებით].

39. მინდიაშვილი გ. საველე ქრონიკა. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 111-115, პარალ. ტექსტი რუს. და ინგლ. ენ.

40. მინდორაშვილი დ. ბალთები და აბზინდები გველეთვის ადრეული შუასაუკუნეების სამაროვნიდან. – ძმ, № 4, 1998, გვ. 25-30, ილ., რეზ. ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.

41. მინდორაშვილი დ. გველეთვის ადრეული შუა საუკუნეების სამაროვნის ნივთიერი მასალა. – ძმ, № 3, 1998, გვ. 34-43, ილ., რეზ. ინგლ. ენ., გვ. 47-48, ბიბლიოგრ.: 15 სხვ.

42. მინდორაშვილი დ. დარიალის ციხის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 80-87, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 28 სხვ.

43. მინდორაშვილი დ. თეთრიგზის ნასოფლარი ანანურთან (1988 წ. განათხარი მასა-

ლების მიხედვით). – ფსად, VI, 1998, გვ. 34-39, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., გვ. 110, ბიბლიოგრ.: 8 სხვ.

44. მირცხულავა გ. ბორბლიანი ტრანსპორტის წარმოშობის საკითხისათვის საქართველოში. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 26-27, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 94.

45. მირცხულავა გ. ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობები ქართველ ებრაელთა შესახებ. – „თბილისი-იერუსალიმი 2“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 30-31, პარალ. ტექსტი ინგლ. ენ., გვ. 84-85.

46. მიწიშვილი მ. 1972 წელს რუსთავის ციხეზე წარმოებული (სამხრეთის სექტორის) თხრის ანგარიში. – რუსთავი, II, თბ., 1998, გვ. 45-66, ილ., რეზ. რუს. ენ., ბიბლიოგრ.: გვ. 62-63.

47. მიწიშვილი მ. მრავალფერად მოჭიქული კერამიკის გავრცელების საკითხისათვის. – ფსად, VI, 1998, გვ. 81-88, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., გვ. 110, ბიბლიოგრ.: 16 სხვ.

48. მიწიშვილი მ. ნ. შუა საუკუნეების ქართული მოჭიქული კერამიკა (IX-XVIII სს.). ავტ. ისტ. მეცნ. დოქტორის სამეცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1998, 84 გვ., პარალ. ტექსტი რუს. ენ., ბიბლიოგრ.: გვ. 42-43.

49. ნიორაძე მ. ადამიანის უძველესი ნამოსახლარი დმანისში. – ძმ, № 4, 1998, გვ. 3-10, ილ., რეზ. ინგლ. ენ., გვ. 46, ბიბლიოგრ.: 11 სხვ.

50. ნიორაძე მ. საქართველოსა და პალესტინის ძველი ქვის ხანის ძეგლებს შორის კავშირ-ურთიერთობის შესახებ. – „თბილისი-იერუსალიმი 2“. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 32, პარალ. ტექსტი ინგლ. ენ., გვ. 86.

51. ნიორაძე მ., იუსტუსი ა. უძველესი ადამიანის არსებობის ნაშთები დმანისიდან. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 27-29, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 97-98.

52. ნიორაძე მ., იუსტუსი ა. ქვის იარაღები დმანისის ადრეპალეოლითური ძეგლიდან. – დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 140-159, ილ., რეზ. რუს. ენ., გვ. 247-248, ინგლ. ენ., გვ. 263-254, ბიბლიოგრ.: 42 სხვ.

53. ორჯონიკიძე ა. ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი დიგაშენი I. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 15-22, ილ., რეზ. რუს. და გერმ. ენ., ბიბლიოგრ.: 23 სხვ.

54. პაპუაშვილი რ. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კოლხურ სამარხ-ორმოთა ფარდობითი ქრონოლოგიისათვის. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 43-57, ილ., რეზ. რუს. და გერმ. ენ., ბიბლიოგრ.: 16 სხვ.

55. პაპუაშვილი რ. ი. გვიანბრინჯაო-ადრე-რკინის ხანის ცენტრალური კოლხეთის სამარხ ორმოთა ფარდობითი ქრონოლოგიისათვის საბრძოლო იარაღის მიხედვით. – ავტ. ისტ. მეცნ. კანდიდატის სამეცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1998, 26 გვ., რეზ. რუს. ენ., ბიბლიოგრ.: გვ. 26.

56. პაპუაშვილი რ. სკვითური ტიპის იარაღი კოლხეთის დაბლობზე. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 13-14.

57. რამიშვილი ა. ტ. შიდა ქართლის ბრინჯაოს ხანის ფინალური სტადიების არქეოლოგიის პრობლემები. – ავტ. ისტ. მეცნ. დოქტორის სამეცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1998, 69 გვ., პარალ. ტექსტი რუს. ენ., ბიბლიოგრ.: გვ. 34-35.

58. რამიშვილი რ., ჯორბენაძე ბ. გიორგი ლომთათიძე. – ფსად, VI, 1998, გვ. 3-6, რეზ. ინგლ. ენ., გვ. 109.

59. რამიშვილი რ., ჯორბენაძე ბ., კობალია ნი ჯ. ვახტანგ ვარლამის ძე ჯაფარიძე. – დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 9-18, ილ., რეზ. რუს. ენ., გვ. 239, ინგლ. ენ., გვ. 256.

60. რამიშვილი რ. ზოგიერთი მოსაზრება საქართველოს ფეოდალური ქალაქის გენეზისთან დაკავშირებით არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. – ფსად, VI, 1998, გვ. 11-33, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ. გვ. 109, ბიბლიოგრ.: 88 სხვ.

61. რამიშვილი რ. იბერიის გარესამყაროსთან ურთიერთობის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი ძვ.წ. I ათასწლეულის შუა ხანების არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 18-20.

62. რამიშვილი ქ. ორი ბულა მცხეთის სვეტიცხოვლის უბნიდან. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 30-31, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 105-106.

63. რჩეულიშვილი გ. ხახმატის სამაროვნის ერთი სამარხის ატრიბუციის ცდა. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 24-26.

64. საგინაშვილი მ. გვიანრომაული ხანის მინის ფიალა ჭერემიდან. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 68-71, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 20 სხვ.

65. სულაგა ნ. საქართველოში აღმოჩენილი მძივისებურკალიანი ფიბულები. – ძიებანი, №

1, თბ., 1998, გვ. 58-65, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 20 სხვ.

66. სულაგა ნ. საქართველოში აღმოჩენილი ნავისებური ფიბულა. – V სამეცნიერო სესია: მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 11-12.

67. სახაროვა ლ. კიდევ ერთხელ კოლხური ცულების ტიპოლოგიის შესახებ. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 34-42, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 6 სხვ.

68. სახაროვა ლ. ცულების ერთი სახეობის შესახებ. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 11.

69. ფიცხელაური კ. ძველადმოსავლური ცივილიზაციის ახალი კერა კავკასიაში. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 31-32, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 103.

70. ფუთურიძე რ. ღვინისა და ზეითუნის ზეთის იმპორტი დასავლეთ საქართველოში ქ.წ. VI-II საუკუნეებში. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 15.

71. ფხაკაძე გ. კოლხეთის დაბლობის ადრე-ბრინჯაოს ხანის კულტურა. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 32-33, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 103-105.

72. ფხაკაძე გ. კოლხეთის დაბლობის ადრე-ბრინჯაოს ხანის კულტურის კვლევის ზოგიერთი ასპექტი. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 32-41, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 22 სხვ.

73. ფხაკაძე გ. მტკვარ-არაქსული კერა-სადგრების გავრცელების საკითხისათვის. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 5-6.

74. ქიქოძე ზ., კოლი ფ., მინდიაშვილი გ., ორჯონიკიძე ა. ადრე-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური მასალა სამხრეთ საქართველოდან. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 42-51, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 11 სხვ.

75. ქორქია ლ. აფიანჩას მღვიმური ნასახლარის პალეოეკოლოგიური ინტერპრეტაცია. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 9-14, სქემა, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 9 სხვ.

76. ქორქია ლ. ო. საქართველოს ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ზედაპალეოლი-

თური კულტურა. – ავტ. ისტ. მეცნ. კანდი-
დატის სამეცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ.,
1998, 37 გვ., რეზ. რუს. ენ., ბიბლიოგრ.: გვ. 35-
36.

77. ღამბაშიძე გ. „არსენალ“-ის სამშენებლო
კერამიკული წარწერა ტყობა-ბერდას (ინგუ-
შეთი) ქრისტიანული ტაძრიდან. – ფსად, VI,
1998, გვ. 89-108, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.,
გვ. 110, ბიბლიოგრ. შენიშვნებში.

78. ღამბაშიძე გ. ევქარისტული პურის (სე-
ფისკვერის) ქართულწარწერიანი საბეჭდავი და-
ლესტნიდან. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფ-
ლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და
საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მი-
ხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ.
26-27.

79. ღამბაშიძე გ. ევქარისტული პურის (სე-
ფისკვერის) ქართულწარწერიანი საბეჭდავი და-
ლესტნიდან. – კავკასიის არქეოლოგიური კონ-
ფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი.
თბ., 1998, გვ. 34-35, პარალ. ტექსტი რუს. ენ.,
გვ. 72-73.

80. ღამბაშიძე ი. ლითონის წარმოების საკით-
ხისათვის სამცხეში ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა
ხანებში. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო
კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქარ-
თველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედ-
ვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 7-8.

81. ყიფიანი გ. 1997 წლის საველე სეზონი. –
ძმ, № 2, 1998, გვ. 38-39, რეზ. ინგლ. ენ., გვ.
55.

82. ყიფიანი გ. არმაზციხის ექვსაფსიდიანი ტა-
ძარი. – XXI სამეცნიერო სესია. ეძღვნება
უფლისციხის არქეოლოგიური ექსპედიციის მე-
40 წლისთავს. პროგრამა და მოხსენებათა
თეზისები. თბ., 1998, გვ. 11-13 (შ. ამირანაშვილის
სახ. საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო
მუზეუმი).

83. ყიფიანი გ. არმაზციხის № 3 აბანოს არ-
ქიტექტურა და სამშენებლო საქმე (წინასწა-
რული შეხედულებანი). – II სამეცნიერო სესია
მიძღვნილი მცხეთის არქეოლოგიის ინსტიტუ-
ტის მიერ 1997 წელს ჩატარებული საველე
არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისადმი. მოხსენება-
თა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 9-11, ილ.

84. ყიფიანი გ. სატაძრო თემატიკა ძველი ქარ-
თული ოქრომჭედლობის ნიმუშებში. თბ., 1998,
40 გვ., ილ., რეზ. რუს. ენ., ბიბლიოგრ.
შენიშვნებში.

85. ყიფიანი გ. ქუმბათი და სარითეფე. – ნარ-
კვეები, ტ. IV, თბ., 1998, გვ. 31-47, ილ., რეზ.
რუს. ენ., ბიბლიოგრ. შენიშვნებში (შ. ამირა-
ნაშვილის სახ. საქართველოს ხელოვნების სა-
ხელმწიფო მუზეუმი).

86. ყიფიანი გ. ცხოველთა გამოსახულებანი
ქვათლილზე. – ძმ, № 4, 1998, გვ. 39-45, ილ.,
რეზ. ინგლ. ენ., გვ. 47, ბიბლიოგრ.

87. შანშაშვილი ნ. კვირისტავის სემიოტიკუ-
რი სტატუსი მტკვარ-არაქსელთა დაკრძალვის
რიტუალში. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 23-
26, რეზ. რუს. და გერმ. ენ., ბიბლიოგრ.: 15
სხწ.

88. შანშაშვილი ნ., ნარიმანიშვილი გ. ციკ-
ლოპური ნამოსახლარების გათხრები წალკის
რაიონში. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფე-
რენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები.
თბ., 1998, გვ. 35-36, პარალ. ტექსტი რუს. ენ.,
გვ. 123-124.

89. შატბერაშვილი ზ. ბედენური კულტურის
ზოგიერთი საკითხისათვის. – კავკასიის არქე-
ოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა
მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 37-38,
პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 125-126.

90. შოშიაშვილი ნ., ჯორბენაძე ბ. საბეჭ-
დავი ჟინვალის ნაქალაქარის სამაროვნიდან. –
ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 76-81, ილ., რეზ.
რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 15 სხწ.

91. ჩართოლანი შ., ცინდელიანი მ. ახალი
არქეოლოგიური აღმოჩენები და კვლევა-ძიების
პერსპექტივები მაღალმთიან სვანეთში. – კავკა-
სიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხ-
სენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 38-39,
პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 118-119.

92. ჩართოლანი შ. ძველი კოლხეთის მთია-
ნეთი და გარე სამყარო. – V სამეცნიერო სესია:
„მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი
და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების
მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998,
გვ. 8-10.

93. ჩიგოშვილი თ., ჯიბლაძე ლ. ბრინჯაოს
ხანის ნამოსახლარი მდ. ენგურის ქვემო აუზი-
დან. – ძმ, № 4, 1998, გვ. 11-16, ილ., რეზ. ინგლ.
ენ., გვ. 46, ბიბლიოგრ.

94. [ჩიკოიძე ც.] წინასიტყვაობა. – რუსთავი,
II, თბ., 1998, გვ. 3.

95. ჩიქოვანი გ. ადრესამიწათმოქმედო კულ-
ტურის ნამოსახლარი სოფ. ჩინთიდან. – „ლეგია
და კომპანიის“ უნივერსიტეტი, შრომები, ტ. II,
თბ., 1998, გვ. 72-84, ილ., ბიბლიოგრ.: 35 სხწ.

96. ჩიქოვანი გ. კულტურული პროცესები აღ-
მოსავლეთ საქართველოს ენეოლითურ ნამო-
სახლარებში წინა აზიის მასალების მიხედვით.
– V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტუ-
რულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“
(არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით).
მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 3-5.

97. ჩიხლაძე ვ. ჟინვალის სამაროვნის ირმის
გამოსახულებანი მშვილდსაკინძი. – ძმ, № 4,
1998, გვ. 17-24, ილ., რეზ. ინგლ. ენ., გვ. 46,
ბიბლიოგრ.

98. ჩიხლაძე ვ. ჟინვალის სამაროვნის ყორე-
კელიანი სამარხები. – ფსად, VI, 1998, გვ. 58-

69, ილ., რეზ. რუს. ენ., ინგლ. ენ., გვ. 110, ბიბლიოგრ.: 34 სხწ.

99. ჩხილაძე ვ. რამდენიმე „უჩვეულო“ ინტალიო ჟინვალის სამაროვნიდან. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 22.

100. ჩხატარაშვილი მ. რუსთავის ციხის დასავლეთ უბანზე ჩატარებული მუშაობის შედეგები (1961-62, 1965, 1973-74 წწ.). – რუსთავი, II, თბ., 1998, გვ. 4-44, ილ., რეზ. რუს. ენ., ბიბლიოგრ.: გვ. 33-41.

101. ცუნიშვილი ი. საქართველოსა და რომის იმპერიის (ბიზანტია) ურთიერთობის საკითხისათვის IV-V სს-ში ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 23-24.

102. ცქვიტინიძე ზ. ახალი აღმოჩენები სოფ. გომარეთის მიდამოებში. – დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 83-87, რეზ. რუს. ენ., გვ. 243, ინგლ. ენ., გვ. 259-260.

103. ცქვიტინიძე ზ. დარკვეთის ეხის ზედა ფენების დათარიღებისათვის. – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 25-31, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 11 სხწ.

104. წითლანაძე ლ., კახიძე ა., შატბერაშვილი ზ. გიგეასათბის სამაროვანი (დარიალის ხეობა). – ფსად, VI, 1998, გვ. 70-80, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., გვ. 110, ბიბლიოგრ.: 24 სხწ.

105. წითლანაძე ლ. ხევი ძვ.წ. V-I საუკუნეებში. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 21.

106. წიკლაური ივ. აღმოსავლეთ საქართველოს გზები და კომუნიკაციები: გუდამაყარი. – ქართული ონომასტიკა, ტ. I, თბ., 1998, გვ. 200-205, ბიბლიოგრ.: გვ. 205.

107. ჭირაქაძე მ. კოლხური მშვილდსაკინძების პერიოდიზაციის საკითხისათვის (კოგნიტური ანალიზის შესაძლებლობა და პერსპექტივა არქეოლოგიაში). – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 40-41, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 122-123.

108. ჭირაქაძე მ. სიტყვა „ციხე“-ს წარმოშობისათვის. – არნოლდ ჩიქობავას დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სიმპოზიუმის მასალები. თბ., 1998, გვ. 110-112.

109. ჭირაქაძე მ. ტერმინულ სინონიმთა ცნებებრივი მიმართების საკითხისათვის. – არნ. ჩი-

ქობავას საკითხავები – IX, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 42-44.

110. ჭირაქაძე მ. ტერმინულ სინონიმთა ცნებებრივი მიმართების საკითხისათვის. – გზა ენი-საკენ. თბ., 1998, გვ. 184-198, რეზ. ინგლ. ენ.

111. ხავთასი მ. სეფისკვერი – ევლოგიის საბეჭდავი რუსთავიდან. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 1998, გვ. 41-43, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 113-114.

112. ხაჩიძე რ., ქობულაძე ნ., ჭირაქაძე მ., ზურაბიშვილი მ. ამფეთქი (ლექსიკური მინიმუმი). თბ., 1998, 46 გვ. (საქართველოს თავდაცვის სამეცნიერო კვლევითი და საკონსტრუქტორო ინსტიტუტი „დელტა“).

113. ხვისტანი რ. ბედიის სამონასტრო კომპლექსი. – აფხაზეთის მოამბე, № 1, თბ., 1998, გვ. 56-60, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 7 სხწ. (აფხაზეთის რეგიონალური მეცნიერებათა აკადემიის პერიოდული ორგანო).

114. ხვისტანი რ. დედოფალ საგლუხტის ვინაობის დადგენისათვის. – აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები. თბ., 1998, გვ. 64-66, ბიბლიოგრ.: 8 სხწ.

115. ხვისტანი რ. ენგურ-ღალიძგის ორმდინარეთის შუა საუკუნეების ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის ისტორიიდან. – საისტორიო ძიებანი, I, თბ., 1998, გვ. 55-70, რეზ. რუს. ენ., ბიბლიოგრ. შენიშვნებში (ე. თაყაიშვილის სახ. საქართველოს საისტორიო საზოგადოება. აფხაზეთის ორგანიზაცია).

116. ხვისტანი რ. გ. ოქუმის ხეობა შუა საუკუნეებში (ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა). – ავტ. ისტ. მეცნ. კანდიდატის სამცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1998, 24 გვ., რეზ. რუს. ენაზე, ბიბლიოგრ.: გვ. 24.

117. ხვისტანი რ. ქრისტიანული ძეგლები ოქუმისწყლის ზემო წყალზე (ლუმურიშის ეკლესია). – ძიებანი, № 2, თბ., 1998, გვ. 88-99, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 5 სხწ.

118. ჯალაღანია ირ. სოფელ ბობოყვათის სანაპირო ზოლში 1986 წელს ნაპოვნი მონეტები. – ადამიანი, ეთნოლოგიური ჟურნალი, № 1, ბათუმი, 1998, გვ. 34-36.

119. ჯაფარიძე ვ. დმანისის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი შუა საუკუნეებში (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). – დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 19-37, რეზ. რუს. ენ., გვ. 239-240, ინგლ. ენ., გვ. 256-257, ბიბლიოგრ.: 32 სხწ.

120. ჯაფარიძე ვ. შუა საუკუნეების ქართული მოჭიქული კერამიკის თარიღის დაზუსტებისათვის. – დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 38-57, რეზ. რუს. ენ., გვ. 241, ინგლ. ენ., გვ. 257, ბიბლიოგრ.: 25 სხწ.

121. ჯაფარიძე ვ. კოლხეთის (ლაზიკის) საფორტიფიკაციო ნაგებობების შესწავლის ახალი მონაცემები და ე.წ. პონტოს ლიმესის საკითხი. – კავკასიის არქეოლოგიური კონფერენცია – I. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 45-46, პარალ. ტექსტი რუს. ენ., გვ. 75-76.

122. ჯაფარიძე ვ. მუხირისი (მოხირისი) – მხარე („ქვეყანა“) და ქალაქი კოლხეთში. – V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1998, გვ. 16-18.

123. ჯაფარიძე თ. ამიერკავკასიისა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის უძველესი კონტაქტების ისტორიიდან. – „თბილისი-იერუსალიმი 2“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ., 1998, გვ. 51-52, პარალ. ტექსტი ინგლ. ენ. გვ. 71-72.

124. ჯაფარიძე თ. კავკასიის უძველესი მოსახლეობის ეთნოკულტურული ისტორიის საკითხისათვის. – არქეოლოგიის კრებული, II, თბ., 1998, გვ. 113-122, რეზ. გერმ. ენ., (თსუ).

125. ჯაფარიძე თ. ნათელი კვალი. – არქეოლოგიის კრებული, II, თბ., 1998, გვ. 132-136 (თსუ).

126. ჯაფარიძე თ. ქართველი ტომების ეთნოკულტურული ისტორიისათვის ძვ.წ. III ათასწლეულში (ადრეეორღანული კულტურა). თბ., 1998, 256 გვ., ილ., რეზ. გერმ. ენ., ბიბლიოგრ. შენიშვნებში.

127. ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის დაბლობის ადრე და შუაბრინჯაოს ხანის კერამიკის ერთი ჯგუფის წარმომავლობისათვის. თბ., 1998, 12 გვ., ტაბ., რეზ. ინგლ. ენ., ბიბლიოგრ.: 19 სხვ.

128. ჯორბენაძე ბ. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი 1997 წელს. – ძიებანი, № 1, თბ., 1998, გვ. 95-100, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

129. ჯორბენაძე ბ. არქეოლოგიური მასალები აღმოსავლეთ საქართველოში შემთხვევით აღმოჩენილი სამაროვნებიდან. – ფსაძ, VI, 1998, გვ. 40-48, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ., გვ. 110, ბიბლიოგრ.: 31 სხვ.

130. ჯორბენაძე ბ. სესია არქეოლოგიურ კვლევის ცენტრში. – ძმ, № 2, 1998, გვ. 35-37, რეზ. ინგლ. ენ., გვ. 55.

131. ჯორბენაძე ხ. (შემდგენელი) ვახტანგ ჯაფარიძის შრომების ბიბლიოგრაფია. – დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 58-65, რეზ. რუს. ენ., გვ. 241, ინგლ. ენ., გვ. 258.

132. Джорбенадзе В. А. Международная научная сессия "Археология Кавказа: Новейшие открытия и перспективы" (Тбилиси, 1997). – Российская археология, 1 4, 1998, с. 233-238.

133. Лордкипанидзе О. Греческий мир и Кавказ. – *Caucasica. The Journal of Caucasian Studies*, volume 1, 1998, Tbilisi, p. 122-127.

134. Лордкипанидзе О. Д. Проблемы археологии Грузии в трудах академика Б. Б. Пиотровского. – К 90-летию со дня рождения, эрмитажные чтения памяти Б. Б. Пиотровского (14. 11. 1908 – 15. 10. 1990). Тезисы докладов. Санкт-Петербург, 1998, с. 46-48.

135. Цухишвили И. Позднеримские монеты IV в. на территории Западной Грузии. – VI Всероссийская нумизматическая конференция. Санкт-Петербург, 1998.

136. Чиковани Г. Ч. О некоторых лексических соответствиях древних переднеазиатских и иберийско-кавказских языков. – Девятый международный коллоквиум Европейского общества кавказоведов. Посвящается 100-летию со дня рождения акад. А. С. чикобава. Тезисы докладов. Махачкала, 1998, с. 16-17.

137. Chkonia A. Units in Colchian Goldsmithery. – *Musikometrika. Units in Text and Language: An Interdisciplinary Approach*, II, Bochum, Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 1998, p. 112-119, ill., bibliogr.: 117-119.

138. Djaparidse O. Zur Ethnokulturgeschichte der alten Bevölkerung Kaukasiens. – *Caucasica. The Journal of Caucasian Studies*, volume 1, 1998, Tbilisi, p. 46-54.

139. Gamkrelidze G. Ein Rhyton mit Götterdarstellung aus der Kolchis. – *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, Berlin, 1998, No. 2, p. 207-212, bibliogr., p. 211-212.

140. Lordkipanidze Ot. On the Protection of the Cultural Heritage of the Past. – *Conservation of the Biological Diversity as a Prerequisite for Sustainable Development in the Black Sea Region. Nato asi series, 2, Environment, Vol. 46*, Dordrecht, 1998, p. 345-349.

ხსოვნა

უგრელიძე ნინო ნიკოლოზის ასული (24. XII. 1922, თბილისი – 10. 1. 1998, თბილისი), ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატი (1955). დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (1942). 1942-1946 წლებში მუშაობდა მცხეთა-არმაზის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში. 1945 წლიდან ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილების უმცროსი მეცნიერ თანამშრომელია, ხოლო 1959 წლიდან – უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი. 1958-1961 წწ. ხელმძღვანელობდა არქეოლოგიურ გათხრებს ორბეთში (თეთრიწყაროს რ-ნი), ხოლო 1957, 1959-1960 წწ. ნატბეურში (მცხე-

თის რ-ნი), სადაც გამოვლენილი და შესწავლილია მინის საწარმოს ნაშთები ადრეული და განვითარებული შუა საუკუნეებისა. 1973-1976 წწ. ხელმძღვანელობდა რუსთავის არქეოლოგიურ ექსპედიციას. გარდა ამისა, მონაწილეობდა არქეოლოგიურ გათხრებში არმაზისხევში, მარტაზისხევში, ბიჭვინთაში და სხვ.

1981-1985 წწ. მონაწილეობას ღებულობდა აღმოსავლეთ ევროპისა და კავკასიის ძველი მინის კატალოგის I ტომის შედგენაში, რომელიც მზადდებოდა მოსკოვის უნივერსიტეტის არქეოლოგიის კათედრის, პოლონეთის მეცნიერებათა აკადემიის მატერიალური კულტურის ინსტიტუტისა და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის მონაწილეობით.

ნ. უგრელიძე მონაწილეა მრავალი სამეცნიერო სესიისა, მათ შორის ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი IV საერთაშორისო სიმპოზიუმისა თბილისში (1983) და ბიზანტოლოგიის პრობლემისა და ყირიმის შუა საუკუნეების ისტორიისადმი მიძღვნილი XI საკავშირო სესიისა სევასტოპოლში (1983).

ნ. უგრელიძე 50-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომის ავტორია. დაწერილი აქვს ორი ნარკვევი IV-XIII სს. აღმოსავლეთ ევროპისა და კავკასიის მინის ჭურჭლის ფორმების დასახელების პრინციპებზე და სახელწოდებებზე. ნარკვევები ითარგმნა ფრანგულად და გაიგზავნა ვარშავის მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში.

წლების მანძილზე თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიაში კითხულობდა კურსს ზოგად არქეოლოგიაში და მხატვრული მინის ისტორიაში. ნ. უგრელიძე იყო საქართველოში მინის წარმოების ისტორიისა და მინის ნაწარმის საუკეთესო სპეციალისტი.

თხზ.: ფარშავანგის გამოსახულებით შემკული მინის ჭურჭელი სამთავროდან. – მიმოხილველი, ტ. II, 1951, გვ. 301-314; კაჭრეთში აღმოჩენილი სამარხი. – მსკა, ტ. I, 1955, გვ. 115-117; მინა ძველ საქართველოში. თბ., 1961, 14 გვ; ნატბურის მინის საწარმო. – მსკა, ტ. III, 1963, გვ. 61-67; ადრეულ შუასაუკუნეთა ქართლში მინის წარმოების ისტორიისათვის. თბ., 1967, 160 გვ; კუხეთის რუსთავის ციხე-ქალაქი. – ძმ, № 47, 1978, გვ. 35-40; მოზაიკური ჭურჭელი ბიჭვინტის ნაქალაქარიდან. – ძმ, № 68, 1984, გვ. 33-35; მინის ოთხი გრავირებული ჭურჭელი ბიჭვინტის ნაქალაქარიდან. – ფსაძ, ტ. V, 1987, გვ. 68-77; Раскопки Мартазис-хевского некрополя. – АО, 1969 (1970), с. 365-366; К уточнению стратиграфии Мцхета-Самтаврского некрополя I-VIII вв н.э. – АПФГ, т. II, 1974, с. 244-249; Итоги работы Руставской археологической экспедиции. – ПАИ, 1975 (1978), с. 86-89 (в соавторстве); Отчет работы Руставской археологической экспедиции 1976 года. – ПАИ, 1976 (1979), с. 242-247 (в соавторстве);

Стекланные сосуды с раннехристианскими символами из Бичвинтского городища. – IV Международный симпозиум по грузинскому искусству. Тб., 1983, 5 с.; Стеклоделие древней Грузии. – XVth International Congress on class. Leningrad, 2-7 July 1989. Proceedings Archaeometry. Москва, 1989, с. 71-75; Кавказ и сопредельные страны по материалам стеклоделательного производства. – I Międzynarodony Kongres Archeologii Słowiańskiej, t.V – Nadbitka, 1970, с. 301-314.

ბოხონაძე ალექსი ვლადიმერის ძე (30.IX. 1928, ს. ალავერდი, ზესტაფონის რ-ნი – 19. II. 1998, თბილისი), ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი (1964). დაამთავრა თსუ-ის ისტორიული ფაკულტეტი (1955). 1956 წლიდან მუშაობდა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტში, 1991 წლიდან არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის წამყვანი მეცნიერ თანამშრომელია.

ა. ბოხონაძე მონაწილეა არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისა მცხეთაში, სარკინეში, ქართლში, თბილისში, თეთრი წყაროში, ბოლნისში, ზოვლეში, ბიჭვინთაში და სხვ. 1971 წლიდან ხელმძღვანელობდა ნასტაკისის არქეოლოგიურ ექსპედიციას, რომელმაც დიდი მასშტაბის არქეოლოგიური სამუშაოები ჩაატარა მცხეთისა და კასპის რაიონებში – ნასტაკისის, ძალიის, სარკინეს, ალაიანისა და მუხრანის ტერიტორიებზე. მისი საველე საქმიანობა ხშირად დაკავშირებული იყო ახალმშენებლობებთან, რის შედეგადაც შესწავლილია არაერთი საყურადღებო ძეგლი. ა. ბოხონაძის სამეცნიერო კვლევის სფეროში ძირითადად შედიოდა ანტიკური და შუა საუკუნეების ძეგლები.

მონაწილეობდა სხვადასხვა სამეცნიერო სესიების მუშაობაში, მათ შორის რესპუბლიკის გარეთაც. სამეცნიერო ნაშრომები გამოქვეყნებულია ჟურნალებში, კრებულებში და წარმოდგენილია მონოგრაფიების სახით.

თხზ.: მევენახეობა-მეღვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. თბ., 1963, 180 გვ. ადრეანტიკური ხანის სამარხები თეთრიწყაროს მახლობლად. – მსკა, ტ. III, გვ. 27-38; მასალები შუაფეოდალური ხანის მცხეთის ისტორიისათვის. – ფსაძ, ტ. I, 1969, გვ. 20-26; ლოქის ხეობის ნასოფლარი. – მსკა, ტ. V, 1973, გვ. 71-101; ნასტაკისი, სარკინე, ძალიისი. – ძმ, № 33, 1973, გვ. 36-45; ნაქალაქარი ძალიისა. – ძმ, № 46, 1977, გვ. 17-25; მასალები მცხეთის რაიონის არქეოლოგიური რუკისათვის. – მაცნე. ისტორიის ... სერია, № 4, 1977, გვ. 138-153; „ძველი მცხეთის“ ლოკალიზაციის საკითხები. – ფსაძ, ტ. III, 1978, გვ. 5-26; ანტიკური ხანის ქართლის სამეფოს ქალაქების ისტორიის ზოგიერთი საკითხი. – სას, ტ. II,

1979, გვ. 3-24; არქეოლოგიური გათხრები ალაიანსა და ძალისში. თბ., 1981, 107 გვ; ძალისის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სასახლე, აბსიდებიანი ნაგებობა და საცურაო აუზი. – ძმ, № 4, 1987, გვ. 25-30; Результаты работ археологической экспедиции на новостройках двуречья Ксани и Арагви. – Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР. Тб., 1976, с. 66-78; Настакисская экспедиция. – АО, 1976 (1977), с. 467-469; Раскопки городища Саркинэ в "Грдзели миндори". – АО, 1976 (1977), с. 469-470; Настაკиси, Саркинэ, Дзалиси – города Иберии античной эпохи. – КСИА, 151, 1977, с. 93-102; Основные итоги работ Настакисской археологической экспедиции в 1975-1979 гг – Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР. Тб., 1982, с. 111-123 (в соавторстве); Городище античной эпохи Дзалиса. – архეოლოგია, კლასიკური ფილოლოგია, ბიზანტინისტიკა. – თსუ, შრომები, 249, თბ., 1984, გვ. 56-85; Итоги работ Настакисской экспедиции. – ПАИ, 1987 (1995), с. 110-113 (в соавторстве).

მიქელაძე თეიმურაზ კონსტანტინეს ძე (17. IV. 1925, თბილისი – 14. VII. 1998, თბილისი), ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი (1953), ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი (1969), პროფესორი (1972). დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (1949). 1949-1952 სწავლობდა უნივერსიტეტის ასპირანტურაში არქეოლოგიისა და ძველი ისტორიის სპეციალობით. 1952-1955 თელავის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის უფროსი მასწავლებელი. 1956-1977 ისტორიის ინსტიტუტის უმცროსი მეცნიერ თანამშრომელი. შემდგომ უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი. 1977-1998 ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ხელმძღვანელის მოადგილე სამეცნიერო ნაწილში და არქეოლოგიის ისტორიის, თეორიისა და ინფორმაციის განყოფილების ხელმძღვანელი. მ. მიქელაძე იყო არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ერთ-ერთი ფუძემდებელი.

1944 წლიდან მონაწილეობდა არქეოლოგიურ გათხრებში არმაზისხევში, სამთავროში, სარკინეში, თბილისში, ბიჭვინთაში, ვანში, ენგურში. 1961-1966 ხელმძღვანელობდა ფოთის არქეოლოგიურ ექსპედიციას.

1971 წლიდან გარდაცვალებამდე კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელია.

ფოთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ დიდი და ნაყოფიერი სამუშაო ჩაატარა ფაზისის ისტორიის პრობლემის შესწავლასთან დაკავშირებით. გამოავლინა და შეისწავლა კოლხეთის დაბლობის გორანამოსახლარები. კოლხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ახალმშენებლობე-

ბის ტერიტორიებზე გამოიკვლია არაერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი.

თ. მიქელაძე მუშაობდა ბრინჯაოსა და ანტიკური პერიოდების, კერძოდ ძველი ისტორიისა და არქეოლოგიის პრობლემებზე. გამოკვლევების დიდი ნაწილი მიეძღვნა ძველი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის ისტორიისა და კულტურის ისეთ მნიშვნელოვან საკითხებს როგორცაა ეთნიკური შემადგენლობა, ძველი კოლხი მელითონე ტომები, პერიოდიზაცია, კოლხეთში ბერძნული კოლონიზაციის ხასიათი, საზოგადოებრივი და სოციალურ-ეკონომიკური წყობა და სხვ. არქეოლოგიურ მასალებთან ერთად ფართოდაა გაანალიზებული ძველი აღმოსავლური და ბერძნულ-რომაული წერილობითი წყაროები.

თ. მიქელაძეს ეკუთვნის ცნობილი ბერძენი მწერლის ქსენოფონტის „ანაბასისის“ თარგმანი კომენტარებით, რომელიც გამოიცა ცალკე წიგნად.

თ. მიქელაძე, აგრეთვე, ეწეოდა ნაყოფიერ პედაგოგიურ მოღვაწეობას. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში წლების მანძილზე კითხულობდა ლექციებს ძველი აღმოსავლეთისა და ანტიკურ ისტორიაში. ისტორიის ფაკულტეტზე მიჰყავდა სპეცკურსი ქართველი ტომების ეთნოგენეზის შესახებ არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. ხელმძღვანელობდა ასპირანტებს და ახალგაზრდა მეცნიერ თანამშრომლებს. არქეოლოგიურ კვლევის ცენტრში, ბათუმისა და სოხუმის ინსტიტუტებში.

მონაწილეობდა საინსტიტუტო, რესპუბლიკურ, საკავშირო და საერთაშორისო სამეცნიერო ფორუმებზე არქეოლოგიისა და ძველი ისტორიის დარგში.

თ. მიქელაძე იყო წევრი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კომისიისა, ისტორიის ინსტიტუტისა და ცენტრის საკვალიფიკაციო და სამეცნიერო საბჭოებისა.

წლების მანძილზე რედაქტირებას უწევდა სხვადასხვა გამოცემებს, იყო ოპონენტი მთელი რიგი დისერტაციებისა.

დიდი ღვაწლი მიუძღვის თ. მიქელაძეს საქართველოში ახალმშენებლობათა ზონებში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ორგანიზაციაში.

თ. მიქელაძეს ეკუთვნის 100-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომი, რომლის დიდი ნაწილი გამოქვეყნებულია როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ. მათ შორისაა რამდენიმე მონოგრაფია.

თხზ.: ფასიანების სადაურობისა და ადგილსამყოფელის გარკვევის საკითხისათვის. – მსკი, ნაკვ. 32, 1955, გვ. 23-37; სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიისათვის (სკვითინები). – სმამ, ტ. XIX, 1957, გვ. 633-639; ბიჭვინტის ორ-აბსიდიანი ეკლესია. – მსკა, ტ. III, 1963, გვ. 125-131; სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მელითონე ტომების ლოკალი-

ზაციისათვის. – მაცნე, 3, 1966, გვ. 126-136; ქსენოფონტის „ანაბასისი“. თბ., 1967, 157 გვ; ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის IV უბანზე 1960-1961 წწ. ჩატარებული საველე მუშაობის შედეგები. – ვანი, I, არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969, თბ., 1972, გვ. 96-100 (თანაავტორობით); ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან. თბ., 1974, 212 გვ; მესხთა საკითხისათვის. – ივანე ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული. თბ., 1976, გვ. 110-119; აფსარ-გონიო ძველი ქართული ციხე-ქალაქი. – ძმ, № 46, 1977, გვ. 35-37; არქეოლოგიური კვლევა-ძიებარიონის ქვემო წელზე. თბ., 1978, 114 გვ; გონიოს განძი. თბ., 1980, 90 გვ. (თანაავტორობით); კოლხეთის ადრეკინის ხანის სამაროვნები. თბ., 1985, 134 გვ; სამეცნიერო კვლევა-ძიება არქეოლოგიის დარგში. – ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი. თბ., 1988, გვ. 117-142; О некоторых итогах полевых исследований в Колхидской низменности в зонах новостроек. – Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР, Тб., 1976, с. 95-101 (в соавторстве); Колхский могильник VII-VI вв до н.э. в с. Нигвзиани. – КСИА, 151, 1977, с. 33-39 (в соавторстве); Некоторые итоги раскопок поселений VI-V вв. до н.э. в районе устья р. Риони (Фасиса). – КСИА, 151, 1977, с. 12-23; Новейшие открытия памятников культуры и искусства Грузии античной эпохи. – II Международный симпозиум по грузинскому искусству. Тб., 1977, 16 с. (в соавторстве); Материалы к археологии "хоры" древнего Фасиса. – Материалы I Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. Цхалтубо – 1977, Тб., 1979, с. 327-332; О времени начала и характере греческой колонизации в Восточном Причерноморье. – Историко-филологические разыскания, т. I, Тб., 1980, с. 164-170; О демографической ситуации в Восточном Причерноморье (Колхида) в период Великой греческой колонизации. – Материалы II Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. Цхалтубо – 1979, Тб., 1981, с. 292-314 (в соавторстве); Основные результаты полевых исследований Колхидской археологической экспедиции. – ПАИ, 1980 (1982), с. 31-35; О некоторых результатах полевых исследований в зонах новостроек Колхидской низменности в десятой пятилетке. – Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР. Тб., 1982, с. 75-89; Раскопки в с. Эргета. – АО, 1981 (1983), с. 412-413; Древнеколхидское

поселение Намчедური. I. Тб., 1985, 117с. (в соавторстве); К истории местного населения Юго-Восточного Причерноморья. – Материалы IV Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. Цхалтубо – Вани, 1985. Тб., 1988, с. 184-206; К археологии Колхиды. Тб., 1990, 111 с; Историй изучений памятников средней бронзы Южного Кавказа. – Археологий. Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранний и средний бронза Кавказа. М., 1994, с. 58-66 (в соавторстве); Протоколхская культура. – Археологий. Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранний и средний бронза Кавказа. М., 1994, с. 67-74; Le littoral oriental de la Mer Noire (Colchide) durant la colonisation grecque. – Dialogues d'histoire ancienne, 6, Paris, 1980, p. 41-58 (თანაავტორობით); Namcheduri, ein bronze – bis eisenzeitlicher Siedlungshügel am Schwarzen Meer. – Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie, Band. 6 r. Bonn, 1984, p. 199-226 (თანაავტორობით); La Colchide aus VIIème -Vème siècles. Sources écrites antiques et archéologie, – Le Pont-Euxin vu par les grecs. Sources écrites et archéologie. Symposium de Vani (Colchide) – septembre-octobre 1987, Paris, 1990, p. 167-187 (თანაავტორობით); Crosse Kollektive Crabgruben der frühen Eisenzeit in Kolchis. – Archäologischer Anzeiger, Heft I, Berlin – New York, 1995, p. 1-22.

მიწიშვილი მარინა ნიკოლოზის ასული (ილ. VI. 1928, თბილისი – 17. IX. 1998, თბილისი), ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი (1970), ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი (1998). დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (1953). 1950-1957 მონაწილეობას ღებულობდა არქეოლოგიურ ექსპედიციებში: იორ-უჯარმა, ბიჭვინთა, აბელია, ბულაჩაური, მცხეთა, ხოვლე, სიონი. 1953-1956 მუშაობდა ხელშეკრულებით ლაბორანტად ისტორიის ინსტიტუტში. 1957 მუშაობა დაიწყო ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიურ განყოფილებაში უფროს ლაბორანტად, ხოლო 1961 გადაყვანილია უმცროს მეცნიერ თანამშრომლის თანამდებობაზე. 1974 წლიდან ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი, ხოლო 1997 არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის შუა საუკუნეების ხანის არქეოლოგიის განყოფილების წამყვანი მეცნიერ თანამშრომელია. სხვადასხვა დროს მონაწილეობდა არქეოლოგიურ ექსპედიციებში: თბილისში, რუსთავში, ორბეთში, ქუთაისში და სხვ. 1972 ხელმძღვანელობდა რუსთავის არქეოლოგიურ ექსპედიციას.

მ. მიწიშვილი მუშაობდა ვანის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში და ხელმძღვანელობდა ს. ცი-

ხესულორის ციხის გათხრებს 1970-1973 წწ. 1981 მიწვეული იყო ბულგარეთში მეღნიკის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში სამუშაოდ.

მ. მიწიშვილის კვლევის სფერო იყო შუა საუკუნეების საქართველოს კერამიკა. მან შეისწავლა არა მარტო საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი კერამიკა, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც. მ. მიწიშვილმა განსაკუთრებული ამაგი დასდო ხელოსნობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგის – მეთუნეობის ისტორიის კვლევას. ახალ საფეხურზე აიყვანა მოჭიქული კერამიკის შესწავლის საქმე, დაადგინა მისი გენეზისი, განვითარების ეტაპები და გავრცელების არეალი.

მ. მიწიშვილი მონაწილეობას ღებულობდა საკავშირო და საერთაშორისო სამეცნიერო სესიების მუშაობაში, სადაც წაკითხული აქვს მოხსენებები. 1985 თბილისში მისი ინიციატივით მოეწყო I სიმპოზიუმი „ამიერკავკასიის მრავალფერად მოჭიქული კერამიკა – მისი საწყისი და გავრცელების გზები“. სიმპოზიუმის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს არქეოლოგებმა: თბილისიდან, მოსკოვიდან, სანკტ-პეტერბურგიდან, ოდესიდან, სიმფეროპოლიდან, სევასტოპოლიდან, ეკატერინებურგიდან, გროზნოდან, ბაქოდან და ერევნიდან.

1984 წლიდან მუშაობდა ნარკვევების მოსამზადებლად საქართველოს შუა საუკუნეების არქეოლოგიის ისტორიის საკითხებზე.

მ. მიწიშვილი ყოველწლიურად მაღალ დონეზე ასრულებდა სამეცნიერო კვლევითი გეგმით გათვალისწინებულ თემებს.

მრავალტომეულისათვის **ძ**Археологияბ რომელიც გამოიცემა მოსკოვში, დაწერა განმარტებული ნარკვევი "Средневековая поливная керамика Грузии IX-XVIII вв."

1998 საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გრანტით დაიწყო მუშაობა თემაზე „საქართველოს კულტურული და ეკონომიკური ურთიერთობა შავი ზღვის ჩრდილოეთ და დასავლეთ რაიონებთან XII-XIV სს“.

იგი ავტორია 80-მდე სამეცნიერო ნაშრომი-სა, რომლის დიდი ნაწილი გამოქვეყნებულია.

თხზ.: თბილისური კერამიკა. – სხ, № 9, 1965, გვ. 46-50; IX-X საუკუნეების ქართული მოჭიქული კერამიკა. – მაცნე, 2, 1967, გვ. 285-294; მოჭიქული ჭურჭელი ძველ საქართველოში IX-XIII სს. თბ., 1969, 99 გვ.; თბილისის დედაციხეზე აღმოჩენილი მოჭიქული კერამიკა – ფსად, ტ. II, 1974, გვ. 189-200; რუსთავის ციხეზე წარმოებული თხრის ანგარიში. – საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიება 1972 წელს. თბ., 1973, გვ. 95-98 (თანაავტორობით); მოჭიქული კერამიკის განვითარების ძირითადი ეტაპები შუა საუკუნეების საქართველოში. – მაცნე. ისტორიის... სერია, № 1, 1975, გვ. 152-158; ქართული მოჭიქული ჭურჭლის წარმოების ისტორიიდან. თბ., 1976, 64 გვ.; ციხესულორის

ნაციხარზე წარმოებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები. – ვანი, II, თბ., 1976, გვ. 32-47; 1973 წელს ციხესულორის ნაციხარის თხრის ანგარიში. – ვანი, III, თბ., 1977, გვ. 43-51; მოჭიქული კერამიკის საწარმო შუა საუკუნეების თბილისში. თბ., 1979, 81 გვ.; მხატვრული კერამიკის ერთი ჯგუფის შესახებ. – სას, II, 1979, გვ. 25-31; თბილისის კერამიკულ სახელოსნოთა (IX-XIII სს) შესწავლილობა. – ძმ, № 68, 1984, გვ. 36-38; მრავალფერად მოჭიქული კერამიკის გავრცელების საკითხისათვის. – ფსად, ტ. VI, 1998, გვ. 81-88; 1972 წელს რუსთავის ციხეზე წარმოებული (სამხრეთ სექტორის) თხრის ანგარიში. – რუსთავი, II, თბ., 1998, გვ. 45-66; Полихромная поливная керамика, как источник установления культурных связей XII-XIV вв. – Материалы I симпозиума по проблеме "Полихромная поливная керамика Закавказья – истоки и пути распространений". Тезисы. Тб., 1985, с. 3-18; Полихромная поливная керамика (XII-XIII вв) из Тбилиси и Рустави. – Материалы I симпозиума по проблеме "Полихромная поливная керамика Закавказья – Истоки и пути распространения. Тезисы. Тб., 1985, с. 42-45; Византийская поливная керамика, украшенная рельефным орнаментом. Тб., 1991, 10 с. Препринт; Byzantine glazed pottery decorated with relief ornaments. Tbilisi, 1991, 11p. Preprinter; Полихромная поливная керамика, как источник установления культурных связей XII-XIV вв. – Bulgaria pontica medee aeri III, Nessebre, 1985, Sofia, 1992, с. 285-292.

ბესარიონ ჯორბენაძე
ხათუნა ჯორბენაძე

ЦЕНТР АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В 1998 ГОДУ (резюме)

В Центре научно-исследовательская работа проводилась по разным направлениям.

Выполнены темы по гранту Академии наук Грузии и Центра.

Проведены научные форумы: 1. Сессия, посвященная итогам полевых археологических исследований в Грузии в 1997 году; 2. Коллоквиум "Иберийская культура позднеантичного периода"; 3. Пятая сессия "Всемирный культурно-исторический процесс и Грузия"; 4. Международный симпозиум "Первобытный человек у порога Европы"; 5. Первый международный симпозиум "Проблемы археологии

Ирана и Грузии" с участием Института археологии Тегеранского университета. Кроме того, сотрудники Центра приняли участие в "Археологической конференции Кавказа – I", в международной конференции "Тбилиси-Иерусалим 2" и коллоквиуме в Стамбуле "От Евфрата до Кавказа: IV-Штыс. до н.э".

На "Археологических беседах" заслушано 21 докладов.

На семинаре по христианской археологии прочитано пять докладов.

Диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук защитили: М. Барамидзе, Д. Качарава, М. Мицишвили, А. Рамишвили, а кандидата исторических наук – Л. Коркия, Р. Папуашвили, Р. Хвистани.

Археологические раскопки и разведки проведены на разновременных памятниках, в том числе и в зоне новостроек. Работали экспедиции: 1. Горийская; 2. Горных регионов Восточной Грузии; 3. Гурийская; 4. Ванская; 5. Дигомско-Дидгорская; 6. Дманисская совместно с Римско-германским центральным музеем г. Майнца; 7. Кахетская совместно с университетами Тюбингена и Галле; 8. Каспийская; 9. Колхидская; 10. Кутаисская; 11. Кухетская; 12. Лочинская; 13. Месхетская совместно с Монреальским университетом; 14. Настакиская; 15. Сванетская; 16. Иорского ущелья; 17. Тбилисская; 18. Хашурская; 19. Цалкская; 20. Эгрисская; 21. Южно-грузинского нагорья.

Сотрудники Центра по приглашениям и стипендиям ездили в зарубежные научные центры (Германия, Франция, Швейцария, Великобритания, Греция, Израиль и США), где работали в библиотеках, читали лекции и доклады на сессиях.

Библиотека, при посредстве контактов с научными центрами республики и зарубежья, обогатила книжный фонд.

Центр участвовал в организации постоянных и временных археологических выставок.

В Центре организован кабинет, носящий имя основоположника научного изучения глиптических памятников Грузии М. Лордкипанидзе.

В республиканских газетах сотрудники Центра напечатали статьи по археологии на грузинском, русском и армянском языках.

В 1998 году сотрудники Центра опубликовали монографии, статьи и тезисы 140 названия, как в республике, так и за рубежом.

В хронике помещены некрологи, посвященные памяти Н. Угрелидзе, А. Бохочадзе, Т. Микеладзе и М. Мицишвили.

В. А. Джорбенадзе
Х. В. Джорбенадзе

THE CENTRE FOR ARCHAEOLOGICAL STUDIES IN 1998

(Summary)

Research work at the Centre was carried on along different lines.

Themes have been fulfilled by the grant of the Georgian Academy of Sciences and the Centre. Scientific forums were held: 1. Session devoted to the results of field archaeological studies in Georgia in 1997; 2. Colloquium on "The Iberian Culture of the Late Classical Period"; 3. Fifth Session on "The World Cultural-historical Process and Georgia"; 4. International Symposium: "Primitive Man at the Threshold of Europe"; 5. First International Symposium on "the Problem of the Archaeology of Iran and Georgia" with the participation of the Institute of Archaeology of Tehran University. Besides, the collaborators of the Centre took part in the "Archaeological Conference of the Caucasus 1", in the international conference: "Tbilisi-Jerusalem –2", and in the colloquium in Istanbul: "From the Euphrates to the Caucasus: the 4th-3rd Millennia B.C."

Twenty-one papers were presented at the "Archaeological conversations" and five at a seminar on Christian archaeology.

Theses for a doctor's degree in history were defended by M. Baramidze, D. Kacharava, M. Mitsishvili, A. Ramishvili, and for Candidate (in history) by L. Korkia, R. Papuashvili, and R. Khvistani.

Archaeological excavations and explorations were carried out on sites of different periods, including in the zone of construction sites. The following expeditions were involved: 1. Gori; 2. – Mountain Regions of Eastern Georgia; 3. Guria; 4. Vani; 5. Dighomi-Didgori; 6. Dmanisi, jointly with the Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz; 7. Kakhetian, jointly with the Universities of Tübingen and Halle; 8. Kaspi; 9. Kolkheti; 10. Kukheti; 12. Lochini; 13. Meskhети, jointly with the University of Montreal; 14. Nastakisi; 15. Svaneti; 16. Iori gorge; 17. Tbilisi; 18. Khashuri; 19. Tsalka; 20. Egrisi; 21. South-Georgian Upland.

Through invitations and scholarships, collaborators of the Centre visited foreign centres of learning (Germany, France, Switzerland, Great Britain, Greece, Israel and the USA) where they worked at libraries, delivered lectures and presented papers at sessions.

Through contacts with scientific and scholarly centres of the Republic and abroad, the Library has enriched its book holdings.

The Centre participated in the organization of permanent and ad hoc archaeological exhibitions.

A seminar named after M. Lordkipanidze, the founder of the study of glyptic remains of Georgia, has been organized at the Centre.

Collaborators of the Centre published articles on archaeology in republican newspapers, in Georgian, Russian and Armenian.

In 1992 collaborators of the Centre published monographs, papers and abstracts of 140 titles, both in the Republic and abroad.

Obituaries dedicated to the memory of N. Ugrelidze, A. Bokhochadze, M. Mitsishvili and T. Mikeladze are published in the Chronicle.

B. Jorbenadze
Kh. Jorbenadze

გახსენება

ალექსანდრე კალანდაძე (1909-1976)

გამოჩენილ ქართველ არქეოლოგს, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს პროფესორ ალექსანდრე ნესტორის ძე კალანდაძეს დაბადებიდან 90 წელი შეუსრულდებოდა. იგი დაიბადა 1909 წლის 2(15) აპრილს ს. ხიდისთავში (ჩოხატაურის რაიონი), გლეხის ოჯახში. საშუალო განათლება ფოთში მიიღო, შემდეგ სწავლა განაგრძო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, მაგრამ მის რეორგანიზაციასთან დაკავშირებით დაამთავრა პედაგოგიური ინსტიტუტი ისტორიის სპეციალობით 1931 წელს. 1931-1933 წლებში მუშაობდა ქ. დუშეთის კოლმეურნე ახალგაზრდობისა და ათწლიანი შრომითი სკოლების ისტორიისა და ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლად. 1933-1937 წლებში ალ. კალანდაძე ქ. სანკტ-პეტერბურგში სწავლობდა, იყო მატერიალური კულტურის ისტორიის ნ. მარის სახ. სახელმწიფო აკადემიის ასპირანტი. თვალსაჩინო მეცნიერების – ნ. მარის, ი. მეშჩანინოვის, ვ. სტრუვეს და ა. ორბელის ხელმძღვანელობით მუშაობდა პირველყოფილი საზოგადოების ისტორიის პრობლემებზე. ასპირანტურაში სწავლის პერიოდში მონაწილეობდა შუა ურალის (1934 წ.), აფხაზეთის (1935 წ.) და გურია-სამეგრელოს (1936 წ.) შემსწავლელი არქეოლოგიური ექსპედიციების მუშაობაში. საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ, 1937 წლიდან იგი ყოფილი სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტი-

ტუტში მუშაობს პროფ. გ. ნიორაძის ხელმძღვანელობით, ჯერ უმცროს, შემდეგ უფროს მეცნ. თანამშრომლად, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში არქეოლოგიის განყოფილების უფროს მეცნიერ თანამშრომლად და აგრეთვე საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის კომიტეტში არქეოლოგ-ინსტრუქტორად. 1937 წ. ალ. კალანდაძე მუშაობდა მეზოლითური და ნეოლითური კულტურის ნაშთების შემსწავლელ ექსპედიციაში დასავლეთ საქართველოში, ხოლო 1937 წლიდან 1941 წლამდე მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ერთ-ერთი რაზმის ხელმძღვანელია.

ალ. კალანდაძე მეორე მსოფლიო ომის მონაწილე იყო, 1941 წლიდან 1945 წლამდე.

1945 წლის ოქტომბრიდან ალ. კალანდაძე დაუბრუნდა სამეცნიერო და საველე-არქეოლოგიურ საქმიანობას. ის ჯერ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ისტორიის განყოფილებას ხელმძღვანელობდა, ხოლო 1951 წლიდან კვლავ ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტში მუშაობდა, ჯერ უფროს მეცნიერ თანამშრომლად, ხოლო მოგვიანებით, გარდაცვალებამდე (1976 წ. 15 ნოემბერი) ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილების ხელმძღვანელი იყო. ალ. კალანდაძემ 1947 წელს დაიცვა დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის, ხოლო 1968 წ. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. 1970 წ. მას მიენიჭა პროფესორის სამეცნიერო წოდება არქეოლოგიის სპეციალობით.

ალ. კალანდაძე ქართველ არქეოლოგთა იმ რიცხვს ეკუთვნის, რომელთაც 30-იანი წლების მეორე ნახევარში პირველი დიდი არქეოლოგიური ექსპედიციის მოწყობა და ხელმძღვანელობა იტვირთეს. იგი იყო ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯანაშიას თაოსნობით მცხეთაში წამოწყებული დიდი არქეოლოგიური გათხრების ერთ-ერთი ხელმძღვანელი. ალ. კალანდაძე უძღვებოდა ამ ექსპედიციის პირველ რაზმს, რომელმაც მიაკვლია და გამოამზეურა ანტიკური ხანის ბრწყინვალე ძეგლი – პიტიახშთა ნამოსახლარ-განსასვენებელი არმაზისხევის შესართავთან. ალ. კალანდაძე თანაავტორი იყო ფუნდამენტური მონოგრაფიისა – „მცხეთა I“. სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებამდე იგი მუშაობდა სამთავროს სამაროვნის გათხრებზე და იქ მოპოვებული მასალის მეცნიერულ პუბლიკაციებზე, რომელიც ახლო აღმოსავლეთის არქეოლოგიის დიდმნიშვნელოვან ძეგლად არის აღიარებული. 1980 წელს ალ. კალანდაძის ავტორობით გამოიცა მცხეთა

IV, ხოლო 1981-1982 წლებში მისი თანაავტორობით – მცხეთა V და VI.

აღ. კალანდაძე იყო ნეოლითური კულტურის პირველი აღმოჩენილი საქართველოში (ოდიში). ხელმძღვანელობდა სამხრეთ ოსეთში წონის მრავალფენოვანი მღვიმური ნამოსახლარის არქეოლოგიურ გათხრებს, სადაც აშელის, მუსტიეს, მეზოლითისა და ენეოლითის პერიოდის უძრავი კულტურული ფენების არსებობა დადასტურდა. წონის მღვიმის გათხრების შედეგები დღეს ფართოდ არის ცნობილი როგორც ჩვენში, ასევე საზღვარგარეთ. ასევე დიდი მნიშვნელობისაა აღ. კალანდაძის ხელმძღვანელობით განხორციელებული გათხრები სოხუმში, სადაც გამოვლინდა გვიანბრინჯაოსა და ანტიკური ხანის ძეგლები, ხოლო წყალტუბოში გამოიკვლია ძველი ქვის ხანის მეტად საყურადღებო მღვიმური და ღია ტიპის ნამოსახლარები, რომელთაც არაერთი საყურადღებო ნაშრომი მიუძღვნა.

დიდია აღ. კალანდაძის დამსახურება ბრინჯაოს, ანტიკური და შუა საუკუნეების ხანის ძეგლების შესწავლის საქმეშიც. მისი სამეცნიერო ინტერესები მოიცავდა საკითხების ფართო წრეს – ქვის ხანის არქეოლოგიიდან მოყოლებული ადრეული შუა საუკუნეებით დამთავრებული.

აღ. კალანდაძე თანაავტორია „საქართველოს არქეოლოგიის“ პირველი საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოსი (1959 წ.), „საქართველოს ისტორიის ნარკვების“ პირველი ტომის (1970 წ.). მას ეკუთვნის მრავალი სამეცნიერო ნაშრომი, რომლებიც გამოქვეყნებულია როგორც ჩვენს ქვეყანაში, ისე საზღვარგარეთ და რომლებიც აშუქებენ ჩვენი შორეული წარსულის მთელ რიგ მნიშვნელოვან საკითხებს.

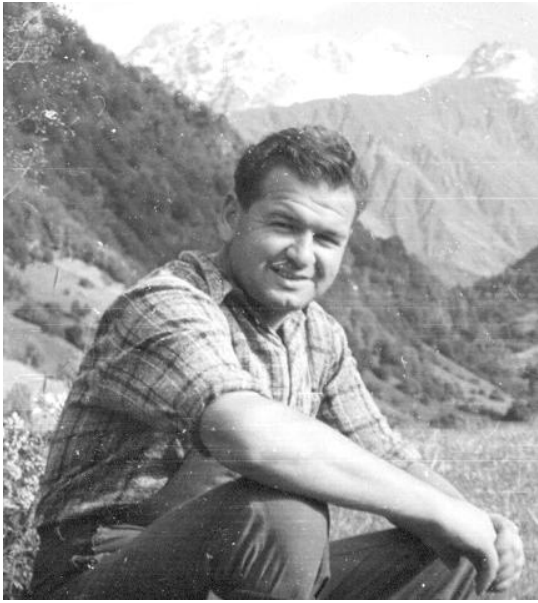
თავისი კვლევა-ძიების შედეგები ქვის ხანის დარგში აღ. კალანდაძეს ფართოდ გამოჰქონდა სათანადო დარგის სპეციალისტთა მსოფლიო კონგრესებზეც, როგორც დელეგატსა და მომხსენებელს (ანთროპოლოგთა და ეთნოგრაფთა VI მსოფლიო კონგრესი მოსკოვში, 1964 წ., სპელეოლოგთა IV მსოფლიო კონგრესი იუგოსლავიაში, 1965 წ. და სხვ.).

აღ. კალანდაძეს ახასიათებდა ზედმიწევნითი მეცნიერული კეთილსინდისიერება, დინჯად აწონდაწონვა საკითხებისა, ჯეროვანი განზოგადების უნარი. მისი თითოეული ნაშრომი ჩვენი არქეოლოგიის დადებითი და უეჭველად ღირებული შენამატიია. აღ. კალანდაძე წლების განმავლობაში კითხულობდა ლექციებს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. მის სახელს უკავშირდება არქეოლოგიის დარგში მომუშავე სათანადო კადრების მომზადება. მან გამოზარდა ამ დარგში წარმატებით მომუშავე მკვლევარნი, არა მარტო საქართველოსთვის, არამედ კავკასიის სხვა რესპუბლიკებისთვისაც (ადილე, აზერბაიჯანი, სომხეთი), რომელთაც მასთან გაიარეს სავსე მუშაობის კარგი მეთოდური და პრაქტიკული სკოლა.

დღეს აღ. კალანდაძის მიერ გამოზრდილი ქართველი, ოსი, თუ აფხაზი მეცნიერები წარმატებით მუშაობენ არქეოლოგიის დარგში და ახალი აღმოჩენებით კიდევ უფრო ამდიდრებენ ჩვენი სამშობლოს ისტორიულ წარსულს. დაბადების 90 წლისთავე მისი მეგობრები, კოლეგები, აღზრდილები პატივს მიაგებენ აღ. კალანდაძის ნათელ სსოვნას.

მედეა ნიორაძე

ოთარ ღამბაშიძე (1924-1995)

საქართველოს ისტორიულმა მეცნიერებამ დიდი დანაკლისი განიცადა. 1995 წელს მის რიგებს გამოაკლდა შესანიშნავი მეცნიერი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის მესხეთ-ჯავახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი ოთარ ღამბაშიძე, რომელმაც თითქმის მთელი შეგნებული ცხოვრება საქართველოს უძველესი წარსულის შესწავლას შეაღწია. იგი წლების მანძილზე უანგარო შრომით, დიდი გამოცდილებით და ცოდნით დაუღალავად იკვლევდა ქართულ მიწას ამოფარებულ უძველეს ძეგლებს, უტყუარ მოწმეებს ჩვენი ერის დიდი წარსულისა. ოთარ ღამბაშიძის მოღვაწეობისათვის დამახასიათებელი იყო საქმისადმი უდიდესი პასუხისმგებლობის გრძნობა, ღრმა მეცნიერული ალლო და მოვლენათა სწორი ანალიზის უნარი. მისი ამ ქვეყნიდან წასვლა უთუოდ დიდი დანაკლისია ქართული მეცნიერებისათვის.

ო. ღამბაშიძე წლების მანძილზე რაჭისა და სხვა ექსპედიციების აქტიური მონაწილე იყო და შემთხვევითი არ არის, რომ მან თავისი პირველი წიგნი რაჭის სიძველეების შესწავლას მიუძღვნა. ამ საყურადღებო ნაშრომში მან ახლებურად დააყენა კოლხური კულტურის შესწავლასთან დაკავშირებული რიგი საკითხებისა. და მაინც მის მოღვაწეობაში მთავარი მესხეთ-ჯავახეთის მხარე იყო. რა თქმა უნდა, ეს მხარე აღრეც იქცევა ყურადღებას, მაგრამ ოთარ ღამბაშიძე იყო პირველი, ვინც საქართველოს ამ დიდებული რეგიონის სისტემატურ არქეოლოგიურ შესწავლას დაუდო საფუძველი. ამ მხარისადმი სიყვარული მას ჯერ კიდევ მაშინ ჩაესახა, როდესაც სრულიად ახალგაზრდად ვარძიის მუზეუმ-ნაკრძალში დაიწყო მუშაობა.

ო. ღამბაშიძე დიდი გატაცებით იწყებს სამცხე-ჯავახეთის შესწავლას არქეოლოგიური თვალსაზრისით. არავის მანამდე ასე საფუძვლიანად ეს მხარე არ უკვლევია. იგი ზედმიწევნით იცნობდა ამ რეგიონს და მის თვალს არ გამოჰპარვია არც ერთი მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი

ძეგლი. ფართო სადაზვერვო სამუშაოების შემდეგ ო. ღამბაშიძემ არა ერთი ახალი ძეგლი გამოამჩნურა. იგი დაუზარებლად უზიარებდა თავის ცოდნას და ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე დიდ დანებარებას უწევდა ყველას, ვინც კი ამ მხარის სიძველეების შესწავლისადმი იჩინდა ინტერესს. სამოცდაათიანი წლების დასაწყისში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიურმა ჯგუფმა წალკის პლატოდან ჯავახეთში გადმოინაცვლა სამუშაოდ. მეგზურად სწორედ ო. ღამბაშიძე დაუდგა ექსპედიციას და მაშინ ნათელი გახდა, თუ რამდენად საფუძვლიანად იცნობდა იგი ამ მხარეს, და სწორედ მან მიგვანიშნა ახჩიისა და ნიალის ველების ძეგლებზე, სადაც შემდგომში ექსპედიციამ თრიალეთის კულტურის ახალი კერა გამოავლინა. ო. ღამბაშიძე არაფერს იშურებდა, ოღონდ კი მისი საყვარელი მხარისათვის რაიმე სიკეთე მოეტანა. ბუნებით კეთილი, უპრეტენზიო, მშვიდი, წყნარი, ყოველგვარ ამბიციებს მოკლებული, ყოველთვის უკან მდგომი, სრულიად შეუვალი და უკომპრომისო, თუ კი ეს საქმისადმი რაიმე ზიანის მომტანი იყო. მისმა გამოცდილებამ, ღრმა ცოდნამ, მოვლენების სწორედ დანახვის უნარმა განაპირობა მისი მეცნიერული მოღვაწეობის წარმატება.

სამცხე-ჯავახეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ო. ღამბაშიძის თაოსნობით არა ერთი ბრწყინვალე ძეგლი გათხარა და შეისწავლა. სწორედ, არქეოლოგის დიდმა ალლომ შეადგებინა მას მიეკვლია ამ დიდებული ძეგლებისათვის. მარტო ბანისხევის, რველისა და სხვა სამაროვნები რად ღირს, სადაც ბრინჯაოს ხანის ბრწყინვალე, მანამდე უცნობი ხასიათის მასალები იყო აღმოჩენილი. მას სიცოცხლის ბოლომდე თითქმის არ გაუცდენია სავსე მუშაობის არც ერთი სეზონი და დიდი ხალისით მიუწევდა გული მესხეთისაკენ. მან ჩითახევში მშვენიერი არქეოლოგიური ბაზა დაარსა, სადაც გულთბილად ზვებოდნენ ყველა მიმსვლელს, ვინც საქმით იყო დაინტერესებული.

ბოლო წლებში ო. ღამბაშიძე დიდი მონღომეობით მუშაობდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის უნივერსიტეტის ახალციხის ფილიალში. იგი დიდი ხალისით უზიარებდა თავის ცოდნასა და გამოცდილებას ახალგაზრდებს. აქაც, ისევე როგორც ყველა საქმეში, ო. ღამბაშიძე გამოირჩეოდა დიდი პასუხისმგებლობის გრძნობით.

ოთარ ღამბაშიძის აღმოჩენებმა და მიღებულმა შედეგებმა საერთაშორისო აღიარება მოიპოვა. მის მიერ გამოვლენილი მასალებით არა ერთი სპეციალისტი დაინტერესდა როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთ. მისი მოხსენებები სესიებსა თუ კონფერენციებზე ყოველთვის დიდ ინტერესს იწვევდა. სასიამოვნოა, რომ ო. ღამბაშიძის მიერ დაწყებულ საქმეს ასევე შედეგადად მისი მოწაფეები აგრძელებენ და დღესაც არ ცხრება მეცნიერული ინტერესი საქართველოს ამ ერთ-ერთი გამორჩეული კუთხის, მესხეთის სიძველეებისადმი.

ოთარ ჯაფარიძე